

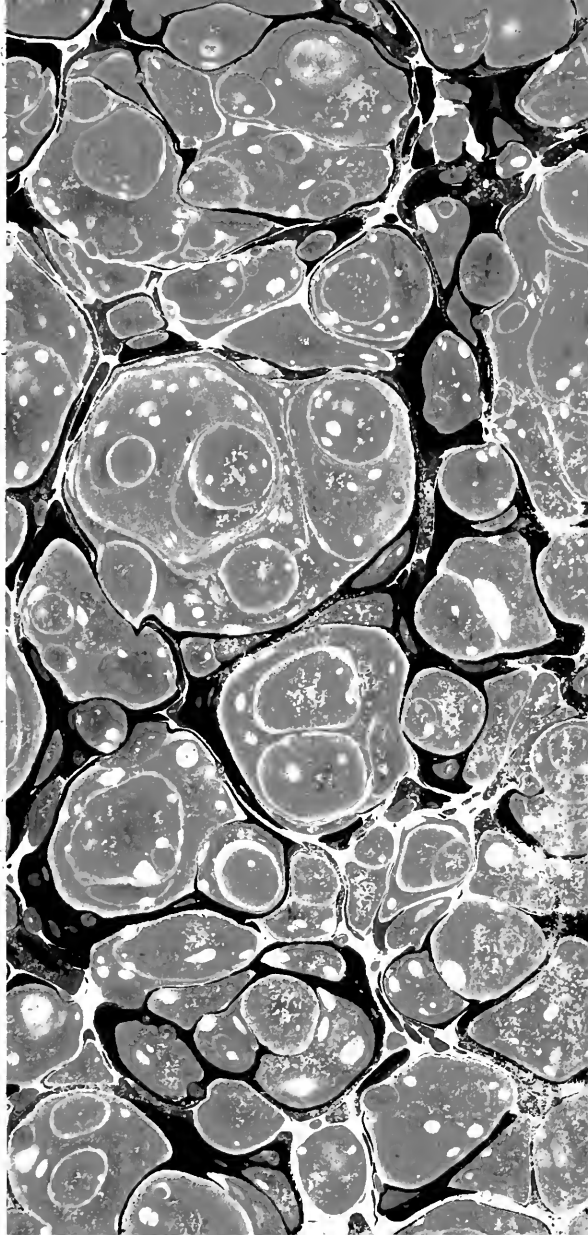
3 1761 07995424 4

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO

THE STATE OF
THE LIBRARY OF
BENNETT

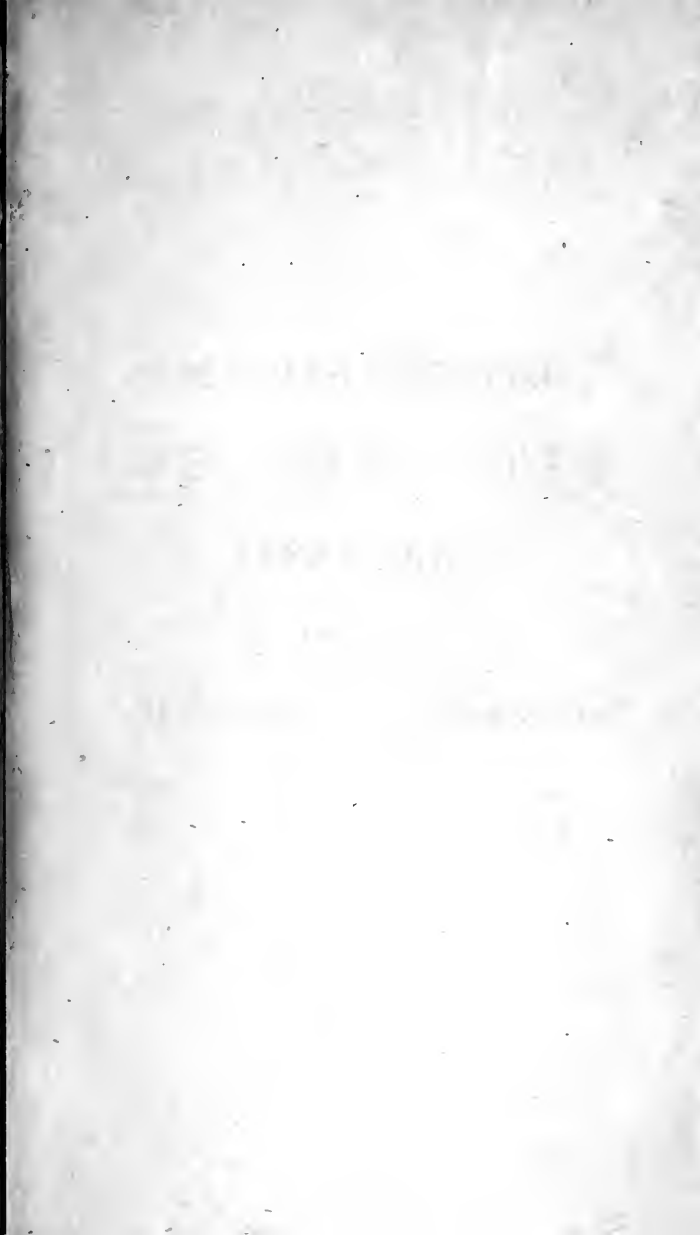

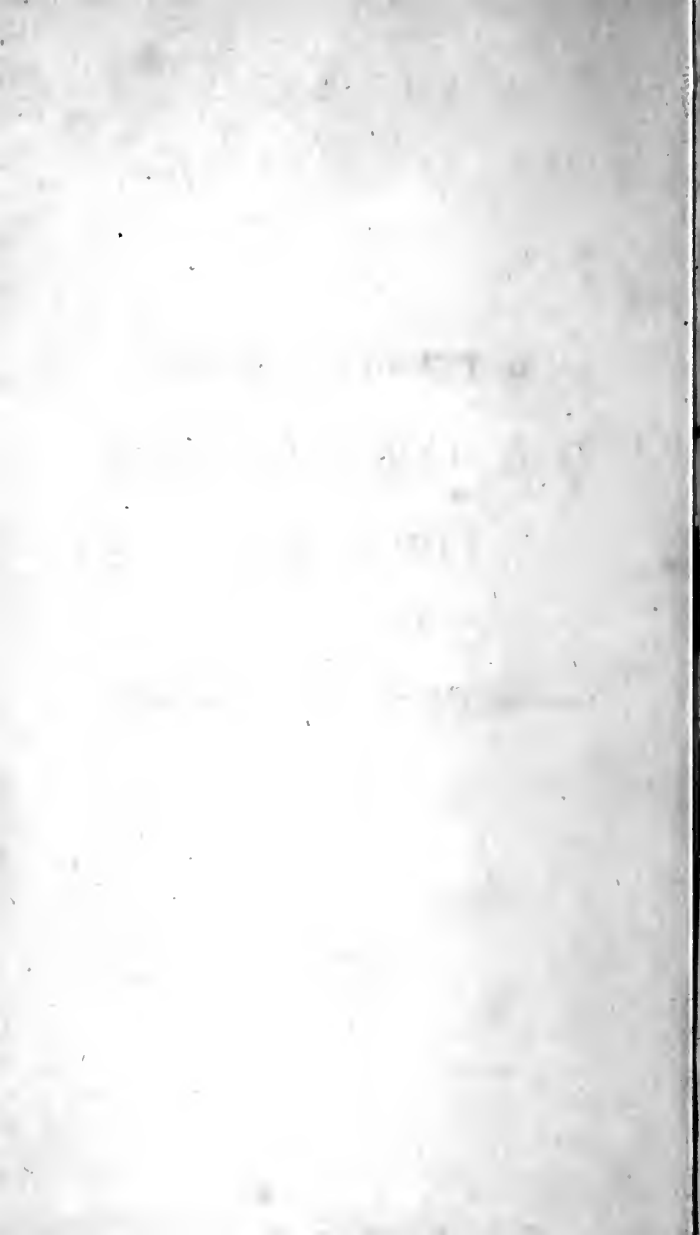
Apr. 13. 1820.

Id.

G. Norwood.

M. TULLII CICERONIS
DE OFFICIIS
LIBRI TRES,

EX RECENSIONE

J. MICH. ET J. FRID. HEUSINGERORUM.

PA
6296

D5
1816

M. TULLII CICERONIS
DE OFFICIIS
LIBRI TRES,

EX RECENSIONE

J. MICH. ET J. FRID. HEUSINGERORUM.

PATRI MAJORIS ET PATRIS SUI ANIMADVERSIONES
SCHOLARUM USIBUS

ACCOMMODAVIT

CONRADUS HEUSINGER.

ACCEDUNT

NOTULÆ QUÆDAM EX SCHEDIS J. TOUPII
DESCRIPTÆ;

NECNON

INDEX RERUM ET VERBORUM.

OXONII,

E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO.

MDCCCXVI.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1910

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1910

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1910

L. B.

S.

CRITICIS doctorum virorum, libros veteres emendantium, curis non aliena erat variarum lectionum congeries, quam Tulliano DE OFFICIIS operi, proximo anno a me edito, *Heusingeri duo* a se adhibitam subjecerant. Iisdem Viris, vere rem æstimantibus ingratum fortasse esse non potuit, quod interpretum meorum in nonnullis dissentium non supprefferam: rationes enim ab utroque expositæ doctum lectorem quasi iudicem constituebant; quæ placerent, eligere jubebant, quæ displicerent, rejicere; ad caput et fontem cujuslibet vel interpretationis vel emendationis veluti manu ducebant. Sed quæ juvare Viros poterat, de his aliisve Tullii libris editione curanda bene merituos, eadem animadversionum criticarum copia tironem legentem terrebit, tiro-

nes docentem impedit. Non igitur satisfacere nolui bibliopolæ, hortanti, ut librum in compendium missum, illorum usibus accommodarem. Eo consilio lectionis varietatem resecai; criticam super ea disceptationem, nisi sicubi necessaria videretur, non admisi; ex controversis duumvirorum meorum sententiis elegi eam, quæ verum propius accedere visa esset; exemplorum illustrantium numerum, ubi major esset, coercui; digessi, auxi, sicubi res poscebat; consules, philosophos aliosque claros viros ætatibus additis factaque rerum gestarum et æqualium paucissimis mentione distinxi; denique excursuum instar in fine libri Scipionum, Muciorum et Crassorum stemmata, Pighii Annales et Ernesti Clavem secutus, apposui. Indicem, quamvis abesse possit a libro, scholis destinato prætermittere nolebam; sed summa typographi alacritas non suffecit bibliopolæ (dum hæc scribo, Lipsiam prægressi) rationibus, quæ moram omnem prohibebant. Dabam Wolfenbittelæ, a. d. V. idus Maias a. MDCCLXXXIV.

CONRADUS HEUSINGER.

M. TULLII CICERONIS
DE OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER PRIMUS.

I. QUAMQUAM te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abun-

DE OFFICIIS.] Ipse Cicero de officiis præscripsit, idque Epist. xi. libri xvi. ad Atticum testatum reliquit. "Quod de inscriptione quæris," inquit, "non dubito, quin καθήκον officium sit, nisi quid tu aliud: sed inscriptio plenior de officiis: προσφώνω autem Cicero ni filio: visum est non ἀνοητικόν." Unde et Ambrosius, Ciceronem imitatus, de officiis opus suum inscripsit, quod vulgus officiorum vocat, lib. i. c. 7. et 47. extr.

Officium autem nominatur neque κατ' ἀντίφρασιν, quasi minime officiat, i. e. noceat; neque ab efficiendo, ut veteres putabant; neque ex officio contrahitur: sed ab officere est, quod significat apte, accom-

modate, decenter facere; ut occasio, quæ opportune accidit, ut obedio, oblecto, obsequor, obtempero, aliaque, quæ simplicium verborum actionem commodam, et ad aliquid attemperatam, expriment. Hinc fit, ut officium sæpe pro beneficio dicatur.

AD MARCUM F.] Qui tum annum agebat xxi. natus L. Julio Cæsare, C. Marcello Figulo coff. ab U. C. anno 689.

I. 1. Annum jam.] Scribere cœpit Cicero C. Julio Cæsare quintum, M. Antonio coff. U. C. 709. ineunte æstate, Cæsare jam interfecto: perfecit vero extremis ejusdem anni mensibus. Filium Athenas miserat circa kalendas Apriles superioris anni.

dare oportet præceptis institutisque philosophiæ, propter summam et doctoris auctoritatem, et urbis; quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cum Græcis Latina con-

Cratippum.] Philosophum Peripateticum, suæ ætatis principem, Mitylenis oriundum, ubi Pompeium ex acie Pharfalica fugientem consolatus est. Ciceroni in Ciliciam eunti primum visus est Ephesi, quo ejus salutandi causa venerat. Postea ab eodem Cicerone adjutus civitatem Romanam a Cæsare impetravit. Athenas veniens, adnitente Cicerone, ab Areopagitis rogatus est, ut, quoniam civitati ornamento futurus esset, instituendæ juventutis causa ibi maneret: quod et fecit. Scripsit de divinatione, somniorumque interpretatione. Ceterum nomen hujus philosophi analogiam non sequitur, qua scribendum esset *Crathippus* cum adspiratione: vel quod Æolicum est; (Mitylene enim Lesbi urbs, Lesbos vero ab Æolibus habitata fuit,) vel quod in compositis ex *ἴππος* spiritus asper ratio non semper habita est. Nam et *Alcippus*, *Aristippus*, *Leucippus*, *Lycippus* tenuem litteram retinent.

Abundare.] Non solum abunde audire præcepta philosophiæ, sed etiam frequenter et quotidie quasi exemplum aliquod vivendi in aliis intueri. *Abundare præceptis* non est, eruditum esse, sed copia præceptorum circumfluere.

Præceptis institutisque philosophiæ.] *Præcepta* sunt, quæ vera, recta et honesta monstrant: *instituta* animum moresque ad præcepta conformant. Hæc quidem non auribus magis a magistro, quam oculis ingerebantur ab iis, qui tum Athenis recte vivendi exemplum præibant. Filium igitur non doctiorem modo esse vult; sed multo etiam meliorem, qui sciat non magis, quam probet ac sequatur optima.

Auctoritatem.] Quia et præceptorem habes, et in ea urbe agis, cujus summa est auctoritas. Est vero *auctoritas* vis ad agendum vel sine ratione impellens. Hanc urbi quoque tribuit, quæ viros ferebat unicuique adolescenti imitandos.

Augere.] Ad te doctrinæ et moribus ornandum plurimum conferre. Doctoris enim scientia, urbis exempla plurimum ad tuum profectum conferre possunt.

Ad meam utilitatem.] Præpositio ad h. l. eventum magis, quam scopum significat. Nec leve pondus accedebat adhortationi Ciceronis, quum adjiceret, quod filium suo exemplo facere juberet, id se non sine fructu atque emolumento suo fecisse.

Cum Græcis Latina conjunxi.] Cum Græcis Latina, cum

junxi, neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci; id tibi cenfeo faciundum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem nos, ut vide-

Latinis Græca conjunxi. Non solum enim in philosophia Græce a magistris tradita Latine interpretatus sum, ut, quæ Latine dici posse nemo antea putarat, nostro sermone explicarem: sed et in dicendi exercitatione, quæ Latina lingua contenta esse poterat, Græcos magistros adhibui, apud eos Græce declamavi, Græcos oratores imitatus, eorumque virtutes exprimere conatus sum. Vide Sueton. de Clar. Rhetor. c. 1. et 2. Ciceron. Brut. c. 90. lib. i. de Orat. c. 34.

[*In dicendi exercitatione feci.*] Verbum *feci* sic etiam abundare videtur, lib. v. Tusc. c. 32. “An Scythes Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere: nostrates philosophi facere non poterunt?” Infra lib. ii. c. i. 7. “Primum enim, ut stante republ. facere solebamus, in agendo plus, quam in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed ælianes nostras mandarem, ut sæpe fecimus.” Cornel. Nep. Chabr. iii. 3. “Neque vero solus ille aberat Athenis liber: sed omnes fere principes fecerunt idem.”

[*Id tibi cenfeo faciundum.*] Et elegans est, et magniloquentiæ invidia Ciceronem levat *id*, non *idem*. *Idem* respiceret ad priora *ut ipse ad meam; id*

pertinet ad sequentia *ut par sis*. Sæpe veteres post *ut* particulam *ita* vel *sic* subintelligendam omittunt. Cicero de Legib. ii. 6. “Sed, ut vir doctissimus fecit Plato, atque idem gravissimus philosophorum omnium, qui princeps de re publica conscripsit, idemque separatim de legibus ejus, *id* mihi credo esse faciendum, ut prius quam ipsam legem recitem, de ejus legis laude dicam.” Infra cap. xlii. 9. “Si satiata quæstu, vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex ipso portu se in agros possessionesque contulerit.”

[*In utriusque orationis facultate.*] *Utriusque orationis facultas* referenda est ad forenses et philosophicam, quod sequitur, *quam quidem ad rem nos magnum attulimus adjumentum hominibus nostris*: quod non de Græca et Latina lingua, sed de utraque et in foro dicendi, et de philosophia disputandi facultate capiendum esse apparet.

2. *Ut videmur.*] Non nobis, sed aliis. Ita modestiæ Ciceronis consulitur. Ita de Nat. Deor. i. 4. “Quo in genere tantum profecisse videmur, ut a Græcis ne verborum quidem copia vinceremur.” Ad Atticum Ep. v. 18. “Stamus animis, et quia consiliis, ut videmur, bonis utimur, speramus etiam manu.”

mar, magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modo Græcarum literarum rudes, sed etiam docti, aliquantum se arbitrentur adeptos et ad dicendum, et ad judicandum. Quam ob rem disces tu quidem a principe hujus ætatis philosophorum, et disces, quam diu voles; tam diu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multum a Peripateticis dis-

Magnum attulimus adjumentum.] Vide hoc ipsum plenius exponentem lib. ii. de Divinat. c. 1. et 2.

Docti.] Ita Acad. Quæst. i. 2. *doctos* appellat Cicero quos paullo ante *Græcis doctrinis eruditos*; *indoctos vero*, quos a *Græcorum artibus et disciplinis abhorrentes* dixerat.

Aliquantum.] Non *aliquantulum*. *Magnum adjumentum* videbatur civibus suis attulisse Cicero, eoque *aliquantum*, h. e. multum, se arbitrabantur adeptos. De hac significatione adverbii *aliquantum* consule eruditissimos Suetonii interpretes, Ernestum atque Oudendorpium, illum ad Cæs. c. 86. hunc ad Neron. c. 48.

3. *Non pœnitebit.*] Non parum videbitur, interprete Servio ad Virgil. Eclog. ii. 34. et lib. i. Æn. v. 552. Ita et Livium locutum lib. i. c. 8. extr. observatum est aliis.

Sed tamen nostra legens—orationem autem L.] Orationem parenthesi interruptam suo more contexit particula *autem*. Sic infra cap. xliii. 6. “Prin-

cepsque omnium virtutum illa sapientia, quam σοφίαν Græci vocant; (prudentiam enim, quam Græci φρόνησις, aliam quamdam intelligimus, quæ est rerum expetendarum fugiendarumque scientia) illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia.” Eamdem significationem habet *sed* cap. xxx. 3. et lib. ii. c. xxi. 6. Nec aliter *ergo, igitur, verum* usurpari, jam observatum est aliis. Vide Horat. Turf. de Particul. in *ergo, igitur, sed, verum*. Commune cum Græcis hoc habent Latini. Ælian. lib. vi. Var. Hist. c. 10. Οἱ γὰρ δύο παῖδες, οἵπερ ἦσαν αὐτῶν, Πάραλδος τε καὶ Ξάνθισκος, ἀλλὰ ἔτοι μὲν κατὰ τὴν νόσον τὴν δημοσίαν τῷ λοιμῷ ἀπέθανον. Suo itaque et communi politioris antiquitatis more Cicero post longam interpositionem priora verba, non ipsa quidem, sed, ut solet, paullum immutata, repetit, (ut Philipp. ii. 31. 2.) nec in battologiam incidit, sed memoriæ juvandæ causa ita

fidencia, quoniam utrique et Socratici et Platonici esse volumus; (de rebus ipsis utere tuo iudicio, nihil enim impedio) orationem autem Latinam profecto legendis nostris efficies pleniorē. Nec vero arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est oratoris proprium,

sententiam concludit, ut, quomodo cum primis postrema cohæreant, facilius intelligatur.

Utrique et Socratici et Platonici esse volumus.] Gronovius et Grævius *utrique* in *utrumque* mutant, et ad eos, qui sequuntur, referunt, quasi dicat, *volumus utrumque esse, et Socratici et Platonici.* De se solo eum loqui putant, non de se et Peripateticis. Cur autem *utrique* de Cicerone et Cratippo, vel, si mavis, de Academicis et Peripateticis, non capiatur, nulla sane ratio est. Cicero enim se a Cratippo, vel a Peripateticis, parum dissentire adfirmans recte hoc argumento uti potuit, quod *utrique* (ipse Cicero et Peripatetici) velint esse *et Socratici et Platonici.* A Socrate enim sua habuit Plato, a Platone Aristoteles, Peripateticæ, et Xenocrates, Academicæ sectæ princeps. Peripatetici vero verbis tantum a Socraticis, quibus de summo bono Stoici adsentiebantur; a Platonici minus etiam dissentire videbantur multis. Qui vero in aliquo tertio conveniunt, inter se conveniant necesse est. Cicero et Cratippus, utrique et Socratici et Platonici esse vo-

lunt, sive idem de summo bono sentiunt, quod Socrates et Plato senserunt, qui in una virtute vitam beatam posuerunt, vel exclusis plane, vel adjunctis huic ceteris commodis, quibus omnia tribuit Epicurus. Vide lib. i. Tusc. Quæst. c. 6. Nam Ciceronem in his officiorum, quæ media vocantur, præceptis Academicam et Peripateticam de summo bono sententiam non plane rejecisse, apparet ex lib. iii. c. 4. extr. et ex ejusd. libri c. vii. 3. seq. Certe nec Stoicus, nec ita Academicus videri volebat, quin ex aliorum quorumcumque fontibus, quantum vellet, suo iudicio hauriret. Vide lib. ii. cap. ii. 14. lib. iii. c. 3. et omnino infra iii. 9.

Uttere tuo iudicio.] Uteris, ipse iudicabis, quid in re sit verissimum.

Pleniorē.] Cum mea scripta leges, id in primis consequeris, ut ea, quæ a nemine antea Latine dicta sunt, explicare, et cum Græcis vocabulorum copia certare possis, intelligasque de Latinæ linguæ inopia nullam esse querendi causam.

4. *Concedens multis.*] Et si

apte, distincte, ornatè dicere, quoniam in eo studio ætatem consumsi, si id mihi assumo, videor id meo jure quodam modo vindicare. Quam ob rem magno opere te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui jam illis fere æquarunt, studiose legas. Vis enim dicendi major est in illis, sed hoc quoque colendum est æquabile et temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc con-

multis id laudis concedo, ut me subtilius philosophari putentur.

Apte.] Vide quæ in persona Crassi disputat Cic. de Orat. iii. 10. et 14.

Videor id meo jure, quodam modo vindicare.] Pronomen *mihi*, quod in hac formula adjicere solent, hic eleganter ex prægresso *meo* intelligitur. Similiter *sibi ex suo* repetitur, de Orat. i. 10. "Ceterique suo jure phyfici vindicarent." Ita ex antiquo libro emendavit Car. Langius ad Cic. Læl. c. 21. quum vulgo in suo genere legeretur. De syllepfi ista vide Cort. ad Cic. lib. iv. Ep. 13. n. 18.

Qui jam illis fere se æquarunt.] Pronomen *se*, quod incerta sedes jam suspectum facit, antiquissimi codices expellunt. Usus verbi *æquare* absolute positi Cicerone indignus videri eo minus poterit, quod ille verbum *adæquare* simili ratione adhibuit lib. ii. ad Q. Fratr. Ep. 6. "Senatorum enim urna copiose absolvit,

equitum adæquavit, tribuni ærarii condemnarunt." Conf. omnino Parei Lex. Crit. p. 52. seq. Alia verba a Cicerone et optimæ Latinitatis auctoribus absolute usurpata congeffit Vechnerus in Hellenolæxia lib. i. part. i. cap. 6. De numero autem librorum, non de eorum præstantia, sermonem esse, recte a Grævio monitum est.

Æquabile.] Sibi per omnia simile, quod non variatur et interrumpitur adfectibus.

6. *Nemini video Græcorum adhuc contigisse.*] Præstantissimis scriptoribus *nemo adhuc, adhuc non*, et similia, admodum usitata erant. Cicero ad Diverf. lib. ii. Ep. 8. "Πολύκιόντιον enim te adhuc vidi neminem." Cat. Maj. c. ix. 6. "Quod equidem adhuc non amisi." Ibid. c. x. 6. "Itaque nemo adhuc convenire me voluit." Parad. 6. 3. extr. "Nec eorum quisquam adhuc inventus est." Cornel. Nep. in Fragm. Guelph. "U-num hoc genus Latinarum

tigisse, ut idem utroque in genere elaboraret, sequereturque et illud forense dicendi, et hoc quietum disputandi genus: nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens; dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit iudicium: utrumque certe secuti sumus. Equidem et Platonem existimo, si genus forense dicendi tractare voluisset, gravissime et copiosissime potuisse dicere;

litterarum adhuc non modo non respondere Græciæ."

Sequereturque.] Affectaret, operam illi daret. Sic n. 7. "Utrumque certe secuti sumus." Cap. xxxviii. 4. "In voce autem duo sequamur." Vide Buchner. ad Plin. lib. viii. epist. xviii. 8.

Demetrius Phalereus.] Omnes fere scripti *Phalerius*, sed vitiose. Græce enim Δημήτριος ὁ Φαλέρειος dicitur, Latine *Phaléreus*, tribus syllabis, male *Phalereus*, pejus *Phalæus*. De eo Cicer. in Bruto c. 9. "Phalereus successit eis senibus adolescens, eruditissimus ille quidem horum omnium, sed non tam armis institutus, quam palæstra. Itaque delectabat magis Athenienses, quam inflammabat. Processerat enim in solem et pulverem, non ut e militari tabernaculo, sed ut e Theophrasti, doctissimi hominis, umbraculis. Hic primus inflexit orationem, et eam mollem teneramque reddidit: et suavis, sicut fuit, vi-

deri maluit, quam gravis; sed suavitate ea, qua perfunderet animos, non qua perfringeret, et tantum ut memoriam concinnitatis suæ, non (quemadmodum de Pericle scripsit Eupolis) cum delectatione aculeos etiam relinqueret in animis eorum, a quibus esset auditus." Vitam ejus narrat Diog. Laërt. lib. v. 75. seqq. unde eum Athenis pulsum, in Ægyptum confugisse, ibique bibliothecæ præfectum, tandem a serpente ictum periisse discimus.

Theophrasti.] Qui Platonis et Aristotelis fuerat auditor; Eresi in Lesbo natus, unde Eresius dicitur. Multa ejus scripta a Diogene Laërtio lib. v. 42. enumerata perierunt. Superfunt tamen ἠθικὸὶ χαρακτῆρες, libri πρὸς φυτῶν, et alii. Ciceronis iudicio Brut. c. 31. nemo *Theophrasto* dulcior fuit. Vide eumd. in Orat. c. 19. lib. i. Acad. c. 9. et 10. Quintil. lib. x. c. i. 83.

et Demosthenem, si illa, quæ a Platone didicerat, tenuisset et pronuntiare voluisset, ornate splendideque facere potuisset. Eodemque modo de Aristotele et Isocrate judico: quorum uterque suo studio delectatus contempsit alterum.

II. Sed cum statuissem scribere ad te aliquid ¹ hoc tempore, multa posthac, ab eo ordiri volui maxime, quod et ætati tuæ esset aptissimum, et auctoritati meæ. Nam cum multa sint in philosophia et gravia, et utilia accurate copioseque

8. *A Platone didicerat.*] Eum enim aliquamdiu audiverat.

Tenuisset] Si in philosophiæ studio permanere, ac totum se ei tradere voluisset, nec vitæ genus mutasset. Nam ad eloquentiam postea se contulit, Isocrate præceptore usus Cap. 31. pr. "Admodum autem tenenda sunt sua cuique non vitiosa, sed tamen propria." Non igitur oblivionem Demostheni exprobat, sed mutationem in vitæ instituto factam significat.

Pronuntiare.] Non modo dicendo explicare, ad oratorias exercitationes transferre, viva voce cum aliis communicare, sed scriptis etiam posteritati tradere. Hanc significationem verbi *pronuntiare* defendi, quum vindicarem fragmenta Cornelii Nepotis Guelph. p. 246. ubi Cicero dicitur fuisse "unus, qui potuerit, et etiam debuerit, historiam digna voce pronuntiare."

Facere potuisse.] *Facere* verbi

ex superioribus repetendi significationem obtinet, atque hic pro *dicere* ponitur. Lib. ii. c. 13. extr. "Qua ætate qui exerceantur, laude adfici solent: ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime tum poterat domi cum laude meditari." Vid. Bengel. ad lib. v. epist. 12. n. 6.

Contempsit alterum.] Subintellige *studium*, quod uterque posthabuit, neglexit, non præferendum suo studio putavit. Non despexit igitur et ineptum putavit, ut vulgus ea solet, quæ non intelligit: sed sibi id minus convenire putavit. Vid. c. xxx. 7.

II. 1. *Scribere ad te aliquid hoc tempore.*] Hunc verborum ordinem alibi Tullio placuisse video. Ut lib. vi. ad Divers. ep. 13. "Etsi tali tuo tempore me, aut consolandi aut juvandi tui causa, scribere ad te aliquid pro nostra amicitia oportebat."

a philosophis disputata : latissime patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis et præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus ; neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest : in eoque et colendo sita vitæ est honestas omnis, et in negligendo turpitudō. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim, qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere ? Sed sunt non nullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum et malorum finibus,

2. *Latissime patere.*] Ad omne vitæ genus, tempus ac munus pertinere.

Et præcepta sunt.] An tradita sunt ad quæstiones philosophorum *θεωρητικὰς*, præcepta vero ad genus *πραγματικὸν* respicere putandum est ? Vid. infra c. iii. 1. Quemadmodum hic tradere et præcipere, ita tradere et docere conjunxit Cic. de Orat. ii. 38. extr.

3. *Tecum agas.*] Si solus fueris, tibi agas, non aliis. Cap. xli. 8. " Hique et secum, et cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt." Plaut. iii. Most. i. 24. " Quid tute tecum ?" id est tacite, nemine audiente. Virgil. lib. i. Georg. 380.

Et sola in sicca secum spatiantur arena.

Id. lib. iii. Georg. 465.

Te, dulcis conjux, te solo in litore secum,

Te, veniente die, te, deceden-

te, canebat.

4. *Quæstio.*] Argumentum, *σίσμυα*, materia de qua in utramque partem disputari potest.

Tradendis.] Si nulla a se tradantur. Habet enim hoc participium præsentis significationem. Cap. 8. extr. " Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est." Vide Perizon. ad Sanctii Minerv. lib. i. c. xv. 8.

5. *Discipline.*] Sectæ philosophorum, quarum princeps erat Epicurea, quæ malum in dolore, bonum in voluptate ponebat : ceteras cognosce ex n. 9. et lib. iii. c. 33. lib. iii. de Orat. c. 17. lib. ii. de Fin. c. 11. lib. v. Tusc. c. 30. Laetant. lib. iii. c. 7.

Propositis bonorum et malorum finibus.] Positis constitutisque iis, quæ summi boni malive loco habeantur. De finibus bonorum vid. ad c. iii. 1.

officium omne pervertunt. Nam qui summum 6 bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum, idque suis commodis, non honestate metitur; hic si sibi ipse consentiat et non interdum naturæ bonitate vincatur, neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis vero, dolorem summum malum judicans, aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. Quæ quamquam ita sint in promptu, 7

Pervertunt.] Evertunt, tollunt. Vid. ad Cornel. Nepot. *Lys.* ii. 2. et infra c. xxiv. 12.

6. *Suis commodis.*] Qui omnia sui commodi causa facit, ut Epicurei.

Hic si.] Eleganter *hic* adhibetur post *qui*, pro *is*. Sic lib. ii. Ep. i. 6. "Ut, quam expectationem tui concitasti, hanc sustinere ac tueri possis." Lib. iii. Ep. viii. 27. "Sin autem quem mea instituta in provincia non delectant, hunc ego amicum habere non curo."

Si sibi ipse consentiat.] Si semper idem sentiat, in sententia sibi constare, et ad eam vitam suam præstare velit. Vid. n. 8. et lib. iii. c. 33.

Et non.] Non respuit hoc Cicero pro *nec.* Lib. ii. 22. 10. "Ut sit libera et non sollicita suæ rei cujusque custodia." Vide quæ observavi ad Cornel. Nepot. *Thras.* c. 4. pr.

Naturæ bonitate vincatur.] Nisi veri ac recti sensu, quem naturæ beneficio fert acceptum, cogatur interdum ea

defendere, quæ principio juris naturæ ab ipso constituto repugnent. Dicit igitur Cicero, quæ Epicurus præclare de maximis virtutibus præceperit, et quæ præceptis illis congruenter egerit; ea ingenti, quo præditus a natura fuerit, præstantiæ tribuenda, nec vero finibus bonorum et malorum ab ipso propositis consequentia esse. Ita contra eundem Epicurum disputat de *Fin.* ii. 9. "Deinde, ubi erubuit, (vis enim est permagna naturæ) confugit illuc, ut neget, accedere quidquam posse ad voluptatem nihil dolentis." Post *Redit.* in *Sen.* c. 10. "Quo tempore, quantam vim naturæ bonitas habeat, aut vera nobilitas, intelligere potuistis."

Nec justitiam nec liberalitatem.] Stultus enim videretur, qui suas utilitates aliis concesserit. Vide *Lactant.* lib. v. cap. 16. Cicero infra lib. iii. c. 33. med.

7. *Quamquam ita sint in promptu.*] Conjunctio *quamquam* non ferre solum potest, sed ali-

ut res disputatione non egeat, tamen sunt a nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ velint esse, de officio nihil queant dicere. Neque ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis, qui solam, aut ab iis, qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. 9 Ita propria est ea præceptio Stoicorum, Academicorum, Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli jam pridem explosa sententia

cubi blande admittit conjunctivum. Lib. iii. de Fin. c. 15. "Sed quamquam negent, nec virtutes, nec vitia crescere: attamen," cet. Nepos xxv. 13: 6. "Quamquam non nullis leve visum iri putem." Sallust. Jug. iii. 2. "Nam vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam et possis, et delicta corrigas, tamen importunum est."

Alio loco.] Libris de Finibus Bonorum et Malorum, et libris postremis Tusculanarum. Quæst.

8. *Conjuncta naturæ.]* Naturæ convenientia, rationi consentanea.

Qui solam.] Solam honestatem propter se expetendam esse, Stoici adfirmabant, in eoque Socratem auctorem sequi volebant videri: eandem maxime expetendam, Academicum et Peripateticum censebant. Vide supra ad c. i. 3. lib. iii. c. 3. et 7. lib. v. Tusculanarum. c. 7. 8. et 12.

9. *Aristonis, Pyrrhonis, Herilli.]* Quorum error in tollendo omni veri ac falsi

malique discrimine conveniebat. Aristoteles Chius nihil bonum esse dicebat, nisi quod rectum esset et honestum, ac præter virtutem ac vitia nihil in vita aut expetendum aut fugiendum. Quæ inter virtutem ac vitia interjecta essent, indifferentia dicebat, nec eorum aliud alii anteponendum, sed prout quodque occurreret, amplectendum. Hæc sapientem ne sentire quidem, volebat Pyrrho, Eliensis, in ceteris ab Aristotele nihil discrepans. Herillus, Carthaginensis, in sola cognitione et sapientia summum bonum ponebat. Vide præter ea loca, quæ ad n. 5. indicavi, lib. ii. de Fin. c. 13. lib. iii. c. 3. lib. iv. c. 14. et 16. lib. i. de Leg. c. 13. et 21. Diogenes Laërtius. lib. vii. 160. et 165. lib. ix. 61.

Explosa sententia est.] Rejecta tamquam absurda. *Explosi* dicuntur histriones, cum a spectatoribus, quibus displicent, strepitu excipiuntur, et ejiciuntur. Paradox. iii. 2.

est: qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequimur igitur, hoc quidem tempore et hac in quæstione, potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, e fontibus eorum iudicio arbitrioque nostro, quantum quoque modo videbitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod a Panætio prætermisum esse miror. Omnis enim, quæ a ratione suscipitur de aliqua re institutio, debet

“Histrio si paullum se movit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est una syllaba brevior aut longior, exhibilatur et exploditur.”

Rerum aliquem delectum.] Rerum nullum discrimen reliquerunt, dum paria omnia esse dixerunt.

10. *Potissimum Stoicos.]* Ita, ut aliquando a Peripateticis non dissentiat in iis, quæ commode ab iis dicta putat.

Interpretes.] Interpres non tantum est, qui Græca Latine convertit; sed et qui eadem lingua ab aliis dicta ita explicat, ut sententiæ quidem nihil addat detrahatve, sed eam tamen aliis ac pluribus etiam verbis enarret. Vid. lib. ii. c. 17. extr.

Quantum quoque modo.] Quoquo modo est, quocumque modo: sed quoque modo, et eo, qui videbitur. E fontibus Stoicorum se aliqua, non omnia, hausturum, aliqua illorum præcepta admissurum, aliqua

omissurum dicit, idque Academiae licentia, in qua versabatur. Vide lib. ii. c. ii. 14.

11. *Ante definire.]* Immerito hic librariorum fides, aut vel ipsius Ciceronis negligentia accusatur, quasi promissis officiique sui immemor rei, quam tractet, definitionem prætermiserit. Neque enim definire poterat officium, quod unius generis non est, nisi, quam multiplex id esset, antea ostenderet. Id postquam satis declarasse sibi videtur, quæ cuiusque generis sit descriptio, quantum ad rem intelligendam satis est, docet. Quod vero noster officii definitionem a partitione orditur, non magis id mirum videri debet, quam quod de Orat. iii. 29. ad definitionis disceptationes refert, cum res distribuitur in partibus.

A Panætio.] Philosopho Stoico, Græco, de quo vide infra c. xxvi. §. et lib. iii. c. ii. 8.

12. *A ratione suscipitur.]*

a delinitione proficisci, ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur.

- 1 III. Omnis de officio duplex est quæstio. Unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus vitæ conformari 2 possit. Superioris generis hujus modi exempla sunt; omniane officia, perfecta sint; numquid

Scholias tes hunc locum sic exponit: Omnis institutio de aliqua re, *id est omnis tractatus, qui a ratione suscipitur, vel qui rationaliter ad tractandum sumitur.* Sæpe veteres præpos. ab ibi addiderunt, ubi nostris abundare videtur. Lucret. i. 942.

Id quoque enim non ab nulla ratione videtur.

Brutus ad Cic. lib. xi. ep. 10. "Tu enim a certo sensu et vero judicas de nobis." Ipse Cic. lib. xiii. ep. 10. "Satis enim commendatum tibi eum arbitrabar ab ipso more majorum." Seneca Præf. Contravers. lib. x. (al. v.) "Horum nomina non me a nimio favore, sed a certo posuisse iudicio scietis." Ita restituendum est Nepoti xxi. 3. 3. "In custodia focer generi periit a morbo."

Proficisci.] Incipere, ordiri. Pro Leg. Manil. c. 2. "Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde hæc omnis causa ducitur." Lib. ix. ep. 14. "Ornandos esse illos viros, a quibus initium libertatis profectum est."

III. 1. *Ad finem bonorum.*] *Finis bonorum*, ut jam dixi ad

c. ii. 5. est summum bonum, omnium bonorum extremum, quo nullum aliud majus est. Ad hoc igitur constituendum pertinet primum genus, cum quæritur, quid sit id, cujus causa omnia agenda sint; quæ quæstio est θεωρητική. Alterum, quod ad πράξιν potius ducit, est, quod de officiis in quacumque vitæ degendæ ratione agit, et est παραινετική.

In omnes partes usus vitæ conformari.] Vulgo confirmari, sed parum docte. Vitæ usus non in omnes partes confirmatur, si vitiosus præsertim fuerit, sicuti est; sed conformatur, id est, instituitur, componitur, et præceptis officii conformis redditur. Id fit, cum, quid in omni vita agenda deceat, præcipitur, talibusque præceptis tota vivendi et agendi ratio formatur, dirigitur, et ad quævis officia, in quacumque ætate fortuna et muneris functione præstanda, instruitur.

2. *Perfecta.*] Vide ad n. 4.

Numquid officium.] *Numquid est an, sine*, quod Cicero voluit, non num quod, id est, ali-quod. Quid enim est, num quod officium aliud alio majus sit?

officium aliud alio majus sit, et quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta 3 traduntur, ea quamquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii. Nam et medium quoddam officium dicitur, et 4 perfectum. Perfectum officium rectum, opinor, vocemus, quod Græci κατόρθωμα, hoc autem commune officium vocant. Atque ea sic 5

Et quæ sunt generis ejusdem.] Quæ non ad officia respicit, sed pronomen illud ad exempla referendum est.

4. *Medium.]* Ambros. lib. i. Offic. c. 11. "Hæc sunt media officia, quibus aliquid defect." *Medium officium* ita vocari putabat Grævius, quia *medius* Latinis fit *mediocris*. Rectius Facciolatus ex ipso Cic. de Fin. iii. 17. colligit, *media officia* a Stoicis dicta esse, quæ nec in bonis ponerent, nec in malis.

Perfectum officium rectum, opinor, vocemus.] Rationem reddit, cur perfectum dixerit, quod Græcis est κατόρθωμα. Non inconueniens est, id officium *perfectum* a me vocari, quod alii *rectum*, Græci κατόρθωμα (*recte factum*) appellant, eoque nomine mihi uti philosophi concedent. *Perfectum* primus Cicero dixisse videtur τὸ κατόρθωμα, quod *rectum* jam antea ab aliis quoque dictum fuerat. Lib. iii. 3. 11. "Illud autem, quod rectum

iiidem (Stoici) appellant, perfectum atque absolutum est." Auct. ad Herenn. lib. iii. c. 2. "Rectum est, quod cum virtute et officio fit:" quæ descriptio est τῷ κατόρθωματος.

Hoc autem commune officium vocant.] Vocabulum καθήκον haud scio an in nullo codice repertum sit. Sed ut largiamur, in vetere codice ita lectum fuisse, incommoda certe sententia sic legebatur. Non enim Stoici officium in κατόρθωμα et καθήκον dividebant; sed ipsum καθήκον duplex, alterum κατόρθωμα, alterum καθήκον μίσον esse dicebant. In oppositione τῷ κατόρθωματος sæpe μίσον, suppressa voce καθήκον, nec vero καθήκον, omisso μίσον, appellare solent. Cicero *recte factum* semper *officium medium*, nusquam *officium simpliciter* opponit, nec ea in definitionibus confundit. Vide de Fin. iii. 17. infra iii. 3. 10. Mihi igitur tutissimum visum est revocare scripturam codicum fortasse omnium: *Hoc*

definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant; medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii capiundi deliberatio. Nam

autem commune officium vocant. Locum vero totum ὡς ἐν παρρησίᾳ positum atque ita accipiendum esse crediderim: *Perfectum officium, puto, vocare mihi licebit illud, quod a Stoicis rectum, Græce κατόρθωμα dicitur: illud vero mediū officii nomen communi officio ponunt.* Hoc ad remotius mediū officii nomen refertur. Idque fieri solere, non in iis locis solum, ubi pronomen ille ad nomen propinquius referatur, sed etiam ubi hic solitarium ponatur, docuit Cortius ad Sallust. Jug. xviii. 9. Præterea hoc vocant explico illo nomine appellent. Ita noster de Fin. iii. 6. "Primum est officium. Id enim appello καθήκον," i. e. eo nomine appello καθήκον. Philipp. xiii. 10. "O Spartace! quem enim te potius appellem?" Ovid. Fast. ii. 24.

Torrída cum mica farra vocantur idem.

Adde Gronov. ad Senec. Ep. 93. Philosophis usitatam mediū officii appellationem communis officii appellatione interpretatur Tullius. Eadem usus est de Fin. iii. 18. "Quidquid ita fit, aut dicitur, communi officio continetur." Adde infra iii. 3. 10.

5. *Rectum quod sit.*] Quod rectum vulgo dicitur, id ita definiunt, ut perfectum officii

esse dicant. Vid. lib. iii. e. iii. 11. Ambros. lib. i. de Offic. c. 11. "Hoc est igitur perfectum officium, quod κατόρθωμα dixerunt Græci, quo corriguntur omnia, quæ aliquot potuerunt lapsus habere."

Definiant.] Non intolerabilis videri debet ταυτολογία ita definiunt, ut—definiant. Talia in scriptoribus bonis observanda potius, quam interpolanda sunt. Cic. de Or. iii. 10. "Sed usitatis ita poterit uti, lectissimis ut utatur." Sallust. Catil. lii. 23. "Eo fit, ut impetus fiat in vacuum rem publicam." Adde iii. 4. extr.

Id esse dicant.] Cum melioribus lege id esse dicunt. Mutaverunt, qui verbum ad prægressam conjunctionem ut revocandum putabant. Sæpe vero Cicero in hunc modum variavit constructionem. De Or. i. 3. "Ut in ceteris id maxime excellat,—in dicendo autem vitium vel maximum est." cet. Ibid. c. 35. "Sic evolavit oratio, ut—aspexerim—et—perspexi." Conf. Ernestum V. C. de Or. ii. 72. adn. 46. et supra ad c. 2. adn. 18.

6. *Consilii capiundi deliberatio.*] A pleonastri suspicavit hoc genus loquendi liberavit Gronovius, ostenditque, aliud esse deliberare, aliud consilium

honestumne factu sit, an turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit: in quo considerando sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem aut anquirunt, aut 7 consultant, ad vitæ commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus et se possint juvare, et suos, conducat id nec ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum 8

capere. Prius deliberatur, utrum e duobus eligendum sit, quam consilium capitur. Vulgus diceret, *tripliciter deliberatur*, vel *triplex est deliberatio, quod consilium capiendum sit.*

Dubitant.] Cogitant, ambigunt, deliberant. *Dubitare* enim nihil est aliud, quam ex utraque parte rationes expendere, et dispicere, utrum aliquid faciendum sit, nec ne.

Animi in contrarias sententias distrahuntur.] Ut idem honestum aliis, aliis turpe videatur.

7. *Tum autem aut anquirunt aut consultant.*] *Anquirere* est, ex utraque parte rationes colligere; *consultare*, eas inter se comparare, et utræ præponderent, expendere.

Ad vitæ commoditatem.] An quid ad eam, quam cuique natura aut fortuna adsignavit, vitæ conditionem sit accommodatum.

Jucunditatemque.] Ad vitam voluptatibus animi maxime adfluentem. Nam quid corporis voluptatibus tribuat, ap-

paret ex lib. iii. c. 33. fere extr.

Facultates rerum.] Ad rem quærendam, ad necessaria vivendi et agendi præsidia. His majores sunt *copiæ*, quæ detractis necessariis sumptibus superant; *opes*, quæ ad amicos et clientes tuendos parantur; *potentia*, qua alii inviti opprimuntur. Læl. c. 6. "Ceteræ res, quæ expetuntur, opportuna sunt singulæ rebus singulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudare." Vide ad lib. ii. 19. 2.

In rationem utilitatis cadit.] Omnis hæc deliberatio versatur in subducendis utilitatis calculis, pertinet ad eam partem, quæ utilitatum rationes excutit. Cap. xxii. 9. "Quamquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione, attingit etiam bellicam." Possis etiam *rationem* explicare *partem*. Cap. 7. pr. "De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos et vitæ quasi communitas continetur."

pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur, fit, ut distrahatur in deliberando animus, afferatque ancipitem curam cogitandi. Hac divisione, cum præterire aliquid maximum vitium in dividendo fit, duo prætermiſſa sunt. Nec enim solum, utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius; itemque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur

8. *Distrahatur in deliberando animus, adferatque ancipitem curam cogitandi.*] Videtur deesse id, quod curam adfert. Sed curatius loco considerato, satis commode explicari posse, video. Quæres, quis curam adferat? *Animum* esse illum dico. An sibi ipse adfert? Non sibi, sed ad rem deliberandam, dum in dubio est, utrum præferendum sit, honestum an utile. Lib. xii. *Attic. ep. 38.* (al. 37.) “Ut animum vacuum ad res scribendas adferam.” *Pro Milon. c. 1.* “Me ad ejus causam partem animi magnitudinem adferre non posse.” Sic virtutes vel vitia, commoda vel incommoda, quæ quis in se habet, ea adferre perquam eleganter ille dicitur. Cicero de *Orat. ii. 38.* “Genus sermonis adfert non liquidum, non fufum ac profluens.” *Brut. c. 82. pr.* “Qui” (Calvus, quem

c. 81. dixerat; “Quod veri simile, dicturum fuisse, i. e. satis bonum oratorem futurum fuisse, si diutius vixisset”) “orator fuisset, cum litteris eruditior, quam Curio, tum etiam accuratius quoddam dicendi et exquisitius adferebat genus.”

9. *Duo prætermiſſa sunt.*] Sed optimo Panætii consilio, qui aliud alio esse honestius aut utilius, quod Stoici negant, non potuit concedere. Cicero vero tua præcepta, quæ hominibus non perfectis scripsit, non ad Stoicam illam in disputando subtilitatem exigit, sed ad eorum captum, quibuscum agit, accommodat.

Utrum honestius.] Utrum de duobus honestis sit honestius.

10. *Triplicem putavis esse rationem.*] Triplicem consilii capiendi deliberationem.

Primum igitur est.] Non primo, quo tempus potius, quam

tur est de honesto, sed dupliciter, tum pari ratione de utili, post de comparatione eorum differendum.

IV. Principio generi animantium omni est a natura tributum, ut se, vitam, corpusque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur, omniaque, quæ sint ad vivendum necessaria, anquirat et paret, ut pastum, ut latibula, ut alia generis ejusdem. Commune autem animantium omnium est conjunctionis appetitus procreandi causa, et cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem et beluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quan-

ordo significatur. Conjunge autem, *primum est differendum.*

IV. 1. *Principio.*] Primum, ante omnia, quod primum constat. Sic cap. xxxv. 2. lib. iii. c. 5. pr. Ad rem ipsam, quæ hoc capite tractatur, pertinet lib. ii. de Finib. c. 14. lib. v. c. 9.

A natura tributum.] Tamquam proprium aliquod munus assignatum. Lib. iv. de Fin. c. 7. "Primique ex omnibus philosophis a natura tributum esse docuerunt, ut ii, qui procreati essent, a procreatoribus amarentur." Infra c. xxxi. 8. "Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem."

Tueatur.] Vide ad n. 4.

Omniaque quæ.] Ciceronem non adeo sollicitè hoc δὲσφρον evitasse video, ut hoc loco ferri nequeat. Dixit enim lib. iv. de Fin. c. 21. pr. "Omniaque quæ secundum natu-

ram sunt." Lib. ii. de Offic. c. 9. "Alius quoque quidam aditus." c. 17. "Omniaque quæ ad usum reipubl. pertinent." Cat. Maj. c. 12. "Eaque simplex suaque cuique parti ætatis tempestivitas est data." De Nat. Deor. iii. 7. "Omniaque, quæ a te nudius tertius dicta sunt." Infra c. xii. 4. "Bellogue quæritur gloria."

2. *Commune autem.*] Commune pro communis, dixit, more Græcorum. Simile est illud, "Omnium rerum mors extremum," lib. vi. ep. 21. Vide Vechneri Hellenolex. p. m. 249. Particulas autem, sed, vero interdum pro deinde, præterea usurpari, infra ad cap. xxviii. 9. ostendam.

Quæ procreata sunt.] Ita locutus videtur, quod quorundam animantium, ut piscium et insectorum, cura in ovis nondum exclusis definit.

tum sensu movetur, ad id solum, quod adest quodque præsens est, se accommodat, paullum admodum sentiens præteritum aut futurum. Homo autem, quod rationis est particeps, per quam consequentia cernit, causas rerum videt, earumque progressus et quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, rebusque præsentibus adjungit atque adnectit futuras; facile totius vitæ cursum videt, ad eamque degen-

3. *Tantum, quantum sensu movetur.*] Non plus, quam quantum sensu movetur.

Quod adest, quodque præsens est.] *Adest*, quod in proximo et in conspectu est: *præsens* ad tempus refertur, et præterito ac futuro opponitur.

Se accommodat.] Ad ea se applicat, se vitamque suam componit.

Homo autem, quod rationis.] Cum prioribus verbis, *homo autem*, cohærent postrema, *facile totius vitæ cursum videt*: quæ interposita sunt, quod vel qui rationis est particeps, usque ad futuras, rationem reddunt, quam nonnulli parenthesi includunt. Eadem fere scribit lib. ii. de Fin. c. 14. "Homines enim etsi aliis multis, tamen hoc uno a bestiis plurimum differunt, quod rationem habent a natura datam, mentemque et acrem et vigentem, celerrimeque multa simul agitantem, et, ut ita dicam, sagacem: quæ et causas rerum, et consecutiones videat, et similitudines transferat, et disjuncta jungat, et cum præsentibus futura co-

pulet, omnemque complectatur vitæ consequentis statum. Eademque ratio facit hominem hominum appetentem, cumque his natura et sermone et usu congruentem."

Earumque progressus et quasi antecessiones.] Maturantius ita interpretatur: "Non solum ipsas rerum causas videt, quæ plerumque manifestæ sunt, ut nimia aëris intemperies causa est pestilentiae: sed, si quid est, quod ipsas causas antecedit, ut cum ex signis quibusdam et prognosticis futuram percipit aëris intemperiem, quæ pestilentiae causa sit." *Causarum progressus et quasi antecessiones non ignorat*, qui earum quasi γενεαλογίας quasdam perspectas habet, causasque rerum persequens non a prioribus solum ad posteriores progredi, sed a posterioribus etiam ad priores reverti potest.

Similitudines comparat.] Similes inter se res comparat.

Rebusque præsentibus adjungit atque adnectit futuras.] Cum præsentibus futura copulat, ex præsentibus futura colligit.

dam præparat res necessarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini et ad orationis, et ad vitæ societatem: ingeneratque in primis præcipuum quemdam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitque, ut hominum cœtus et celebrationes et esse, et a se obiri velit, ob easque causas studeat parare ea, quæ suppeditent et ad cultum, et ad victum; nec sibi soli, sed conjugii, liberis, ceterisque, quos caros habeat tuerique debeat. Quæ cura exsuscitat etiam animos et majores ad rem ge-

4. *Et ad orationis et ad vitæ societatem.*] Natura, duce ratione, efficit, ut alter alterius colloquium et convicium adpetat.

Celebrationes.] Nomen minus frequentatum. Tamen a Cicerone etiam pro *celebritate* usurpatur pro Sulla c. 26. et a Laetant lib. vi. c. xx. 34. qui *ludorum celebrationes deorum festa* esse dicit. Quæ hic *celebrationes*, alio nomine *concilia et civitates* vocat Cicero lib. iii. de Fin. c. 19, ubi ait: "Itaque natura sumus apti ad cœtus, concilia, civitates." *A se obiri velit* dicitur, pro *obire velit*. Catil. i. 2. 7. "Cupio, P. C. me esse clementem: cupio in tantis reip. periculis non dissolutum *videri*." Vide plura apud Heumannum ad Orat. pro Arch. v. 6.

Suppeditent.] Etiam Lucretius lib. i. 547.

Materies ut suppeditet rebus reparandis.

Plautus ii. Afin. iv. 17. "Itaque jam hercle clamore ac

stomacho non queo labori suppeditare." Non primus ergo Cicero *suppeditare* pro *suppetere* dixit.

Sed conjugii.] Sed etiam conjugii. Vide, quæ dixi ad Cornel. Nep. Cim. c. 4. pr. infra ad c. 39. 3.

Tuerique.] Alere, sustentare. Columell. lib. vi. 3. 3. "Minus commode tuemur armentum paleis."

Exsuscitat etiam animos.] Quasi somno sopitos.

Ad rem gerendam.] Jo. Frid. Gronovius, Grævio non repugnante, mallet *ad rem quærendam*: quod *rem gerere* ad fortitudinem pertineat, de qua hic non sit sermo. Sed *rem gerere* latius patet, ad omnem, non bellicam tantum, sed et domesticam industriam accommodatur, et actum rerum honestarum et utilium, operam amicis et reip. præstandam significat. Hoc vero præcipuum justitiæ munus esse vult ipse Cicero cap. vi. 6. Quin et mercatores *rem gerere*

5 rendam facit. In primisque hominis est propria veri inquisitio atque investigatio. Itaque cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, ac discere: cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad beate vivendum necessariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene a natura informa-

dicuntur ab eodem lib. ii. c. 11. ubi iis, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, justitiam *ad rem gerendam* necessariam esse scribit. Contra *male rem gerentibus* patribus bonis interdicti ait Cat. Maj. c. 7. Supervacanea igitur est Gronovii suspicio.

5. *Veri inquisitio.*] Lib. ii. de Fin. c. 14. "Et quoniam eadem natura cupiditatem ingenuit homini veri invenienti; quod facillime apparet, cum vacui curis, etiam quid in cælo fiat, scire avemus: his initiis inducti omnia vera diligimus."

6. *Appetitio quædam principatus.*] Lib. ii. de Fin. c. 14. "Eadem ratio habet in se quiddam amplum atque magnificum, ad imperandum magis, quam ad parendum, accommodatum."

Animus bene a natura informatus.] Non est metaphora a præceptoribus, sed a fabris, sta-

tuariis et aliis artificibus translata, qui, cum operibus suis formam induere incipiunt, ea *informare* dicuntur. Nihil enim aliud est *informare*, quam *formare*. Columell. lib. ii. 2. 10. "Sarmentis connexus velut funis informabitur in eam crassitudinem, quam solum fossæ possit angustæ, quasi accommodatam coartatamque, capere." Idem lib. xi. 3. 13. "Humus resossa in areas dividitur: quæ tamen sic informandæ sunt, ut facile runcantium manus ad dimidiam partem latitudinis earum perveniant." Plinius lib. vii. ep.

9. *Ut laus est ceræ, mollis cedensque sequatur*

Si doctos digitos, jussaque fiat opus;

Et nunc informet Martem, castamque Minervam,

Nunc Venerem effingat, nunc Veneris puerum.

Est ergo animus bene a natura informatus nihil aliud, quam

tus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causa iuste et legitime imperanti: ex quo magnitudo animi existit humanarumque rerum contemptio. Nec vero illa parva vis naturæ est rationisque, quod unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit, quod deceat, in factis dictisque qui modus. Itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit. Quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transfrens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conser-

bene formatus, a benigna natura ingeneratus, nobilis: homo, cui, ut Juvenalis ait,

— *Arte benigna*

De meliore luto finxit præcordia Titan.

Nisi præcipienti.] Præcepta recte vivendi tradenti: docenti vero est, quæ vera sint, monstranti.

Humanarum rerum contemptio.] Quas hic *humanas res* dicit, externas vocat cap. xx. 1. ubi easdem paullo post n. 3. *humanas* appellat, docetque, primum esse ea, quæ *eximia plerisque et præclara videntur*: deinde, quæ *acerba in hominum vita fortunaque versantur*. Sunt ergo, quæcumque in utramque partem homini accidunt. Earum *contemptio* sive *despicientia* est animi æquitas in utraque fortuna. Vide cap. v. 5. xviii. 6.

7. *Qui modus.*] Interpunctio

variat: alii, *Quid sit, quod deceat in factis dictisque, qui modus*. Non improbo.

Itaque eorum ipsorum.] Ordo verborum est: *Itaque nullum aliud animal sentit pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium eorum ipsorum, [in iis ipsis] quæ ad aspectu sentiuntur.*

8. *Quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens.*] *Similitudines transferre* est, similia inter se comparare, quod in una re consentaneum est, id ad similem alteram accommodare, eodemque modo de ea judicare. Vide ad n. 3. ibique locum Ciceronis ex ii. de Fin. c. 14. Quod igitur natura oculis sentit, id ad res, quæ mente tantum percipiuntur, transfert, et multo magis pulchritudinem, constantiam et ordinem in iis conservandum putat.

vanda putat, cavetque, ne quid indecore, effeminateve faciat; tum in omnibus et opinionibus et factis, ne quid libidinoſe aut faciat aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur et efficitur id, quod quærimus honeſtum: quod etiam ſi nobilitatum non ſit, tamen honeſtum ſit; quodque vere dicimus, etiam ſi a nullo laudetur, natura eſſe laudabile.

1 V. Formam quidem ipſam, Marce fili, et tamquam faciem honeſti vides: quæ, ſi oculis cerneretur, mirabiles amores, ut ait Plato, ex-

Conſervanda putat.] Numero teſtium prævalet *conſervandam*. Ita femininum, quamvis ſubſtantivum maſculini generis proxime prægrediatur, legimus apud Cic. lib. x. ad Diverſ. ep. 25. “Iſtamque operam tuam, navitatem, animum in rem publicam celebritati præturæ *anteponendam* cenſeo.” Tamen aliis probatum illud *conſervanda* et frequens veterum uſus, et non contemnendæ auctoritatis libri⁹ magnopere commendant. Vide Cort. ad lib. vii. ep. 20. n. 4. et ad Salluſt. Jug. xxxviii. 8.

Tum in omnibus et opinionibus et factis.] Gloſſemata in his verbis doctiſſimi viri ſagaciter odorati ſunt. Equidem crediderim, genuina Ciceronis eſſe illa: “Cavetque, ne quid indecore effeminateve, ne quid libidinoſe aut faciat aut cogitet.”

Libidinoſe.] Ex libidine, quæ eſt temeraria cupiditas non

voluptatis tantum, ſed et gloriæ et pecuniæ et vindictæ. Vide Cort. ad Salluſt. Cat. ii. 2.

9. *Quod quærimus.*] De quo agimus. Vid. ad c. ii. 4.

Nobilitatum.] Etiamſi *populari fama glorioſum* non ſit, nec multitudinis rumore laudetur, ut ipſe loquitur lib. ii. de Fin. c. 15. Infra ii. 7. 16. “Teſtis eſt Phalaris, cujus præter ceteros nobilitata crudelitas.” *Nobilitata*, id eſt, divulgata, nota. Plinius lib. i. epiſt. viii. 14. “Sequi gloria, non adpeti debet: nec, ſi caſu aliquo non ſequatur, idcirco, quod gloriam meruit, minus pulchrum eſt.” Hæc Epicuri ſententiæ oppoſita eſſe, diſces ex eo loco de Finibus, quem proxime indicavi.

V. 1. *Plato.*] In Phædro, his verbis: Ἡ φρόνησις ἐχ' ὀρεῖται δεινὸς γὰρ ἂν παρεῖχεν ἔρωτας, εἰ τοῦτον ἑαυτῆς ἱναργὲς εἰδῶλον παρεῖχито εἰς ὄψιν ἰόν. Interpres eſt ipſe Cicero lib. ii.

citaret sapientiæ. Sed omne, quod est honestum, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri sollertiaque verifatur: aut in hominum societate tuenda, tribuendoque suum cuique, et rerum contractarum fide: aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore: aut in omnium, quæ fiunt quæque dicuntur, ordine et modo, in quo inest modestia et temperantia. Quæ quatuor quamquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur. Velut ex ea parte, quæ prima descripta est, in qua sapientiam et pruden-

de Fin. c. 16. "Oculorum est in nobis sensus acerrimus, quibus sapientiam non cernimus. Quam illa ardentis amores excitaret sui, si videretur." *Sapientia*, honesti scientia. Hujus amor accenderetur, ante oculos proposita externa honesti forma ac specie.

Plato puellæ, cujus eximia species allicere procos multos possit, sapientiam comparat. Ponitur igitur nomen femineæ personæ significandæ idoneum.

2. *Rerum contractarum fide.*] In servandis *contractibus*: quo vocabulo Cicero uti noluit. Itaque et c. 17. scribit: "Multisque cum multis res rationesque contractæ." Lib. ii. c. 11. "Qui contrahendis negotiis implicantur." Eod. lib. c. 18. "In omni re contrahenda, vendendo, emendo,

conducendo, locando." Lib. iii. c. 15. "Tollendum igitur ex rebus contrahendis omne mendacium." Eadem sunt *dicta et conventa* hoc libro c. 7.

3. *Implicata.*] Hoc Ciceroni familiarius est, quam *implicita*. *Velut ex ea parte.*] *Ex hac, ea, aliqua, nulla, magna, dimidia parte* dicitur, ubi nostri sermonis consuetudo *in parte* postulat; vel ubi, *quod ad partem attinet*, intelligitur. Vide Cortium ad Sallust. Jug. c. xcvi. 3. et Schwarzium ad Turfelin. de Particul. cap. lxxvii. n. 12. p. 305.

Quæ prima descripta est.] *Posita, collocata, ordinata.* Cap. vii. 3. "Similisque est privatarum possessionum descriptio." Cap. xxvii. 10. "Est autem ejus descriptio duplex:" id est, *diviso*. Cap. xlv. 9. "Servare leges, jura describere." Catil. i. 4. "Descripsisti urbis par-

tiam ponimus, inest indagatio atque inventio veri; ejusque virtutis hoc munus est proprium.

4 Ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quisque acutissime et celerissime potest et videre et explicare rationem; is prudentissimus et sapientissimus rite haberi solet. Quocirca huic, quasi materia, quam tractet et in qua versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas tuendasque,

tes ad incendia." Catil. ii. 6. "Quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta."

4. *Ut enim quisque maxime perspicit.*] Admodum hac formula delectatus est Cicero, atque in his maxime libris: Cap. 15. pr. "Colendum autem esse ita quemque, ut quisque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus." Cap. 16. pr. "Optime autem societas hominum conjunctioque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur." Cap. 19. "Ut quisque animi magnitudine maxime excellit; ita vult maxime princeps omnium, vel potius solus esse." Læl. c. 9. "Ut enim quisque sibi plurimum confidit: et ut quisque maxime virtute et sapientia sic munitus est, ut nullo eget, suaque omnia in se ipso posita judicet: ita in amicitia expetendis colendisque maxime excellit." Pro Cæcin. c. 2. extr. "Ut quæque res est turpissima; sic maxime et ma-

turissime judicanda est." Vide Cort. ad Sallust. Jug. xxxi. 14. Vides autem, aliis locis dici, *ut quisque, ita vel sic*: hic vero alteram particulam omitti, ejusque locum pronomen *is* occupare. Id ideo factum, quod interveniente alio pronomine *quisque*, cui *is* aptius respondet, quam particula *ita*, constructionis genus mutatur. Sic fere lib. x. ep. xxii. 2. "Quod ad me scripseras, de re agraria, si consultus senatus esset, ut quisque honorificentissime de te sententiam dixisset, eam secutus essem." Lib. v. de Fin. c. 20. "Itaque, ut quisque optime natus institutusque est, esse omnino nolit in vita, si gerendis negotiis orbatu possit paratissimis vesci voluptatibus." Vide ad cap. 15. pr.

5. *Necessitates propositæ sunt.*] *Inopia atque indigentia humanæ vitæ, ut loquitur Læl. c. viii. 3. et ix. 3. quam necessitatem vitæ* vocat infra hoc libro c. xlv. 10. Ea ita proposita est his virtutibus, ut ei subveni-

quibus actio vitæ continetur; ut et societas hominum conjunctioque fervetur; et animi excellentia magnitudoque, cum in augendis opibus utilitatibusque et sibi et suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis, eluceat. Ordo autem, et constantia, et moderatio, et ea, quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod est adhibenda actio quædam, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quemdam et ordinem adhibentes, honestatem et decus conservabimus.

VI. Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur et 2

ant, easque res parent, sine quibus vita civilis commode agi non potest.

Tuendasque.] Conservandas.

Societas hominum conjunctioque fervetur.] Quod justitiæ munus est.

Animi excellentia.] Fortitudinem significat.

6. *Ordo autem.*] Hæc temperantiæ sunt propria.

In eo genere.] In iis rebus.

Mentis agitatio.] Cogitatio, consilium, animi cura. Vid. c. 6. extr.

VI. 1. *Locis.*] *Partibus.* Quam enim paullo ante *partem* dixit, sæpe *locum* vocat, ut lib. iii. cap. ii. 10. 11. et 13. Infra hoc libro c. 43. "Nam cum omnis honestas manet a partibus quatuor." Ibid. paullo

ante: "Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur fatis expositum videtur."

Honesti naturam vimque.] *Vis* capi potest pro *ovisq.* Vid. Cort. ad Sallust. Cat. i. 2. Ita *natura et vis honesti* nihil aliud erit, quam ipsum honestum. Licet tamen et ita interpretari: in quibus ex nostra divisione honestas suam naturam et vim exserit, et quid sit valeatque ostendit. Vide ad cap. 28. extr.

Naturam attingit humanam.] Naturæ maxime est conjunctus, aptus, consentaneus. Cap. ii. 8. "Officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ." Cap. 15. "Illæ virtutes virum bonum videntur

ducimur ad cognitionis et scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, et malum et turpe ducimus. In hoc genere, et naturali et honesto, duo vitia vitanda sunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamus: quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res et tempus et diligentiam. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium multamque operam in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non neces-

potius attingere." Cap. 22. "Quamquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit etiam bellicam." Cap. 44. "Nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, attingat cognitionem rerum." Lib. ii. cap. 21. "Partim ad universos pertinent, partim singulos attingunt."

2. *Trahimur et ducimur.*] *Ducimur* volentes, *trahimur* inviti. Cicero dicere videtur, cognitionis et scientiæ cupiditatem naturaliter ita nobis insitam esse, ut non modo *necessaria*, sed *jucunda* etiam nobis sit ista ad cognoscendum propensio. Pro Arch. c. 11. "Trahimur omnes laudis studio, et optimus quisque maxime gloria ducitur."

Labi autem, errare, nescire, decipi.] *Labitur*, iudicio scilicet (lib. xv. epist. xxi. 12.) qui de aliqua re minus recte iudicat: *errat*, qui falsa pro veris

probat: *nescit*, qui totius rei ignarus est: *decipitur*, qui stultitia sua aliis quæstum præbet.

3. *Assentiamus.*] Diomedes Grammaticus, lib. i. p. 377. Ciceroni utrumque *assentio* et *assentior* tribuit.

4. *Multamque operam.*] Intelligo *nimis multam operam*. Posses adverbium ex præcedentibus repetere, nisi *multus* iam per se *nimii* significationem sustineret. Cornel. Nep. xxv. 13. 5. "Supellex modica, non multa." Cic. de Orat. ii. 71. "Sed hæc ipsa nimis mihi videor multa in genera descripsisse."

Easdemque non necessarias.] Id est, ac simul, pariter, præter id, non necessarias. Lib. iii. de Nat. Deor. c. 32. "Vir innocentissimus, idemque doctissimus." Cornel. Nep. Con. cap. 2. pr. "Contulit se ad Pharnabazum, satrapen Ioniæ, eundemque generum regis et

farias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis et cognitione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpicium audimus, in geometria Sex. Pom-

propinquum." Justin. lib. xi. 9. 12. "Uxor eademque soror."

5. *Quod operæ curæque.*] Quantumcunque operæ. Rarius pronomen *quod* cum genitivo construitur, sæpius *quid*, *hoc*, *id*, et alia, de quibus Vechner. lib. i. Hellenol. part. ii. c. 9. p. 200. *Hoc boni* legas lib. ii. c. 1. pr. Tamen et infra hoc libro c. 38. "Illud ipsum, quod acerbitatis habet objurgatio." Lib. iii. 16. extr. "Quod vitii venditor non dixisset sciens." Lib. xiii. epist. 1. "Nam quod est molestiæ, non sane multo levius est, cum te non video: quod esse potuit voluptatis, certe, si vidissem te, plus fuisset."

Astrologia.] *Astrologiam* vocat, quam *astronomiam* Seneca appellare maluit epist. xc. p. 406. non divinatricem illam artem; sed quæ siderum motus, ortus et occasus speculatur. Hanc a Sulpicio cultam fuisse, ex iis, quæ de eo proxime dicam, apparet.

C. *Sulpicium.*] Repete operam curamque posuisse. Cicero enim non ipsum audivit, sed astronomiæ eum deditum fuisse, ex majoribus natu audivit. Nam C. Sulpicius Gallus Ciceronis ætate superior fuit, qui bello Macedonico, quod cum Perse gestum est, sub Æmilio Paulo tribunus mil. lunæ defectionem, eodem

die, quo pugnandum erat, futuram prædixit, et, ne ea ex improvise objecta milites tererentur, effecit. Consulatum gessit 16 annis post, a. U. C. 587.

Audimus.] Præsens verbi illius tempus sæpe legimus apud veteres, ubi sermo est de re, quæ non semel tantum audita sit, sed fama quoque ac plurium sermone scriptivæ celebretur. Noster de Or. i. 60. "Multi que oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus et Lælium, qui omnia sermone conficerent paullo intentiore." Lib. ii. c. 22. "Consecuti sunt hos Critias, Theramenes, Lyfias: multa Lyfiæ scripta sunt; non nulla Critiæ: de Theramene audimus." In Bruto c. 84. "Ut de Pericle audimus." Conf. viros doctos ad Livium xlv. 22. 3. *ibid.* cap. 24. extr. Schwarziumque ad Plin. Panegy. lix. 3.

In geometria.] Utramque, et astronomiam et geometriam, Ciceroni quoque cognitam fuisse, ipsius scripta, in quibus Aratus est, argumento sunt. Vide lib. v. Tuscul. c. 39. et Dial. de Oratoribus (quem falso Quintiliano adscribunt) c. 30.

Sex. Pompeium.] Cn. Pompeii Magni patrum, jureconsultum et geometram præstantem, oratorem vero mediocre. Cicer. in Bruto c. 47.

peium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, 6 plures in jure civili. Quæ omnes artes in veri investigatione versantur, cujus studio a rebus gerundis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit: a qua tamen sæpe fit intermissio, multique dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quæ numquam adquiescit, potest nos in studiis cogita-

In dialecticis.] Sic geometrica discere pro geometriam probat Gronov. Obs. ii. 2. p. 223.

In jure civili.] Vide lib. ii. cap. xix. 3. 4.

6. *Tum agitatio mentis.]* Tum hoc loco significat præterea, præcipue vero. Cic. ad Divers. epist. v. 13. 5. "Casus enim gladiatorii similitudinesque hæ, tum rationes in ea disputatione a te collectæ, vetabant me rei p. penitus diffidere." Cælius ad Cic. viii. 14. 7. "Nam mihi cum hominibus his et gratia et necessitudo est; tum causam illam, non homines odi."

In studiis cogitationis.] Mentis agitationem interpretor animi vigorem ac perpetuam *ἐνεργίαν*, quam barbare *activitatem* dicunt. Ita Cicero de Divin. ii. 62. "Naturam autem eam dico, qua numquam animus insitens, agitatione et motu esse vacuus potest." Jam vero *studia cogitationis* esse existimo, quum sine colloquio alterius, sine lectione, sine scriptione, ipsi nobiscum aliquid commentamur. Ea vis hujus nominis conspicitur in locis, ubi *cogitatio* opponitur

scriptioni. De Orat. i. 33.

"Nam si subitam et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile vincit, hanc ipsam profecto assidua ac diligens scriptura superabit." Infra iii. 1. 11. "Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita a solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamque convertimus." Dicit autem Cicero, veri investigationi actionem haud posthabendam, sed utramque esse conjungendam. Idque fieri posse, duabus rationibus ostendit. Primum, quod ab actione sæpe datur intermissio, ut otiosi ad studia redire atque aliquamdiu vacare his solis possimus. Deinde, quod ad veri investigationem non semper otium ac secessus requiritur, quodque animus noster, qui semper in motu atque actuosus est, quamvis rebus agendis occupati simus, vel inter ipsa negotia, quid honestum ac verum sit, deliberare multaque cogitando consequi possit. "*Cogitatio*," enim, ut est apud Fabium Inst. Or. x. 6. pr. "quoties inter-

tionis, etiam sine opera nostra, continere. Omnis autem cogitatio motusque animi aut in consiliis capiendis de rebus honestis et pertinentibus ad bene beateque vivendum, aut in studiis scientiæ cognitionisque versabitur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

VII. De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos et vitæ quasi communitas continetur: cujus partes duæ; justitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur: et huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellari licet. Sed justitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus injuria: deinde ut communibus utatur pro communibus, privatis ut

missus est somnus. ipsius noctis tenebris adjuvatur. Hæc inter medios rerum actus aliquid invenit vacui, nec otium patitur."

Sine opera nostra.] Data opera agimus id, cui agendo, per aliquod tempus toti vacamus studiumque præcipuum impendimus. Ad Q. Fratr. lib. iii. ep. 4. "De verbis, quos tibi a me scribi vis, deest mihi quidem opera, quæ non modo tempus, sed etiam animum vacuum ab omni cura desiderat."

7. *Versabitur.*] Est idem, quod *versari debet*. Infra c. 36. extr. "Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus."

VII. 1. *Ea ratio.*] Pars, locus, res: quæ omnia significat *ratio*. Vid. ad c. iii. 7.

Cujus partes duæ.] Supple sunt. Sæpe librarij invito Ciceroni hoc verbum obtruserunt.

Appellari licet.] *Licet appellari* est, potest appellari: atque ita Cicero et ejus non dissimiles solent. Lib. iii. de Orat. c. 27. "In quibus de universo genere in utramque partem differi copiose licet." Lib. iii. epist. x. 29. "Ne cooptari quidem sacerdotem licebat." Epist. xi. 6. "Ne impune in quemvis declamari liceret." Varro lib. i. de R. R. c. 6. pr. "Ut multis locis licet videri."

2. *Pro communibus.*] Tamquam communibus, non ut

3 suis. Sunt autem privata nulla natura, sed aut
 vetere occupatione, ut qui quondam in vacua
 venerunt; aut victoria, ut qui bello potiti
 sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte.
 Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatium dica-
 4 privatarum possessionum descriptio. Ex quo
 quia suum cujusque fit; eorum, quæ natura

suis. Communibus ita utatur, ne ea sibi vindicet soli, et eorundem usu alios excludat. Vid. lib. iii. de Fin. cap. 20. *Communia* vocat non ea tantum, quæ omnium sunt, et proprie ita vocantur, ut aër, mare, litora: sed et publica, quæ vel totius populi sunt, ut flumina, portus, viæ; vel universitatis, ut fora, basilicæ, porticus, theatra, pascua, quæ plerumque a publicis distinguuntur.

3. *Privata nulla natura.*] Nullæ res natura, prima origine sua, lege naturæ, sunt privatæ possessionis. Videtur autem Tullius, vocabulo latius accepto, *privata* h. l. appellare propria, sive ea, quæ possidentur a singulis, non hominibus solum ac familiis, sed civitatibus etiam ac populis. Ita ager Arpinas Arpinatium, Tusculanus Tusculanorum *privatus* dici queat. Similiter *communia* paullo ante dicebantur non ea solum, quæ simpliciter, sed etiam quæ comparate communia essent. Paullo post Cicero angustiore, sed magis usitata significatione *possessiones privatas* appellat, quæ sunt

singulorum hominum.

Ut qui quondam.] Ut sunt eorum prædia, qui quondam in vacua venerunt, vel ea occuparunt, quæ communia fuerant. Male vulgo *aut qui*.

Aut victoria.] *Victoria* modum acquirendi ostendit, quo in bello aliqui hostium agris, oppidis, urbibus, cum ipsis hominibus, potiuntur.

Conditione.] Donatus ad Terent. Andr. i. 1. 52. "Conditio," inquit, "est pactio certam" (i. e. peculiarem) "legem in se continens."

Ager Arpinas, Tusculanus.] Campus omnis quo Arpinum, Latii municipium, Ciceronis patria, et Tusculum, ejusdem Latii oppidum, cinctum est. His exemplis utitur, quod ipse Arpinas erat, et in Tusculano villam habebat haud ignobilem.

Arpinatium.] Alii *Arpinatum*. Apud Livium atque alios *Antemnatium, Capenatum, Fidenatum, Privernatum* et similia viris doctis sine controversia probantur.

4. *Suum cujusque fit.*] Cicero *suus* est, proprius; Cap. 31. pr. "Admodum autem

fuertant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat. Eo si qui sibi plus appetet, violabit jus humanæ societatis. Sed quoniam, 5 ut præclare scriptum est a Platone, non nobis solum nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat, partem amici; atque ut placet

tenenda sunt sua cuique non vitiosa, sed tamen propria." Paulo post: "Id enim maxime quemque decet, quod est cuiusque suum maxime." Cap. xxxiii. 2. "Ad suam cuiusque naturam consilium est omne revocandum." Lib. ii. c. 22. "Ut sit libera et non sollicita suæ rei cuiusque custodia." Lib. iii. c. 12. extr. "Ut nihil suum cuiusque sit." Lib. iii. de Fin. c. 20. "Non adverstatur jus, quo minus suum quidque cuiusque sit."

Eo si qui sibi plus appetet.] Si quis plus eo, eo non contentus, plus appetet.

5. *A Platone.*] Cujus verba epist. ix. ad Archytam hæc sunt: 'Ἀλλὰ κἀκείνο δὲ σὶ ἐν-
δυμῆσθαι, ὅτι ἕκαστος ἡμῶν οὐχ
αὐτῶν μόνον γέγονεν, ἀλλὰ τῆς
γενέσεως ἡμῶν τὸ μὲν τι ἢ πα-
τρὶς μερίζεται, τὸ δὲ τι οἱ γεννή-
σαντες, τὸ δὲ οἱ λοιποὶ φίλοι.
Eundem locum ante oculos sibi propositum habuit Cicero, cum lib. ii. de Fin. c. 14. scripsit: "Atque, ut ad Archytam scripsit Plato, non sibi se soli natum meminerit, sed patriæ, sed suis, ut perexigua pars ipsi relinquatur."

Non nobis solum.] Ita apud Platonem ἕχ ἑαυτῶ μόνον et Demosthenem Περὶ Στιφ. p. 507. E. Wolf. 'Ἐγὶστο γὰρ αὐ-

τῶν ἕκαστος, ἕχ τῶ πατρὶ ἕ τῆ μητρὶ MONON γεγενῆσθαι, ἀλλὰ ἕ τῆ πατρίδι. Διαφέρει δὲ τί; ὅτι ὁ μὲν τοῖς γονεῦσι MONON γεγενῆσθαι νομίζων, κ. τ. λ.

Ortusque nostri.] Sed ortus nostri. Nam *et, que*, sæpe adverstativam vim habent. Ita Cornel. Nep. Pausan. c. iii. 7. "Non putabant, de tali tamque claro viro suspicionibus oportere judicari; et (i. e. sed) expectandum, dum se ipsa res aperiret." Cim. c. i. 4. "Elpinice negavit, se passuram, — seque (se vero) Calliæ nupturam." Dion. c. iii. 2. "Eodemque tempore," *pro*, "sed eodem temp." Vide etiam infra c. xxvi. 9.

Partem patria vindicat.] Verba partem parentes, quæ ex Platone hic adjiacienda censent, abesse possunt. Ut ita credam, facit illud, quod video, eandem Platonis sententiam a Cicerone de Fin. ii. 14. simili modo contractam esse. Nec incommode amicorum appellatione a Tullio comprehendendi etiam parentes potuisse apparebit considerantibus ista divini philosophi: Τὸ δὲ τι οἱ γεννήσαντες, τὸ δὲ οἱ ΛΟΙΠΟΙ φίλοι.

Ut placet Stoicis.] Vid. Cic. lib. iii. de Fin. c. 20. lib. ii. de Nat. Deor. c. 62. Particu-

Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari; homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiundo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus, devincire hominum inter homines societatem.

6 Fundamentum est autem justitiæ fides, id est dictorum conventorumque constantia et veritas. Ex quo, quamquam hoc videbitur fortasse cuiuspiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde verba sint ducta; credamusque, quia fit, quod dictum

lam *ut* delendam censent, quod infinitivi, qui sequuntur, a *placet* pendere aliter nequeant. Reperio autem, Ciceronem aliquid, quasi constructionis oblitum, quæ cum prioribus coherere, ita cum postremis connectere. Lib. i. ad Q. F. epist. i. c. 13. "Neque ego hoc nunc contendo, quod fortasse cum in omni natura; tum jam in nostra ætate difficile est, mutare animum, et, si quid est penitus insitum moribus, id subito evellere; sed te illud admoneo." Si hoc loco subintelliges *atque ita est, ut placet Stoicis*, plana erunt omnia.

Mutatione officiorum.] Refer hoc ad *devincire*. *Mutant officia*, qui alia pro aliis officia reddunt, et mercatores imitantur, qui pro iis, quibus ab-

undant, ea, quibus indigent, accipere solent.

Tum artibus.] De quibus vid. cap. 42.

6. *Dictorum.*] Promissorum. Vid. ad c. x. 6.

Stoicos.] Studiose hos in verborum origines inquirere solitos, ostendit Menagius ad Diog. Laërt. lib. vii. f. 147. et in Amœnit. Jur. c. 39. ubi et aliquas eorum ineptias notavit.

Quia fit.] Alii *fiat*, qui sibi persuaserant, in oratione infinita conjunctivum semper requiri. Sæpissime vero Latini, Græcorum fortasse exemplum secuti, indicativo in talibus utuntur, eaque re orationi mirificam suavitatem et vim conciliant. Cic. de Invent. i. 54. pr. "Non vulgare neque factitatum esse—id maleficium, de quo agitur." De

est, appellatam fidem. Sed injustitiæ genera 7
 duo sunt: unum eorum, qui inferunt; alte-
 rum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si pos-
 sunt, non propulsant injuriam. Nam qui in- 8
 juste impetum in quempiam facit, aut ira, aut
 aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus
 afferre videtur socio: qui autem non defendit,
 nec obstitit, si potest, injuriæ, tam est in vitio,
 quam si parentes, [aut amicos] aut patriam de-
 ferat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ no- 9
 cendi causa de industria inferuntur, sæpe a
 metu proficiscuntur; cum is, qui nocere alteri
 cogitat, timet, ne, nisi id fecerit, ipse aliquo
 afficiatur incommodo. Maximam autem par- 10

Or. i. 5. extr. "Aliis quibusdam se id, quod expetunt, consequi posse confidunt." 1-
 bid. c. 7. extr. "Omnes in iis sedibus, quæ erant sub platano, consedissee dicebat." Post.
 Red. ad Quir. c. 1. "Ipsa autem patria, dii immortales, dici vix potest, quid caritatis,
 quid voluptatis habet." Ad Attic. lib. vii. ep. 12. "Sin discedit, quo, aut qua, aut
 quid nobis agendum est, nescio."

8. *Aut aliqua perturbatione.*] Pearceius interpretatur alia qua, vel ulla alia.

Manus videtur afferre.] *Manus afferre vim significat.*

Tam est in vitio.] *In vitio esse dicitur, quod vitiosum est; ut in laude, quod laudabile.* Cap. 19. pr. "Eam animi elevationem, quæ justitia careat, in vitio esse," ait. Lib. v. de

Fin. c. 11. "Etsi hoc quidem est in vitio, dissolutionem naturæ tam valde perhorrescere." Sic, "In eadem injustitia esse," cap. xiv. 3. "In officio esse," cap. xv. 3. pro, officio conveniens. Hic æque, vel in eodem genere peccare adfirmat eum, qui injuriæ non obstitit, ac si parentem, amicos, patriam deferat, etsi non æque graviter: nisi fortasse ex Stoicorum sensu hoc dixit, qui peccata æqualia esse adfirmabant.

Parentes, [aut amicos] aut patriam.] Hic verborum ordo Cicerone indignus est. Verba *aut amicos*, etiam aliis suspecta, uncis inclusi.

10. *Maximam autem partem.*] Male vulgati quidam, *maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli.* Hoc non voluit Ci-

tem ad injuriam faciendam aggrediuntur, ut adipiscantur ea, quæ concupiverunt: in quo vitio latissime patet avaritia.

1 VIII. Expetuntur autem divitiæ cum ad
 2 usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas vo-
 luptates. In quibus autem major est animus,
 in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, et ad
 gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus

cero, qui primum sæpe, nunc maximam partem dicit, plerisque potius, quam nonnullos intelligens. Maximam partem, subaudi homines, nihil aliud est, quam plerique. Infra lib. ii. c. 21. pr. "Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim singulos ut attingant." Cæs. lib. iv. Gall. c. 1. "Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt." Cornel. Nep. Attic. c. 7. "Nullum enim ab eo habebat ornamentum, ut ceteri, qui per eum aut honores, aut divitias ceperant: quorum partim invitissimi castra sunt secuti, partim summa cum ejus offensione domi remanserunt." Gell. lib. x. c. 13. pr. "Partim hominum venerunt," plerumque dicitur, quod significat, pars hominum venit, id est, quidam homines. Vide ad cap. v. 3. Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 16. p. 256. Sic ex maxima parte et ipsum Ciceronianum est. Lib. x. ad Divers. ep. 5. "Tanien ex maxima parte ea, quæ es adeptus, fortunæ temporibusque

tribuuntur."

Latissime patet.] Avaritia in hoc inferendæ injuriæ genere maximam vim habet, maxime eminent et plurimum sibi indulget.

VIII. 1. Expetuntur autem.] Sæpius autem iteratur. Sed id et alibi fieri animadverto, ut c. 13. extr. ac frequentius etiam c. 32. 33. et 34. atque aliis pluribus locis, ut Cicero id evitare noluisse credi debeat.

2. Spectat.] Tendit ad opes, eas sibi propositas habet.

Opes.] Vide ad c. iii. 7.

Gratificandi facultatem.] Ut ad benevolentiam aliorum animos allicere et beneficiis sibi devincire possint.

M. Crassus.] Paulo aliter Plinius lib. xxxiii. cap. 10. "M. Crassus negabat locupletem esse, nisi qui reditu annuo legionem tueri posset. In agris suis tertium clo clo possedit, Quiritium post Sullam ditissimus." Legio antiquus quatuor circiter millibus constabat, postea etiam sex. De exercitu cum Cicerone, et hic, et in Paradox. vi. consentit Plutarchus in Crasso p. 544. 'Εκείνο δὲ ἔτι εἶ, τὸ μνη-

negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in re publica princeps vellet esse, cujus fructibus exercitum alere non posset. Dele-³ ctant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia et copia. Quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec vero rei familiaris amplificatio, nemini⁴ nocens, vituperanda est: sed fugienda semper

δένε νομιζέειν μηδέ φάσκειν εἶναι πλούσιον, ὃς οὐ δύναται τρέφειν ἀπὸ τῆς ἑσίας τετρατόπιδον. In exercitu vel quatuor legiones erant, vel sex, si verus est numerus Paradox. vi. 1. quibus tuendis Crassi bis mille H. S. nulla ratione sufficisset. Sunt enim bis millies centena millia sestertiorum, centies centena millia florenorum, sive, ut nos loquimur, decem *milliones*. Hujus pecuniæ semis- ses usuræ annuæ sunt sexcenta millia florenorum. Exercitus vero stipendium, etiam si xxiv. millia peditum, mcc. equites ei tantum dederis, sexcenta millia longe superat. Nam singuli pedites jam ante Cæsarem dictatorem denos denarios menstruos, tricenos equites accipiebant. Quid de centurionibus, tribunis, præfectis, legatis dicam? quid de imperatore, ex sua re familiari exercitum ac se alente? Vere itaque id, quod vulgo creditur, de se jactare Crassus non potuit. *Mea itaque opinione his verbis ille non tam suas divitias ostentavit, quam tantas eas esse negavit, quantæ populi Rom. principi sufficerent.*

Pecuniam.] Pecunia faculta-

tes quascumque significat et fortunas, et, quidquid in prædiis etiam collocatum est, comprehendit. Vide ad Orat. pro Rosc. Am. c. 2.

Fruitibus.] Fructus est, quidquid ex quoque possessionum genere reddit, omnis ex agro proventus, vestigalia, usuræ.

3. *Magnifici apparatus.] Apparatus id omne comprehendit, quo ad aliquid instruimur, quoque maxime ad advertendos hominum oculos utimur: qualis est pretiosa supellex.*

Vitæque cultus.] Splendor in victu, vestitu, familia, ceteris.

4. *Nec vero.] Anteoccupatio. Non in ea tamen sum sententia, ut omnem rei familiaris amplificationem vituperem.*

Vituperanda est,—injuria est.] Ne displiceat ejusdem verbi est in proximo commate iteratio. Ea Ciceroni ejusque æqualibus placuit. Pro Rosc. Am. c. 50. "Concedo: et quod animus æquus est, et quia necesse est." Lib. v. Tusc. Quæst. c. 1. "Famula fortunæ est, nec tantarum virium est." Ibid. c. 7 "Mathematicorum iste mos est, non est philosophorum."

5 injuria est. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ cupiditatem inciderunt. Quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas, nec fides regni est;

id latius patet. Nam quidquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit 7 sanctam servare societatem. Declaravit id modo temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit propter eum, quem sibi 8 ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerumque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cavendum est, ne 9 quid in eo genere peccetur. Sed in omni injustitia permultum interest, utrum perturbatio-

6. *Ennium.*] Incertum, quæ ejus tragœdia.

Nulla sancta societas.] Si recte habet vulgata scriptura, crediderim, esse pedes quinque cum dimidio versus trochaici tetrametri, quem Cicero Tusc. i. 44. *septenarium*, scilicet hypercatalectum, vocat.

Id latius patet.] Ad plures res accommodari potest, in aliis etiam rebus fit.

7. *Modo temeritas C. Cæsaris.*] Qui paucis ante mensibus interierat. Vide ad cap. 14. pr.

8. *In maximis animis splendidissimisque ingeniis.*] In iis

plerumque hominibus, qui magno animo et excellenti ingenio ceteros præstant, principatus et regni cupiditas existere, apparere ac se ostendere solet. Nam humiles animi et mediocria ingenia ne ad scelera quidem aliqua insignia valent, nedum ad virtutes. At κακίας μεγάλης, ὡς περ ἀρετῆς, αἱ μεγάλαι φύσεις ἐκφύσσουσιν, ut ait Plato lib. vi. de Republ. et apud Plutarch. in Demetr. pr. p. 889. Id in Alcibiade, Cæsare, Augusto, aliisque apparuit.

9. *Perturbatione aliqua.*] Quod Græcis πᾶθος, id Cice-

ne aliqua animi, quæ plerumque brevis est et ad tempus, an consulto et cogitata fiat injuria. Le-
viora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu
accidunt, quam ea, quæ meditata et præparata
inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria
satis dictum est.

IX. Prætermittendæ autem defensionis, de-
ferendique officii plures solent esse causæ.
Nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumtus
suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pigri-

roni perturbatio animi dicitur. Lib. iv. Tusc. c. 5. "Quæ Græci *ἀνάδη* vocant, nobis perturbationes appellari magis placet, quam morbos." Hic *iram* maxime intelligit. Vide c. vii. 8.

Consulto et cogitata.] Adjectivum post adverbium additur; quod Cicero et æquales non refugerunt. Infra cap. xxxviii. 3. "Ad hoc genus castigandi raro invitique veniamus." Lib. vii. ad Divers. epist. 22. "Bene potus seroque redieram." Conf. Drakenb. ad Liv. iii. 50. 6. et xxxvi. 23. 4.

10. *Meditata.*] Passive, ut alibi. Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. cap. 9. p. 107. Præsenti quoque passivo usus est Minuc. Fel. cap. xxv. 12. "Ubi magis a sacerdotibus, quam inter aras et delubra, conducuntur stupra, tractantur lenocinia, adulteria meditantur?"

De inferenda injuria.] De injuria, non quæ inferenda est, sed quæ infertur, de illatione

injuriæ. Vide ad c. ii. 4.

IX. 1. *Nolunt.*] Subaud: *hominines*. Vide Cat. Maj. c. vi. 17. Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. 3. p. 119.

Aut etiam negligentia, pigritia, inertia.] *Negligens* est, cui cura et diligentia deest, *piger* natura ad laborem tardus, *iners* in quo nihil artis et virtutis. Infra c. 38. pr. *pigritiam* et *ignaviam* conjungit. *Laborem suscipere* et ii aliquando nolunt, qui alioqui segnes et inertes non sunt: quod eum inutilem aut parum necessarium putant. Ne dicas, hæc verba suspecta esse, quod non dicatur, *impediri negligentia, inertia*. Sæpe unum verbum pluribus nominibus aptatur, quorum uni tantum convenit: ut cum Cornel. Nepos Hannib. c. 8. dicit, "Alii naufragio, alii a servis ipsius interfectum eum scriptum reliquerunt." Nec tamen video, cur *inertia* vel *negligentia impediri* suspectum esse debeat. Sunt enim vitia, vel *morbi animi*, quibus utique impedimur. Ci-

tia, inertia; aut suis studiis quibusdam occupationibusve sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum: quod in veri investigatione versentur, quodque ea, quæ

cer. lib. i. de Fin. cap. 18. "Quod si corporis gravioribus morbis vitæ jucunditas impeditur: quanto magis animi morbis impedi non necesse est?" Lib. iii. in Verr. c. 25. "Lollius ætate et morbo impeditus ad testimonium dicendum venire non potuit." Plin. lib. vi. epist. xxix. 6. "Nec vero Isocrati, quo minus haberetur summus orator, officit, quod infirmitate vocis, mollitie frontis, ne in publico diceret, impediabatur."

2. *Itaque videndum est, ne non satis sit.*] Concludit e prioribus: quia officium deseritur, non excusandi sunt, qui philosophiæ studio a republ. capeffenda abhorrent. *Videndum est* recte interpretantur, verendum est. Cicero lib. v. epist. 4. extr. "Vide, ne, cum velis revocare tempus omnium reservandorum, cum, qui servetur, non erit, non possis." Lib. xiv. epist. 14. "Reliquum est, quod ipsæ optime considerabitis, vestri, similes feminae sintne Romæ. Si enim non sunt, videndum est, ut honeste vos esse possitis." Lib. xvi. ep. 26. pr. "Non potes effugere hujus culpæ pœnam te patrono; Marcus est adhibendus: isque diu et multis lucubrationibus com-

mentata oratione, vide, ut probare possit, te non peccasse." Vide ad c. xiv. 2.

In philosophos dictum.] Non contra philosophos, sed in defensionem et laudem eorum, de philosophis. Cicero lib. i. de Legibus, c. 19. "Quod item ad contrariam laudem in virtutem dici potest." Sueton. Tiber. c. 20. "Hi quoque, qui tecum fuerunt, omnes consentunt, verum illum in te posse dici:

Unus homo nobis vigilando restituit rem."

Plaut. Most. i. 3. 82.

Si quid tu in illum bene voles loqui, id loqui licebit.

Cicero Brut. c. 44. "Mihi quidem a pueritia quasi magistra fuit, inquam, illa in legem Cæpionis oratio." Platonis autem sententiam magis, quam verba, e libro vi. de Republ. ut quidam putant, ac potius e libro vii. refert: ubi haud longe a principio eos, qui de principatu contendunt, civitatem perdere, ideoque magistratus hominibus minime cupidis deferendos esse, philosophus docet. Tales cum soli sint illi, qui, relictis omnibus, in studio cognitionis versentur; eos, tamquam justissimos, ad republ. regendam vocandos esse, adfirmat.

plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant et pro nihilo putent, propterea justos esse. Nam alterum 3 justitiæ genus assequuntur, in inferunda ne cui noceant injuria; in alterum incidunt. Dif- 4 cendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad rem publicam ne accessuros quidem putat, nisi coactos. Æquius autem erat, id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est, quod recte fit, si est volun-

Pro nihilo putent.] Idem, quod *ducant*. Infra c. xxi. 5. "Quod gloriam contemnant et pro nihilo putent." De Fin. v. 24. "Nec pro nihilo putare ea, quæ secundum naturam illi ipsi gloriosi esse fatebantur."

3. *In inferunda.]* Præpositionem omnes vetusti tumentur. Pro Ligar. c. 11. "In Q. Ligario conservando multis turis quidem gratum facies necessariis tuis." Lib. ii. ad Div. ep. 5. "Nullam esse gratiam, quam non vel capere animus meus in accipiendo, vel in remunerando cumulandoque illustrare posset." Cæsar. Gall. v. 19. "In agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur."

In alterum incidunt.] Verbum *incidunt* cum Ernesto in Clave Ciceroniana explico *offendunt, violant*. Potuit metaphorâ duci ab iis, qui colliduntur, aut adversarium improvifum nanciscuntur. Pro Planc. c. 7. "Equidem, si quando, ut fit, jactor in turba,

non illum accuso, qui est in summa sacra via, cum ego ad Fabium fornicem impellor: sed eum, qui in me ipsum incurrit atque incidit." Pro Rosc. Am. c. 52. "Solent hoc boni imperatores facere, cum prælium committunt, ut in eo loco, quo fugam hostium fore arbitrentur, milites collocent; in quos, si qui ex acie fugerint, de improvifio incidant." Lib. ix. ad Divers. epist. 2. "Ego incidi in competitorem nobilem, et nobilem agentem."

4. *Putat.]* Plato intelligitur, quem id putasse utique legimus. Respicere Tullius videtur ad ista Platonis lib. i. de Republ. p. 378. ed Hopper. Δεῖ δὴ αὐτοῖς ἀνάγκην προσεῖναι καὶ ζημίαν, εἰ μὲλλουσιν ἐθέλειν ἄρχειν. "Ὅθεν κινδυνεύει, τὸ ἐκόντα ἐπὶ τὸ ἄρχειν ἵεναι, ἀλλὰ μὴ ἀνάγκη, αἰσχροὺς νενομίσθαι."

Æquius autem erat.] Nos diceremus *esset*: veteres vero indicativum malebant.

Voluntate.] Sponte.

5 **tarium.** Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam: qui altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum.

6 **Quoniam** igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, easque res ante constituimus, quibus justitia contineretur: facile, quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos val-

7 **de** amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum. Quamquam Terentianus

5. *Odio quodam hominum.]* Vide Læl. c. 23. med.

6. *Cujusque temporis.]* Tempus est rerum status, conditio, fortuna, in quibus quisque versatur. Vide c. xviii. 1.

Nisi nosmetipsos valde amabimus.] Quod justitiæ erga alios officium sit, quid aliis alio tempore præstare jubeat, facile per nos judicare poterimus: nisi ex eorum numero erimus, qui omnia ad se referunt, suamque utilitatem, quietem et voluptatem aliorum saluti longe anteponunt. Hoc enim hominum genus nihil ad se pertinere putat, quæ aliis incommoda et acerba accidunt. Difficillima illi est rerum alienarum cura, nihilque molestius, quam suo incommodo, labore et periculo opis indigentes juvare.

7. *Est enim difficilis cura re-*

rum alienarum.] Si quidem nos nimium amamus, nosque solos beatos esse volumus, quod plerique faciunt.

Quamquam Terentianus ille Chremes.] Etsi Chremes ille apud Terentium minime se indignum putat, aliena curare negotia: qui Heautontim. act. i. sc. 1. quærenti Menedemo,

Chreme, tantumne ab re tua est otii tibi,

Aliena ut cures, eaque, nihil quæ ad te attinent?

respondet hoc versu, quem Cicero in animo habuit:

Homo sum, humani nihil a me alienum puto.

Vulgus hoc versu utitur, ubi neminem ab erroribus, neminem a fortunæ injuriis immunem esse adfirmat: Terentius vero nihil ab homine alienum esse dicit, quod sit humanum, id est, quod boni malive aliis

ille Chremes humani nihil a se alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quam illa, quæ ceteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus: aliter de illis, ac de nobis, judicamus. Quocirca 8 bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites, æquum sit, an iniquum. Æquitas enim lucet ipsa per se, dubitatio cogitationem significat injuriæ.

X. Sed incidunt sæpe tempora, cum ea, quæ 1

accidat. Ita certe et hic eum Cicero intellexit, et lib. i. de Leg. c. 12. ubi ait: "Quod si, quomodo est natura, sic iudicio, homines *humani*, ut ait poëta, *nihil a se alienum putarent*, coleretur jus æque ab hominibus." Seneca quoque Epist. 95. "Iste versus, *inquit*, et in pectore, et in ore fit:

Homo sum, humani nihil a me alienum puto.

Habemus in commune, quod nati sumus. Societas nostra lapidum fornicationi simillima est: quæ casura, nisi in vicem obstarent, hoc ipso sustineretur."

Sed tamen.] Hæc particula cum superiori periodo hanc connectit, ubi dixit, *difficilem esse curam rerum alienarum.*

Aliter de illis.] Illorum bonis invidemus, nostra virtuti ac meritis nostris deberi credimus: illis merito accidere mala, nos indigna ferre putamus. Hinc aliter nostris, ali-

ter alienis adficimur.

8. *Quocirca.*] Quia nos ipsos nimis amamus, et in alios facile nobis indulgemus, quæ in nos aliis licita esse volumus.

Vetant quidquam agere, quod dubites.] Plinius lib. i. epist. 18. "Si tutius putas illud cautissimi cujusque præceptum, *quod dubitas ne feceris*, id ipsum rescribe."

Lucet ipsa per se.] Pronomen *ipsa* hoc loco otiosum esse, ideoque excludendum videtur. Pro Sext. cap. 28. "Splendetque [virtus] per se semper, neque alienis unquam fordibus obsolescit."

Cogitationem—injuriæ.] Id ipsum, quod incertus est, an æquum sit, quod facturus est, satis arguit, esse ei animum nocendi. Nam qui deliberat, id sibi licitum esse cupit, de quo deliberat; si cupit, jam animo peccavit. Vide lib. iii. c. 8. extr.

maxime videntur digna esse iusto homine, eo-
que, quem virum bonum dicimus, commutan-
tur fiuntque contraria. Ut, reddere deposi-
tum, promissum facere, quæque pertinent ad
veritatem et ad fidem, ea migrare interdum et
2 non servare fit iustum. Referrî enim decet ad
ea, quæ posui principio, fundamenta iustitiæ :
primum, ut ne cui noceatur ; deinde, ut com-
3 muni utilitati serviatur. Ea cum tempore com-
mutantur, commutatur officium, et non semper
est idem. Potest enim accidere promissum ali-
quod et conventum, ut id effici sit inutile vel

X. 1. Commutantur.] Turpia fiunt, quæ per se honesta erant, et contra.

Ea migrare.] Migrare est mutare. Lib. iii. de Fin. c. 20. "Migrare jus," dixit: lib. iii. de Leg. c. 4. extr. "Quod quis earum migrasset, noxiæ pœna par esto." Lib. i. de Divin. c. 5. "Ne communia jura migrare videatur." Dixi plura ad Vechneri Hellenolex. p. 85.

Ut,—fit iustum.] Exemplis illustrat Cicero præceptum, quod posuerat, generalius. Cf. infra iii. 25. 8.

2. Referrî enim decet.] Ut cap. 7. pr. "Eamdem benignitatem appellari licet."

Quæ posui.] Quæ constitui, antea esse dixi. Lib. i. ad Divers. ep. 9. "Quam ob rem, ut paulo ante posui, si essent omnia mihi solutissima ; tamen in re p. non alius essem, atque nunc sum." Tuscul. Quæst. iii. 6. "Sed de omni

animi, ut ego posui, perturbatione, morbo, ut Græci volunt, explicabo."

3. Ea cum tempore commutantur.] Pronomen *ea* respicit ad proxime præcedentia *nemini nocere et communi utilitati servire.* Occurrit Grævius, hæc numquam mutari. Sunt ea quidem immutabilia, quatenus sunt fundamenta iustitiæ : sed eadem respectu rerum, quas vir bonus præstandas recepit, utique sunt mutabilia, et sæpe temporibus fiunt contraria.

Potest enim accidere promissum aliquod, ut.] Ita cap. 45. "Non potest accidere tempus, ut intersit reipubl. quidquam illorum facere sapientem." Item lib. iii. epist. viii. 25. "Quod tamen ipsum non mehercule adhuc accidit me audiente, aut ut gravius diceretur, aut in plures." His locis *accidere* est, ita cadere, hunc casum habere.

ei, cui promissum sit, vel ei, qui promiserit. Nam si, ut in fabulis est, Neptunus, quod The- 4
seo promiserat, non fecisset, Theseus Hippolyto
filio non esset orbatus. Ex tribus enim opta-
tis, ut scribitur, hoc erat tertium, quod de
Hippolyti interitu iratus optavit; quo impe- 5
trato, in maximos luctus incidit. Nec pro-
missa igitur servanda sunt ea, quæ sint iis, qui-
bus promiseris, inutilia: nec si plus tibi noce-
ant, quam illi profint, cui promiseris, contra
officium est, majus anteponi minori. Ut, si 6

4. *In fabulis est.*] In tragœ-
diis, qualis est Euripidis Hip-
polytus. Hygin. fab. 47.
“Phædra, Minois filia, The-
sei uxor, Hippolytum privi-
gnum suum adamavit. Quem
cum non potuisset ad suam
perducere voluntatem, tabel-
las scriptas [litteras] ad suum
virum misit, se ab Hippolyto
compressam esse, seque ipsa
suspendio necavit. Theseus,
re audita, filium suum mœni-
bus excelsere iussit, et optavit
a Neptuno patre filio suo exi-
tium. Itaque cum Hippoly-
tus equis junctis veheretur:
repente e mari taurus [pho-
cas] apparuit, cujus mugitu
equi expavescati Hippolytum
distraxerunt, vitæque priva-
runt.” Vide infra lib. iii. c.
25. et Ovid. lib. xv. Meta-
morph. ver. 497.

Ex tribus optatis.] Schol.
Euripidis ad Hippolyt. ver.
1349. Εἰσὶ δὲ αἱ τὴν καὶ Θεσίως
πρὸς Ποσειδάωνα, πρῶτος
ἀνελθὼν ἐξ ἄδης, δευτέρων ἐκ λα-

βυρίδου, τρίτον Ἰππολύτου θάνα-
τος. Τρία αὖ Neptuno optavit
Theseus: primum ut ab inferis
rediret, deinde ut e Labyrintho
exiret, denique ut Hippolytus in-
teriret. Adeas etiam Senecam
in Hippolyto.

In maximos luctus incidit.] Nani et filium, Hippolytum,
et conjugem, Phædræ, ami-
sit, quam vel superstitem adhuc
Hippolyto suspendio vitam fi-
nisse, vel, eo discerpto, fraudis
et injuriæ pœnitentia ferro in-
cubuisse fingunt.

5. *Majus anteponi minori.*] In vulgatis est: nec si plus tibi
noceant, quam illi profint, cui
promiseris. Hinc quasi nova
sententia incipit: *Contra offi-
cium est, majus damnum ante-
poni minori.* Interpunctio-
ne mutata factum est, ut verba
*contra officium est, majus ante-
poni minori* ad præcedentia, a
quibus temere avulsa erant,
revertantur. Ita interpretor.
Et si promissa tibi plus noce-
ant, quam profint illi, cui

constitueris, cuius te advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris; magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se de-
7 stitutum queratur. Jam illis promissis standum non esse, quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, non nulla legibus. Existunt etiam sæpe injuriæ calumnia

promiseris: non est contra officium, majus officium anteponi minori.

6. *Si constitueris.*] In certum scilicet diem, quo venturus sis. Cicer. pro Cæcin. c. 7. "Placuit Cæcinæ de amicorum sententia constituere, quo die in rem præsentem veniret."

In rem præsentem.] In locum, in rem, de qua controversia est, et de qua arbiter aliquis cognoscit. Seneca lib. iv. de Benef. c. 35. "Promissi advocacionem: postea apparuit, per illam causam præjudicium in patrem meum quaeri. In rem præsentem venturus fui: sed æger filius, sed puerpera uxor tenet."

Quod dixeris.] Quod promiseris. Supra c. vii. 6. "Distorum conventorumque constantia." Vid. adnot. ad Cornel. Nep. Milt. c. 2. extr.

7. *Illis promissis.*] Vide lib. iii. c. 16. extr.

Jam illis promissis standum non esse.] Alii jam in illis. Haud absurde. Ad Attic. lib.

ii. ep. 4. "Si in eo, quod ostenderit, non stat." Discant hinc tirones, stare promissis ac similia per ellipsin præpositionis dicta, neque in Cicerone aut ejus æqualibus casu tertio accipienda esse. Conf. Drakenb. ad Liv. xxi. 19. 4.

Jure prætorio liberantur.] Rescinduntur, eorumque obligatio tollitur prætorum edicto: quod *jus honorarium* dicitur, et legibus opponitur, quæ populi suffragiis latæ erant. His non magis, quam prætorum edicto, dissolvebantur, quæ quis metu coactus, vel dolo deceptus promiserat. Percius singulorum prætorum sententias in quaque causa latas, et in unum corpus collectas intelligit.

Legibus.] Legibus XII. tabularum, Lætoria et Aquillia. Vid. lib. iii. c. 14. extr. c. 15. pr. lib. iii. de Nat. Deor. c. 29.

8. *Calumnia.*] Quæ est malitiosa juris interpretatio, legislatoris menti contraria, ut ipse Cicero interpretatur.

quadam et nimis callida, sed malitiosa juris interpretatione. Ex quo illud, *summum jus, summa injuria*, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in republica multa peccantur: ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste indutiæ factæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium indutiæ. Ne noster quidem pro-¹⁰ bandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis et Neapolitanis de fi-

Sed malitiosa.] Sæpe apud Latinos conjunctio *sed*, quemadmodum apud Græcos ἀλλὰ auget sententiam, et vicem particularum *immo vero, quin etiam, et quidem* sustinet. Plaut. Cas. iii. 5. 50. "Etiamne habet—gladium? Habet, sed duos." Cic. iii. ad Attic. ep. 15. "Hic mihi primum meum consilium defuit, sed etiam obfuit." Ovid. Met. xiv. 384.

Læsaque quid faciat, quid amans, quid femina, disces
Rebus, ait: sed amans, et læsa, et femina Circe.

Phædrus iv. 17. 19.

Odore canibus anum, sed multo replent.

Summum jus.] Terent. iv. Heaut. v. 48. "Jus summum sæpe summa est malitia." Columell. lib. i. c. 7. "Summum jus antiqui summam putabant crucem." Græci illud ἀκριβοδικαον et ἀκρατον δικαιοσύνην vocant.

9. *In republ.*] In rebus ad

rempubl. pertinentibus, in administranda republ.

Ut ille.] Græcus genere, Cleomenes, Lacedæmonius, cujus fraus narratur a Plutarcho in Lacon. Apophth. p. 223. Non dissimile factum fuit Thracum, adversus Bœotios bellum gerentium, auctore Strabone lib. ix. unde proverbium, Θρακία παρούρασι, *Thracium commentum*, de quo Erasmus in Adag.

Cum hoste indutiæ factæ—essent pactæ.] Cicero variare solet orationem. *Pactæ* passivæ. Lib. iii. c. 29. "Pactum pro capite pretium."

10. *Q. Fabium Labeonem.*] Q. Fabius Q. F. Q. N. Labeo post duas repulsas cof. factus est cum M. Claudio Marcello anno U. C. 570. proximo ante Æmilium Paullum Macedonicum.

Nihil enim præter auditum habeo.] Vide Valer. Max. lib. vii. c. 3. n. 4.

nibus a senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ut ne cupide quid agerent, ne appetenter; atque ut regredi, 11 quam progredi mallent. Id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines sic, ut ipsi dixerant, terminavit; in medio relictum quod erat, populo 12 Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis sollertia.

1 XI. Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, a quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi et puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit, eum, qui laceffie-

Ne appetenter.] Est *ne quid appetenter*, ne quid cupide et improbe peterent. Ciceronem talia adverbia non refugisse, *furenter, profluenter* et alia declarant.

Regredi, quam progredi.] Ut sui agri parte aliqua finitimis cedere, quam inde aliquid sibi appetere mallent.

11. *Sic, ut ipsi dixerant.*] *Dixerant* pro constituerant, vel demonstraverant, terminaverant: quibus verbis in hac ipsa re usus est Valer. Max. lib. iii. 3. 4. Nam dico est a *δείνω* unde *δεινώω*, ostendo. Terent. iv. Phorm. iii. 31.

Nam sat scio,
Si tu aliquam partem æqui
bonique dixeris,

Ut ille est bonus vir, tria non
commutabit

Verba hodie inter vos.

Hic *partem dicere* est, indicare,

præfinire. Sallust. lib. ii. Hist. p. 958. "Cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coëgit." *Dictus* est, indictas.

XI. 1. *Adversus.*] Erga. Cap. 13. "Adversus infimos justitiam esse servandam." Cap. xxviii. 6. "Adhibenda est reverentia adversus homines."

Atque haud scio, an satis sit.] Ea est hujus formulæ natura, ut neque adfirmet, neque neget, sed dubie de re aliqua pronuntiet: Ciceroni tamen semper id fere est, quod *fortasse*, et modeste adfirmat potius, quam negat. Exemplis nihil opus est, quæ plurima collecta sunt. *Injuriam suam pœnitere* significare arbitror, sentire injuriam non esse impunitam, ea pœna adfectum dolere; cujus et memoria ipsum, qui peccavit, a peccando re-

rit, injuriæ suæ pœnitere; ut et ipse ne quid tale posthac, et ceteri sint ad injuriam tardiores. Atque in re publica maxime conservanda sunt jura belli. Nam cum sint duo genera decertandi, unum per disceptationem, alterum per vim; cumque illud proprium sit hominis, hoc beluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur: parta autem victoria, conservandi ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt. Ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos in ci-

vocet, et exemplum alios deterreat. *Pœnitentia* enim a Latinis nihil aliud dicitur, quam dolor ex temeritatis et improbitatis pœna perceptus; non qualiscumque pœnitentiæ simulatio, et veniæ postulatio.

Ut et ipse ne quid tale posthac.] Subintellige *committat*. Sollemne est in his formulis verba omittere: quales sunt *ne quid temere* c. 24. pr. *ne quid nimis* Terent. *si umquam posthac* Cicer. pro Ligar. c. 10. med. *posthac si quidquam* Terent. i. Phorm. ii. 92.

2. *Jura belli.*] Diversa hæc sunt a jure militari, quod nos dicimus. Hæc privati juris, ad milites accommodati, species est: *jura belli* omnium gentium publica consuetudine servanda sunt.

Per disceptationem.] Verborum contentionem.

3. *Non immanes.*] *Immane*

est, quidquid justum modum, natura, moribus, legibus præscriptum excedit; quidquid barbarum, belluinum, detestabile est. Veteres enim *manum* ac potius *mane* dicebant bonum: unde *mane*, *manes* et immanis, quod nimium quantum a bono distat. Vide Sanctii Minerv. lib. iv. c. 16. n. 1. ibique Perizon. Infra c. xxiii. 7. "Temere autem in acie versari, et manu cum hoste configere, immane quiddam et belluarum simile est."

4. *Tusculanos, Æquos, &c.*] *Tusculani* civitate donati sunt a. U. C. 373. a Camillo. *Sabini*, partim Romanis juncti T. Tatii fœdere, unam civitatem ex duabus fecerunt, et omnia sua Romam transtulerunt, partim victi a M. Curio Dentato ac civitate donati a. U. C. 463. *Hernici* a Q. Marcio Tremulo in deditionem

vitatem etiam acceperunt : at Carthaginem et
5 Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Co-
rinthum : sed credo aliquid secutos, opportu-
nitatem loci maxime, ne posset aliquando ad

accepti anno 447. Aldus Ma-
nutius *Æquos Volscosque*, quos
Florus lib. i. c. 11. *pervica-
cissimos et quotidianos hostes* ap-
pellat, nusquam in civitatem
receptos se legisse ait. *Volscos*
nominat Cic. iterum pro Bal-
bo c. 13. fin. Partem eorum
cum Latinis in sacrorum com-
munionem admittam a Tar-
quinio Superbo, adfirmat Dio-
nyf. Halicarn. lib. iv. c. 56.
Privernates etiam, Volscorum
populus, recepti sunt a. 424.
per C. Plautium Decianum
cos. Reliquos autem Volscos
Æquosque aut funditus a Ro-
manis esse deletos, aut si qui
tot bellis superfuissent, uno La-
tinorum et jure et nomine de-
vinctos putat Sigon. de anti-
quo jure Italiæ l. i. cap. 5. p.
135. Hi igitur una cum co-
loniis eo missis Latiique popu-
lis civitatem adepti sunt lege
Julia L. Cæfaris consulis,
quam tulit a. 662. quo sociale
bellum exarserat.

Carthaginem.] Pœnorum ur-
bem in Africa a Scipione A-
fricano Minore, aliis disua-
dentibus, senatu vero tandem
in Catonis sententiam conce-
dente, everfam. Ea Cicronis
ætate nondum restituta erat :
quippe quam Augustus de-
mum deducta colonia frequen-
tavit. Vid. Cellar. ad Eutrop.
iv. 9.

Numantiam.] Celtiberorum
in Hispania munitissimum op-

pidum, ab eodem Scipione
expugnatum, solo exæqua-
tum, nec umquam postea re-
natum. De Celtiberis vid. in-
fra c. xii. 5.

5. *Nollem Corinthum.*] Non
fatis justam Corinthi delendæ
causam Romanis fuisse signifi-
cat ; quæ Achaïæ urbs erat
celeberrima atque opulentissi-
ma, in isthmo inter duo ma-
ria, Ægæum et Ionium, vel
inter sinum Corinthiacum et
Saronicum, sita. Florus lib.
ii. c. 16. pr. " Corinthus (sa-
cinus indignum) ante oppressa
est, quam in numerum certo-
rum hostium referretur." Ex-
cusat tamen majores suos, et
crudelitati eorum hanc ever-
sionem tribuendam esse negat ;
quæ demandata fuit L. Mum-
mio, lib. ii. c. 22. lib. iii. c.
11. pr. Orat. ii. Agrar. in
Rull. c. 32.

Aliquid secutos.] Est *aliud
quid speçasse.* De Orat. ii. 40.
" Simulasse te et aliquid quæ-
sisse, perspicuum est." Vide
supra ad c. vii. 8.

Opportunitatem loci.] Quia
inter duo maria interjecta in
orientem et occidentem naves
dimittere, commeatus et auxi-
lia recipere, et a Græciâ pari-
ter et a Peloponneso adiri pot-
erat : unde duabus classibus
et duobus fortasse exercitibus
terrestribus ad eam obsiden-
dam opus erat.

DE OFFICIIS

bellum faciendum locus ipse adhortari. **Mea 6**
 quidem sententia, paci quæ nihil habitura sit
 infidiarum, semper est consulendum. In quo si
 mihi esset obtemperatum, si non optimam, ali-
 quam rem publicam, quæ nunc nulla est, ha-
 beremus. Et cum iis, quos vi deviceris, con- 7
 sulendum est; tum ii, qui, armis positis, ad
 imperatorum fidem confugient, quamvis mu-
 rum aries percusserit, recipiendi [sunt]. In 8
 quo tanto opere apud nostros justitia culta est,
 ut ii, qui civitates aut nationes devictas bello
 in fidem recepissent, earum patroni essent more

6. *Paci consulendum.*] Con-
 filia referenda sunt ad pacem.
 Vid. Cort. ad Sallust. Cat. li.
 7.

Si mihi esset obtemperatum.] Si
 ortis inter Pompeium et
 Cæsarem diffidiis meum con-
 silium sequi voluisset Pompei-
 us primum et pars senatus,
 quæ cum eo consentiebat;
 tum etiam Cæsar, et qui ejus
 potentiæ favebant. Utrisque
 enim Cicero pacis et concor-
 diæ auctor fuit. Vide lib. iv.
 epist. 1. 2. et 3. lib. vi. epist.
 1. 6. et 21. lib. vii. epist. 3.
 lib. xvi. epist. 11. et 12.

Aliquam rem publicam.] Par-
 ticulam at subintellige, ut lib.
 xvi. ad Divers. ep. 24. "A
 Flamma si non potes omne,
 partem aliquam velim extor-
 queas."

Quæ nunc nulla est.] Dum
 Cæsaris tyrannidem, Cæsare
 interfecto, Antonius instaurat.
 Lib. ii. cap. 1. 10. "Cum au-
 tem respubl. nulla esset omni-

no." Cap. viii. 14. "Rem-
 publicam penitus amisimus."

7. *Consulendum est.*] Ab in-
 teritu conservandi sunt, par-
 cendum est victis.

*Quamvis murum aries per-
 cusserit.*] Cæs. lib. ii. Gall. c.
 32. "Cæsar respondit, [Adua-
 ticis] se magis consuetudine
 sua, quam merito eorum, ci-
 vitatem conservaturum, si pri-
 us, quam aries murum atti-
 gisset, se dedidissent." Hoc
 fieri solebat jure Romanorum
 fetiali, quo in fidem recipie-
 bantur, qui se ante admotos
 muris arietes dedebant: sin-
 minus, vitam aut libertatem
 amittebant. Cicero vero hanc
 legem humanitate temperan-
 dam censet.

8. *Earum patroni essent.*] Ita-
 que Afrorum patroni fuere
 Scipiones, Macedonum Æmi-
 lii Paulli, Sicularum Marcel-
 li, Allobrogum Fabii, Cyprio-
 rum Cato.

9 majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissime fetiali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut
10 denunciatum ante sit, et indictum. Popillius imperator tenebat provinciam, in cujus exerci-

9. *Fetiali populi R. jure.*] Fetiale jus Rom. bellicas cærimonias continebat, quo ritu bella indicenda, gerenda, et compositis fœderibus finienda essent: quod ab Æquicolis, bellicosa gente, acceptum Ancus Marcius, Numæ nepos, constituerat. Id fetiales, quod sacerdotum erat genus, habebant, et religiose observandum curabant: ex quibus unus, quem *patrem patratum* faciebant, tamquam populi Rom. legatus, res repetebat, bella rite indicebat, et fœderum leges recitabat. Vide Liv. lib. i. c. 24. et 32. Dion. Halicarn. lib. ii. c. 72.

Aut rebus repetitis—aut.] Disjunctiva particula *aut* offendit. Sed alterutrum fortasse satis fuit ad bellum juste gerendum. *Rebus repetendis* fetiales mittebantur, nequidquam *repetitis* bellum gerebatur. *Res repetere* est, non tantum vindicare, quæ per vim aut fraudem erepta sunt, homines, pecora, vestes et alia; sed et jus suum persequi, pœnas a nocentibus exposcere, iique ut dedantur postulare, de *satisfactione*, ut vulgo loquuntur, agere. Vide Liv. lib. xxxviii. 45.

Denunciatum et indictum.]

Non quocumque modo denunciatum, sed etiam sollempni ritu per fetiales indictum.

10. *Popillius.*] Scribitur etiam *Popilius*. Utrumque est in vetustis lapidibus, in Græcis Ποπύλλιος, vel Ποπίλιος. Cognomen ei erat *Lænas*. Prænomen incertum est: multi tamen *Marcum* intelligi malunt, qui cos. fuit a. 580. et in Liguribus rem prospere gessit. Ejus frater, *Caius Popillius*, proximo inde anno consulatum obtinuit: uterque paullo ante bellum Macedonicum, in quo Cato militasse hic dicitur, rempubl. tenuit. Id vero non Popillius gessit, sed Æmilius Paullus, in cujus exercitu Catonem filium fuisse, Plutarchus auctor est in Catone Maj. p. 348. Hanc ob causam alii Ciceronem memoria lapsum, alii nomen hoc a librariis corruptum putant. Tutissima videtur eorum ratio, qui Catonis filium in exercitu, M. Popillii Lænatis, contra Ligures profecti, tiro-nem fuisse, eundemque quinquennio post sub Æmilio Paulo in Macedonia militasse, atque ab utroque imperatore missum factum esse existimant.

tu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Popillio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum amore pugnandi 11 in exercitu remansisset, Cato ad Popillium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obliget [militiæ] sacramento: quia, priore amisso jure, cum hostibus pugnare non poterat. Adeo summa erat observatio in bello movendo. Marci quidem Catonis senis 12

Catonis filius.] Catonis Majoris, Censorii filius, de cujus virtute, præter Plutarchum, vide Justin. lib. xxxiii. 2. Frontin. Strateg. lib. iv. 5. 17.

Unam dimittere legionem.] Crediderim, Popillium hanc legionem dimisisse, quum post deditionem Ligurum, quam narrat Liv. xlii. 8. debellata videretur ea gens, quæ tamen sequente anno rursus arma movit.

Secundo.] Secundo sacramento obligari dicitur miles, qui priori sacramento solutus novo adstringitur. Desierat enim miles esse, qui missus fuerat, ideoque cum hoste pugnandi jus amiserat.

11. *Obliget.]* Hoc tempus non mutandum, quamvis præcedat *pateretur*. Sallust. Catilin. xxxiv. 1. "Si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant." Vid. ibi Cortius.

Militiæ.] Vox suspecta; et commode abesse potest.

Poterat.] Notum est, apud Ciceronem et æquales posse dici de eo, qui jure, honeste,

salvare dignitate, facere possit. Vid. Manut. ad lib. ii. ad Attic. ep. 9.

Summa observatio in bello movendo.] Dicit, bella apud majores non temere ac pro cujusque lubitu gesta, sed in bellis inferendis gerendisque certas leges sanctissime observatas esse. Similem vim nominis *observatio* videas in illis de Clar. Orator. c. 8. "Verum tamen natura magis tum, casusque non numquam, quam aut ratione aliqua, aut observatione fiebat." *Movere bellum* non solum est concitare, sed etiam inferre et gerere bellum. Liv. iv. 58. 6. "Veientis bellum motum, ob superbum responsum Veientis senatus." Idem viii. 6. 5. "Dii pium movere bellum." Adde Virg. Georg. i. 509. Horat. Od. iv. 1. 2. Ovid. Am. iii. 12. 4. Athenis hanc elegantiam fortasse reportaverunt Romani. Thucydides vi. 34. Διόμενοι δῆυρο κατὰ τάχος βοηθεῖν, καὶ τὸν ἐκεί πῶλεμον κινεῖν.

est epistola ad Marcum filium, in qua scribit, se audisse, eum missum factum esse a consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur, ut caveat, ne prælium ineat. Negat enim, jus esse, qui miles non sit, cum hoste pugnare.

¹ XII. Equidem illud etiam animadverto, quod, qui proprio nomine perduellis esset, is

12. *Est epistola.*] Exstat. Catonis epistolam, nisi fallor, dicit eandem, cujus mentionem facit Plutarch. in Cat. Maj. Καὶ Κάτωνος αὐτῆ φέρεται τις ἐπιστολὴ πρὸς τὸν υἱὸν, ὑπερφυῶς ἐπαινεύοντος τὴν περὶ τὸ ζῆλος φιλοτιμίαν αὐτῆ καὶ σπουδὴν.

Eum missum factum esse.] Fortasse Paullus Æmilius missum fecerat Catonis filium propter infirmam, qua utebatur, valetudinem et propter vulnera, quæ fortissime pugnans plurima acceperat. Vid. Plutarch. in vita Æmilii Pauli, in Cat. Maj. Justin. xxxiii. 2. 4. et Frontin. Strateg. iv. 17.

Bello Persico.] Est hoc bellum Macedonicum secundum, quod cum Perse, Macedoniae ultimo rege gestum est. A *Perses*, Πέρσης vel Περσείδης, propius ad analogiam fit Πέρσειος, *Perseus*, non *Persicus*, ut quidam volunt: sed tamen, ut a βασιλεύς est βασιλικός, a Φαληρεύς Φαληρικός, et alia: ita et *Persicus* non sine ratione formatur a Περσείδης. In fastis quoque Capitolinis ita illud adnotatum est: BELLUM PER-

Jus esse.] Supple, non ei,

sed eum, ante infinitivum *pugnare*.

Pugnare.] Nos diceremus *pugnandi*: sed ita sæpius Cicero et alibi. Nam *jus est* nihil aliud significat, quam *licet, fas est*. Lib. iii. 10. 7. "Alteri deripere jus non est." Plaut. i. Pers. iii. 25. "Pernam quidem jus est apponi frigidam postridie."

XII. 1. *Equidem animadverto.*] *Equidem* a Cicèrone primæ tantum personæ accommodatur: ea vero loca, quæ repugnant, (quæ non multa, et jam dubia sunt) corrupta et ad regulam revocanda sunt. Nam in iis *equidem* semper scriptum est pro *quidem* vel *et quidem*. Ita c. xiv. 4. falso: "Sunt autem multi equidem cupidi splendoris." Sed non opus est pluribus exemplis, quorum copiam suppeditat thesaurus Gesneri. Nec magis plurali numero *equidem* aptari debet, quam secundæ aut tertiæ personæ singularis. Male in quibusdam legitur supra c. vi. extr. "Ac de primo equidem officii fonte diximus."

Animadverto, quod.] Construe: *Animadverto lenitate*

hostis vocaretur, lenitate verbi rei tristitiam mitigatam. Hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum [dicimus]. Indicant duodecim, ut, STATUS DIES CUM 2 HOSTE: itemque, ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUCTORITAS. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, qui cum bella

verbi rei tristitiam mitigatam [esse], quod, qui, &c. Ita quod causale fit, nec quidquam cum animadverto conjuncti habet. Ne credas, Ciceronem barbare loqui, eoque auctore recte dici, *audio, video, dico, credo, existimo, puto, quod aliquid fit.* Ille certe aliis pluribus locis huic ceterisque ejus generis verbis infinitivum adjungit; aut, si quando illud *quod* admittit, cum indicativo id copulat, non cum conjunctivo. Lib. ii. c. xx. 8. "Videndumque illud item, quod, si opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno aut forte in liberis ejus manet gratia."

Perduellis.] Perduellis dicitur, qui pertinaci bello rempubl. turbat. Nam *duellum* olim nihil erat aliud, quam *bellum*: ut *Duellona* pro *Bellona*, *duonus* pro *bonus*, *duis* pro *his*.

Hostis.] Qui nunc *peregrinus*, olim *hostis* dicebatur. Varro lib. iv. de L. L. pr. "Multa verba aliud nunc offendunt, aliud ante significabant, ut *hostis*. Nam tum eo verbo dicebant *peregrinum*, qui suis legibus uteretur: nunc dicunt eum, quem tum dicebant *perduellem*." Non recte igitur ho-

stis quisque a nobis vocatur, qui inimicus et privati hominis adversarius est, civis præfertim et vel consanguineus.

Quem nunc peregrinum dicimus.] Optimus liber MS. verbuni *dicimus* eleganter excludit. Commode illud ex prægresso *dicebatur* intelligere possis.

2. *Indicant duodecim.]* Non sine exemplo *tabulæ* omittitur.

Ut, status dies.] *Ut*, id est, exempli causa, Festus p. 194. "*Status dies* vocatur, qui iudicii causa est constitutus cum *hoste*, id est, peregrino. Ejus enim generis ab antiquis *hostes* appellabantur, quod erant pari jure cum populo Romano." Scilicet Festo *hostis* dictus videtur, quasi *par*: unde *hostire*, *par pari reddere*, æquare, pensare.

Adversus hostem æterna auctoritas.] *Auctoritas* est, domini et vindicandæ rei jus certum et perpetuum, quod civi Romano adversus peregrinum semper manet salvum, ita ut nulla temporis diuturnitate a peregrino aliquid usu capiatur, ejusque esse desinat, qui legitimus fuit possessor.

3. *Eum, qui cum bella gerat.]* Ad hanc mansuetudi-

geras, tam molli nomine appellari? Quamquam id nomen durius jam effecit vetustas. A peregrino enim recessit et proprie in eo, qui
 4 arma contra ferret, remansit. Cum vero de imperio decertatur, belloque quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paullo ante justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria pro-
 5 posita est, minus acerbe gerenda sunt. Ut enim cum civi aliter contendimus, si est inimicus, aliter, si competitor; cum altero certamen honoris et dignitatis est, cum altero capitis et famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter esset, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicā-

nem, ut is, cum quo bella geras, tam molli nomine appelletur.

4. *Causas omnino subesse tamen.*] Eleganter adhibetur *tamen*, non præcedente *etsi*. Pro Rosc. Am. c. 53. "Illam priorem, quæ facta est, in eos, qui arma capere potuerunt, tamen senatus suscipere noluit." Pro P. Sulla, principio: "Sed, quoniam ita tulit casus infestus, ut amplissimo in honore—everteretur, et in his pristinae fortunæ reliquiis miseris et afflictis, tamen haberet quosdam, quorum animos ne supplicio quidem suo fatiare posset." Conf. Ernestum in clave Cic. voc. *Tamen*.

Quas dixi.] Cap. xi. 2.

5. *Cum altero certamen.*] Cum altero, qui est competitor, certamen honoris et dignitatis est: cum altero, qui inimice se gerit, capitis et famæ certamen. Sæpe ita *alter, alter* inverso ordine superioribus respondet. Lib. vi. epist. 11. pr. "Qua in re tibi gratulor ita vehementer, ut te quoque mihi gratulari, quam gratias agere, malim. Alterum [*posterius*] non desidero: alterum [*præter*] vere facere poteris."

Cum Celtiberis.] Quorum urbs fuerat Numantia, de qua cap. xi. 4. Vid. Flor. lib. ii. 17. 9. et 13. cap. xviii. 2.

Uter esset.] Viveret. Vid. Vechneri Hellenolex. lib. ii. c. 5. p. 491.

batur. Pœni fœdifragi, crudelis Hannibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara :

*Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis ;
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,
Ferro, non auro, vitam cernamus utrique.*

*Vosne velit, an me regnare heræ, quidve ferat,
Fors,*

Virtute experiamur. Et hoc simul accipite dictum :

Fœdifragi.] Hoc pro fœdifragi dici, observat Gellius lib. xix. 7. 5. et rarioribus vocabulis adnumerat.

6. Illa præclara.] Sunt Ennii versus ex v. Annali, et ex oratione quidem Pyrrhi ad Fabricium, cum magno auri pondere ad se missum, quo captivos redimeret. Ei Pyrrhus confirmat, se non mangonum more cum Romanis negotiari, sed de gloria atque imperio dimicare. Itaque sine ullo pretio captivos Fabricio reddidit.

Dederitis.] Penultima a priscis poetis in hujus temporis verbis producitur sæpius.

Cauponantes bellum.] *Cauponæ* sunt, qui vendendo vino quæstum faciunt. Hinc *cauponari* est, lucrum ex quacunque re captare : *bellum cauponari*, turpis quæstus causa bellum gerere, captivos vendere. Ita Æschylus in fabula *Septem ad Thebas* Καπηλεύειν μάχην dixit; Herodianus lib. vi. 7. 22. Καπηλεύειν εἰρήνην χροσίω, *auro pasem cauponari*, id est, vendere.

Vitam cernamus.] De vita decernamus, vitam in periculum et dimicationem conijciamus. Idem Ennius in *Medea*, ex Euripide,

Ter sub armis malim vitam cernere,

Quam semel modo parere.

Id Euripides dixerat in *Med.* ver. 250.

— Ως πρὸς ἂν παρ' ἀσπίδα
Στῆναι θέλοιμ' ἂν μᾶλλον, ἢ
τεκεῖν ἄπαξ.

Hera.] Heros vocabant deos.

Catull. ad Manlium ver. 74.

— Nondum cum sanguine
sacra

Hostia cœlestes pacificasset heros.

Ibid. ver. 77.

Quod temere invitis suscipiatur heris.

Hic Fortunæ id nominis tribuit, quæ in bello dominari maxime creditur. Plaut. iii. Merc. iv. 12. “ Divum atque hominum quæ spectatrix, atque heræ eadem es hominibus.” Conjungo autem heræ Fors, quæ est *Fortuna domina.*

Accipite dictum.] Tres legati

*Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorumdem me libertati parcere certum est.*

Dono, ducite, doque volentibus cum magnis dis.
7 Regalis fane, et digna Æacidarum genere sententia.

Romanorum ad Pyrrhum venerunt, eosque ille pariter adloquitur. *Acpite* pronuntietur, ut *surpите* apud Horat. ii. Sat. iii. 283. *porgite* apud Virg. viii. Æn. 274. Potuisset etiam dicere *accipe*, sæpe enim legatis, etiam pluribus, ita respondetur, ut, tamquam una persona, singulari numero compellentur. Liv. v. 16. 9. "Romane, aquam Albanam cave lacu contineri." Nec sine insigni suavitate huic orationis generi pluralis admiscetur. Ita Latinus Æneæ legatis apud Virgil. Æn. vii. 260. respondet:

— *Dabitur, Trojane,
quod optas,
Munera nec sperno. Non vobis rege Latino
Divitis uber agri Trojæve
opulentia deerit.*

Ovidius etiam Metam. xv. 637. Apollinem legatis Romanorum ita respondentem facit:

Quod petis hinc, propiore loco, Romane, petisses.

Et pete nunc propiore loco.

Nec Apolline vobis,

Qui minuat luctus, opus est.

Eorumdem.] Apud veteres non raro est trisyllabum, per synecphonesin.

Certum est.] Mihi constitutum, decretum est. Lib. ii. 8. 19. "Certum igitur hoc sit,—

familiaritates habere fidas amantium nos amicorum." Pro Rosc. Am. c. 11. "Certum est deliberatumque, quæ ad causam pertinere arbitror, omnia dicere." Terent. ii. Andr. i. 11. "Omnia experiri certum est prius, quam pereo."

Dono, ducite.] Distincte hæc duo verba legenda censent, ut *dono doque* cohæreant: alii *dono ducite* interpretantur, dono accipite, muneri datos abducite, ut in Plaut. Pseud. iv. 6. 13. "Habeto mulierem dono tibi."

Volentibus cum magnis dis.] Formula bene precandi et ominandi, non tantum comicis familiaris. Cato c. 141. "Cum divis volentibus, quodque bene eveniat, mando tibi, Mani."

7. *Æacidarum genere.*] Æacus, unde genus ducebat Pyrrhus, animo magnus justitiæque clarissimus fuisse dicebatur, Ἑλλήνων ἰσιώτατος Plutarcho in Theseo. Eum Jupiter, a se genitum, inferorum postea judicem constituit. Cicero, nisi fallor, ipsum Pyrrhum Æacidarum genus appellavit, quemadmodum Virgil. Æn. vi. 840. Perfen genus armipotenti Achilli, et Horat. Sat. ii. 5. 63. Augustum ab alto demissum genus Ænea dicit. Alii pro genere, exhibent gen-

XIII. Atque etiam si quid singuli temporibus adducti hosti promiserunt, est in eo ipso fides conservanda. Ut primo Punico bello Regulus captus a Pœnis, cum de captivis commutandis Romam missus esset, jurassetque se rediturum, primum, ut venit, captivos reddendos in senatu non censuit: deinde, cum retineretur a propinquis et ab amicis, ad supplicium redire maluit, quam fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Hannibal Romam astrictos misit jure jurando se redituros esse, nisi ne redimendis iis, qui capti erant, impetrassent; eos omnes, censores, quoad quis-

te; et *Æacidarum gens* æque ac *genus Æacidarum*, de solo Pyrrho accipi queat. Ita Virg. *Æn.* x. 228. "Vigilafne, deum gens, *Ænea*?" Hanc nomen *genus* et *gens* significationem si quis putat poëta, quam Cicerone digniorem esse, is meminerit, nostrum, in narrandis poëtarum fabulis, hominum poëticis appellationibus uti solere. Ita Tusc. Quæst. iii. 12. Thyestes *Tantalus prognatus*, *Pelope nanus* dicitur, atque ibidem *Æetem filium Solis* vocat.

XIII. 1. *Temporibus adducti.*] Adversis rebus, periculis, necessitatibus.

2. *Regulus captus a Pœnis.*] M. Attilius Regulus, primo bello Punico in Africam cum exercitu missus, multa ibi Pœnorum castella expugnavit et vastavit, in iis Clupeam; Car-

thaginem ipsam oppugnavit. Hunc Xanthippus, Carthaginiensibus a Lacedæmoniis auxilio missus, prælio tandem superatum, vivum cepit. Vide lib. iii. c. 27.

Censuit.] Non quasi senator, quem amissa libertate se non esse putavit. Vide lib. iii. c. 27.

3. *Secundo autem Punico bello.*] Cicero lib. iii. c. 22. et 32. eisdem exemplis utitur. Idem fecit in historia Reguli, in disturbance Corinthi, in Theseo. Vide supra n. 2. et lib. iii. 26. 7. lib. i. 11. 5. et iii. 11. 1. lib. i. 10. 4. et iii. 25. 3.

Jure jurando se redituros esse.] Dictum est, quemadmodum illud ii. 6. extr. "Aut spe, sibi id utile futurum." Vide quæ adnotabimus ad ii. 24. 9.

que eorum vixit, qui pejerassent, in ærariis reliquerunt. Nec minus illum, qui juris jurandi
 4 *fraude culpam* invenerat. Cum enim Hannibal permissu exisset de castris, rediit paullo
 5 post, quod se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus e castris, jure jurando se solutum
 6 putabat. Et erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid senseris, non quid dixeris,
 7 cogitandum. Maximum autem exemplum est justitiæ in hostem a majoribus nostris constitutum, cum a Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, [et eum necaturum]. Senatus et C. Fabricius perfugam

In ærariis reliquerunt.] Gravissima nota, quæ civi Romano a Cens. infligi poterat, quæ eum ultimæ classis adscriptum et gravi tributo obnoxium privabant jure suffragii, voluntatem testandi, honores et hæreditates adeundi, et militandi etiam.

Qui juris jurandi fraude culpam invenerat.] Hæc depravata esse, facile apparet. Puto, Ciceronem scripsisse *qui juris jurandi fraudiculam invenerat.* Deminutiva sæpe turpitudinem rei notare, tralaticium est. Quanto opere deminutivis Cicero delectatus sit, argumento sunt *ædificatiuncula, commotiuncula, conciliatricula, sonclufiuncula, contractiuncula, interrogatiuncula, possessiuncula, sedecula, sessiuncula, stipulatiuncula, tonstricula,* et si qua sunt his similia, quæ Latinitatis jus soli debent Ciceroni.

6. *Quid senseris, non quid ai-*

xeris cogitandum.] Quæ Cicero hic de fide præcipit, plane consentiunt cum iis, quæ infra iii. 29. 15. seqq. de jure jurando disputat. *Quid senseris,* est quid ex animi sententia promiseris, quid mens tua conceperit, præstari oportere. *Non quid dixeris,* interpretor, non quid lingua tua pronuntiaverit, quidque ex verbis tuis callida et malitiosa interpretatione elici queat. Hinc est illud in formula fœderis apud Liv. i. 24. 7. “Sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt.”

7. *Et cum necaturum.]* Hæc verba a glossatore adjecta esse, suspicor.

Senatus et C. Fabricius.] Et Fabricius, caput senatus, consul. Similiter dictum aliquoties me reperire memini: *Diis et Jupiter.* Historiam ipsam paullo aliter a Cicerone infra lib. iii. c. 22. narrari, non mi-

Pyrrho dedit. Ita ne hostis quidem, et potentis, et bellum ultro inferentis, interitum cum scelere approbavit. Ac de bellicis quidem officiis fatis dictum est. Meminerimus⁹ autem, etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio et fortuna servorum, quibus, non male præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis, operam exigendam, justa præbenda. Cum autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude fiat injuria; fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque homine alienissimum, sed fraus odio digna ma-

rabitur, qui meminerit, quam diversa de eadem re tradiderint historici. Vide Gell. Noct. Att. iii. 8.

9. *Servorum.*] Servi sunt vel natura, quibus ad se ipsos regendos deest animus; vel fortuna, qui bello capti, aut serva matre nati sunt. De his sermo est: quorum miserima erat conditio, cum *instrumentorum animatorum* numero haberentur [Aristotel. lib. Politic. c. 4.] et eodem prope jure essent, quo jumenta. Vid. Græv. ad Flor. lib. iii. 2. 20. pr. Nec tamen eodem loco erant omnes. Multi enim locupletiorum et potentiorum hominum servi a liberis quoque hominibus colebantur et rebus haud contemnendis, quin et herilibus liberis præficiabantur. Unde servitutis conditionem aliquando libertati prælatam reperimus. Vide Sueton. Ill. Gram. c. 21.

Quibus non male præcipiunt.]

Quibus construe cum uti, non cum præcipiunt.

Ut mercenariis.] Tamquam hominibus liberis, sed mercede ad operam præstandam conductis. Vide lib. iii. c. 6. pr.

Operam exigendam.] Refer ad *præcipiunt*. A servis operam præstandam exigimus.

Justa præbenda.] Cibaria, corporis tegumenta, cubilia: quæ lege, more et certo quodam modo debentur. Hæc significatio in lexicis fere omnibus prætermissa est. Domini autem *præbent justa*, servi *percipiunt*. Columell. lib. i. 8. 18. "Itaque diligens dominus cum et ab ipsis, tum et ab solutis, quibus major est fides, quærat, an ex sua constitutione justa percipiant." Aliud est, *justa reddere*, id est, operas quas quisque debet, apud eundem Columell. lib. i. 8. 11.

11 jore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quam eorum, qui, cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.

1 XIV. Deinceps, ut erat propositum, de beneficentia ac de liberalitate dicatur; qua quidem nihil est naturæ [hominis] accommoda-
2 tius; sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, ne obsit benignitas, et iis ipsis, quibus benigne videbitur fieri, et ceteris: deinde, ne major benignitas sit, quam facultates: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim est justitiæ fundamentum, ad quam

11. *Nulla capitalior.*] Dignior; quæ capitis supplicio expiatur. Vide lib. ii. 21. 7. lib. iii. 21. 4. Genitivus *injustitiæ* non pendet a *capitalior*, sed a *nulla*. Vide ad lib. ii. c. 7. pr.

Qui cum maxime fallunt.] Alibi quoque ita Cicero locutus est. Lib. ii. in Verr. c. 76. "Cum hæc maxime cognosceremus;—repente adspicimus litteras."

XIV. 1. *Deinceps.*] Porro, protinus, non interrupto aliis rebus sermone.

Ut erat propositum.] Antea dictum, positum, cap. 7. pr.

De beneficentia ac de liberalitate.] Cicero et æquales præpositiones geminare solent. Lib. iii. 4. 15. "A veteribus Academicis et a Peripateticis vestris." Cicero sejungit a *beneficentia liberalitatem*, quemadmodum paullo post n. 3. non

benefici, neque liberales dicit.

Naturæ hominis.] Posterius vocabulum a glossatore accessisse, neque tam *natura hominis*, quam universæ naturæ ratio intelligenda videtur.

Habet multas cautiones.] Multa in ea exercenda sunt cavenda, cavendi in ea ratio multiplex est. Numquam Cicero *cautelam* dixit, ut sequiores.

2. *Videndum est.*] Cavendum. Infra c. xx. 7. "Quam ob rem et hæc videnda, et pecuniæ fugienda cupiditas." Cornel. Nep. Epamin. c. 10. pr. "Vide, inquit, ne tu pejus consulas." Vide ad n. 5. et supra ad c. 9. pr.

Pro dignitate.] Prout quisque dignus est, idque meretur. Nam justitia suum cuique tribuit, non id, quod aliis debetur dignioribus.

hæc referenda sunt omnia. Nam et qui grati-³
ficantur cuiquam, quod obfit illi, cui prodesse
videantur, non benefici, neque liberales, sed
perniciosi assentatores judicandi sunt: et qui
aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem
sunt injustitia, ut si in suam rem aliena conver-
tant. Sunt autem multi, et quidem cupidi⁴
splendoris et gloriæ, qui eripiunt aliis, quod
aliis largiantur. Hique arbitrantur, se benefi-
cos in suos amicos visum iri, si locupletent eos
quacumque ratione. Id autem tantum abest
officio, ut nihil magis officio possit esse contra-
rium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate⁵
utamur, quæ profit amicis, noceat nemini.
Quare L. Sullæ et C. Cæsaris pecuniarum⁶
translatio a justis dominis ad alienos non debet
liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod

3. *Cuiquam.*] Non dubito, quin legendum sit *quippiam* vel *quidpiam*. In vulgata lectione subaudiendum est *quid*.

Assentatores.] Qui, ut verbis parasiti, ita simulatis beneficiis nocent, quibus prodesse videntur. Illorum ingenia moralesque describit Terentius ii. Eun. ii. 17.

In eadem sunt injustitia.] Sic *in vitio esse* dixit supra c. vii. 8.

Ut si.] Pro *ac si*.

4. *In suos amicos.*] Eos reprehendit, qui, cum magistratus gerunt, ad suos amicos omnia transferunt.

5. *Videndum est igitur, ut.*] Paulo ante ad n. 2. observa-

tum est *videndum ne*, pro *cauendum*. Hic *curandum* interpretor, manente tamen verbi prima significatione. Nam *videre* est, et oculos et animum intendere in id, quod vel faciendum, vel fugiendum est.

6. *L. Sullæ.*] Qui publicatis adversariorum bonis eos, quorum opera illos vicerat, locupletavit. Vide lib. ii. cap. 8.

C. Cæsaris.] Julii Cæsaris immensæ largitiones notæ sunt ex Suetonio: quibus cum non sufficeret, bella primum hostilia cum Gallis, postea et civile excitavit, in quo Italiam omnesque provincias rapinis exhaustis.

7 non idem justum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas major esset, quam facultates. Quod, qui benigniores volunt esse, quam res patitur, primum in eo peccant, quod injuriosi sunt in proximos: quas enim copias his et suppeditari æquius est, et relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi et auferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant copiarum. Videre etiam licet, plerisque non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ proficisci ab ostentatione magis, quam a voluntate videantur. Talis autem simulatio vanitati est conjunctior, quam aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo et mores ejus

7. *Alter erat locus cautionis.*] Alterum, quod cavendum dixi, erat. Vid. n. 2.

Quam res patitur.] Res familiaris, facultates.

Primum in eo peccant.] Ἀναπαίδετον videtur, cum non sequatur deinde, vel aliquid simile. Respondet tamen huic illud: *Inest autem huic.* Vide infra c. xxviii. 9.

In proximos.] Parentes, uxorem, liberos et ceteros, quibus cum maxime conjuncti sunt.

Suppeditari.] A viventibus suppeditari, a morituris relinqui. Nam et hoc officii est, consulere iis, quos superstites habiturus sis.

8. *Inest autem.*] Hic autem

continuat orationem, nihilque aliud est, quam *et, etiam.*

9. *Plerisque.*] Non plurimos, sed multos, qui sæpe dicuntur plerique. Cohærent autem plerisque facere.

A voluntate.] A benigna voluntate, ab animo benefaciendi cupido.

Vanitati est conjunctior.] Magis convenit homini mendaci et fallaci, quam liberali et ei, quem virum bonum dicimus.

10. *Tertium est propositum.*] Tertium quod in exercenda liberalitate cavendum antea diximus, posuimus.

Delectus dignitatis.] Dignos deligere jubet eum, qui liberalitate uti velit.

erunt spectandi, in quem beneficium confertur, et animus erga nos, et communitas ac societas vitæ, et ad nostras utilitates officia ante collata. Quæ ut concurrant omnia, optabile¹¹ est; si minus, plures causæ majoresque ponderis plus habebunt.

XV. Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus planeque sapientibus, sed cum iis, in quibus præclare agitur, si sunt simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat; colendum autem esse ita quemque maxime, ut quisque maxime

Communitas.] Gradus communitatis cognosce ex cap. 16. et 17.

11. *Plures causæ.*] *Causæ* Ciceroni sunt necessitudinis tituli, nomina, vincula; ea omnia, quibus cum aliis jungimur. Lib. xiii. epist. 71. "Cum omnibus non eadem mihi causa est," id est, necessitudo. Pro Quint. cap. 15. "Quicum tibi affinitas, societas, omnes denique causæ et necessitudines veteres intercedebant." Optandum esse, ait Cicero, ut omnia illa, quæ in tribuendis beneficiis spectanda esse dixit, in iis pariter adsint, qui liberalitate indigent: id cum raro fiat, et in multis multa desint, præferendos esse eos, qui pluribus et majoribus nominibus sint conjuncti.

XV. 1. *Vivitur non cum perfectis hominibus.*] Vide lib. iii. c. 3. Perfectam autem sapi-

entiam in nullo homine esse, ostendit ibi paullo post c. 4.

Planeque sapientibus.] Ita noster Tusc. Quæst. v. 22. extr. "Doctorum hominum et plane sapientium."

In quibus præclare agitur.] In quibus si sunt simulacra virtutis, præclare agitur. *Præclare agitur* absolute dici vides, ut lib. iv. epist. xiv. 2. "Agiturque præclare, si nosmet ipsos regere possumus." *Cum aliquo præclare agitur*, est: præclarus ejus status est, bene se habet.

Significatio virtutis.] Indicium, specimen. Læl. c. 14. pr. "Si qua significatio virtutis eluceat."

Colendum.] Benivolentia et liberalitate complectendum.

Ita quemque maxime, ut quisque maxime.] Pronomen *quisque* non sine suavitate repetitur. In Verrem i. 27. "Pro

virtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, hac ipsa, de qua jam multa dicta sunt, iustitia. Nam fortis animus et magnus, in homine non perfecto nec sapiente, ferventior plerumque est: illæ virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus. De benivolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur. Sed benivolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius et constantia judicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est. Nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. Quod si ea, quæ utenda acceperis, majore mensura, si modo possis, jubet reddere Hesiodus; quidnam beneficio provoca-

se quisque, ut in quoque erat auctoritatis plurimum, ad populum loquebatur."

Lenioribus.] Intelliguntur virtutes, quæ pertinent ad mansuetudinem morum ac facilitatem, ut ipse interpretatur lib. ii. cap. 9.

2. *Ferventior.*] Vehementior, iracundior, impotentior.

Potius attingere.] De verbo attingere vid. ad c. 6. pr. ubi et maxime attingere dixit.

In moribus.] In est, quod attinget ad. Sic "In reliquis officiis," lib. xi. epist. xxvii. 10. "In equo," de Amicit. c. xix. 5. Vide et ad lib. ii. 16. extr.

3. *De benivolentia.*] Quod attinget ad benivolentiam, quam alii erga nos habeant.

In officio.] Vide ad cap. vii. 8.

4. *Sin erunt merita.*] Si quis de nobis bene meritus erit, ut non ineunda demum, sive concilianda nobis sit ejus gratia.

5. *Hesiodus.*] *Erg. v. 346.

Εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γένετονος, εὖ δ' ἀποδῦναι,
 Αὐτῶ τῶ μέτρῳ, ἔ λώϊον αἴκε
 δύνηαι,

'Ὡς ἂν χερῖζων καὶ ἐς ὕστερον
 ἄρκιον εὐροῆς.

Cicero de Clar. Orat. cap. 4.

ti facere debemus? An imitari agros fertiles, qui multo plus efferunt, quam acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre; quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus, nec ne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, modo id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quisque animo, studio, benivolentia fece-

“Quamquam illud Hesiodum laudatur a doctis, quod eadem mensura reddere jubet quæ acceperis, aut etiam cummulatiore, si possis.”

An imitari.] Pro annon. Neque est contra Latinæ linguæ analogiam, interrogationem simplicem affirmandi sensum suscipere. Ita suntne pro nonne sunt, et similia sexcenta, apud Ciceronem et optimos occurrunt. Vide infra ad iii. 17. 2. Præterea dubito an et nescio an, pro eo, quod barbare dicunt dubito an non, nescio an non, notissima sunt.

Plus efferunt.] Sic Brut. c. 4. “Ager: qui, cum multos annos quævit, uberiores efferre fruges solet.” Cat. Maj. c. 3. extr. “Quæ [virtutes] in omni ætate cultæ,—mirificos efferunt fructus.” Plin. lib. viii. epist. xx. 5. “Quæ fecundior palus, ipsaque illa ex-

tremitas litoris effert.” Græcos imitati sunt Latini. Epist. ad Ebræos e. vi. 8. Ἡ ἐκφύουσα ἀκάνθας ἔχει βόλους. Chrysofost. περὶ Προσευχῆς, Orat. i. 29. Ἐκφέρειν τὰς καρπύς.

7. Demus, nec ne.] Utrum demus, nec ne. Sic velit, nolit, lib. iii. ad Q. F. epist. 8.

Modo id facere possit.] Modo est dum modo, ut sæpe.

Sine injuria.] Virum bonum oportet reddere, dummodo sine aliorum injuria id fieri possit, salva fide et pietate in proximis.

8. Beneficiorum sunt delectus.] Distincte et gradatim beneficia sunt remuneranda, non omnia æqualiter. Maximo enim cuique beneficio plurimum debetur.

Animo, studio.] Quo animo, quo studio, diversa sunt: et distincte consideranda.

9 rit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, sine iudicio vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atque ea, quæ iudicio, confiderate constanterque delata sunt. Sed in collocando beneficio, et in referenda gratia, si cetera paria sunt, hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari. Quod contra fit a plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiam si is non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

1 XVI, Optime autem societas hominum conjunctioque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum 2 conferetur. Sed, quæ natura principia sint communitatis et societatis humanæ, repetendum videtur altius. Est enim primum, quod

9. *Vel modo, in omnes.*] Multi, inquit, faciunt multa temeritate quadam, [ut quisque fortuna et casu occurrit] sine iudicio vel modo [sine dilectu dignitatis, sine ullo largiendi modo] in omnes: [non proximis tantum, necessarios aut alienæ opis maxime indigos] vel, [si in hos quidem præcipue liberales esse velint] repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: [in paribus causis haud pariter adfecti, sed prout animi impetus tulerit, modo profusiores, modo restrictiores.]

XVI. 2. *Natura principia.*]

Intelligit primas communitatis et societatis causas ab ipsa natura constitutas.

Altius.] A prima origine.

3. *Est enim primum.*] Prima est illa societas, quæ inter omnes, qui sunt ubique homines, animadvertitur. Hæc nimirum ab ipsa natura profecta, non hominum aliquo consilio et consensu constituta est. Atque hujus naturalis societatis *vinculum est ratio et oratio*, qua utraque homines hominibus conciliantur. Particulæ *enim* et *nam*, quemadmodum apud Græcos γὰρ, interdum pro *autem*, *vero*, nimirum adhibentur.

cernitur in universi generis humani societate, ejus autem vinculum est, ratio et oratio; quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungitque naturali quadam societate. Neque⁴ ulla re longius absumus a natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus: justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis et orationis expertes. Ac latissime quidem patens⁵ hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societas hæc est; in qua omnium rerum, quas ad communem hominum usum natura genuit, est servanda communitas. Ut, quæ descripta

Ejus autem vinculum est.] Conjunctionem autem prope idem sonare, quod atque, per-
vulgatum est.

Communicando.] Non est mutuo dando et accipiendo; sed consilia conferendo. Hic enim rationis et orationis effectus est.

Disceptando.] Disceptare est, ex utraque parte ad se tuendum causamque suam defendendam aliquid trahere, id est, accusare, defendere. Id cum factum est utrumque, tum deum judicatur.

5. *Ac latissime quidem patens.]* Societas, quæ latissime patet hominibus inter ipsos [quæ pertinet ad universum genus humanum, omni generi hominum communis est] omnibus inter omnes [et quæ cuique cum quocumque homine, ignoto quamvis et peregrino,

intercedit.] hæc est. Vide supra c. 7. pr. lib. iii. 17. 4.

Natura genuit.] Qualia sunt lux, aër, ignis, aqua, et quæ terra gignuntur.

Ut, quæ descripta sunt legibus.] Quæ legibus attributa et assignata cuique sunt. Vide ad cap. v. 3. Recte, opinor, Heinzius v. c. qui libros de officiis Germanice vertit, particulam *ut pro etsi* accepit. Equidem periodum, quam ab his verbis novam ordiri puto, sic interpungendam duxi, ut sententia prodiret illa: Esto, quæ descripta sunt legibus et jure civili, hæc ita servantur, ut sine ambiguitate constet, e quibus ipsis legibus et ex quo jure civili quæque teneantur: cetera tamen sic observentur, et reliqua. *E quibus*, i. e. secundum quæ. Eadem fere significatione paullo post n. 7.

sunt legibus et jure civili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum, e quibus ipsis: cetera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est, amicorum esse communia omnia. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejus, quod ab Ennio positum in una re, transferri in multas potest.

Homo, qui erranti comiter monstrat viam,

Quasi de suo lumine lumen accendat, facit.

Nihilominus ipsi lucet, cum illi accenderit.

7 Una ex re satis præcipit, ut, quidquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur vel signoto. Ex quo sunt illa communia, non prohibere aqua profluente; pati ab igne ignem capere, si qui velit; consilium fidele deliberanti dare: quæ sunt iis utilia, qui accipiunt; danti non molesta. Quare et his utendum est,

dicit, una ex re satis præcipitur, ubi plura. Sic etiam ex quo sæpe usurpatur, pro secundum quod, ut n. 8. c. vii. 3. et 6. c. xvi. 8.

Græcorum proverbio.] Quod legitur apud Aristotelem lib. ii. Politic. cap. 3. Δι' ἀρετὴν δ' ἴσαι πρὸς τὸ χρῆσθαι, κατὰ τὴν παροικίαν, κοινὰ τὰ τῶν φίλων. Id Plutarchus ad Diogenem auctorem refert.

6. *Homo qui.]* Versus hujus testimonio utitur pro Balbo c. 16. ubi comiter interpretatur benigne, et non gravate.

De suo lumine.] Ennius et æquales suo una syllaba, quam duabus, efferre maluerunt. Ita

sui habes de Divin. i. 40.

7. *Una ex re.]* Nihil aliud in his præpositio ex significat, quam in vulgatis illis, ex more, ex senatus consulto, ex consilii sententia, ex XII. tabulis, lib. iii. c. 16. pr. ubi est κατὰ, secundum. Vide ad lib. iii. 7. 2.

8. *Deliberanti.]* Tecum deliberanti.

Quare et his utendum est.] Quæ modo memoravi, relinquere quisque debet in omnium hominum usu; et præterea de suo aliquid in commune bonum, et ad aliorum utilitatem, conferre.

et semper aliquid ad communem utilitatem adferendum. Sed quoniam copiae parvæ singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem,

Nihilo minus ipsi lucet;

ut facultas sit, qua in nostros simus liberales.

XVII. Gradus autem plures sunt societatis hominum. Ut enim ab infinita illa discedatur, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, qua maxime homines conjunguntur. Interius etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia: forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines præterea et familiaritates, multisque cum multis res rationesque contractæ.

9. *Referenda est ad illum Ennii finem.*] Liberalitas illa, quæ omnibus impertit, ad eum modum revocanda est, quem Ennius præscribit, nec longius progredi debet. *Finis* hic est terminus, quem Ennius liberalitati vulgari statuit, ne scilicet aut ipsi egeamus, aut nostris ad vivendum necessaria defint.

Nihilo minus ipsi lucet.] Quemadmodum alio lumen de nostro accedente, nihilo minus nobis lucet: ita promiscue quidem omnibus, sed ita benigne faciendum est, ne alios saturantes ipsi esuriamus.

In nostros.] Proximos, sanguine conjunctos et domesticos, quos tueri debemus.

XVII. 1. *Ejusdem gentis.*] Non familiaritatis, sed ejusdem populi. Ita Græci, Latini, Galli, Germani erant ejusdem gentis.

Interius etiam est.] Interior est ab extremitate remotior, restrictior. Vide lib. v. de Fin. c. 23.

2. *Multisque cum multis res.*] *De rebus contractis* vid. ad c. v. 2.

Res rationesque contractæ.] Contractus est ultro citroque obligationem pariens. Quandoque fit *rei*, quandoque *rationis*. *Rei*, cum fit venditio: rationis, cum hoc modo, ut, si hoc feceris, dabo centum tibi solidos.

Cicero pro Deiot. cap. 9.

- 3 Artior vero colligatio est societatis propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumque concluditur.
- 4 Nam cum sit hoc natura commune animantium, ut habeant lubidinem procreandi, prima societas in ipso conjugio est: proxima in liberis: deinde una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, et quasi feminarium rei publicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones, post consobrinorum sobrinorumque: qui cum una domo jam capi non possint, in alias domos, tamquam in colonias, exeunt.
- 6 Sequuntur connubia et affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio, et suboles, origo est rerum publicarum. Sanguis-

“Cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res rationesque jungebat.” Id. pro Sull. c. 20. “Magna ratione cum Mauretaniæ rege contracta.” Sunt ergo *rationes contractæ*, quales intercedunt cum debitore creditori, et contra. Alibi etiam Cicero *res rationesque* conjungit. Pro Quinct. c. 5. “Nisi prius de rebus rationibusque societatis omnibus decidisset.”

4. *Lubidinem.*] *Lubido* an *libido* scribatur, parum intererit, cum utrumque cupiditatem cum voluptate conjunctam significet, quæ et bona et mala esse potest.

Deinde una domus, communia omnia.] *Una domus* est prima societas: id est, prima societas est inter eos, quibus una domus.

5. *Consobrinorum sobrinorumque.*] *Consobrini* et *consobrinæ* proprie sunt, qui quæve ex sororibus nati natæve sunt, quasi *consororini*; et *sobrini* consobrinorum dicuntur liberi. Ita Cicero de Or. ii. 1. *consobrinos* vocat materteræ suæ filios. At in eo, quem nunc explicamus, loco, significatione latiore *consobrini* appellantur non sororum tantum liberi, sed fratres etiam et sorores patruelles, amitini et amitinæ. Ita noster pro Ligar. cap. 4. T. Brocchum, qui erat avunculi Ligarii filius, Ligarii *consobrinum* vocat.

Propinqui.] Ergo et *affines* dicuntur *propinqui*.

6. *Quæ propagatio et suboles.*] *Suboles* est a *subolescere*, nec ullo exemplo probari potest, *sub* in *sob* mutari.

nis autem conjunctio, benivolentia devincit homines et caritate. Magnum est enim eadem habere monumenta majorum, eisdem uti facris, sepulcra habere communia. Sed omnium 7 societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quam cum viri boni, moribus similes, sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum (quod sæpe dicimus) etiam si in alio cernimus, tamen nos movet atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quamquam omnis 8 virtus nos ad se allicit facitque, ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur: tamen justitia, et liberalitas id maxime efficit. Nihil 9 autem est amabilius, nec copulatius, quam mo-

Monumenta majorum.] Eorum imagines, insignia, statuas, tropæa, commentarios, quæ posteris avitam virtutem in memoriam revocant eoque domestico exemplo movent. Cicero Brut. cap. 16. "Ipsæ enim familiæ suæ quasi ornamenta ac monumenta servabant, et ad usum, si qui ejusdem generis occidisset, et ad memoriam laudum domesticarum, et ad illustrandam nobilitatem suam."

Eisdem uti sacris.] Privata et gentilicia sacra intelligit, quæ cujusque gentis et familiæ erant propria, quæque ad heredes transibant.

Sepulcra.] Peculiaria quæque familia habebat sepulcra, in quæ omnium, qui inde orti erant, ossa inferebantur, quæque ne heredem quidem semper sequebantur.

9. *Nec copulatijs.*] Quum

scripisset Cicero *Nihil est amabilius*, non potuit subjicere *nec copulabilius*, ne insolens vox offenderet. Scripsit igitur, quod idem posset, *copulatius*. Sæpe enim et apud Græcos, et apud Latinos, participia verborum passivorum facultatis significationem habent, et vim sustinent adjectivorum Latinorum in *bilis* exeuntium. *Τελεισµένον*, verba sunt Hesychii lexicographi, οὐ τὸ ἤδη τελεισθέν φησιν Ὀμήρου Iliad. xiv. 196. xviii. 427. Odyss. v. 90. ἀλλὰ τὸ τελεισθέναι πεφυκὸς ἔ δυνάμενον. Cic. de Senect. ix. 2. "Quæ enim vox potest esse contemptior quam Milonis Crotoniatæ?" Liv. ii. 55. 3. "Nihil contemptius, neque infirmius, si sint, qui contemnant." Cic. ad Divers. ii. ep. 9. pr. "Primum tibi, ut debeo, gratulor lætorque cum præsentī, tum

rum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt, eadem voluntates, in his fit, ut æque quisque altero delectetur, ac se ipso: efficiturque id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro citro datis acceptis: quæ et mutua, et grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma devinciuntur societate. Sed cum omnia ratione animoque iustraris, omnium societatum nulla est gravior, nulla carior, quam ea, quæ cum re publica est unicuique nostrum. Cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium caritates patria una complexa est: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, et in ea funditus delenda occupati et

etiam sperata [i. e. speranda s. sperabili] tua dignitate." Salust. Jug. c. 91. extr. "Genus hominum mobile, infidum, neque beneficio, neque metu coercitum." Tali significatione *accessus, conspectus, infectus, invictus*, et similia, ab optimis crebro usurpantur.

Quod Pythagoras vult in amicitia.] Pythagoras hanc amicitie vim (conf. Cic. de Leg. i. 12. Læl. xxv. 3.) atque naturam esse dixit, ut unus fiat ex pluribus. Idem philosophus, quum interrogaretur, quid sit amicus, respondit ἄλλος ἐγώ. Verbum *velle* definitionibus aptissimum est. Sic infra c.

xxvii. 12. "Definiunt, ut id decorum velint esse, quod," cct. Tusc. Quæst. iv. 7. "Opinationem—volunt esse imbecillam assensionem."

10. *Ex beneficiis ultro citro datis acceptis.*] Copulam abesse posse, probat Cortius ad Salust. Cat. c. xi. 2. Jug. xvii. 5. lx. 4. Simile huic est *huc illuc*.

Mutua.] Vicissim data et accepta.

Firma devinciuntur societate.] Illi subaudiatur: illi inter quos ea sunt, firma devinciuntur societate. Exempla repete ex meis adnot. ad Cornel. Nep. Chabr. c. 4. pr.

13. *Occupati sunt.*] Anto-

sunt et fuerunt. Sed si contentio quædam et 14
 comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum
 sit officii, principes sint patria et parentes, quo-
 rum beneficiis maxime obligati sumus: proxi-
 mi liberi, totaque domus, quæ spectat in nos
 solos, neque aliud ullum potest habere perfu-
 gium: deinceps bene convenientes propinqui,
 quibuscum communis etiam fortuna plerum-
 que est. Quam ob rem necessaria præsidia vi- 15
 tæ debentur iis maxime, quos ante dixi: vita
 autem victusque communis, consilia, sermones,
 cohortationes, consolationes, interdum etiam
 objurgationes in amicitiiis vigent maxime: est-
 que ea jucundissima amicitia, quam similitudo
 morum conjugavit.

XVIII. Sed in his omnibus officiis tribuen- 1
 dis videndum erit, quid cuique maxime necesse
 sit, et quid quisque vel sine nobis aut possit
 consequi, aut non possit. Ita non iidem erunt 2
 necessitudinum gradus, qui temporum; sunt-

nium intelligit et ceteros Cæ-
 fareanæ necis ultores, quorum
 consilia ad republ. denuo
 opprimendam spectare existi-
 mat.

Fuerunt.] Ut Cæsar, Catili-
 na, et aute eos alii.

14. *Spectat in nos solos.*] Spem omnem in nobis repo-
 sitam habet, a nobis solis om-
 nia exspectat.

Bene convenientes propinqui.] Nobiscum consentientes, con-
 juncti.

15. *Vita autem victusque communis.*] Cum amicis ma-

xime intercedit vitæ commu-
 nitas, victus; cum iis com-
 municamus consilia et sermo-
 nes; eos cohortamur et inter-
 dum quoque objurgamus.

In amicitiiis.] Vid. Læl. c.
 24. et 25.

XVIII. 1. *Quid quisque vel sine nobis.*] *Sine nobis* est, sine ope nostra, etiam si a nobis non adjuvetur.

2. *Ita non iidem.*] Particu-
 lam *ita* explica si ista confide-
 raverimus et fecerimus.

Qui temporum.] Cicero tem-
 pora incidere docet, quibus;

que officia, quæ aliis magis, quam aliis debeantur: ut, vicinum citius adjuveris in fructibus percipiendis, quam aut fratrem, aut familiarem: [at,] si lis in iudicio sit, propinquum potius et amicum, quam vicinum defenderis.

3 Hæc igitur et talia circumspicienda sunt in omni officio, et consuetudo exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, et addendo deducendoque videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo, quantum

4 cuique debeatur, intelligas. Sed ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignum sine usu et exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta

qui vel nulla necessitudine nobiscum conjunctus sit, citius juvari debeat, quam propinquus et familiaris: non, quo gradu cognationis vel amicitiae nos aliquis contingat, sed quo gradu periculi sit, aliquando respiciendum esse.

Ut, vicinum.] Qui plurimum et prodesse et obesse potest in agro colendo versantibus. Unde Themistocles, prædium vendens, præconem pronuntiare iussit, *esse ei commodum vicinum.* Plutarch. Apophthegmat. Post *ut* incidi, quo facilius intelligatur, non iungenda esse *ut adjuveris*, quem Ciceroni hic, ut sæpe, *ut* significet exempli causa.

3. *Et consuetudo exercitatioque capienda.]* An ita Latine dicatur, a non nullis dubita-

tum est. Sed vide Ern. Clavem Cic. in voc. *Capere.*

Ratiocinatores.] Ita proprie dicuntur homines arithmetices periti, in rationibus subducendis versati.

Addendo deducendoque.] *Deducere* est, quod arithmetici nostri dicunt *subtrahere.* *Addendo* quidem reliqui summa non fit: sed tamen *addendo deducendoque*, (cum accepta et expensa adduntur, factæ eorum summæ conferuntur, a majoribus minores deducuntur) facile colligitur, quid reliqui sit.

4. *Sed ut nec medici.]* Medicos præponit, quia a minoribus ad majora transit, artemque oratoriam omnium difficillimam iudicat.

traduntur illa quidem, ut facimus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quem ad modum ducatur honestum, ex quo aptum est officium, satis fere diximus. Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, ex quibus honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno humanaeque res despiciente factum sit. Itaque in probris maxime in promptu est, si quid tale dici potest:

*Vos etenim juvenes, animum geritis muliebrem,
Illa virago viri.*

Et si quid ejusmodi:

Salmaci, da spolia, sine sudore et sanguine.

5. *Quæ sunt in jure societatis humanæ.*] Ut dicitur in laude, vitio, vero esse, pro laudabile, vitiosum, verum esse, de quo ad c. vii. 8. ita in jure societatis esse interpretor, in societate justum esse.

Ex quo aptum est officium.] Ab *apiscor* fit *aptus*, quod est *connexus, colligatus, vel compositus, paratus*. Sic *fides* dicitur *apta pinnis* lib. iii. c. 29. *Totus aptus ex sese*, Paradox. ii.

6. *Proposita.*] Ab initio posita. Vid. cap. 5.

7. *In promptu est.*] Facile, cum aliquem reprehendere volumus, talia nobis succurrunt, quale illud est Ennii. Plutarch. de Liber. Educat. cap. ii. 2. *Τοῖς γὰρ μητρόθεν ἢ πατρόθεν ἔκ τῶ γεγενοσιν ἀνεξάλειπτα παρακολυθεῖ τὰ τῆς δυσγι-*

νείας ἀνεῖδη παρὰ πάντα τὸν βίον, ἔ πρόχειρα τοῖς ἐλέγχειν ἔ λοιδορεῖσθαι βυλομένοις.

Vos etenim juvenes.] Versus esse Ennii, plerorumque est opinio; incertum vero, ex quo libro, et de qua virgine dicti, de Cœlia, an alia.

Animum geritis muliebrem.] Satis commode *animus* singulari numero de pluribus dicitur. Philipp. vii. 2. “Animo illos abhorruisse semper ab optimo civitatis statu.” Liv. xxiv. 31. 1. “Bonum ut animum haberent.” Curt. v. 5. 8. “Bonum habere animum jubet, visuros urbes suas conjugetque.”

Salmaci, da spolia.] Est versus senarius Ennii. Erat autem *Salmacis* nomen primum fontis, cujus aqua homines ef-

8 Contraque in laudibus, quæ magno animo et elato, fortiter excellenterque gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus.

9 Hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plataeis, Thermopylis, Leuctris: hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cnæus et Pub-

feminare credebatur; tum etiam nymphæ mollissimæ. Id multa cum irrisione hic homini tribuitur imbelli et ignavo, qui superatus ab hoste spolia, id est, arma et vestes, ἀνδραγαθὶ ἔ ἀναίματὶ, nihil repugnans, tradere jubetur: q. d. ultro armis vestibusque spoliandum te præbe, homo omnium ignavissime, atque ita tuo sudori et sanguini parce. *Salinaci* quintum casum esse, tironum causâ monendum est.

8. *In laudibus.*] Cum laudamus.

Pleniore ore.] Grandiore et sonantiore voce. *Os* enim vocem et pronuntiationem significat.

9. *Rhetorum campus.*] Materia dicendi amplissima, rhetoribus dicendi copiam præbens.

Marathone.] Campo Attico, in quo Persæ ab Atheniensibus duce Miltiade victi sunt. Vid. Cornel. Nep. Milt. c. 5.

Salamine.] Insula Athenis objecta, ad quam navali prælio a Themistocle iidem Persæ profligati sunt. Idem Them. c. 1. Arist. c. 2. Infra c. xxii. 7.

Plataeis.] Plataeæ Bœotiae oppidum, Pausaniae et Aristidis victoria de Persis nobile,

qui amisso duce Mardonio, ibi cæsi sunt. Idem Pausan. c. 1. Aristid. c. 2. Infra c. xxii. 7.

Thermopylis.] Fauces angustæ, per quas ex superiore Græciæ parte transitus est in inferiorem. Vide Liv. xxxvi. 15. Ibi Leonides, dux Lacedæmoniorum, cum paucis suorum adversus Persas fortissime pugnans, occubuit. Cornel. Nep. Them. c. 3.

Leuctris.] Leuctra sita sunt in Bœotia, Lacedæmoniorum clade illustrata, quorum opes ibi Epaminondas adeo afflixit, ut numquam postea convalescerint. Eiusdem nominis vicus alius Laconicæ fuit.

Cocles.] Horatius Cocles, ab amisso oculo cognominatus, qui pugnanti excussus est, cum solus se in Ponte Sublicio instantibus Persenæ copiis objecisset. Vide Liv. lib. ii. c. 10.

Decii.] Pater et filius, qui pro exercitu Romano diis manibus se devoverunt, ille in pugna adversus Latinos et Campanos, haud procul radicibus Vesuvii montis; hic in agro Sentinate contra Samnitas, Umbros, Hetruscos, et Gallos dimicans. Tres Decios facit lib. i. Tuscan. c. 37. lib. ii. de Fin. c. 19.

lius Scipiones, hinc M. Marcellus, innumera-
biles alii: maximeque ipse populus Romanus
animi magnitudine excellit. Declaratur autem
studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque
videmus ornatu fere militari.

XIX. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in
periculis et laboribus, si iustitia vacat pugnat-
que non pro salute communi, sed pro suis com-
modis, in vitio est. Non enim modo id virtu-
tis non est, sed est potius immanitatis, omnem

Scipiones.] Fratres, Roma-
norum fortissimi, quos sæpe
laudat. Eorum alter, *Cnæus*,
P. Cornelii Scipionis Nasicæ,
alter, *Publius*, Africani mayo-
ris et L. Scipionis Asiatici pa-
ter fuit. Ab his captus est
Mago, victus Hasdrubal, et
Hispania subacta. Uterque in
bello Punico secundo periit.
Etsi vero Cicero *Cnæum* præ-
posuit, natu tamen is minor
fuit Publio. Multum fallun-
tur, qui duos Africanos hic
significari putant. Ciceroni e-
nim, exempla fortitudinis in
ultimo periculo et in ipsa mor-
te oppetenda spectatæ com-
memoranti, non opus fuit A-
fricani mentionem facere. Vi-
de infra c. xxii. 9.

M. Marcellus.] M. Claudius
Marcellus, qui primus Hanni-
balem ad Nolam fugere coë-
git, Syracusas obsedit et ex-
pugnavit, Viridomarum, Infu-
bricæ regem, singulari pugna
victum, obtruncavit, atque ita
tertia spolia opima reportavit.
Periit ex insidiis anno xi. belli
Punici secundi, sexagenario

major. Vitam ejus scripsit
Plutarchus, et brevius Aurel.
Vist. c. 45. Virgil. lib. vi. *Æn.*
ver. 855.

Innumerales alii.] Absolvi-
tur sententia in his verbis;
quæ ita accipienda sunt, quem-
admodum paullo ante *Hinc*
retorum campus, et quemad-
modum illa de Nat. Deor. si.
24. princ. "Hinc Hercules,
hinc Castor et Pollux, hinc
Æsculapius, hinc Liber etiam."

Ipse populus Rom.] Qui bel-
licas artes laudesque omnibus
aliis præferbat, in pace agros
colebat, ceteros cujuscumque
generis quæstus tantum non
fordidos ducebat. Vide infra
cap. 42. lib. ii. c. 13.

Ornatu militari.] Armatas,
non togatas, quæ antiquissi-
mis temporibus raræ erant.
Solius enim tum virtutis bel-
licæ præmia erant.

XIX. 1. *Animi elatio.]* Ani-
mi magnitudo, fortitudo, n. 6.
Ita *animus elatus* c. xviii. 6.

In vitio est.] Vitiosa. Vid.
ad c. vii. 8.

Immanitatis.] Belluinæ feri-

2 humanitatem repellentis. Itaque probe defini-
 nitur a Stoicis fortitudo, cum eam virtutem
 3 esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quo-
 circa nemo, qui fortitudinis gloriam consecu-
 tus est insidiis et malitia, laudem est adeptus.
 Nihil honestum esse potest, quod iustitia vacat.
 4 Præclarum igitur illud Platonis. Non solum,
 inquit, scientia, quæ est remota ab iustitia, cal-
 liditas potius, quam sapientia est appellanda:
 verum etiam animus paratus ad periculum, si
 sua cupiditate, non utilitate communi impelli-
 tur, audaciæ potius nomen habeat, quam forti-
 5 tudinis. Itaque viros fortes et magnanimos,
 eosdem bonos et simplices, veritatis amicos mi-
 nimeque fallaces esse volumus: quæ sunt ex

tatis. Repete quæ dicta sunt ad c. xi. 3.

2. *Dicunt.*] Stoici, qui nominativus e sexto casu subaudiendus est.

Propugnantem.] Cicero composito verbo ita et alibi usus est. Lib. xi. epist. 16. "Cum equestri ordinis princeps esset, proque mea salute acerrime propugnaret." In lexicis *propugnare aliquid* Ciceroni etiam tribuitur, sed perperam: nam id potius Suetonii est Cæf. c. 23.

3. *Vacat.*] Verba *Nihil quod iustitia vacat* sunt ea enuntiationis pars, quam *subiectum* logici vocant.

4. *Illud Platonis.*] Platonis verba sunt in Epitaphio, circa fin. Πᾶσά τε ἐπισήμη χωρίζομένη δικαιοσύνης ἢ τῆς ἄλλης

ἀρετῆς, πανουργία, ἢ σοφία, φαίνεται. Solet Cicero pronomen præponere: ut Tusc. Quæst. iv. 8. "Ex quo illud Ennii." De Nat. Deor. ii. 23. "Ex quo illud Terentii."

Ab iustitia.] Ita de Invent. i. 9. *Et ab iustitiali genere plurimum diffideant.* Lib. xv. ad Div. ep. 1. *Ab Jamblichō.*

Verum etiam animus.] Hæc eodem loco Platonis non leguntur. Non nimis diffimilem lego in Lachete fere extr. Ταῦτα οὖν, ἃ σὺ καλεῖς ἀνδρεία, ἢ οἱ πολλοὶ, ἐγὼ θεασία καλεῶ.

5. *Itaque viros fortes.*] Non solum fortes et magnanimos esse jubet, qui pericula contemnant, sed etiam bonos et simplices, qui a malitia et fraude abhorreant.

Quæ sunt ex media laude ius-

media laude justitiæ. Sed illud odiosum est, 6
 quod in hac elatione et magnitudine animi fa-
 cillime pertinacia et nimia cupiditas principa-
 tus innascitur. Ut enim apud Platonem est, 7
 omnem morem Lacedæmoniorum inflamma-
 tum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque
 animi magnitudine maxime excellet, ita maxi-
 me vult princeps omnium, vel potius solus esse.
 Difficile autem est, cum præstare omnibus con- 8
 cupieris, servare æquitatem, quæ est justitiæ
 maxime propria. Ex quo fit, ut neque dis- 9

ititiæ.] Hoc est, quæ sunt ma-
 ximæ ac principes virtutes,
 quibus laudatur vir justus:
 five, quæ sunt ex intima laude
 justitiæ. Hæc vis est vocabuli
 medius apud nostrum in Bruto
 c. 97. “Adolescentiam per
 medias laudes quasi quadrigis
 vehementem.” Lib. ix. ad Di-
 vers. ep. 8. “Nosti profecto
 os ejus adolescentioris Acade-
 miæ. Ex ea igitur media ex-
 citatos misi.” Lege, quæ ad-
 notavit Grævius ad illud pro
 Rabir. Post c. 9. “In maxi-
 mis periculis insidiisque me-
 diis esse versatum.”

Alio modo dicitur officium
 medium, cujus appellatio inde
 est nata, quia Stoici hoc in
 τοῖς ἀδιαφόροις versari, propter-
 eaque medium quiddam esse
 dicebant, quod neque in bonis
 ponerent, neque in contrariis.
 Cic. de Fin. iñ. 17. “Offi-
 cium medium quoddam esse,
 [i. e. inveniri, barbære dari di-
 ceres] quod neque in bonis
 ponatur, neque in contrariis.”

Conf. Gell. Noct. Att. ii. 7.

6. Illud odiosum est.] Vide
 cap. viii. 8.

7. Omnem morem Lacedæ-
 moniorum.] Mens Platonis ex
 ipsius verbis intelligitur, quæ
 leguntur Lachet. haud longe
 a princ. “Οτι οἶμαι ἐγὼ τῦτο, εἴ
 τι ἦν, ἕκ ἄν λειψέσθαι Λακεδαι-
 μονίης, οἷς οὐδὲν ἄλλο μέλει ἐν
 τῷ βίῳ, ἢ τῦτο ζητεῖν ἕπιτη-
 δεύειν, ὅτι ἄν μαθόντες ἕπιτη-
 δεύσαντες πλεονεκτοῖεν τῶν ἄλ-
 λων περὶ τὸν πόλεμον.”

Maxime excellet.] Ab excel-
 leo.

Vel potius solus esse.] Pom-
 peium notat et Cæsarem: de
 quibus Flori est judicium lib.
 iv. 2. 14. “Nec hic [Pom-
 peius] ferebat parem, nec ille
 superiorem.” Vellei. Pat. lib.
 ii. c. 33. “Nam neque Pom-
 peius, ut primum ad rempubl.
 adgressus est, quemquam ani-
 mo parem tulit; et in quibus
 rebus primus esse debebat, so-
 lus esse cupiebat.”

ceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur: existuntque in re publica plerumque largitores et factiosi, ut opes quam maximas consequantur, et sint vi potius superiores, quam justitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum est enim tempus, quod justitia vacare debeat. Fortes igitur et magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem et sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria judicat: principemque se esse mavult, quam videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillime autem ad res injustas impellitur, ut quisque altissimo animo est, gloriæ cupiditate. Qui locus est sane lubricus, quod vix invenitur, qui, laboribus susceptis periculisque aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

1 XX. Omnino fortis animus et magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cum

10. *Sed quo difficilius.]* Quanto difficilius est, tanto est præclarius.

11. *Quod maxime natura sequitur.]* Quod ab eo, qui naturæ legibus ac rationi paret, maxime expetitur.

Qui ex errore imperitæ multitudinis pendet.] Qui ea tantum præclara et expetenda ducit, quæ vulgus admiratur

et laudat.

13. *Impellitur—gloriæ cupiditate.]* Hæc conjungas.

Qui locus est sane lubricus.] Qui in hunc locum deveniunt, ut res gerant præclaras, in lubrico stant: quod nec contemnere gloriam, nec sine fraude et injuria eam adsequi facile est.

XX. 1. *Rerum externarum.]*

persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut, cum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem et maxime utiles, sed ut vehementer arduas plenaeque laborum, et periculorum tum vitæ, tum multarum rerum, quæ ad vitam pertinent. Harum rerum duarum splendor omnis et amplitudo, addo etiam utilitatem, in posteriore est: causa autem et ratio efficiens magnos viros est in priore. In eo est enim illud, quod excellentes animos et humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si et solum id, quod honestum sit, bonum judices, et ab omni animi perturbatio-

Externæ res sunt, quæ non in nostra, sed in aliorum et fortunæ potestate sunt.

Nullique neque homini.] Duæ negationes haudquaquam adfirmantes: quarum plura exempla adnotavit Vechnerus Hellenolox. p. 381. Infra c. xxvi. 10. "Nullo neque turpi quæstu neque odiofo."

Perturbationi animi.] Vide ad c. viii. 9.

Succumbere.] Repete oportere. *Succumbit homini*, qui vincitur metu, minis, precibus, gratia, hisque a recte agendi proposito deducitur.

2. *Sed ut vehementer arduas.*] Repetitio conjunctionis ut bonis usitatissima fuit. Noster

de Or. ii. 61. extr. "Salsum hunc possum dicere, atque ita, non ut ejusmodi oratorem esse velim, sed ut mimum."

Tum multarum rerum.] Connexa sunt *pericula vitæ* et *multarum rerum*. Fortasse olim nihil aliud scriptum fuit, quam *tum rerum, quæ ad vitam pertinent*.

3. *Splendor omnis et amplitudo.*] Hæ duæ res differunt ut causa et effectus. Ut enim fortitudo in oculos incurrat, aliis admirabilis, nobis utilis fit, posterior illa præstat: ut ipsa sit, suumque nomen tueri possit, prior efficit.

Humana contemnentes.] Vide ad cap. iv. 6.

5 ne liber sis. Nam et ea, quæ eximia plerisque
 et præclara videntur, parva ducere, eaque ra-
 tione stabili firmaque contemnere, fortis animi
 magnique ducendum est: et ea, quæ videntur
 acerba, quæ multa et varia in hominum vita
 fortunaque versantur, ita ferre, ut nihil a statu
 naturæ discedas, nihil a dignitate sapientis, ro-
 6 busti animi est magnæque constantiæ. Non
 est autem consentaneum, qui metu non franga-
 tur, eum frangi cupiditate: nec, qui invictum
 7 se a labore præstiterit, vinci a voluptate. Quam
 ob rem et hæc videnda, et pecuniæ fugienda
 cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi
 tamque parvi, quam amare divitias: nihil ho-
 nestius magnificentiusque, quam pecuniam con-
 temnere, si non habeas; si habeas, ad benefi-
 8 scientiam liberalitatemque conferre. Cavenda
 etiam est gloriæ cupiditas, ut supra dixi. Eri-
 pit enim libertatem, pro qua magnanimis viris
 9 omnis debet esse contentio. Nec vero imperia
 expetenda, ac potius aut non accipienda inter-
 10 dum, aut deponenda non numquam. Vacan-
 dum autem omni est animi perturbatione, tum

6. *A labore.*] *Labori opponit voluptatem.* Ergo idem est labor, quod ægritudo. n. 10.

7. *Et hæc videnda.*] *Videnda interpretaberis cavenda.* Vide ad c. xiv. 2.

8. *Gloriæ cupiditas.*] *Honoris et laudis.*

Ut supra dixi.] Cap. xix. 12.

10. *Voluptate animi.*] Ni-

mia animi lætitia.

Animi perturbatione,—voluptate animi,—tranquillitas animi.] Fastidierunt editores plerique ter eadem periodo repetitum vocabulum *animi*. Sed ita noster de Divin. ii. 44. pr. vocem *cali* ter, et infra lib. iii. c. 4. n. 15. et c. 30. n. 9. et 10. vocabula *utile* et *honestum* quinquies repetit. EXEM-

cupiditate et metu, tum etiam ægritudine et voluptate animi, et iracundia; ut tranquillitas animi et securitas adsit, quæ affert cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem 11 et sunt, et fuerunt, qui eam, quam dico tranquillitatem expetentes, a negotiis publicis se removerunt, ad otiumque perfugerunt. In his et nobilissimi philosophi longeque principes, et quidam homines severi et graves, qui nec populi nec principum mores ferre potuerunt: vixeruntque non nulli in agris, delectati re sua familiari. His idem propositum fuit, quod re- 12 gibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cujus proprium est, sic vivere, ut velis.

XXI. Quare, cum hoc commune sit potentia cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: al-

pla familia magno numero adferri possent, nisi nobis sufficeret, quod Quintilianus lib. viii. c. 3. testatur, in hoc *ταυτολογίας* vitium, quod summi auctores non magnopere vitaverint, sæpe ipsam Ciceronem incidisse.

11. *Se removerunt.*] Indicativus post *sunt* qui sæpe Latinitati convenientior est, quam conjunctivus. Vide quæ dicentur ad c. xxiv. 12.

Nobilissimi philosophi.] Ex quorum numero fuerunt Socrates, Plato, Aristoteles, Zeno, Epicurus et eorum successores. Vide Tusc. Quæst. v. 37.

Et quidam homines severi.]

Cicero hos distinguit a philosophis. Nec dubium est, quin Pomponium Atticum ejusque similes alios significet.

Nec populi nec principum mores.] Vide Cicer. lib. i. epist. ix. 53. Brut. c. 67. Cornel. Nep. Attic. c. 6.

Delectati re sua familiari.] Suis rebus administrandis contenti.

12. *Libertate uterentur.*] Repete ad hoc non *ne*, sed *ut*. Vide ad Cornel. Nep. Hannib. c. xi. 2.

XXI. 1. *Cum iis, quos dixi.*] Potuisset dicere *cum dilectis* vel *prædictis otiosis*, si hoc unquam sibi indulisset, quod nunc solum plerisque familia-

teri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant: alteri, si contenti sint et suo, et parvo. In quo neutrorum, omnino contemnenda sententia est: sed et facilior, et tutior, et minus aliis gravis aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, et ad claritatem amplitudinemque aptior eorum, qui se ad rem publicam et ad magnas res gerendas accommodaverunt. Quapropter et iis forsitan concedendum sit rem publicam non capeffentibus, qui excellenti ingenio doctrinæ sese dediderunt: et iis, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua graviore causa impediti, a re publica recesserunt, cum ejus administrandæ potestatem aliis laudemque concederent.

4 Quibus autem talis nulla sit causa, si despiciere se dicant ea, quæ plerique mirentur, imperia et magistratus; iis non modo non laudi, verum

re est. Ita n. 8. "Ea quam sæpe dico, tranquillitas animi atque securitas." Cap. 17. "Illud honestum, quod sæpe dicimus." Lib. ii. c. 9. "Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, benivolentiæ præcepta videamus."

Otiosis.] Cicero *otiosos* non vocat homines inertes, pigros, laboris impatientes; sed qui nihil publici negotii agunt privatamque vitam sequuntur.

3. *Concedendum sit.*] *Concedendum est ignoscendum, vitio non vertendum.* Vid. adnot. ad orat. pro Rosc. Am. c. i. 7.

Valetudinis imbecillitate.] Ut superioris Africani filius, de

quo cap. xxxiii. 11. Scribo *valetudinis* per E; mibique persuasi, alteram scripturam *valitudinis* per I, tum demum investam esse, quum ab antiqua pronuntiandi lege aberrantes secundam hujus vocabuli syllabam corripent, quæ olim producebatur.

Aliqua graviore causa impediti.] Ut ipse Cicero extremis temporibus a republ. recessit: ut Spurrinna, Pomponius Bassus et alii a Plinio minori laudantur, qui extrema vitæ tempora sibi impertierunt. Vide Cicer. infra lib. iii. c. 1. Plin. lib. iii. ep. 1. lib. iv. ep. 23.

etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium 5
in eo, quod gloriam contemnant, et pro nihilo
putent, difficile factu est non probare: sed vi-
dentur labores et molestias, tum offensionum
et repulsarum quasi quamdam ignominiam ti-
mere et infamiam. Sunt enim, qui in rebus 6
contrariis parum sibi consent: voluptatem se-
verissime contemnant, in dolore sint molliores:
gloriam negligant, frangantur infamia: atque
ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui 7
habent a natura adjumenta rerum gerendarum,

5. *Difficile factu est.*] Sic lib. iii. de Nat. Deor. cap. 1. "Difficile factu est, me id sentire, quod tu velis."

Tum offensionum et repulsarum.] Eleganter dicitur *offensionum quasi ignominia*. Sæpe enim *offendere* Ciceroni, quem admodum Græcis *προσπῆσαι*, significat *eventu destitui, male rem gerere*, metaphora ab iis desumpta, qui per asperam ac præcipitem viam incedunt. Pro Cluent. c. 23. "Potius illum, qui bis apud eos iudices offendisset, quam eum, qui bis causam iis probavisset." Ad Divers. lib. i. ep. 7. "Si cecidisset, ut volumus, ut optamus, omnes te et sapienter et fortiter; si aliquid esset offensum, eosdem illos, et cupide et temere fecisse, dicturos." Ergo *offensio* est ἀπίστευγμα, dimicationis infelix succellus, qui sæpe magnam famæ atque existimationis jacturam adfert. Lib. i. ad Divers. ep. 7. "Illud tibi affir-

mo, si rem istam ex sententia gesseris, fore ut—collaudere: offensionem esse periculösam." Hinc etiam pro Cluent. c. 25. *offensionem*, et pro Planc. c. 21. *offensivunculam*, de repulsa usurpavit. Particulæ *tum* non semper *cum* præmittendum, aut aliud *tum* esse sociandum, crebra Ciceronis exempla ostendunt. Ut ad Divers. lib. v. ep. 13. "Casus enim gladiatorii similitudinesque eæ, tum rationes in ea disputatione a te collectæ vetabant me rei p. penitus diffidere." Lib. xiii. ep. 43. "Qui consuetudine quotidiana, tum officiis plurimis maximisque mihi conjunctus est."

6. *Parum.*] Non eandem in diversis rebus virtutem præsent, sibi dissimiles sint.

Molliores.] Impatientiores, delicatiores, minus fortes.

Non satis constanter.] Supple *faciant*.

7. *Adjumenta rerum gerendarum.*] Qui ab ipsa natura ad

abjecta omni cunctatione, adipiscendi magistratus, et gerenda res publica est. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capeffentibus autem rem publicam nihilo minus, quam philosophis, haud scio an magis etiam, et magnificentia, et despicientia adhibenda sit rerum humanarum, quam sæpe dico, et tranquillitas animi atque securitas: si quidem nec anxii futuri sunt, et cum gravitate, constantiaque victuri. Quæ facilio-
ra sunt philosophis, quo minus multa patent in

res gerendas instructi sunt corporis viribus, animique bonis necessariis.

Adipiscendi magistratus.] Adipiscitur, qui petivit antea et ambiit. Itaque consequens dicitur pro antecedente.

Aut regi civitas.] Quam si ii, quos ad eam regendam ipsa natura instruxit, gubernacula capeffant.

8. *Haud scio an magis etiam.]* Id est, fortasse etiam magis. Vide quæ dicta sunt ad c. xi. 1.

Magnificentia.] Ne *magnificentia rerum humanarum* conjungatur, et *admiratio* esse dicatur, cui *despicientia* opponatur. Alia Ciceronis mens est, qui *magnificentiam* per se intelligi vult, eamque non multo post *magnitudinem animi* interpretatur. Est enim *magnificentia*, ipso interprete lib. ii. de Invent. c. 54. "Rerum magnarum et excelsarum cum animi ampla quadam et splendida propositione agitatio atque administratio."

Nec anxii futuri sunt, et.] Sæpe Cicero non minus quam alii *neque cum que* vel *et* copulant. Lib. iii. c. 1. pr. c. xiv. 2. Læl. c. 27. "Sed nec illa extincta sunt, alunturque potius et augentur cogitatione et memoria." Cato de Re Rust. c. 129. "Ita ligna neque fumosa erunt, et bene ardebunt." Celsus lib. ii. c. 8. sub fin. "Quacumque vero parte corporis membrum aliquod resolutum est, si neque movetur, et emacrescit, in pristinum habitum non revertitur." Senec. lib. iii. de Ira c. 8. "Qui iram tuam nec evocent, et ferant." Laetant. lib. i. c. i. 5. "Sed neque adepti sunt, quod volebant, et operam simul atque industriam perdidērunt."

9. *Quæ facilio-
ra sunt.]* Despicere res humanas, animi tranquillitatem servare. Particula *eo* omiſſa est. Quam eleganter abſit, docet Ruhnkenius v. c. ad Rutil. Lup. i. 4. p. 17. *Quo minus multa patent.]*

eorum vita, quæ fortuna feriat, et quo minus multis rebus egent: et quia, si quid aduersi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causa majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda rem publicam gerentibus, quam quietis; quo magis his et magnitudo est animi adhibenda, et vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo consideret, quam illa res honesta sit: sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet, propter ignaviam: aut nimis confidat, propter cupiditatem. In omnibus autem negotiis, prius quam adgre-

XXII. Sed cum plerique arbitrentur, res bellicas majores esse, quam urbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæ-

Quo minus multis fortunæ telis eorum vita objecta est, quo minus multa habent, quæ illa feriat.

Tam graviter cadere non possunt.] Quia non ex altissimo fastigio decidunt. Ovid. lib. iii. Trist. iii. 17.

Qui cadit in plano, (vix hoc tamen evenit ipsum)

Sic cadit, ut tastra surgere possit humo.

At miser Elpenor, tecto delapsus ab alto,

Occurrit regi debilis umbra suo.

10. *Quietis.*] Otiosis, privatam vitam agentibus, de quibus ad n. 1. "Sic vita priva-

ta et quieta." Cat. Maj. c. vii. 6.

11. *Ut habeat.*] Hoc ut pendet a *consideret*, et est *us*, quomodo, quatenus, qualiter. Plaut. Prol. Amphitr. 104. "Nam ego vos novisse credo jam, ut sit pater meus," id est, qualis sit.

XXII. 1. *Minuenda est hæc opinio.*] Non tamquam plane falsam rejicit istam opinionem, cujus ipse aliquando confirmator fuit pro Mur. cap. 9. et seqq. sed minuendam tantum censet, id est, restringendam.

2. *Multi enim.*] Causam reddat, cur rebus bellicis præferat

3 fierunt propter gloriæ cupiditatem. Atque id
 in magnis animis ingeniisque plerumque con-
 tingit: eoque magis, si sunt ad rem militarem
 4 apti et cupidi bellorum gerendorum. Vere
 autem si volumus judicare, multæ res exstite-
 runt urbanæ majores clarioresque, quam belli-
 cæ. Quamvis enim Themistocles jure laude-
 tur, et sit ejus nomen, quam Solonis, illustrius,
 citeturque Salamis clarissimæ testis victoriæ,
 quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo pri-

urbanas: ne gloriæ cupidi homines bella non necessaria quærant: sed paci potius inserviant, et servandis civibus, quam delendis hostibus, gloriæ sibi parare malint.

In magnis animis.] Cum animi magni et ingenia hominum excellentiora sunt. Cic. lib. xv. epist. xv. 9. "Nos tamen, in consilio pari, casu dissimili usi sumus," id est, cum par esset utriusque consilium.

Cupidi bellorum gerendorum.] In *cupidi* latet vocabulum, quod *peritos* significet. Dübitalare cœpi, an Cicero scripserit *callidi bellorum gerendorum*. Noter Parad. vi. 3. 7. *rerum æstimatores callidos* vocat eos, qui sunt periti. Tacit. Hist. ii. 31. "Nemo illa tempestate militaris rei callidior habebatur."

4. *Themistocles.*] Qui Xerxen, Persarum regem, apud Salamina insulam vicit, suaque virtute Græciam liberavit, Athenas restituit.

Solonis.] Qui rempubl. Atheniensem eandem, quam

Themistocles servavit, æquissimis legibus constituit. Hunc in septem sapientibus numeratum, omnes norunt.

Citeturque Salamis clarissimæ testis victoriæ.] Licet Salamis, apud quam pugna illa navalis facta est, qua Xerxes magnam suarum navium partem amisit, quasi testis illius victoriæ citeur: hoc est, licet ea insula navali illa pugna et victoria de Persis nobilitata fuerit. *Salamis* Græcis usitatius esse dicitur a Prisciano, Latinis *Salamina*: sed, ut hic Cicero, Ovidius quoque lib. xiv. *Metamorph.* ver. 760.

Quo primum constituit Arceopagitas.] *Arceus pagus*; vel *Areopagus*, "Ἄρειος πάγος, Athenis erat locus in Arce, judiciis de rebus capitalibus habendis consecratus, a πάγος, *rupes*, dictus, ut plures putant, non a *pago* vici significatione. Penultimam certe doctissimi corripiunt, quæ, producenda esset, si ab altero ductum esset. "Ἄρειος dictus esse creditur a Marte, quod primus ibi capi-

munum constituit Areopagitas : non minus præclarum hoc, quam illud judicandum est. Il-5
 lud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati. Hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles 6
 quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit : at ille vere, ab se adjutum Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio fe-7
 natus ejus, qui a Solone erat constitutus. Licet eadem de Pausania Lyfandroque dicere, quorum rebus gestis quamquam imperium La-

ris causam dixerit, quod Neptuni filium, Halirrhodium, occidisset, Alcippæ, Martis filiæ, stuprum inferentem. Quo judicio, duodecim diis cognoscitibus, sex tantum sententiis absolutus est. Areopagus autem primum a Cecrope, Athenarum conditore, constitutus, a Solone multo post restitutus est : neque aliud quidemquam Ciceronem voluisse nonnulli existimant. *Constituere* enim aliquando is etiam dicitur, qui ea revocat, quæ ad tempus fuerunt intermissa. Cum vero Plutarchus etiam in vita Solonis p. 88. aliquos fuisse adfirmet, qui Areopagum a Solone constitutum crediderint, et Cicero hic adverbium *primum* adjiciat : non improbabile est, Ciceronem eorum opinionem secutum esse, quibus in Areopago a Cecrope forum quidem, a Solone vero judicium constitutum videtur.

Non minus.] Omissum est *facere*, quod subaudiendum.

5. *Servantur.*] Nondum enim Ciceronis tempore præcæ illæ Solonis leges mutatæ aut abrogatæ erant. Pro Rosc. Am. c. 25. "Ejus porro civitatis sapientissimum Solonem dicunt fuisse eum, qui leges, quibus hodie quoque utuntur, scripserit." Vide adnot. ad Cornel. Nep. Præf. n. 4.

6. *At ille vere, ab se adjutum Themistoclem.*] Vel *Areopagus*, vel *Solon*, quod mihi verius videtur. *Supple dixerit.* In maxima varietate cum nostrorum, tum aliorum librorum, mihi quidem verum, certe proximum vero, videtur, *at ille, se adjutum Themistoclem.*

7. *Pausania.*] Duce Spartanorum, qui Mardonium cum ducentis millibus Persarum profligavit. Vide c. xviii. 9.

Lyfandroque.] Qui Atheniensium classem cremavit, Athenas cepit, earumque muros diruit. Laudat eum Cicero Cat. Maj. c. 17. reprehendit lib. ii. 23. pr.

cedæmonis putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus et disciplinæ confe-

Lacedæmonis putatur.] Quamquam Lacedæmon caput fuisse totius Græciæ æstimanda est, quamdiu Pausanias et Lysander rem gesserunt. Idem de Epaminonda ac Thebarum imperio judicat Nepos xv. Epam. x. 4. (Vulgo: *Lacedæmonis dilatatum putatur.*) Verbum *putare* æstimandi significationem habet. In Verr. iv. 7. "Si denariis quadringentis Cupidinem illum putasset." Tacit. Hist. iii. 2. "Si numerus militum potius, quam legionum putetur." Nec vero *imperium* accipiendum est de finibus, quos Pausanias ac Lysander dilataverint: sed illud *imperium* est Lacedæmonis, sub quo Athenæ et cuncta Græcia fuit.

Legibus et disciplinæ conferendi sunt.] Id est, tamen eorum *res gestæ* Lycurgi legibus et disciplinæ non *conferendæ sunt*. Perquam eleganter Pausanias et Lysander Lycurgi legibus et disciplinæ conferuntur. Hoc præstantissimis utriusque linguæ scriptoribus USITATISSIMUM COMPARANDI GENUS ut viris doctis offensionem esse desinat, pluribus exemplis id illustrare nunc visum est. Socrates apud Platonem, in Phædro circa finem, de Isocrate, Δοκῆ μοι ἀμείνων, inquit, ἢ κατὰ τὰς περὶ Λυσίαν λόγους. Hoc Cicero in Oratore c. 13. expressit sic: "Majore mihi ingenio videtur esse, quam ut cum orationibus Lysię comparetur." De Or. i. 4. extr.

"Ingenia vero—nostrorum hominum multum ceteris hominibus omnium gentium præstiterunt." Ibid. cap. 6. extr. "Ut eorum, quibus summa dicendi laus a nostris hominibus concessa est, auctoritatem Græcis anteponomam." Cap. 44. "Si cum illorum Lycurgo, et Dracone, et Solone nostras leges conferre volueritis: [*et statim,*] Hominum nostrorum prudentiam ceteris omnibus, et maxime Græcis, antepono." Ibid. lib. ii. c. 1. "Nostrorum hominum in omni genere prudentiam Græcis anteferre." Cap. 89. extr. "Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit." In Pis. c. 9. "Quem ego civem, meo iudicio, cum deorum immortalium laude conjungo." Tuscul. Quæst. i. 1. "Jam illa, quæ natura, non litteris [*Romani*] assecuti sunt; neque cum Græcia, neque ulla cum gente sunt conferenda. Quæ enim tanta gravitas, quæ tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quæ tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum majoribus nostris comparanda?" Horat. Od. ii. 6. 14. "Ubi non Hymetto Mella decedunt, viridique certat Bacca Venafro." Idem iii. 6. 46. "Ætas parentum pejor avis." Ibid. Od. xxiv. 1. "Intactis opulentior thesauris Arabum et divitis Indiæ." Lib. ii. Sat. iv. 2. "Ponere signa novis præceptis, qualia vincunt Py-

rendi sunt. Quin etiam ob has ipsas causas et parentiores habuerunt exercitus, et fortiores. Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus & C. Mariō, neque, cum versaremur in re publica, Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis et vir, 9 et imperator, in excindenda Numantia rei publicæ profuit, quam eodem tempore P. Nafica

thagoran." Liv. ix. 10. 3. "Postumius in ore erat, eum laudibus ad cœlum ferebant: devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus æquabant." Idem xxi. 11. 2. "Populum R. injuste facere, si Saguntines vetustissimæ Carthaginensium societati præponant." Plin. Paneg. iv. 4. "Æquata diis immortalibus potestas."

8. *Pueris nobis.*] Me et æqualibus meis pueritiam agentibus.

M. Scaurus.] M. Æmilius Scaurus, qui princeps senatus dictus fuit in consulatu a. 638. rebus domi, quam foris, gestis clarior. Vide de eo Sallust. Jug. c. xv. 4. xxv. 4. xxix. 2. Cicero pro Fonteio. c. 7. pro Mur. c. 7. lib. i. epist. ix. 47. Aurel. Viêt. de Vir. Ill. c. 72.

C. Mariō.] Viro pluribus triumphis nobilitato, de Jugurtha, de Cimbris et Teutonibus, et septem consulatibus functo.

Q. Catulus.] Q. Lutatius Catulus, filius, consul a. 675. quo Sulla mortuus est, cujus acta rescindenti Lepido, colle-

gæ, restitit. Quanta ejus auctoritas fuerit, cognoscas ex Orat. pro Lege Manil. c. 20. Ciceroni amicum fuisse, inde apparet, quod frequenti senatu eum *patriæ patrem* appellare non dubitavit. Vide in Pison. cap. 3.

Cn. Pompeio.] Cn. Pompeio Magno, quem cum alibi, tum maxime pro lege Manilia laudat.

9. *Africanus.*] P. Cornelius Scipio, minor, quem Æmilianum cognominant.

In excindenda.] Priscos crebrius dixisse *excindere urbes*, quam *excidere*, quam aliunde, tum ex quantitate vocabuli *excidium*, cujus secunda syllaba semper corripitur, intelligere mihi videor.

P. Nafica.] P. Cornelius Scipio Nafica, quem Serapionem dixere, non Cnæi, sed P. filius, P. nepos, Cn. pronepos, consul a. 615. Non ipse, sed avus optimus vir a senatu judicatus fuerat, idemque Africani Majoris frater patruelis fuerat. Vide supra ad c. xviii. 9. infra c. xxx. 16. et Excursum i.

privatus, cum Ti. Gracchum interemit. Quamquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione : (attingit enim bellicam, quoniam vi manumque confecta est) sed tamen id ipsum
 10 est gestum consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quod invadi solere ab improbis et invidis audio :

Cedant arma togæ, concedat laurea laudi.

11 Ut enim alios omittam, nobis rem publicam

Privatus.] Nullum eo anno magistratum gerens.

Ti. Gracchum.] Sempronii Gracchi filius fuit ex Cornelia, Scipionis Africani Majoris filia, Caii frater, legibus agrariis populi seditionem concitans, eoque nomine patribus invidus. Vid. Aurel. Victor. c. 64. Flor. lib. iii. c. 24. Cicero Læl. c. 11. Orthographia antiquior est *Graccus*.

Bellicam.] Ratio bellica est res bellica. Vide ad c. iii. 7.

Consilio urbano.] Nostri homines prudentiam politicam vocare solent.

10. *Illud autem.*] *Autem* copulativæ potius, quam adverbativæ particulæ vim hic habet. Vid. ad c. xiv. 8. Concludit e superioribus, optime se habere, sive verissimum esse, versum illum suum, a multis quamvis reprehensum, quem subjicit.

Ab improbis et invidis.] In quibus erant M. Antonius Philipp. ii. c. 8. et Piso, ut est in Pison. c. 29. et 30.

Laurea laudi.] Alteram lectionem *laurea linguæ* sequitur

Quintil. lib. xi. c. 1. Itemque Plutarchus, qui in Cicero-
 ne ita hujus versus sententiam exprimit : 'Ὡς τὰ ὄπλα ἔδει τῆ
 τηβένω, καὶ τῆ γλώττῃ τὴν θρι-
 αμεικτὴν ὑπέκειν δάφνην. Tam-
 en *laudi* retinendum. Nam *laurea* primum minus recte
 opponitur *linguæ*, quam *laudi*,
 id est, honorifico senatus popu-
 lique Rom. judicio : deinde
 Cicero syllabarum antanaclasin
 adhibuisse videtur, ut in illo,

*O fortunatam natam me con-
 sule Roman,*

ipse denique hanc lectionem
 adserit oratione in Pisonem c.
 30. ubi non vulgo tantum *lau-
 di* legitur, sed et hoc versus
 membrum his verbis interpre-
 tatur. " Nam cum tu timidus
 ac tremens tuis ipse furacissi-
 mis manibus detractam e cru-
 entis fascibus lauream ad por-
 tam Esquilinam abjecisti, in-
 dicasti, non modo amplissimi-
 mæ, sed etiam minimæ laudi
 lauream concessisse."

*Nobis rem publicam guber-
 nantibus.*] Me consule, et sum-
 mam in republ. potestatem ob-
 tinente.

gubernantibus, nonne togæ arma cessere? neque enim periculum in republica fuit gravius umquam, nec majus otium. Ita consiliis diligentiæque nostra celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta umquam in bello tanta? qui triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem et hereditas hujus gloriæ, et factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certe vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in rem publicam beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt igitur domesticæ fortitudines

Periculum fuit gravius.] Cum Catilina non cum perditis tantum hominibus conjurasset, sed et nobilissimos aliquot ac potentissimos civitatis viros fautores haberet, ipsum Ciceronis collegam, C. Antonium, M. Crassum, C. Julium Cæsarem, aliosque plures, qui perturbata republ. per vim ea se adsecuturos sperabant, quæ tranquilla obtinere non poterant.

Otium.] Pax, quæ tum in Italia fuit tranquillissima. Vide Ciceron. Catil. iii. c. 7. extr. infra lib. iii. c. i. 9. Nam Catilina anno demum sequenti, quo Cicero privatus fuit, arma movit, iisdemque superatis periit cum suis.

12. *Arma ipsa.]* Conjiciunt alii: *arma impia.*

14. *Abundans bellicis laudibus.]* Non unus ex iis, qui a re militari abhorrent, quorum testimonium parum ponderis haberet. De hoc Pompeii testimonio gloriatur etiam Philipp. ii. 5. extr.

Hoc tribuit.] Tribuere est, honoris causa concedere, honori et meritis alicujus dare. Læl. c. ii. 9. "Quod mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec posco, facis amice." Infra c. xli. 12. "Tribuere multum senectuti."

Triumphum tertium.] Fuit hic de piratis, Mithridate et Tigraue. Primum eques ex Africa triumphaverat, iterum ex Hispania de Sertorio.

15. *Domesticæ fortitudines.]* Fortia facta. Rarior pluralis,

non inferiores militaribus : in quibus plus etiam, quam in his, operæ studiique ponendum est.

1 XXIII. Omnino illud honestum, quod ex animo excelso magnificoque quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus et ita afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exsequendis negotiis, et in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura et cogitatione : in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati rei publicæ præ-
3 sunt, quam qui bellum gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, non numquam etiam illata : ut M. Catonis bellum tertium Punicum ; in quo etiam
4 mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam

qualis est *quietes* c. xxix. 8. *Tarditates* et *celeritates* cap. xxxvi. 7. *Reticentiæ* lib. iii. 16. 8. *Conscientiæ* Paradox. ii. 12. Vid. Guntheri *Latinit.* Restit. tom. ii. cap. 135.

XXIII. 1. *Afficiendum.*] *Afficere est διατρίβειν.* De *Divin.* i. 30. "Jubet igitur Plato sic ad somnum proficisci, corporibus affectis, ut nihil sit, quod errorem animis perturbationemque afferat."

2. *Honestum autem—cogitatione.*] Verba prægressa *Exercendum tamen—in labore tolerando* quasi in *parenthesi* posita sunt, et Cicero intervenien-

te particula *autem* repetit, quæ ante *parenthesin* dixerat. *Conf. adn.* ad cap. i. 3.

In quo.] Qua re.

3. *Ut M. Catonis.*] *Subaudi consilio.* Is enim auctor fuit delendæ Carthaginis, quam conservatum ibat Scipio *Nafica.*

Mortui valuit auctoritas.] *Decessit* enim triennio ante finitum bellum Punicum tertium, deletamque Carthaginem. *Vellei. Paterc.* lib. i. c. 13. Nihilo tamen minus Carthago excisa est, sicut ille vivus censuerat.

decertandi fortitudo: sed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsitæ videatur. Fortis vero et constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; sed præsentis animo uti et consilio, nec a ratione discedere. Quamquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, et aliquanto ante constituere, quid accidere possit in utramque partem, et quid agendum sit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, non putaram. Hæc sunt opera magni animi et excelsi, et prudentia consilioque fidentis. Temere autem in acie versari, et manu cum hoste configere, immane quiddam et beluarum simile est: sed cum tempus necessitasque postulat,

4. *Decertandi fortitudo.*] Pluris facere jubet recte consultandi et decernendi prudentiam, quam promte acriterque pugnandi fortitudinem.

Nihil aliud, nisi pax quæsitæ videatur.] Ita Cicero maluit, quam *quæsitum*: quod loquendi genus, vulgo ignotum, priscis familiare fuisse docui ad Corn. Nep. Themist. c. vii. 5.

5. *De gradu dejici.*] Proverbium a gladiatoribus translatum. *Depelli, dejici de gradu, de statu demoveri* dicitur, cujus status ita conturbatur, ut si quis in pugna de loco dejicitur.

Præsentis animo uti et consi-

lio.] Interpretaris per *in diâ du- oiv, præsentis animi uti consilio.*

6. *Hoc animi.*] Hoc refer ad superiora *non perturbari* et reliqua; *illud*, ad ea, quæ sequuntur, *præcipere cogitatione futura.*

Non putaram.] Quod in re militari turpissimum esse aiebat Scipio Africanus, auctore Valerio Max. lib. vii. 2. 2. et Fabius apud Senecam lib. ii. de Ira c. 31.

7. *Temere autem in acie versari.*] Ducem ipsum in primis stare, et gregarii militis operam pugnando præstare, ubi non opus est, belluinum esse dicit.

decertandum manu est, et mors servituti turpitudinique anteponenda.

- 1 XXIV. De evertendis autem diripiendisque urbibus valde considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter. Idque est viri magni, rebus agitatis, punire fontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque
2 honesta retinere. Ut enim sunt, quem ad modum supra dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponunt: sic reperias multos, quibus periculosa et calida consilia, quietis et cogitatis, et splendidiora, et majora videantur. Numquam omnino periculi fuga committendum est, ut
3 imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine
4 causa; quo esse nihil potest stultius. Quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda

Servituti turpitudinique.] Id est, vel servitutis turpitudini; vel, quod malo, turpi fugæ, quam summa ignominia sequitur.

XXIV. 1. *Ne quid temere.]* Subaudi fiat. Vid. ad c. xi. 1. Duo cavenda esse dicit: primum, ne, ubi non necesse est, urbes evertantur; alterum, ne in iis evertendis, quæ ita meritæ sunt, aliquid fiat crudelius.

Rebus agitatis.] Placet eorum interpretatio, qui rebus cognitis et satis perpensis fontes puniendos dici putant. Vulgaria enim sunt *agitare quid secum, animo, pro cogitare*, quod ipsum est ab *agitare*.

Multitudinem conservare.] Reliquos, qui rerum novarum auctores non fuerunt.

2. *Supra dixi.]* Cap. 22. pr. *Sunt, qui—anteponunt.]* Vide quæ dicentur n. 12.

Sic reperias.] Commode præfens conjunctivi fungitur vice futuri. Vide infra ad ii. 11. 9.

Calida consilia.] *Ferocia et inconsulta.* Vide Drakenb. ad Sil. Ital. lib. xv. ver. 337.

Quietis et cogitatis.] *Quietus* est moderatus, lenis, cautus. Cicero Cat. Maj. “Senis sermone quietum et remissum” dicit, quem paullo post “mittem orationem.”

medicorum est, qui leviter ægrotantes leniter curant: gravioribus autem morbis periculosas curationes et ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempestatem adversam optare dementis est; subvenire autem tempestati quavis ratione sapientis: eoque magis, si plus adipiscere re explicata boni, quam addubitata mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim rei publicæ. Itemque alii de vita, alii de gloria et benivolentia civium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia, dimicareque parcius de honore et gloria, quam de ceteris commodis. Inveni autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed vitam etiam profundero pro pa-

5. *In tranquillo.*] Subintelligitur mari.

Re explicata.] Confecta, perfecta, ad exitum perducta. Cicer. lib. xii. epist. 1. "Reliqua magna sunt ac multa, sed posita omnia in vobis: quamquam primum quidque explicemus." Hinc *explicare* et *expedire* conjungit lib. xiii. epist. 26.

Addubitata.] Cum Ernesto interpretor in discrimen adducta.

6. *Periculosæ autem rerum actiones.*] Res, inquit, aguntur vel cum periculo eorum, qui eas suscipiunt, vel ceterorum omnium, qui ejusdem civitatis sunt.

7. *Ad nostra pericula.*] Quia in his temeritas minus reipubl. nocet, quam in commu-

nibus.

Dimicareque parcius.] Rarius, restrictius, majore cautione adhibita. *Paratius* dederunt, qui ignorabant, *dimicare de honore et gloria* Ciceroni esse, honoris et gloriæ periculum adire. Pro Sextio c. 1. "Reos de capite, de fama, de civitate, de fortunis, de liberis dimicantes." Pompeius Magnus in quarta epistolarum ad Domitium, quæ adjectæ sunt Cic. ad Attic. viii. 12. "Ut de omnibus fortunis rei p. dimicem." Particula *que*, in *dimicareque*, pro *sed* accipienda est, ut sæpe. Vide supra ad c. vii. 5.

8. *Vitam etiam profundero pro patria parati.*] Non in Græcismis ponendum est hoc loquendi genus, cum *paratus*

tria parati essent: iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne re publica quidem postulante. Ut Callicratidas, qui cum Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregie; vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginuffis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris: illa pestifera, qua, cum Cleombrotus, invidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedæ-

infinite sibi jungit. Omnibus enim Latinis familiare fuit.

9. *Callicratidas.*] Quidam ob ignorantiam dialecti Laconicæ, *Callicratides*.

Peloponnesiaco.] Triennio ante expugnatas a Lyfandro Athenas, victum ad Methymnam, Lesbi urbem, Conona Callicratidas Mitylenis obsidebat. Ibi dum centum navium classi, obsessis auxilio missæ, cedere victorem pudor præpediebat, ipse navium numero longe inferior prælium committit, quo victus non sine magna suorum et hostium strage cecidit. Vide Xenophont. lib. i. Ἑλληνικῶν, Plutarch. Lyfand. et in Apophthegm. Lacon. Diod. Sic. lib. xv.

Vertit ad extremum omnia.] Effecit, ut illius expeditionis

fortuna a Lacedæmoniis ad Atheniensis, cum summo ipsius dedecore, converteretur.

Arginuffis.] Hæc tres insulæ, ante Lesbium ad Asiam sitæ, argillacea terra candebant, quæ ab ἀργινῶεις, candidus, splendidus, feminino genere ἀργινῶεσσα, et contracte ἀργινῶσσα, dicitur, ut *Ænussa*, ab οἰνόεις, οἰνόεσσα, *Ophiussa* et *Pityussa*, ab ὀφιόεσσα et πιτυόεσσα. Etiam Ἀργινῶσαι vocantur, ut et *Ænussa*, *Ophiussa* et *Pityussa*.

10. *Cleombrotus.*] Græce Κλεόμβροτος, Pausaniæ filius, (pronepos ejus, de quo Corn. Nep.) Lacedæmoniorum dux in pugna Leucærica. Vide Plutarch. in Pelopid. et Agesilao.

Invidiam timens.] Credebatur enim Thebanis, Lacedæmoniorum hostibus, amicior esse.

moniorum opes corruerunt. Quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius:

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

Non enim rumores ponebat ante salutem.

Ergo postque, magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod fentiunt, etiam si optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

11. Q. Maximus.] Q. Fabius Maximus Cunctator, qui Hannibalis impetus cunctando fregit.

Ennius.] Libro xii. Annali-um.

Unus homo.] Virgilius, Ennium imitatus, nec tamen describens, lib. vi. Æn. ver. 846. dixit:

Unus qui nobis cunctando restituit rem,
adhibita, ut moram versui adderet, erudita correctione.

Non enim rumores.] Parum curabat vulgi de se sermones, dummodo publicæ salutis confuleret. Liv. lib. xlv. c. 22. "Neque enim omnes tam firmi et constantis animi contra adversum rumorem esse possunt, quam Fabius fuit: qui suum imperium minui per vanitatem populi maluit, quam secunda fama male rem gerere." Pronuntia: *Non enim rumores*; sive *Non enim rumores*, ut enim una syllaba efferatur. Hoc modulo particulam enim prifci poetæ usurpaverunt. Ut Terent. Phorm. v. 8. 90.

Enim solus nequeo: accurre huc. Una injuria 'st.

Ultimam vero syllabam verbi *ponebat*, sequente vocali, produxit Ennius plane ex more suo poetarumque æqualium.

Postque magisque.] Id est, non modo post obitum, sed magis etiam, quam cum viveret.

12. *Non audent.*] Non ubique post *sunt*, qui subjunctivus necessarius est. Utriusque linguæ præstantissimi scriptores, ut innumeris aliis locis, ita quando *sunt*, qui præcedit, rei simpliciter ac sine ulla dubitatione enuntiandæ indicativum, et contra, ubi sermo est de eo, quod fieri queat aut consentaneum sit, subjunctivum (Græci etiam optativum) aptare solent. Theophrastus Char. Eth. cap. viii. 4. Εἰσὶ δ' οἱ καὶ πόλεις λόγῳ κατὰ κράτος αἰρουῦντες, ΠΑΡΕΔΕΙΠΝΗΣΑΝ. Lucianus in Somnio p. 5. A. exempl. Bourdel. Εἰ δὲ ἔ Φειδίας, ἢ Πολύκλειτος γίνεαι, καὶ Φαυμαστὰ πολλὰ ἐξεργάσαι, τὴν μὲν τίχνην ἅπαντες ἐπαινέσονται, ἔκ ἔπει δὲ ὅστις τῶν ἰδόντων, εἰ νοῦν ἔχει ΕΥΞΑΙΤ' ἂν σοι ὁμοίος γενέσθαι. Inepte fecisset alter, si παραδειπνηθῶσι

1 XXV. Omnino qui rei publicæ præfuturi
 sunt, duo Platonis præcepta teneant: unum,
 ut utilitatem civium sic tueantur, ut quæcum-
 que agunt, ad eam referant, obliti comodo-
 rum suorum: alterum, ut totum corpus rei
 2 publicæ curent, ne, dum partem aliquam tuen-
 tur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic pro-
 curatio rei publicæ ad utilitatem eorum, qui
 commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa
 3 est, gerenda est. Qui autem parti civium con-
 sulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam
 in civitatem inducunt, seditionem atque dis-
 cordiam: ex quo evenit, ut alii populares, alii
 studiosi optimi cujusque videantur, pauci uni-

pro *καρδεϊπνήθησαν*, alter si
ἠύζατο pro *εὐζαίτο* scripisset.
 Similiter Cicero infra c. xxx.
 13. "Sunt his alii multum
 dispares, simplices et aperti,
 qui nihil ex occulto, nihil ex
 insidiis agendum putant, veri-
 tatis cultores, fraudis inimici:
 itemque alii, qui quidvis per-
 petiantur, cuius deserviant,
 dum quod velint consequantur."
 Æque peccaret si quis
 priore loco putent, ac si poste-
 riore perpetiuntur et deserviunt
 reponeret. Et si vero post sunt,
 qui subjunctivum alibi, alibi
 indicativum requiri ad se vero:
 facile tamen largior, esse lo-
 cos; quibus uterque modus
 æque eleganter accommodari
 possit. Indicativo in hac con-
 structione usus est Cic. de In-
 vent. i. 40. adn. 9. ad Attic.
 lib. xiv. ep. 17. adn. 89. de
 Fin. i. 20. adn. 80. Tuscul.

Quæst. iii. 31. adn. 29. et 31.
 aliisque locis pluribus. Cer-
 tissima est poetarum auctori-
 tas. Lucret. iii. 115.

*Est aliud tamen in nobis, quod
 tempore in illo*

*Multi modis agitur et omnis
 accipit in se*

Lætitiæ motus.

Idem vi. 703.

*Sunt aliquot quoque res, qua-
 rum unam dicere causam*

Non satis est.

Horat. Od. i. 7. 5.

*Sunt, quibus unum opus est
 intactæ Palladis urbem*

*Carminè perpetuo cele-
 brare.*

XXV. 1. Duo Platonis præ-
 cepta.] Lib. i. et iv. de Re-
 publ.

3. Optimi cujusque.] Optimi
 sunt optimates, id est nobiles,
 quorum qui studiosi erant, op-
 timatium fautores dicebantur.

verforum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ: in nostra re publica non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis, et fortis civis, et in re publica dignus principatu fugiet atque oderit, tradetque se totum rei publicæ, neque opes aut potentiam confectabitur, totamque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odium aut invidiam quemquam vocabit: omninoque ita justitiæ honestatique adhærescet, ut, dum ea conservet, quamvis graviter offendat, mortemque oppetat potius, quam deferat illa, quæ dixi. Miserrima omnino ambitio est honorumque contentio: de qua præclare apud eundem est Platonem, similiter facere

4. *Neque opes aut potentiam.*] *Opes* pecuniam ac divitias interpretaberis, quæ significatio hujus vocabuli valde usitata est.

5. *Criminibus falsis.*] Fictis criminationibus.

Ut, dum ea conservet.] Pronomen *ea* commode refertur ad *justitiam honestatemque*. Solent boni cujuscumque generis substantivis pronomina in genere neutro subjicere. Vide Cortium ad lib. vii. ad Divers. ep. 20. n. 4. et ad Sallust. Catil. v. 7. *Quamvis graviter* nihil aliud est, quam *quam libet, quantumvis graviter*, quod est *vel gravissime*. Quis enim nescit, *quamvis sæpe* adjectivis et adverbis ita jungi, ut iis superlativi significationem adjiciat? Sic, *quamvis sæpe* Cicero dixit lib. iii. de Orat. c.

26. *quamvis copiose* lib. i. Tusc. c. 21. *quamvis temere*, Liv. lib. xxxiv. c. 19. Adde infra ii. 7. 8. et xx. 6. *Offendere non tantum* de aliis lædendis dicitur, sed etiam de quacumque benivolentiæ, existimationis, honoris et fortunarum jactura.

6. *Honorumque contentio.*] Nove dictum videtur Erasmo *honorum contentio*, pro *contentio de honoribus*, i. e. magistratibus.

Apud eundem est Platonem.] Lib. vi. de Republ.

Similiter facere ut si.] Ciceronianum hoc est. Lib. iv. Tusc. c. 18. pr. "Similiter facit, ut si posse putet eum, qui se a Leucade præcipitaverit, sustinere se cum velit." Lib. ii. de Fin. cap. 7. med. "Similiter ut si dicat, non reprehendendos parricidas."

eos, qui inter se contenderent, uter potius rem publicam administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemque præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tueri rem publicam velint: qualis fuit inter P. Africanum, et Q. Metellum sine acerbitate dissen-
 8 sio. Nec vero audiendi, graviter qui inimicis irascendum putabunt, idque magnanimi et fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno et præclaro viro dignius
 9 placabilitate atque clementia. In liberis vero populis, et in juris æquabilitate exercenda etiam est facilitas, et altitudo animi, quæ dicitur: ne, si irascamur aut intempestive accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem in-
 10 utilem et odiosam incidamus. Et tamen ita

Uter potius.] Observent tirones, *uter* et *potius* de duobus; *quis* et *potissimum* de pluribus dici.

7. *Idemque præcipit.*] Facit hoc Plato lib. ix. de Republ. haud longe a princ. Postrema vero verba, "Non eos qui suo iudicio tueri rempubl. velint," a Cicerone liberius adjecta videntur.

Inter P. Africanum et Q. Metellum.] Africanum minorem intelligit et Metellum Macedonicum Numidici patrum, Andrisci victorem, bis principem senatus; cujus mortui lectum quatuor filii consulares extulerunt. Vid. Vellei. Pat. i. 11. Valer. Max. lib.

iv. 1. 12. Plin. lib. vii. 44.

8. *Putabunt.*] Vulgo *putant* ac deinde *censent*. Sed vide, quæ adnotabimus ad cap. xli. 9.

9. *In juris æquabilitate.*] Ubi pari jure omnes continentur.

Altitudo animi.] *Altitudo animi* est, quæ non irascitur stulto et impolito vulgo, quæ se contemni non posse, et ultra omnes injurias evectam putat. Sic *altus vultus* interdum in laude est. Vide Gronov. ad Senec. de Tranquill. An. c. 1. Hanc explicationem ipse comprobat Cicero in Partit. Or. cap. 22. "Altitudo animi in capiendis incommodis et maxime injuriis."

probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur rei publicæ caussa severitas, sine qua administrari civitas non potest. Omnis autem ¹¹ et animadversio, et castigatio contumelia vacare debet: neque ad ejus, qui punitur aliquem, aut verbis fatigat, sed ad rei publicæ utilitatem referri. Cavendum est etiam, ne major pœna, ¹² quam culpa sit: et ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Pro- ¹³ hibenda autem maxime est ira in puniendo. Numquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium et parum; quæ placet Peripateticis, et recte placet: modo ne laudarent iracundiam, et dicerent, utiliter a natura datam. Illa vero ¹⁴ omnibus in rebus repudianda est, optandum-

11. *Animadversio, et castigatio.*] Gravior est *animadversio*, quam *castigatio*: ad illam verbum *punitur* se refert, ad hanc *fatigat*, quod verbis fieri potest. De re ipsa vid. cap. xxxviii. 3.

Qui punitur aliquem.] Pro *punit*. Ita *fabrico* et *fabricor*, *objurgo* et *objurgor* active. Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. i. c. 8. p. 97.

Fatigat.] De elegante, sed vulgo neglecta, hujus verbi significatione vide infra ad lib. iii. 18. 2.

12. *Alii plectantur.*] Graviore pœna adficiantur.

Ne appellentur quidem.] Ne in jus quidem vocentur ad reddendam factorum rationem.

13. *Et recte placet.*] Alii conjecerunt *placere*, quod sequatur *modo ne*. Nec vero hæ particulæ conjunctivum ante se requirunt. Cic. lib. xvi. ad Divers. epist. 22. "Tertia aderit: modo ne Publius rogatus sit." Ad Attic. lib. v. ep. 4. "Quæ de Sicinio audisti, ea mihi probantur: modo ne illa exceptio in aliquem incurrat bene de nobis meritum."

Iracundiam.] Invidiose hoc Peripateticis tribuitur qui non *iracundiam*, quam in vitiis numerant, sed *iram* probabant, eamque excindendam esse negabant. Nisi forte *iracundiam* pro *ira* dixit, quod et alii fecerunt.

14. *Repudianda est.*] Non

que, ut ii, qui præfunt rei publicæ, legum fimiles sint, quæ ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur.

1 XXVI. Atque etiam in rebus prosperis et ad
voluntatem nostram fluentibus superbiam, fa-
stidium arrogantiamque magno opere fugia-
2 mus. Nam ut adversas res, sic secundas im-
moderate ferre levitatis est: præclaraque est
æquabilitas in omni vita, et idem semper vul-
tus eademque frons, ut de Socrate itemque de
3 C. Lælio accepimus. Philippum quidem Ma-

moderandam aut cohibendam esse dicit, quod et Peripatetici volebant; sed *repudiandam*, id est, expellendam, eradicandam.

Legum similes sint.] Senec. lib. i. de Ira cap. 16 p. 19. "Procedam in tribunal non furens, nec infestus, sed vultu legis." Deinde: "Quid? tibi videtur lex irasci, quos non vidit, quos non futuros sperat? Alius itaque sumendus est animus, quæ non irascitur, sed constituit."

XXVI. 1. *Magno opere.*] Ut supra c. xi. 8. *tanto opere*, ita hic *magno opere*. Sæpius utrumque et similia, *quanto opere*, *ninio opere*, in Cicerone leguntur.

2. *Idem semper vultus eademque frons.*] *Vultus* index est voluntatis animi; *frons* hilaritatis vel tristitiæ.

De Socrate.] Cicero lib. iii. Tusc. c. 15. "Hic enim est iste vultus semper idem, quem dicitur Xanthippe prædicare solita in viro suo fuisse Socra-

te, eodem vultu semper se vidisse exeuntem illum domo et revertentem. Nec vero ea frons erat, quæ M. Crassi illius veteris, quem semel ait in omni vita risisse Lucillius; sed tranquilla et serena." Seneca epist. civ. "Hæc usque eo animum Socratis non moverunt, ut ne vultum quidem moverint. Illam mirabilem laudem, et singularem usque ad extremum servavit: non hilariorem quisquam, non tristiores Socratem vidit: æqualis fuit in tanta inæqualitate fortunæ." Plin. lib. vii. cap. 18. "Ferunt Crassum, avum Crassi in Parthis interempti, numquam risisse, ob id *Agelastum* vocatum; sicut nec fesse multos. Socratem, clarum sapientia, eodem semper visum vultu, nec aut hilari magis, aut turbato."

C. Lælio.] Infra c. xxx. 8. "In C. Lælio multa hilaritas." Horat. lib. ii. Sat. i. 72. "Mitis sapientia Læli." Lælium minorem intelligit, qui

cedonum regem, rebus gestis et gloria superatum a filio; facilitate et humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus: ut recte præcipere videantur, qui monent, ut, quanto superiores sumus, tanto nos geramus summissius. Panætius quidem, Africanum, auditorem et familiarem suum, solitum ait dicere, ut equos, propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes, domitoribus tradere soleant, ut his fa-

prætor Viriathum fregit. ii. 11. 11. Cos. cum Q. Servil. Cæp. a. 613. Idem Sapiens cognominatus et amicus fuit Africani minoris. Lælius major, hujus avus, Africano majori æqualis, cum ejus fratre Asiatico cos. fuit a. 563.

3. *A filio.*] Alexandro Magno, qui ipse quidem Philippi filius dici haberique noluit.

Superiorem fuisse.] Justin. lib. ix. c. 8. "Huic [Philippo] Alexander filius successit, et virtute et vitiis patre major." Deinde: "Iram pater dissimulare, plerumque etiam vincere: hic ubi exarsit, nec dilatio ultionis nec modus erat." Tandem: "Amari pater malle, hic metui." Vide et Senec. lib. iii. de Ira c. 23. De vitiis Alexandri præter alios Liv. lib. ix. c. 18.

4. *Sæpe iores sumus.*] Quemadmodum omnis generis oratio indefinita, ita interrogativa indefinite posita, indicativum frequenter admittunt. Vide Vechner. Hellenol. lib. i. part. ii. c. 36. Conf. supra ad

cap. vii. 6. et quæ ad hujus capitis paragraphum proxime sequentem adnotabimus.

5. *Panætius.*] Vide lib. iii. c. 2. Cicero lib. iv. de Finib. c. 9. "Homo inprimis ingenius et gravis, dignus illa familiaritate Scipionis et Lælii, Panætius." Vellei. Pat. lib. i. c. 13. "Scipio tam elegans liberalium studiorum omnifque doctrinæ et auctor et admirator fuit, ut Polybium Panætiumque, præcellente ingenio viros, domi militiæque secum habuerit."

Africanum.] Scipionem Africanum minorem.

Tradere soleant.] Verum puto solent. Ita etiam scriptum in vetusta Nonii membrana Guelph. Falluntur, qui indicativum ex oratione obliqua prorsus excludunt. Exemplis ad c. vii. 6. prolatis nunc aliqua quædam succenturiabo. Cicero infra iii. 7. 3. "Quo facilius, quæ volunt, explicent." Læl. xxv. 11. "Meministis, —quam popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi vide-

cilioribus possint uti; sic homines secundis rebus effrenatos sibi præsidentes tamquam in girum rationis et doctrinæ duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem
 6 varietatemque fortunæ. Atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum, hisque major etiam, quam ante,
 7 tribuenda auctoritas. Iisdemque temporibus cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, neve adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumera-

batur." Liv. ii. 15. 4. "Eam esse voluntatem omnium, ut qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit." Sueton. Cæs. cap. 9. "Cæsarem in consulatu confirmasse regnum, de quo ædilis cogitavit."

In girum rationis.] *Girus* proprie dicitur, in quem equi circumaguntur. Vide Cerdam ad Virgil. lib. iii. Georg. ver. 191. Significat, homines ad suefaciendos esse, ut rationi et doctrinæ obtemperent, nec viribus, opibus et fortuna freti latius evagentur; sed intelligant, omnia, quibus efferri soleant alii, esse imbecilla, nec ullum fortunæ statum diu in eodem vestigio permanere. Vocalis Græca in hoc vocabulo non magis necessaria videtur, quam in *silva* et *stilus*.

6. *In secundissimis rebus.*] Quo secundiores res, eo magis animus ad cavendum attendatur, aureque salutaribus consiliis præbeantur.

Tribuenda auctoritas.] Tanto magis persuasum fit, eorum consiliis esse obtemperandum.

7. *Neve adulari nos.*] *Adulari* et *adulare* aliquem veteres dicebant sæpius, quam *alicui*.

Tales enim nos esse.] Multi tales enim nos tunc esse putamus. Meliores adverbium tunc merito repudiant. Non in secundis rebus solum, sed in adversis etiam, ob naturalem humano generi φιλαυτίαν, tales esse se putant homines, ut jure laudentur.

Ex quo nascuntur innumera-bilia peccata.] Respexit illa Platonis de Rep. lib. v. p. 549. Hopper. Τῆτο δ' ἔστιν ὁ λέγῃσιν, ὡς φίλος αὐτῷ πᾶς ἄνθρωπος φύσει τέ ἐστι, καὶ ὁρθῶς ἔχει τὸ δεῖν εἶναι τοιούτων. Τὸ δὲ ἄληθειά γε πάντων ἀμαρτημάτων, διὰ τὴν σφόδρα ἑαυτῷ φιλίαν, αἴτιον ἐκάσῃ γίνεται ἐκάσῃ. κ. τ. λ. Conf. Plutarch. de Discrim. Am. et Adul. principio.

bilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter iridentur, et in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hac tenus. Illud⁸ autem sic est judicandum, maximas geri res et maximi animi ab iis, qui res publicas regant, quod earum administratio latissime pateat ad plurimosque pertineat. Esse autem magni ani-⁹ mi, et fuisse multos etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seseque suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos et eos, qui rem publicam administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos: potiusque et amicis impartientes, et rei publicæ, si quando usus esset. Quæ pri-¹⁰ mum bene parta sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso: tum quam plurimis, modo di-

Turpiter iridentur.] Decipiuntur ab iis, a quibus se laudari putant.

8. *Illud autem.*] Tota hujus capitis pars reliqua, ab his verbis, Facciolato non suo loco posita videtur, quam ille eo retrahendam censet, ubi de politicis et otiosis agatur, capite, opinor, xxi.

Maximas geri res et maximi animi.] Vide de hoc constructionis genere infra c. xxviii. 6. et quæ dicta sunt ad Nep. Attic. viii. 2.

9. *Suarum rerum finibus continerent.*] Publicis alienisque sebus se non immiscentes.

Interjecti inter philosophos.]

Medium inter philosophos et eos, qui rempubl. administrant, vitæ genus sectati, non uni rerum cognitioni dediti.

Omni ratione.] Quacumque ratione, bonis malisque artibus.

Potiusque.] Sed potius. Sæpe ita post negationem copulativa particula adversativæ vim accipit. Vide ad c. vii. 5.

Impartientes.] Ita in libris est pro *impertientes*, ut hodie loquimur. Similia sunt *detrahere, adtrahere, conspargere, infacelus*.

10. *Nullo neque turpi quæstu.*] Vide ad c. xx. 1. De turpi et odioso quæstu c. xlii.

2.

gnis, se utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius luxuriæque, quam liberalitati et beneficiæ pateat. Hæc præscripta servantem licet magnifice, graviter animoseque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæ hominum amice.

1 XXVII. Sequitur, ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, et quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, et modestia, omnisque sedatio perturbationum a-
2 nimi, et rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine decorum potest: Græce enim *ωρέπον* dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam et

11. *Servantem licet vivere.*] Servans potest vivere. Vide ad c. vii. 1. lib. ii. 19. 11.

Animoseque.] Non timide et abjecte, sine suspitione et metu.

Simpliciter.] Vivit simpliciter, qui animo est non maligno, subdolo, ficto, suspicaci, recto; sed candide, aperte et bona fide cum aliis agit. Non enim vitii nomen umquam est *simplicitas*, ut vulgus nunc putat.

Vitæ hominum amice.] Dicitur ut *convenienter naturæ vivere*, lib. iii. 3.

XXVII. 1. *Sequitur, ut dicendum sit.*] Id est, ut dicatur. Pro Leg. Manil. cap. 10. pr. "Restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo dicendum esse videatur." Ibid. c. 20. pr. "Reliquum est, ut de Q. Ca-

tuli auctoritate et sententia dicendum esse videatur."

De una reliqua parte.] De ea parte, quæ sola reliqua est.

In qua.] Eam virtutem intelligit, quam Græci *σωφροσύνην* vocant, ipse *modestiam* et *temperantiam* supra dixit c. v. 2. *moderationem* Tusc. iii. 8.

Et quasi quidam ornatus.] Illud et referendum videtur ad ea quæ sequuntur, *temperantia* et *modestia*, quasi quidam ornatus vitæ. Platonis sententiam esse putant, e lib. iv. de Republ. post med. *Κόσμος πᾶσις ἡ σωφροσύνη, καὶ ἡδονῶν τινῶν καὶ ἐπιθυμιῶν ἐγκράτεια, ὡς φασιν.*

Rerum modus.] Moderatio illa, quæ cavet, ne quid nimis.

2. *Hoc loco.*] In hac parte. Vide ad c. 6. pr.

Ut ab honesto non queat separari.

quod decet, honestum est; et quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti³ et decori, facilius intelligi, quam explanari potest. Quidquid est enim, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas. Ita-⁴ que non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet. Nam et⁵ ratione uti atque oratione prudenter, et agere, quod agas, considerate: omnique in re, quid sit veri, videre et tueri decet: contraque falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare et mente esse captum: et iusta omnia decora sunt; iniusta contra, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viri-⁶ liter animoque magno fit, id dignum viro et decorum videtur: quod contra, id ut turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad o-⁷ mnem honestatem hoc, quod dico, decorum: et ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quid-⁸ dam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat: quod cogitatione magis a virtute potest, quam re separari. Ut venustas et pulchri-⁹

vari.] Id est, ut nihil sit decorum, quod non idem sit honestum. Nihil enim decet, quod virtuti repugnet. Hoc si omnibus persuasum esset, non eos decori magistros maxime probarent, qui a virtute alienissimi, ac libidinum fere ministri sunt: quasi decore fieri

possint, quæ ipsa non decet.

3. *Antegressa est honestas.]* Græcum verbum *προηγυρισθαι* Latine expressit. Honestatem decori causam esse efficientem ait.

5. *Ratione uti.]* Quod *prudentiæ est.*

tudo corporis fecerni non potest a valetudine : sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente et cogitatione distinguitur. Est autem
 10 ejus descriptio duplex. Nam et generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur : et aliud huic subiectum, quod
 11 pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiiri solet : decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura ejus a reliquis animalibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum velint esse, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio et temperantia appareat cum specie quadam liberali.

1 XXVIII. Hæc ita intelligi, existimare possumus ex eo decoro, quod poëtæ sequuntur :
 2 de quo alio loco plura dici solent. Sed tum fervare illud poëtas, quod deceat, dicimus,

9. *Totum illud quidem.*] Plenitas est hoc totum illud quidem. Cap. xxix. 8. “Ludo autem et joco uti illo quidem licet, sed sicut somno.” Lib. ii. cap. vi. 9. “Quæ fordidissima est illa quidem ratio et inquinatissima.”

10. *Ejus descriptio.*] Divisio, ut dictum est ad c. vii. 3.

Aliud huic subiectum.] Speciale, quod hoc comprehensum est. Proxime, quæ autem pars subiecta generi est.

12. *Moderatio.*] Quæ cavet, ne quando in dictis factisque

modus excedatur.

Temperantia.] Voluptatum moderatrix.

Cum specie quadam liberali.] Cum quadam elegantia, qualis est hominum liberaliter educatorum, et liberalibus artibus imbutorum, qui in omni sensu, oratione gestive nihil insulsi, nihil absurdi et inconditi præ se ferunt.

XXVIII. 1. *Quod poëtæ sequuntur.*] Quod poëtæ adferunt, cujus studium poëtis est proprium. Vid. ad c. i. 6.

cum id, quod quaque persona dignum est, et fit, et dicitur. Ut, si Æacus aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant;

aut,

Natis sepulcro ipse est parens :

indecorum videretur, quod eos fuisse justos accepimus. At Atreo dicente, plausus excitantur. Est enim digna persona oratio. Sed poetæ, quid quemque deceat, ex persona judica-

2. *Æacus aut Minos.*] Æacus Jovis filius ex Ægina, Minos ex Europa esse dicebatur, uterque ea justitiæ inter homines cultæ fama, ut apud inferos cum Rhadamantho judicare mortuos credi potuerit. Vide ad cap. xii. 7.

Oderint.] Versus ex veteri tragœdia, Attii fortasse, vel, ut vulgo dicitur, Accii, cujus *Atreus* a veteribus citatur. Est autem hoc dictum ex persona Atrei, regis Mycenarum, qui Pelopis et Hippodamiæ filius, Tantalus nepos, Thyestis frater, Agamemnonis pater fuit. Is cum Thyesten fratrem, Aëropes conjugis suæ adulterum, in exilium egisset, postea simulata reconciliatione revocasset: huic ipsius filios, ex Aërope susceptos, Tantalum et Plifthenem, comedendos apposuit.

Ipse est parens.] Accipienda sunt, tamquam prolata ex persona Atrei, non de ultione deliberantis aut minantis pœnam; sed scelera sua, quibus Thyesten ultus sit, superbe et

gloriosè commemorantis. Conf. Senec. Thyest. v. 882. seqq. Verba ex eadem fortasse tragœdia desumpta, quam Cic. Tusc. iv. 36. sic adlegavit: " Ut facile appareat, Atrei filios esse, ejus, qui meditatur pœnam in fratrem novam :

Major mihi moles, majus miscendum malum,

Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

Quæ igitur hæ erunt moles? Audi Thyesten ipsum :

Impius hortatur me frater, ut meos malis miser

Manderem natos.

Eorum viscera apponit. Quid est enim, quo non progredietur eodem ira, quo furor?"

Plausus excitantur.] A spectatoribus hoc dictum magno plausu excipitur, tamquam ex persona Atrei aptissime prolatum.

3. *Judicabunt.*] Ipsi judicent ex persona, quam suo arbitrato cuique accommodant, Nobis autem certam personam imposuit ipsa natura,

bunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura magna cum excellentia præstantiaque animantium reliquarum. Quocirca poëtæ in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, et quid deceat, videbunt: nobis autem cum a natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint; cumque eadem natura doceat non negligere, quem ad modum nos adversus homines geramus: efficitur, ut et illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam late fufum fit, appareat; et hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos, et delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuscum vivitur, ordine, et constantia, et moderatione dictorum omnium atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homi-

Magna cum excellentia præstantiaque animantium reliquarum.] Non excellentiam et præstantiam animantium intelligit, sed hominum: genitivus vero animantium comparativus est, cujus vis præ animantibus. Græcorum more dictum videtur.

4. Verecundiæ partes datæ sint.] Natura nos iussit constantis, moderati, temperantis, verecundi personam agere.

Adversus.] Erga, ut n. 6. Vide ad c. 11. pr.

Efficitur ut appareat.] Dicitur, ut faciendum est, ut mitam, ut respondeam, lib. ii. epist. xix. 4. lib. iii. epist. xii. pr. Est enim nihil aliud, quam apparet hinc. Vide ad c. xxxi. 2.

5. Pulchritudo corporis.] Lib. iv. Tusc. c. 13. "Ut corporis est quædam apta figura membrorum, cum coloris quadam suavitate, eaque dicitur pulchritudo."

6. Adversus homines et opti-

nes, et optimi cujusque, et reliquorum. Nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat, in hominum ratione habenda, inter justitiam et verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines: verecundiæ non offendere, in quo maxime perspicitur vis decori. His igitur expositis quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto. Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc pri-

mi.] *Optimi cujusque* pendet a *reverentia*, quæ adhibenda est adversus homines. Non offendere debent diversi casus eisdem substantivo *reverentia* juncti. Non raro constructionem ab optimæ notæ scriptoribus ita variari, multis exemplis docuerunt Perizonius ad Sanct. i. 18. 1. Cortius ad Cic. epist. i. 7. 29. xi. 11. 3. Drakenb. ad Liv. xxxviii. 39. 10. Vide supra xxvi. 8.

Optimi.] Nobilissimi, qui ex optimatum numero est. *Reliqui* ergo sunt minus honorati.

Negligere quid de se quisque sentiat.] Negligere sive non curare, quid de nobis alii sentiant, arrogantis non magis, quam dissoluti est. Id enim qui facit, et nimia sui opinione tumidus alios contemnit; et suæ famæ prodigus, ad omne flagitium proclivis est. Vide Læl. c. xvii. 2.

7. *Est autem quod differat.*] Differt aliquantum, est aliqua differentia inter justitiam et verecundiam. Terent. ii. Andr.

vi. 17. "Sed est, quod succenset tibi." ii. Hec. ii. 31. "Est, quod me transire ad forum jam oporteat." Vide Vechner. Hellenolex. lib. ii. 10. p. 538.

In hominum ratione habenda.] Differt in præstando aliis hominibus suo officio justitia et verecundia.

8. *Non violare.*] Injuria adficere, quod fraude non minus, quam vi solet fieri.

Non offendere.] Factis, dictis, gestibus aliis nos improbatos invisosque reddere, eorum voluntatem a nobis abalienare. Non recte alii, *verbis et fraude alicui nocere*. Hoc potius est *violare*. Eos etiam offendimus, quos non violamus, quibus nihil nocemus.

9. *Hanc primum habet vim.*] Ea ejus ratio est, ut maxime ducat nos ad id, quod naturæ convenit. Alii *viam*. Sed nomen *vim* quum ob alias causas reducendum duxi, tum quia ad verba *hanc primum habet vim ἀπόδοσις* refertur illa n. 10. *sed maxima vis decori in*

10 mum habet vim, quæ deducit ad convenientiam conservationemque naturæ: quam si sequemur ducem, numquam aberrabimus, consequemurque et id, quod acutum et perspicax natura est; et id, quod ad hominum consociationem accommodatum; et id, quod vehemens

has inest parte. Perquam elegantè enim prisca *deinde*, quod post *primum* expectari poterat, suppressere solebant: nec tamen sententiam relinquebant *ἀναταπώδοτον*, sed eam intervenientibus particulis *autem*, *et*, *sed*, *vero*, interdum etiam sine tali particula, absoluebant. Noster supra c. xiv. 7. "Primum in eo peccant," neque ita multa post sequitur "Inest autem in tali," cet. De Or. ii. 57. "Sic ego nunc, Crasso audiente, primum loquar de facietis, et docebo sus, ut aiunt, oratorem eum, quem," cet. Ad Divers. ep. vii. 23. 6. "Primum ipsas ego Musas numquam tanti putassem." Paucis interjectis, connectuntur illa: "Bacchis vero ubi est apud me locus?" Haud aliter Græci loquuntur: ut Xenophon Memor. Socr. ii. 1. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐ πολέμων οὐδὲ πραγμάτων φροντιῆς, — Ἐὰν δὲ ποτε γίνηται τις ὑποψία σπάντως κ. τ. λ. Lucas Evang. xii. 1. Πρῶτον προσέχετε ἑαυτοῖς, unde pendent ista n. 4. Αἰγὼ δὲ ὑμῶν τοῖς φίλοις

μου· Μὴ φοβηθῆτε κ. τ. λ. Vid. infra ii. 5. 5.

Consequemurque et id.] Ad sequemur. *Natura duce* (verba sunt Attici apud Cic. de Leg. i. 6. extr.) *errari nullo pacto potest*. Ergo, qui naturam sequetur ducem, numquam aberrabit, eoque *prudentiam*, *justitiam* et *fortitudinem* non *consequetur* s. persequetur solum, sed omnino has virtutes *adsequetur*.

Quod acutum et perspicax est.] Id est, perspicientiam veri et sollertiam, ut loquitur ipse c. v. 2. *Natura* i. e. essentia sua sive substantia, ut philosophi nostrates loquuntur. Pro Marcello c. 3. "In victoria, quæ natura insolens et superba est."

Quod ad hominum consociationem accommodatum.] Justitiam, quæ tuendæ hominum societati accommodata est.

Quod vehemens atque forte.] Fortitudinem, animi excelsi atque invicti magnitudinem et robur.

10. *Motus probandi.*] *Laudandi*.

item ad naturam accommodati sunt. Duplex 11
est enim vis animorum atque natura: una pars
in appetitu posita est, quæ est ὁρμή Græce, quæ
hominem huc et illuc rapit: altera in ratione,
quæ docet et explanat, quid faciendum fugien-
dumque sit. Ita fit, ut ratio præsit, appetitus
obtemperet.

XXIX. Omnis autem ratio vacare debet te- 1
meritate et negligentia: nec vero agere quid-
quam, cujus non possit causam probabilem
reddere. Hæc est enim fere descriptio officii.
Efficiendum autem est, ut appetitus rationi 2
obediant, eamque neque præcurrant, nec pro-
pter pigritiam, aut ignaviam deserant: sintque
tranquilli, atque omni perturbatione animi ca-

11. *Duplex est enim.*] Particulae enim locus non satis aptus hic esse videtur. Puto, Ciceronem scripsisse *Duplex est autem.*

Vis animorum atque natura.] *Vim* et *naturam* sæpe jungit Cic. ut supra c. 6. pr. "In quos honesti naturam vimque divisimus." Somn. Scip. c. 9. "Nam hæc est natura propria animi atque vis." De Divin. ii. 67. "Animorum est ea vis atque natura, ut vigeant vigilantes." De Leg. lib. ii. c. 4. "Videamus vim naturamque legis." Lib. i. de Orat. c. 44. "Cujus rei tanta est vis ac tanta natura."

Una pars.] Cicero *partes animorum* dicit, quas facultates nostri appellant, et quæ Græcis sunt μέρη ψυχῆς. Ita Aristoteles de Anima l. iii. c. 10.

Τοῖς δὲ διαίρεσι τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, εἴαν κατὰ τὰς δυνάμεις διαίρεσι καὶ χωρίζωσι, πάμπολλα γίνονται. Conf. Salmasium in Epist. p. 184. seqq. et infra ii. 10. 11. Alibi noster *partes animorum* affectus vocat, ut in Oratore c. 4. "Quibus orationis modis quæque animorum partes pellerentur." Hoc etiam more Græcorum, de quo dixi ad Plutarch. de Liber. Educat. cap. xvii. 21.

XXIX. 1. *Omnis autem ratio.*] Alii male *ratio*. Commode dicitur *ratio vacans temeritate*. Nam et *ratio* cum Cornelio Nepote dici potest *temeraria* ac *demens*. Timoth. c. iii. 4. et Pausan. c. iii. 1.

2. *Præcurrant.*] Propter temeritatem.

Omni perturbatione animi.] Facciolatus, quia *appetitus* quo-

3 reant. Ex quo elucebit omnis constantia omnique moderatio. Nam qui appetitus longius evagantur, et tamquam exultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satis a ratione retinentur, ii sine dubio finem et modum transeunt. Relinquunt enim et abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ: a quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, statusque mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos sedandosque esse, excitandamque animadversionem et diligentiam, ut ne quid temere ac fortuito, inconsiderate negligenterque agamus. Neque enim ita generati a natura sumus, ut ad ludum et ad jocum facti esse videamur: ad severitatem potius, et ad quædam studia graviora atque ma-

que pars animi sunt, delet hoc animi.

3. *Tamquam exultantes.*] More ferocium equorum, de quibus c. xxvi. 5.

Perturbantur.] *Perturbantur*, in quibus aliquid ex statu, motu, ordine naturali mutatur.

4. *Ora.*] Vultus.

Libidine.] Cupiditate aliqua.

5. *Ad officii formam.*] *Forma* est descriptio, depicta alicujus

rei imago. Ait igitur, *se rediturum* ad exprimendam officii formam, id est, ad illud describendum, ad ea, quæ officio conveniunt, explicanda.

Ac fortuito.] Vulgo *fortuito*.

6. *Ad severitatem potius.*] Particulam *sed* ejeci. Infra lib. iii. 13. 12. "Certe non aperti, non simplicis, non ingenui, non justii, non viri boni: versuti potius, obscuri, astuti, fallacis," cet.

jora. Ludo autem et joco uti illo quidem licet: sed sicut somno et quietibus ceteris, tum, cum gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum et facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, sed eam, quæ ab honestis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco quod probi ingenii lumen eluceat. Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo Plautus noster, et Atticorum

7. *Illo quidem.*] Vid. cap. xxvii. 9.

Quietibus ceteris.] Plurali hoc usus est etiam Sallust. Catil. xv. 4. "Neque vigiliis, neque quietibus sedari poterat." Sic supra *fortitudines* dixit c. 22. extr.

8. *Profusum.*] Modum excedens nimium.

Facetum.] Quintil. lib. vi. 3. 20. "Facetum, ait, citra ridicula consistere, et esse decoris magis et excultæ cujusdam elegantiae appellationem." Unde et Virgilio tribuit Horatius lib. i. Sat. x. 44. qui omnium minime est ridiculus.

10. *Illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum.*] Illiberali opponit elegans et urbanum; petulanti et flagitioso ingeniosum; obsceno facetum.

11. *Plautus noster.*] Dissentit a Cicerone et ceteris Horatius, qui de eo ad Pisones v. 270. ita:

At nostri proavi Plautinos et numeros et

Laudavere sales, nimium patienter utrumque,

Ne dicam stulte mirati: si modo ego et vos

Scimus inurbanum lepido seponere dicto.

Non suum, sed Augusti totiusque sæculi sui judicium promere Horatius videtur Fr. Vavassori de dictione ludicra sect. ii. c. 1. p. 175. ed. Lips. Vide Quintil. lib. x. c. 1. p. 913. ibique Burmannum.

Atticorum antiqua comædia.] Vetus Atticorum comædia veteris utebatur personis, atque eos ipsos in scenam producebat, quos populo deridendos præbere volebat. Ex iis, qui veterem comædiam scripserunt: unus superest Aristophanes: quem quo jure Cicero in liberalis joci exemplum proponat, disquirat idem Vavassori de Lud. Dict. sect. i. c. 5.

antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt; multaque multorum facete dicta; ut ea, quæ a sene Catone
 12 collecta sunt, quæ vocant ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui et illiberalis joci. Alter est, si tempore sit, remisso homine dignus; alter ne libero quidem, si rerum turpitudi
 13 adhibetur, aut verborum obscenitas. Ludendi etiam est quidam modus retinendus: ut, ne mimis omnia profundamus, elatique voluptate in

Philosophorum Socraticorum.] Ex quo numero sunt Xenophon inprimis et Plato, a quibus rectius liberalis joci exempla petes, quam ab Aristophane et Plauto.

Ἀποφθέγματα.] *Diœteria* vel *diœta* vocabant veteres ea, quæ facete, breviter et acute essent responsa. Cic. lib. ii. epistolarum ad Cornel. Nep. inter fragmenta Nepotis cap. v. 2.

12. *Tempore.]* Tempestive, suo tempore.

Remisso homine dignus.] Ingenuum jocum remisso et gravioribus curis vacuo homine dignum esse ait, id est, conviviis et aliis remissionibus convenire, minime vero rebus seriis; alterum ne libero quidem sive ingenuo, quamvis in rebus seriis non versante. Infra cap. xxxvii. 12. "Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis leporem." Cap. xl. 7. "Turpe est enim valdeque vitiosum, in re severa convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre sermonem."

13. *Ut, ne mimis omnia profundamus.]* Quis nescit, plerique Romanorum quam infano studio mimis dediti fuerint? Nicolaus Damascenus, quem adlegat Athenæus l. vi. c. 17. Σύλλαν φησὶ τὸν Ῥωμαίων στρατηγὸν ἔγω χαίρειν μίμοις καὶ γελωποποιοῖς, φιλόγελων γένεμενον, ὡς καὶ πολλὰ γῆς μέτρα αὐτοῖς χαρίζεσθαι τῆς δημοσίας. Notus est ex Horat. Serm. i. 2. 55.

—*Marsæus, amator Originis, ille*

Qui patrium mimæ donat fundumque laremque.

Elatique voluptate.] Proprie *efferr* est cursu longius, quam par erat, procedere. Liv. iii. 5. 6. "Furium legatum longius extulit cursus." Hinc elegantiori metaphora dicitur de hominibus, quorum appetitus evagantes a ratione non satis retinentur. Cic. de Fin. v. 6. "Motus turbulenti, jactationesque animorum incitatæ, et impetu inconsiderato elatæ, rationem omnem repellentes." Ibid. "Elati ille levitate,

aliquam turpitudinem delabamur. Suppedi- 14
tant autem et campus noster, et studia venandi,
honestæ exempla ludendi.

XXX. Sed pertinet ad omnem officii quæ- 1-1
stionem semper in promptu habere, quantum
natura hominis pecudibus reliquisque beluis
antecedat. Illæ nihil sentiunt, nisi volupta- 2
tem, ad eamque feruntur omni impetu: homi-
nis autem mens discendo alitur et cogitando,
semper aliquid aut anquirat aut agit, videndi-
que et audiendi delectatione-ducitur. Quin 3
etiam si quis est paullo ad voluptates propen-
sior, modo ne sit ex pecudum genere (sunt
enim quidam homines non re, sed nomine)
sed si quis est paullo erectior, quamvis volupta-

inanique lætitia exsultans, et
temere gestiens." Sueton. Cal-
lig. c. 54. "Canendi ac sal-
tandi voluptate ita efferebatur,
ut ne publicis quidem specta-
culis temperaret, quo minus
et tragædo pronuntianti con-
cineret, et gestum histrionis,
quasi laudans vel corrigens,
effingeret."

14. *Campus noster.*] Mar-
tius campus, urbi subjacens
ad Tiberim, ubi juvenus pi-
la, disco, currendo, luctando,
jaculando, equitando, auri-
gando et natando exerceri so-
lebat. Vide Horat. lib. i. Od.
8. lib. iii. Od. 7. Epist. i. 18.
54.

Studia venandi.] Venatio,
cui Romani admodum dediti
erant. Unde Horat. lib. i.
epist. xviii. 48. eam vocat *Ro-
manis sollempne viris opus*; Plin.

Paneg. c. 81. "Experientiam
juventutis et voluptatem."

XXX. 1. *Pertinet ad omnem
officii quæstionem.*] Quoties,
quid nostri officii sit, quæri-
mus, considerandum est, quan-
tum natura hominis multis
animantibus antecellat.

2. *Discendo alitur.*] Vide c.
iv. 5. lib. v. Tusc. c. 23. "Al-
terius mens rationibus agitan-
dis exquirendisque alebatur
oblectatione sollertiarum, qui est
unus suavissimus pastus ani-
morum." Adde lib. v. Tusc.
c. 18.

3. *Sed si quis est paullo ere-
ctior.*] *Sed* interruptam paren-
thesi orationem continuat, ut
autem cap. i. 3. ubi plura dixi.
Lib. ii. ad Q. F. epist. 3.
"Qui ut peroravit (nam in
eo sane fortis fuit) sed ut per-
oravit, surrexit." Plin. lib. v.

te capiatur, occultat et diffimulat appetitum
 4 voluptatis, propter verecundiam. Ex quo in-
 telligitur, corporis voluptatem non satis esse
 dignam hominis præstantia, eamque contemni
 et rejici oportere: si sit quispiam, qui aliquid
 tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse
 5 ejus fruendæ modum. Itaque victus cultusque
 corporis ad valetudinem referatur, et ad vires,
 6 non ad voluptatem. Atque etiam si confide-
 rare volumus, quæ sit in natura excellentia et
 dignitas; intelligimus, quam sit turpe diffluere
 luxuria, et delicate ac molliter vivere: quam-
 que honestum parce, continenter, severe, so-
 7 brie. Intelligendum etiam est, duabus quasi
 nos a natura indutos esse personis: quarum
 una est communis, ex eo, quod omnes partici-
 pes sumus rationis præstantiæque ejus, qua an-

epist. iii. 5. "An ego verear (neminem viventium nominabo) sed ego verear, ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium?"

Paullo erectior.] Non umventri mancipatus, sed paullo sublimiori præditus animo, quo carent illi, qui pecudum ritu voluptates corporis tantum sequuntur, et quasi proni in terram spectant.

4. *Rejici.*] Libri vetusti *reici*, quod Ciceronis æqualibus disyllabum erat. Neque enim adsentior Ricciolo in Profod. Reform. verbum *reicit* in tribrachyn resolventi.

5. *Ad valetudinem referatur.*] Corpus pascendum, et curan-

dum est, ut valeat et ad laborem ferendum firmum sit: isque finis esse debet *victus et cultus*, non voluptas. Recte verbum singulari numero sequitur duo substantiva singularia. Supra c. xxiii. 7. "Cum tempus necessitasque postulat."

6. *Intelligimus.*] Construe: "Atque etiam intelligimus, quam sit turpe, &c. si considerare volumus, quæ sit in natura," &c. Ne tibi falso persuadeas, verba *si considerare volumus*, quæ prægressa sunt, idem sonare, quod *si considerabimus*.

7. *Ex eo.*] Secundum id, ideo.

tecellimus bestiis, a qua omne honestum decorumque trahitur, et ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ proprie singulis est tributa. Ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: itemque in formis aliis dignitatem inesse, aliis venustatem) sic in animis existunt majores etiam varietates. Erat in L. Crasso, 8 in L. Philippo multus lepos: major etiam magisque de industria in C. Cæsare, L. F. At iisdem temporibus in M. Scauro et in M. Druso

A qua omne honestum decorumque trahitur.] Vid. n. 1. et cap. xxviii. 3.

Et ex qua.] Quomodo ex ratione atque ea præstantia, qua antecellimus bestiis, *ratio inveniendi officii* exquiratur, ostendit supra c. 4.

8. *In formis.*] Hoc pendet ab *in esse*.

Dignitatem.] Virilem, ut *venustas* mulierum maxime est.

9. *Erat.*] Sic Cicero loqui solet de iis, quos antea quidem vidit, sed qui jam non supersunt. *L. Crassus*, orator, cos. a. 658. mortuus est anno Ciceronis 16. U. C. 662. (vid. Excursum iii.) eodem, quo *L. Marcus Philippus* cos. fuit. *C. Cæsar Strabo*, cujus pater *Lucius* fratrem habuit avum Cæsaris Dictatoris, ædilitatem curulem non supergressus est, quam gessit L. Crasso consule: occisus cum fratre Lucio consulari Cinnano tumultu a. 666. De *Crasso* testatur Cic. de Or.

ii. 54. "Non enim fere quisquam reperietur, præter hunc in utroque genere leporis excellens, et illo, quod in perpetuitate sermonis, et hoc, quod in celeritate atque dicto est." De *Marcio*, qui inter oratores numeratus est proximus Crasso nostro et M. Antonio, triumviri avo, Cic. Brut. c. 47. "Erat in eo summa libertas, multæ facetiæ, satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis." De *Cæsare* ibid. c. 48. "Qui facetiis superioribus et æqualibus suis omnibus præstitit, oratorque fuit minime ille quidem vehemens, sed nemo umquam urbanitate, nemo lepore, nemo suavitate conditior."

Magisque de industria.] Non a natura datus, ut in Crasso et Philippo, sed studio et arte paratus.

M. Scauro.] M. Æmilius Scaurus, princeps ille fenatus, de quo dictum ad c. xxii. 8.

adolescente singularis severitas, in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem dulcem, et facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἰρωνία Græci nominaverunt, Socratem accepimus:

Qua gravitate fuerit, docet in Brut. c. 29. "In Scauri oratione, sapientis hominis et recti, gravitas summa, et naturalis quædam inerat auctoritas, non ut causam, sed ut testimonium dicere putares, cum pro reo diceret."

M. Druso.] Qui tribunus pl. ferro interfectus est, cum legem de civitate fociis danda promulgasset, anno eodem, quo L. Crassus orator obiit. Patrem *Marcum* habuit, de quo Cic. Brut. c. 28. "M. Drusus, C. filius, qui in tribunatu C. Gracchum collegam, iterum tribunum, fregit, vir et oratione gravis et auctoritate." Lege de nostro Vellei. Patere. lib. ii. c. 13. Liv. ep. 70. Cic. lib. iii. de Nat. Deor. c. 32. Noster et ille Livius Drutus, qui Liviam Augustam genuit, fratres patruales fuerunt.

C. Lælio.] Quem de amicitia disputantem fecit in Lælio, Scipionis Africani minoris æqualem. Hunc Cicero non vidit: de eo vero pro Muren. c. 31. "Quis C. Lælio comior, quis jucundior eodem ex studio isto? quis illo gravior, sapientior?"

Ambitio major.] Ciceroni *ambitio* id sæpe est, quod gravitati opponitur, alius placendi studium, captandæ vulgaris

benivolentiæ contentio, cum infimis plerumque se exæquans. Nec ei ignotum erat, Scipionem εἰρωνία dictum esse, aliis scilicet tribuentem, quod sibi detraheret. Erat ergo in eo *ambitio major*, quam in Lælio, in quo naturalis comitas: cum Scipioni, cujus vita tristior, ea potius adfectata esset.

Vita tristior.] Severior, quod et a Valerio Max. testatum est lib. ii. 7. 1.

10. *Simulatorem, quem εἰρωνία.*] Lib. iv. Acad. cap. 5. "Cum aliud diceret, [Socrates] atque sentiret, libenter uti solitus est ea dissimulatione, quam Græci εἰρωνίαν vocant." Constat, Socratem ob id potissimum, quod scientiam dissimulabat, εἰρωνία appellatum esse, eoque *dissimulatorem* recte vocari. Sed idem, quemadmodum scientiam dissimulabat, ita *se omnium rerum inscium fingebat et rudem*, ut est apud Cic. in Bruto cap. 85. Et Quintiliano ix. 2. 46. interprete dictus est εἰρων, id est *agens imperitum, et admirator aliorum tamquam sapientum*. Hæc vero sunt *simulatoris* descriptiones. Adscientior igitur Aldo Manutio, qui *dissimulatorem* hunc eodem jure *simulatorem* dici posse existimat.

contra Pythagoram et Periclem summam auctoritatem consecutos, sine ulla hilaritate. Cal- 11
lidum Hannibalem ex Pœnorum; ex nostris
ducibus Q. Maximum accepimus, facile celare;
tacere, dissimulare, insidiari, præcipere hostium
consilia. In quo genere Græci Themistoclem et Pheræum Jasonem ceteris antepo- 12
nunt: in primisque versutum et callidum factum
Solonis, qui, quo et tutior vita ejus esset,
et plus aliquanto rei publicæ prodesset, furere

Et Periclem.] Cimonis æqualem. De cujus auctoritate Thucyd. lib. ii. p. 69. Steph. interprete Valla: "Cum ille polleret dignitate atque consilio, et pecunia incorruptus esset, *libere multitudinem continebat*, nec magis illi se comitem, quam ducem præbebat. Nec enim adeptus per illicita potentiam, aliquid ad voluptatem loquebatur, sed is erat, qui ob dignitatem iracunde aliqua in re contradicere possit. Quoties itaque intelligebat, eos quidpiam intempestive ferociterque conantes, *orationis acrimonia deterrebat*.— Denique verbo quidem popularis status rei p. re autem ipsa penes primum virum principatus erat." Plutarch. in Pericle scribit, eum convivia et omnem id genus comitatem atque convictum plane vitasse, adeo, ut toto eo tempore, quo in re p. versatus est (xl. autem totos annos primas partes obtinuit) ad nullius amicorum cœnam venerit.

11. *Præcipere hostium con-*

filia.] Præcipere est præsentire, prævidere, *προλαμβάνειν*. Sic c. 23. "Præcipere cogitatione futura." Lib. v. epist. 16. "Id nos præcipere consilio prudentiaque debemus." Alii *præcipere*, quod interpretari possis prævenire et præveniando irritum facere. Apud Senec. Thyest. v. 1104. Atreus fratri dicit:

Scio, quid queraris. Scelere præcepto doles.

12. *Pheræum Jasonem.]* Tyrannum Pherarum in Thessalia, de cujus prudentia Xenophon lib. vi. Ἑλληνικ. med. et Diodor. Sicul. lib. xv. Valer. Max. lib. ix. c. 10. extr.

In primisque versutum et callidum factum Solonis.] Hæc referenda sunt ad præcedentia ceteris anteponunt. Quam eleganter ceteris hominibus comparatur *factum Solonis*, supra declaravimus ad c. xxii. 7.

Plus aliquanto.] Id est, plus multo. Sæpe in tali dicendi forma comparativi præponuntur. Ad Attic. v. 21. extr. "Litteras tuas minus paullo

- 13 se simulavit. Sunt his alii multum dispares, simplices et aperti; qui nihil ex occulto, nihil de insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici; itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur: ut Sullam et M. Crassum vide-
- 14 banus. Quo in genere versutissimum et patientissimum Lacedæmonium Lyfandrum accepimus; contraque Callicratidam, qui præfectus classis proximus post Lyfandrum fuit.
- 15 Itemque in sermonibus alium quem, quamvis

expecto, quam si." Ibid. viii. 11. "Ea cognovi commodiora esse multo, quam ut." Liv. iii. 2. 10. "Prior aliquanto constitit Romana acies." Idem xxiii. 40. 14. "Plus tamen hominum aliquanto captum, quam cæsum est."

Furere se simulavit.] Vide Justin. lib. ii. 7.

13. *Ex occulto, nihil de insidiis.*] Solent optimi scriptores variare præpositiones. Cic. i. ad Div. ep. 1. "Cum summa testificatione tuorum in se officiorum, et amoris erga se tui." Liv. xlii. 24. 4. "Ob nullam aliam causam, nisi propter constantem fidem."

Ut Sullam et M. Crassum.] Sullam alios coluisse docent Sallust. Jug. 95. et 96. (ubi Cortius legendus est p. 852.) et Plutarchus in Sulla p. 455. ubi adfirmat, moris Sullæ fuisse, colere eos (*ἑταίρειον, inservire iis*) quos sibi utiles duxerit: quibus artibus idem populi gratiam quæsierit, legas pag. 453. quas contumelias

perpeffus, quanta indulgentia in milites fuerit, pag. 454. seq. Unde cum Lyfandro a Plutarcho etiam comparatur. De M. Crasso legimus apud Plutarch. in ejus Vita p. 544. D. Οὐδενὶ γὰρ οὕτως ἀπήνησε Ῥωμαίων ἀδόξῳ ἔ ταπεινῷ Κράσσο, ὃν ἀσπασαμενον οὐκ ἀντιπροσηγόρευσεν ἐξ ὀνόματος. Ibid. p. 546. D. Δεινότητος ἦν Κράσσο πάντας ἀνδρώπων κολακεία κατηργάσασθαι.

14. *Callicratidam.*] Cum Lyfander antea Cyro minori adsentatus tantum pecuniæ ab eo obtinuisset, quantum ad bellum gerendum optabat: Callicratidas, ad eundem postea veniens, nec protinus admiffus, sed in tertium diem dilatus, impatiens tantæ moræ, infestis rebus discessit, indignum se suæque gente ratus, pecuniæ causa barbaris adulari. Xenoph. lib. i. Ἑλληνικ. sub fin.

15. *Alium quem.*] Id est, alium aliquem. Verbum *accepimus* ex prioribus intelli-

præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur: quod in Catulo, et in patre, et in filio, idemque in Q. Mucio Mancina vidimus. Audivi ex majoribus natu, hoc idem fuisse in 16 P. Scipione Nasica: contraque patrem ejus, illum, qui Ti. Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: ne Xenocratem quidem, severissimum philosophorum, ob eamque rem ipsam magnam et clarum fuisse. Innumerabiles aliæ diffimilitudi-

gendum est. Haud obstat, quod sequitur tempus præsens, *sit et videatur*. Neque enim ejusmodi præteritis imperfecta conjunctivi necessario subjiciuntur. Terent. Andr. iii. 4. 7. "Tandem cognosti, qui siem." Cicer. Catilin. iv. 8. "Nulli sunt inventi—qui non—salvum esse velint." Pro Dejot. c. 1. extr. "Exortus est servus, qui, quem in eculo appellare non posses, eum accuset solutus."

*Unus de multis.] Qui pari cum ceteris jure et honore contentus sit, nil præ aliis sibi arrogans. Græci τῶν πολλῶν dicunt. Lucian. in Somnio pag. 7. τῶν ἐκ τοῦ πολλοῦ ἄμειβος. Cic. Brut. cap. 79. "Qui non fuit orator unus e multis: potius inter multos prope singularis fuit." Plin. lib. i. ep. 3. "Unus ex multis."

Et in patre, et in filio.] De filio vid. supra c. xxii. 8. *Pater* Q. Lutatius Catulus, C. Marii quartum consulis collega et ejusdem auxilio, Cimbrorum in campis Raudiis vi-

ctor, ab eo proscripserunt perit a. 666.

Q. Mucio Mancina.] Mancina non unius gentis cognomen fuit, *Ælia*, *Curtilia*, *Helvia*. Hujus vero Mancinæ nulla apud alios est mentio.

16. Scipione Nasica.] Serapionis filio, quinque annis ante Ciceronem natum in consulatu mortuo. Vid. supra c. xxii. 9.

Ne Xenocratem quidem, severissimum philosophorum.] Non temere Heumannus quinque hæc verba deletum it. Neque enim cum verbo *fuisse* apte cohærent, et facile ab aliquo in margine adscribi potuerunt, qui Græcum exemplum deesse noluit. Ceterum *Xenocrates* Chalcedonius, cum Aristotele Platonis fuit discipulus, Academicæ post Speusippum princeps. A meretriciis Phrynes illecebris et Philippi Alexandricæ regum donis pariter invictus, tantaque inter cives auctoritate, ut eum inter testes jure jurando adigendos solum jurare non permiserint, quod injurato crederent.

nes sunt naturæ morumque, minime tamen vituperandorum.

- 1 XXXI. Admodum autem tenenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra universam naturam nihil contendamus: ea tamen conservata, propriam naturam sequamur; ut, etiam si sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regula metiamur
- 3 Neque enim attinet repugnare naturæ, nec quidquam sequi, quod assequi non queas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud, ideo, quia nihil decet *invita*, ut aiunt, *Minerva*, id est, adversante et repugnante natura.
- 4 Omnino si quidquam est decorum, nihil est profecto magis, quam æquabilitas universæ vi-

XXXI. 1. *Sua cuique.*] Aliis locis maluit *sua cujusque*. C. vii. 4. lib. ii. c. xxii. 10.

2. *Sic enim est faciendum, ut nihil contendamus.*] Nihil est contendendum contra naturam universam. Pleniori hoc loquendi modo multum delectatus est. Vid. supra ad c. xxviii. 4. Lib. x. epist. 17. "Lepidus tamen, quod ego desiderabam, fecit, ut Apellam ad me mitteret."

Contra universam naturam.] Huic opponit *propriam*, quam sequi licet, nisi illa universæ naturæ, quæ omnibus communis est, repugnet, id est, nisi fuerit vitiosa, honesto et decoro adversaria. In verbis

universam naturam et propriam naturam non displicuit Cicero- ni repetitio. In Verr. i. 46.

"Totidem verbis edixisse, quot verbis edici Romæ solet." Lib. xiii. ad Divers. ep. 58. "Is causam habet, quam causam ad te deferet." Vid. supra xx. 10.

Studia nostra naturæ regula.] Fortasse scriptum fuit, *nos studia nostra nostræ naturæ regula metiamur*. Cicero certe præcipit, ut *propriæ* naturæ regula nos metiamur, id est, ut ea sequamur, quibus nos maxime natos sciamus.

3. *Neque enim attinet.*] Non convenit, non opus est.

tæ, tum singularum actionum; quam conser-
vare non possis, si aliorum naturam imitans
omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus
uti, qui natus est nobis, ne, ut quidam, Græca
verba inculcantes jure optimo rideamur: sic
in actiones omnemque vitam nullam discre-
pantiam conferre debemus. Atque hæc diffe-
rentia naturarum tantam habet vim, ut non-
numquam mortem sibi ipse consciscere alius

5. *Qui natus est nobis.] Sermo, qui natus est nobis, idem est, qui a Curtio vi. 10. 23. natus sermo vocatur. Suavi metaphora nasci nobis dicuntur, quæcumque domi habemus, neque aliunde sunt arcessenda. Cic. Lucull. cap. 25. "Define, quæso, communibus locis, domi nobis ista nascuntur." De Orat. iii. 38. simili translatione dicuntur verba, quæ ab eo, qui dicit, ipso gignuntur, ac fiunt. Ibidem verba nata opponuntur ex conjunctione factis. Quam sibi displiceat patriis verbis intermiscere foris petita, Cicero testatur etiam Tuscul. Quæst. i. 8. "Scis enim, [inquit] me Græce loqui in Latino sermone non plus solere, quam in Græco Latine."*

Græca verba inculcantes.] Inculcare Ciceroni est immiscere, ingerere, inficere, inepte interponere. Quod vitium hic Cicero reprehendit, Juvenalis etiam in feminis maxime deridet Sat. vi. 185.

Nam quid rancidius, quam quod se non putat ulla Formosam, nisi quæ de Tusca

Græcula facta est, De Sulmonensi mera Cecropis? Omnia Græce:

Cum sit turpe magis nostris nescire Latine.

Hoc sermone pavent, hoc iram, gaudia, curas,

Hoc cuncta effundunt animi secreta.

6. *Mortem sibi ipse consciscere alius debeat.] Hanc Stoicorum sententiam defendens ipse Uticensis Cato inducitur de Finib. iii. 18. Vereor autem, ne Cicero immeritis laudibus cumuletur a plerisque propterea, quod in Somnio Scipionem ita disputantem fecerit: "Pis omnibus retinendus est animus in custodia corporis; nec injussu ejus, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est." Quomodo hæc intelligi voluerit, satis dilucide exposuit quum alibi, tum Tuscul. i. 30. Cat. Maj. xx. 1. et 6. Socratem sequi videtur, qui in Phædone Platonis s. 6. "ἴσως τοίνυν ταύτην οὐκ ἄλογον, inquit, μὴ πρότερον αὐτὸν ἀποκτινύουσαι δεῖν, πρὶν ἀνάγκην τινὰ ἢ θεὸς ἐπιπίμψῃ, ὥσπερ καὶ τὴν νῦν ἡμῖν παροῦσαν.*

debeat, alius in eadem caussa non debeat.
 7 Num enim alia in caussa M. Cato fuit, alia ce-
 teri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt? At-
 qui ceteris forsitan vitio datum esset, si se in-
 teremissent, propterea quod lenior eorum vita
 et mores fuerant faciliores: Catoni cum incre-
 dibilem tribuisset natura gravitatem, eamque
 ipse perpetua constantia roborasset, semperque
 in proposito susceptoque consilio permanisset,
 moriundum potius, quam tyranni vultum a-
 8 spiciendum fuit. Quam multa passus est Ulixes
 in illo errore diuturno, cum et mulieribus (si
 Circe et Calypso mulieres appellandæ sunt) in-

Socratis illam ἀνάγκην res-
 pexit Plinius lib. i. epist. 12.
 n. 3. "Corellium quidem
 summa ratio, quæ sapientibus
 pro necessitate est, ad hoc
 consilium compulit, quam-
 quam plurimas vivendi caus-
 fas habentem."

7. *M. Cato.*] Uticensis, qui
 prælio superatus a Cæsare, ne
 vivus in ejus potestatem per-
 veniret, aut supplicare victori
 cogeretur, Uticæ in Africa
 manus sibi intulit. Hirt. Bell.
 Afric. c. 88. Lactant. lib. iii.
 18. 8.

Se interemissent.] Non ergo
 germanismus est *se interimere*,
occidere. Hirtius i. l. *animo*
præsenti se interemit. Lactan-
 tius lib. iii. 18. 6. *se necare* di-
 xit.

Tribuisset.] Vid. ad c. iv. 1.

Tyranni.] Cæsarem hoc no-
 mine mortuum appellat, ut
 sæpius in his libris.

Vultum aspiciendum fuit.]

Hoc suggerit optimus liber
 MS. Gerundio bene convenit
 accusativus. Cic. epist. ad Di-
 vers. v. 17. extr. "Nullo loco
 decro, neque ad consolandum,
 neque ad levandum fortunam
 tuam." Cat. Maj. c. 2. extr.
 "Viam confeceris, quam no-
 bis quoque ingrediendum sit."

8. *Ulixes.*] Et codices, et
 docti viri ita scribunt.

In illo errore diuturno.] De-
 cennali. Ovid. lib. iv. ex Pon-
 to epist. x. 9.

*Exemplum est animi nimium
 patientis Ulixes,*

*Jactatus dubio per duo
 lustra mari.*

Vide de illo errore Hygin. Fab.
 125.

Circe et Calypso.] Circe, So-
 lis filia, a qua Ulixidis comites
 in bestias mutati sunt: Caly-
 pso Atlantis filia, nympa, a
 qua toto anno retentus est.
 Eas non deas, ut poëtæ, sed
 monstra videri vult Cicero,

ferviret, et in omni fermone omnibus affabilem et jucundum se esse vellet? Domi etiam contumelias fervorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, veniret. At Ajax, quo animo traditur, millicies oppetere mortem potius, quam illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui: eaque moderari, nec velle experiri, quam se aliena deceant. Id enim maxime quemque decet, quod est cujusque maxime suum. Suum quisque igitur noscat ingenium, acremque se et bonorum, et vitiorum fuorum judicem præbeat, ne scenici plus, quam nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fab-

cum dubitat, an mulieres appellandæ sint.

Ut ad id aliquando, quod cupiebat, veniret.] Pro *perveniret.* Eleganter verbum simplex compositi *vice fungitur.* De Fato c. 19. "Quoniam utrique—ad eundem exitum veniunt."

Ajax.] Telamonis filius, ferventissimi animi dux Græcorum, qui tandem furore concitatus suo sibi gladio interiit.

Mortem potius,—maluisset.] Scriptoribus ætatis auræ valde usitatus erat pleonasmus *potius malle.* Noster Divin. in Cæcil. c. 6. "Se ab omnibus defertos potius, quam a te defensos esse malunt." Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 6. p. 168.

9. *Quid quisque habeat sui.*]

Eleganti Græcismo *quid sui* dicitur pro *quid suum.* Terent. Adelph. ii. 1. 24. "Tetigine tui quidquam?" Horat. Od. iv. 13. 18.

—*Quid habes illius, illius, Quæ spirabat amores,*

Quæ me surpuerat mihi?

Quam se aliena deceant.] An recte et decore alios sui dissimiles imitari possit.

Cujusque maxime suum.] Vid. cap. vii. 4.

10. *Scenici.*] Histriones, comædi, tragædi, pantomimi, et quicumque fabulas in scenis agunt, genus hominum levissimum, et apud Romanos, non invisum quidem, sed tamen in nullo honore unquam habitum.

11. *Fabulas.*] Comædias, tragædias.

las eligunt. Qui voce freti sunt, Epigonos Medumque: qui gestu, Menalippam, Clytæmnestram: semper Rupilius, quem ego memini, 12 Antiopam; non sæpe Æsopus Ajacem. Ergo histrio hoc videbit in scena, non videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruferit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non decore, at 13 quam minime indecore facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sint, sequamur, quam ut vitia fugiamus.

1 XXXII. Ac duabus iis personis, quas supra dixi, tertia adjungitur, quam casus aliqui, aut 2 met ipsi judicio nostro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ,

Epigonos.] Attii tragœdiam clamoriam, ita dictam ab ἐπιγονοῖς, sive posteris eorum, qui ad Thebas cum Polynice, Cœdipodis filio, occubuerant. Hi cum Thersandro Polynicis filio, Alcmaëone duce Thebas expugnauerunt.

Medumque.] *Medus* fuit Pacuvii tragœdia; *Menalippa* et *Clytæmnestra* Attii; *Antiopa* Pacuvii vel Livii Andronici (uterque enim hujus nominis tragœdiam scripsit); *Ajax* Ennii vel Livii. *Menalippa* et *Antiopa* fuere Amazones, ab Hercule et Theseo raptæ.

Rupilius.] Histrio, quem ad-

huc puer vidit Cicero.

Æsopus.] Tragœdus Cicero- ni etiam probatus et familia- ris. Vide eum lib. vii. epist. i. 5. et 14. lib. i. ad Q. F. epist. ii. 4. Ajacis Telamonii insanos clamores imitari difficile erat Æsopo, homini sedato et temperato.

XXXII. 1. *Quas supra dixi.*] Cap. xxx. 7.

Casus aliqui.] Sic iii. 7. 1.

2. *Nobilitates.*] Pluralis rari- or, quo tamen eodem usus est Tacit. Annal. xii. 20. 1. Ita *fortitudines* ipse Cicero su- pra c. 22. extr. ubi similia ad- notata sunt.

opes, eaque, quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem gerere quam personam velimus, a nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant; ipsarumque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum vero patres, aut majores aliqua gloria præstiterunt, ii student plerumque eodem in genere laudis excellere: ut Q. Mucius, P. F. in jure civili; Paulli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulavit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus, Cononis filius, qui, cum belli

In casu sita.] Quia non in nostra, sed in fortunæ potestate sunt, pendentque ex ancipiti temporum mutatione.

3. *Se alii ad philosophiam.]* Præter grammaticam philosophia, eloquentia et jus civile sola illis temporibus Romanorum studiis digna habebantur. Grammaticam tamen haud facile quisquam tum profitebatur, qui esset ingenuus, etsi primos annos omnes illi discendi causa tribuerent.

Ipsarumque virtutum in alia.] In alia virtute alius vult magis excellere: cum alii fortitudine, alii justitia, alii prudentia præstare ceteros malint.

4. *Quorum vero patres.]* Vide pro C. Rabir. Post. c. 1. extr. ubi eadem sententia Africani, Maximi, Decii exemplis de-

claratur.

Q. Mucius.] Cognomine Scævola, pontifex, Ciceronis in jure civili præceptor, consul a. 658. cum L. Crasso. Cicero apponit P. F. ut dignoscatur a Q. Mucio, Q. F. augure. De Or. i. 3. "Juris peritorum eloquentissimum et eloquentium juris peritissimum" eum vocat. Pater Publius et ipse juris peritus fuit, P. Crassi Muciani frater. Vid. ii. 13. 12. et Excursum ii.

Paulli filius.] Æmilii Paulli filius, qui ab Africano adoptatus est. Eum Romanorum Atticum vocat Quintil. lib. xii. cap. x. 39.

5. *Timotheus.]* Cornel. Nep. in Timoth. c. 1. Præceptore usus est Isocrate. Cic. lib. iii. de Orat. c. 34.

laude non inferior fuisset, quam pater, ad eam laudem, doctrinæ et ingenii gloriam adjecit.

6 Fit autem interdum, ut non nulli, omiſſa imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris orti majoribus. Hæc igitur omnia, cum quærimus, quid deceat, complecti animo et

7 cogitatione debemus. In primis autem constituendum est, quos nos, et quales esse velimus, et in quo genere vitæ: quæ deliberatio

9 est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentia, cum est maxima imbecillitas consilii, tum id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maxime adamavit. Itaque ante implicatur aliquo certo genere cursuque vivendi, quam potuit, quod optimum esset, judicare.

10 Nam quod Herculem Prodicium dicunt (ut est

6. *Consequantur.*] Explicata sequantur, persequantur. De Legib. ii. 7. extr. "Eum morem igitur cum brevitate, si potero, consequar."

8. *Quos nos et quales esse velimus.*] Qui et quales esse velimus. Mature statutum cuique debet esse, primum ad summa contendere, an in mediis subsistere malit: deinde quibus artibus et laudibus aliis vel omnibus, vel pluribus, præstare velit: tum in quo vitæ genere, privato, an eo, quod in republ. gerenda versatur.

9. *Ineunte enim adolescentia.*]

Quam primum toga virilis sumpta est. Tum enim aut in forum deducebantur, aut militaribus studiis se dabant, aut agro colendo vacare incipiebant.

Adamavit.] Quo maxime delectatur.

10. *Quod Herculem Prodicium dicunt.*] Prodicus scriptor fuit Cous, Athenis nobilitatus, qui, ut est apud Xenoph. Memor. lib. ii. princip. hæc de Hercule ficta prodidit. Est ergo *Hercules Prodicus*, Hercules apud Prodicum, ut *Hercules Xenophonteus* lib. v. epist. xii. 11. *Terentianus Phormio*

apud Xenophontem) cum primum pubesceret (quod tempus a natura ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum multumque dubitasse, cum duas cerne-
ret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius esset; hoc Herculi, Jo- 11
vis saturo edito, potuit fortasse contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerumque autem, parentum præ- 12
ceptis imbuti, ad eorum consuetudinem moremque deducimur. Alii multitudinis iudicio feruntur, quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime optant. Non nulli tamen 13
sive felicitate quadam, sive bonitate naturæ, sive parentum disciplina, rectam vitæ secuti sunt viam.

XXXIII. Illud autem maxime rarum genus 1
est eorum, qui aut eccellente ingenii magnitudine, aut præclara eruditione atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium etiam deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cur-

pro Cæcin. c. 10. *Terentianus Chremes* supra c. 9. *senex Cæcilianus* pro Rosc. Amer. c. 16.

Jovis saturo edito.] *Saturo* pro *femine*. Videntur veteris alicujus poetæ verba esse, Græcorum æmula. Illi enim *σπειξεν* generandi significatione dicunt. Cic. de Univ. c. 11. "Oceanum Salaciamque Cœli saturo Terræque conceptu ge-

neratos editosque memoremus."

12. *Plerumque autem.*] Sic maximam partem ad injuriam faciendam aggrediuntur, cap. vii. 10.

Parentium.] Hoc Priscianus etiam lib. vii. p. 772. Ciceroni tribuit.

13. *Felicitate quadam.*] Forte fortuna, casu, *τύχη*.

2 sum sequi vellent : in qua deliberatione ad su-
 am cujusque naturam consilium est omne re-
 3 vocandum. Nam cum in omnibus, quæ agun-
 tur, ex eo, quo modo quisque est natus (ut su-
 pra dictum est) quid deceat, exquirimus ; tum
 in tota vita constituenda, multo est ei rei cura
 major adhibenda, ut constare in vitæ perpetui-
 4 claudicare. Ad hanc autem rationem quoniam
 maximam vim natura habet, fortuna proximi-
 mam ; utriusque omnino habenda ratio est in
 deligendo genere vitæ, sed naturæ magis.
 5 Multo enim et firmior est, et constantior : ut
 fortuna non numquam ipsa, mortalis cum im-

XXXIII. 2. *Ad suam cujusque naturam.*] *Suam est propriam* cap. vii. 4.

3. *Ex eo, quo modo quisque est natus.*] Hoc dictum est, quemadmodum illud de Orat. i. 20. "Quod ita nati esse-mus, ut—adversarios minaciter terrere possimus."

Ut supra dictum est.] Cap. xxvii. extr. xxviii. 10.

Multo est ei rei] Verba *ei rei* per syntaxin grammaticam facile quidem abesse possunt, sed ad sententiam perficiendam necessaria videntur. Ad superiora hæc referenda atque ita intelligenda sunt : in tota vita constituenda multo major cura adhibenda est *ei rei*, sc. ut ex eo, quomodo quisque natus est, quid deceat, exquiramus.

Constare in vitæ perpetuitate possimus nobismet.] Ut perpetua

vita, et in omni vitæ actu nobismetipsi constare, sive iidem semper esse possimus.

Claudicare.] Ne claudicemus. *Claudicat*, qui in cursu deficit, qui quo vult pervenire non potest. Ergo *in officio claudicare* est, in officio præstando deficere, viribus ad id persequendum destitui.

4. *Ad hanc rationem.*] In hac re deliberanda et constituenda.

5. *Ut fortuna non numquam ipsa, cet.*] *Suave βέβηλον*, quo Cicero *mortalis* [hominis] *immortalem naturam* dicit. Firmitas et constantia naturæ ex eo maxime elucet, quod interdum fortuna ipsa, illa rerum humanarum domina, quamvis pertinaciter, frustra tamen, hominis naturam oppugnat : adeo, ut intuenti, naturam ex isto cum dea potentissima cer-

mortali natura pugnare videatur. Qui igitur 6 ad naturæ suæ non vitiosæ genus consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat (id enim maxime decet) nisi forte se intellexerit errasse in deligendo genere vitæ. Quod si 7 acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorumque mutatio est. Eam muta- 8 tionem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiusque faciemus. Sin minus; sensim erit pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minus delectent et minus probentur, magis decere censent sapientes sensim disfluere, quam repente præcidere. Commutato autem genere 9

tamine superiorem discedere, jam non infirma ac mortalis illa, sed invicta atque immortalis esse videatur. Hæc sententia ut cuique legentium primo statim aspectu pateat, post verba *non numquam ipsa* diafoles notam appinxi. Noster Parad. v. 1. 7. "Cui quidem [voluntati atque iudicio sapientis] etiam, quæ vim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit."

6. *Ad naturæ non vitiosæ genus.*] Qui vivendi rationem cam sequetur, quæ ipsius naturæ, quatenus non est vitiosa, convenientissima fuerit.

Constantiam teneat.] Perpetua vita sibi constare poterit, nec ex suis institutis aliquid mutare cogetur.

7. *Facienda morum institutorumque mutatio est.*] Quod qui, superstitione aliqua deterriti, facere nolunt, sibi pariter et aliis tota vita displiceant, ne-

cesse est.

8. *Eam mutationem, si tempora adjuvabunt.*] Ut si quis, iraris Musis ad litterarum studia se delatum videns, honestis conditionibus ac præmiis ad suscipiendam aliarum rerum curam vocetur, quæ minus prudentiæ postulant. Male huc trahitur Ciceronis exemplum, qui, republ. a Cæsare oppressa, curia et foro relicto, totum se philosophiæ tradidit. Id enim non fecit sui erroris pœnitentia, sed indignissimæ servitutis impatientia.

Pedetentimque.] Ex pede et tenere, id est retinere, cohibere, premere (hinc *pedepressim*) compositum.

Sensim disfluere.] Læl. c. 21. "Tales amicitiae sunt remissione usus eluendæ, et, ut Catonem dicere audivi, disfluendæ magis, quam discindendæ.

vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono
 10 consilio fecisse videamur. Sed quoniam paul-
 lo ante dictum est, imitandos esse majores, pri-
 mum illud exceptum sit, ne vitia sint imitan-
 11 da. Deinde, si natura non feret, ut quædam
 imitari possit; (ut superioris Africani filius,
 qui hunc Paullo natum adoptavit, propter in-
 firmitatem valetudinis non tam potuit patris
 similis esse, quam ille fuerat sui) si igitur non
 poterit sive causas defendere, sive populum
 concionibus tenere, sive bella gerere: illa ta-
 men præstare debet, quæ erunt in ipsius po-
 testate, justitiam, fidem, liberalitatem, mode-
 stiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod
 12 desit, requiratur. Optima autem hereditas a
 patribus traditur liberis, omnique patrimonio

9. *Bono consilio.*] Non temere, sed certa ratione adducti.

10. *Ne vitia imitanda sint.*] Non morum tantum vitia intelligit, sed et ea, quæ sunt in pronuntiatione, voce, gestu, habitu, statu, incessu.

11. *Deinde.*] Subaudi *illud exceptum sit, ne imitandi sint.*

Imitari possit.] Sequitur *si igitur non poterit.*

Superioris Africani filius.] Scipionis Africani majoris filius, qui Scipionem Africanum minorem, L. Æmilio Paullo natum, adoptavit. Vid. Cat. Maj. c. 11. Vellei. Pat. lib. i. c. 10. "L. autem Paullo, magnæ victoriæ compoti, quatuor filii fuere: ex iis duos

natu majores, unum P. Scipioni, P. Africani filio, nihil ex paterna majestate, præter speciem nominis vigoremque eloquentiæ, retinenti, in adoptionem dedit; alterum Fabio Maximo."

Hunc Paullo natum.] Hunc dicit, quod propior Ciceronis temporibus erat.

Quam ille fuerat sui.] Ille Scipio major, qui fortissimi patris, Publii Scipionis, similis fuerat. Vid. cap. xviii. 9.

Defendit.] Frequenter, adfide et studiose defendere.

Populum concionibus tenere.] Populi aures concionando oblectare, easque sibi attentas facere.

præstantior, gloria virtutis rerumque gestarum : cui dedecori esse, nefas et impium judicandum est.

XXXIV. Et quoniam officia non eadem dis-¹ paribus ætatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum, alia seniorum : aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescen-² tis, majores natu vereri, exque his deligere optimos et probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia senum constituenda et regenda pruden-

12. *Nefas et impium.*] Præcedit *nefas*, sequitur *impium*. Nam postponendum est id, quod majus et gravius habetur.

XXXIV. 1. *Officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur.*] Alia alii ætati officia conveniunt.

Juvenem.] Hic juvenes dicit, quos paullo post *adulescentes*, a quibus sæpe alibi *juvenes* distinguuntur.

2. *Majores natu vereri.*] Phocylid. v. 207.

Αἰδέσθαι πολιορκιτάφους, εἵκεν δὲ γέροντι

"Ἐδρης καὶ γιρόων πάντων γε-νεῆ δ' ἀτάλαντον

Πρέσβυν ὁμήλικα πατρὸς ἴσας τιμαῖσι γέροντι.

Reverere canos circum tempora, cedeque senibus

Sede et honoribus omnibus : natu vero præstantem

Senem, æqualem patris, paribus honoribus venerare.

Ovid. lib. v. Fast. ver. 57.

Magna fuit quondam capitis reverentia canis,

Inque suo pretio ruga seni-

lis erat.

Atque hoc omnium gentium moribus receptum et legibus sancitum est.

Exque his.] Hoc Ciceroni placitum. Lib. ii. cap. xxiii. 2. "Exque eo tempore." Cornel. Nep. Cat. c. 2. pr. "Exque ea triumphum deportavit."

Deligere optimos et probatissimos.] Hoc in morem verterat apud Romanos, ut adulescentes nobiles et magna spectantes eos adsectarentur viros, qui optimi et probatissimi haberentur. Cic. pro Cœl. c. 4. lib. xiii. Epist. x. 4. Læl. c. 1.

Ineuntis ætatis.] Adolescentiæ. Nam *ætas inire* dicitur ab iis annis, quibus pueritia finitur. Lib. ii. c. 13. "Si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis et nominis."

Inscitia.] Stultitia. Ter. v. Eun. viii. 41. "Verum si idem vobis prodest, vos non facere inscitia est." i. Phorm. ii. 27. "Namque inscitia est, adversum stimulum calces."

3 tia est. Maxime autem hæc ætas a libidinibus
 arcēda est, exercēdaque in labore patientia-
 que et animi, et corporis : ut eorum et in bel-
 licis, et in civilibus officiis vigeat industria.
 4 Atque etiam cum relaxare animos et dare se
 jucunditati volent, caveant intemperantiam,
 meminerint verecundiæ : quod erit facilius, si
 in ejusmodi quidem rebus majores natu inter-
 5 esse velint. Senibus autem labores corporis
 minuendi, exercitationes animi etiam augendæ
 videntur. Danda vero opera, ut et amicos, et
 juventutem, et maxime rem publicam consilio
 6 et prudentia quam plurimum adjuvent. Nihil
 autem magis cavendum est senectuti, quam ne
 7 languori se desidiæque dedat. Luxuria vero
 cum omni ætati turpis, tum senectuti fœdissi-
 ma est. Sin autem libidinum etiam intempe-
 rantia accesserit, duplex malum est, quod et
 ipsa senectus concipit dedecus, et facit adole-

Constituenda.] Stabilienda, id est, formanda.

3. *Patientiaque et animi et corporis.]* Patientia est earum rerum, quæ molestæ sunt, ferendarum consuetudo. *Patiens animus* est, qui dolorem, injurias, aliorum vitia facile fert : *corporis patientia* in labore, fame, siti, æstu, frigore, vigiliis, paupertate tolerandis cernitur. Numquam illa educandi ratio sapientibus viris probata est, quæ istorum malorum impatientiam alit. Vide Horat. lib. iii. Od. 2. Quintil. lib. i. cap. ii. 6.

Ut eorum industria.] Eorum, pro ejus ætatis, quasi ad adolēscētes referatur. Synesis, ut in istis Corn. Timoth. ii. 1. "Laconicam populatus, classem eorum fugavit."

In bellicis, et in civilibus.] Vid. ad c. xiv. 1.

4. *Dare se jucunditati.]* Hilaritati, ludo, ac sibi indulgere.

7. *Facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.]* Plato lib. v. de Legib. princ. "Ὅσα ἀναίσχυνται γέροντες, ἀνάγκη ἔνεστιν ἐν ταῦτα εἶναι ἀναιδεσιότητες. Ubi senes minus pudici sunt,

scientium impudentiorem intemperantiam. Ac si
ne illud quidem alienum est, de magistratum,
de privatorum, de civium, de peregrinorum
officiis dicere. Est igitur proprium munus ma- 9
gistratus, intelligere, se gerere personam civi-
tatis, debereque ejus dignitatem et decus susti-
nere, servare leges, jura describere, ea fidei
suæ commissa meminisse. Privatum autem o- 10
portet æquo et pari cum civibus jure vivere,
neque summissum et abjectum, neque se effe-
rentem: tum in republica ea velle, quæ tran-
quilla et honesta sint. Talem enim et sentire
bonum civem, et dicere solemus. Peregrini 11
autem atque incolæ officium est, nihil præter

neesse est juvenes impuden-
tissimos esse.

8. *Alienum est dicere.*] Ita
Cicero et optimus quisque,
non *alienum se dicam*. Cap. xli.
6. "Nec vero alienum est,
—adhibere doctos homines."
Lib. v. ep. 17. "Non putavi
esse alienum institutis meis
hæc ad te scribere." Nep.
Milt. c. 6. "Cujus victoriæ
non alienum videtur, quale
præmium Miltiadi sit tribu-
tum, docere."

De privatorum, de civium.]
Opponuntur magistratibus pri-
vati, cives peregrinis.

9. *Se gerere personam civita-
tis.*] Quidquid agat geratve,
id videri totum populum egis-
se, proque eo aut laudem aut
dedecus ferre. Vulgus dicit
repræsentare totam rempublicam.

Et decus sustinere.] Quasi in
se positum tueri.

Jura describere.] Non est le-
ges ferre seu condere; sed jus
suum cuique tribuere, jus dici-
cere. Hinc *juris æqua descri-
ptio* dicitur lib. iii. 4. 7.

10. *Summissum et abjectum.*]
Quod eorum est, qui serviunt,
nec ullam sentiendi et agendi
libertatem habent. *Summissum*
pro *submissum*, est antiqua et
Ciceroni in Oratore cap. 47.
extr. probata scriptura.

Et sentire et dicere.] Qui ita
se gerit, habetur et dicitur ho-
nus civis. Hoc enim est pro-
prium boni civis, hæc ejus
descriptio.

11. *Peregrini.*] *Peregrinus*
est, qui aliunde in aliquam ci-
vitatem venit, non perpetuo,
ac ne diu quidem ibi moratu-
rus.

Et incolæ.] Qui in civitate,
cujus civis non est, domici-
lium habet.

suum negotium agere, nihil de alio anquirere, minimeque esse in aliena re publica curiosum. 12 Ita fere officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, et quid aptum sit personis, temporibus, 13 ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda consilioque capiendo fervare constantiam.

1 XXXV. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, dictis, in corporis denique motu et statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto, difficilibus ad eloquendum, sed satis erit 2 intelligi; in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibus cum apud

Nihil de alio anquirere.] Aliorum negotia non scrutari.

Curiosum.] Qui ea, quæ ad se non pertinent, inquirat, πολυπράγμονα.

13. *In omni re gerenda.]* Vide supra c. iv. 4.

Constantiam.] Quæ præstat, ut in omnibus dictis et factis idem semper spectemus, etiam si agendi ratio mutanda fuerit.

XXXV. 1. *Formositate.]* Hæc formositas non est in vultu tantum, sed in motu et habitu totius corporis, quæ Græce dicitur κοσμιότης: cui opposita est ἀγροικία, rusticitas, δυσχέροια, fœditas, et ἀηδία, insuavitas.

Ordine.] Græci εὐταξίαν appellant, cujus contrarium ἀταξία.

Ornatu ad actionem apto.] Ornatus et vestitum, et omne

instrumentum complectitur, quo ad aliquid peragendum opus est.

Difficilibus ad eloquendum.] Non ob Latini sermonis inopiam, sed ob ipsarum rerum subtilissimam varietatem, quam nullus sermo adsequitur. Epist. x. 5. 2. "Fructum duplicem, mihi que in comparatione difficilem ad judicandum." Infra iii. 6. 11. "Hæc ad judicandum sunt facillima."

2. *In his autem tribus.]* Ante hæc verba sententia non finienda est. Cum προτάσει contexe.

Quibus cum apud quosque.] Illi, cum quibus vivimus, sunt familiares et domestici; apud quos, ceteri ejusdem gentis et civitatis. Solet Cicero copulantem particulam que casibus pronomini qui adicere, am-

quosque vivamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, corporis nostri magnam³ natura ipsa videtur habuisse rationem: quæ formam nostram reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu: quæ partes autem corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ atque turpem, eas contexit atque abdidit. Hanc⁴ naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt, removent ab oculis: ipsique necessitati dant operam ut quam occultissime pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant: quodque facere turpe non est, modo occulte, id dicere obscenum est. Itaque⁵ nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec orationis obscenitas. Nec vero audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici pæ-

biguitatem ex similitudine casuum pronominis *quisque* nihil veritus. ii. 6. 8. Lib. i. ad Diverf. ep. 9. n. 58. "Accipisti, *quibus* rebus adductus, *quamque* rem causamque defendierim, *quique* meus in re p. sit pro mea parte capeffenda status.

3. *Principio.*] Vid. ad cap. iv. 1.

Formam nostram reliquamque figuram.] *Forma* est species, qua ab aliis discernimur: *figura* in membrorum situ est.

Eam posuit in promptu.] Pro-

nomen abundat ex Ciceronis more. Vide iii. 3. 9. et 10. *In promptu* est in aperto, ut in oculos incurrat.

4. *Usus sunt necessarii.*] Necessitati tantum inserviunt, non dignitati.

Neque earum usus suis nominibus appellant.] Propriis nominibus ea honeste non appellantur, quæ sine his membris fieri non possunt.

5. *Nec orationis obscenitas.*] Subaudiendum est *petulantia vacat.*

6. *Cynici.*] Quorum prin-

ne Cynici, qui reprehendunt et irrident, quod ea, quæ turpia re non sint, nominibus ac verbis flagitiosa ducamus: illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterare, re turpe est, sed dicitur non obscene: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscenum: pluraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, et ab omni, quod abhorret ab oculorum auriumque approbatione, fugiamus. Status, incessus, fessio, accubitio, vultus, oculi, manuum motus, teneant illud decorum. Quibus in rebus duo maxime sunt fugienda; ne quid effeminatum

ceps fuit Antisthenes, Socratis discipulus, Diogenis præceptor, qui a gymnasio, quod *Cynosarges* (τὸ Κυνίσαργεῖς, τῷ Κυνόσαργεῖς) dicebatur, in quo docere solebat, cognomen accepit: cui et ipsius mordacitas et impudentia conveniebat. Adde huc cap. xli. 11.

Stoici pæne Cynici.] Nam et Stoicis placuit suo quamque rem nomine appellare. Vid. Cicer. lib. ix. epist. 22. unde Stoica dogmata tunica tantum distantia a Cynicis appellat Juvenalis Sat. xiii. 122. Vide Laërt. lib. vii. 121.

Illam autem, quæ turpia sunt.] Placet hic et paullo ante sunt. Vide vii. 6.

8. *Ab omni, quod abhorret—fugiamus.*] Cicero ab aliquo fugere dixit iii. de Nat. Deor. c. 13. "Omne animal appetit quædam, et fugit a quibus-

dam." *Ab omni*, id est ab omnibus, Græcismo simile, nec tamen Ciceroni improbatum est. Cap. xxxvii. 9. "Si in omni, quid deceat, exquirimus." Senec. lib. i. de Ira c. 13. extr. "Invalidum omne natura querulum est."

Accubitio.] Epularis, in qua vel maxime decorum erat servandum.

9. *Ne quid effeminatum aut molle, et ne quid durum aut rusticum.*] Si molli oppones durum, effeminato respondebit rusticum per χιμαῖον, cujus exempla habes Epist. ad Div. ii. 13. 1. "Tuas accipio litteras quam prudentis, quam multi et officii et consilii." x. 24. 4. "Amor tuus ac iudicium de me, utrum mihi plus dignitatis in perpetuum, an voluptatis quotidie sit allaturus, non facile dixerim."

aut molle, et ne quid durum aut rusticum sit. Nec vero histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet veterem 11 disciplina verecundiam, ut in scenam sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, si 12 quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decore. Nostro quidem 13 more cum parentibus puberes filii, cum foceris generi non lavantur. Retinenda igitur 14 est hujus generis verecundia, præsertim natura ipsa magistra et duce.

XXXVI. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in

10. *Concedendum est, ut iis hæc apta sint.*] Non concedend. in eo est, non hæc concedenda iis est laus, ut iis apta, accommodata, satis convenientia hæc sint, de quibus antea dixi, nimirum status, incessus, vultus, oculi, manuum motus.

11. *Vetere disciplina.*] Vide supra cap. vii. 3.

In scenam sine subligaculo prodeat nemo.] *In scenam prodeunt*, qui aliquam ibi personam agunt, gesticulantur, saltant. Inter hæc ne aliqua corporis pars denudaretur, Romani, qui braccis non utebantur, *subligaculis* verecundiæ consultum volebant, quibus *pudendæ partes corporis tegebantur*. Antiquissimi libri contracte exhibent *subligaculo*. Ita *vinclis* Cic. Tusc. Quæst. ii. 21. et de Offic. iii. 5. 7. Nec assentior iis,

qui, quoties talia occurrunt, licentias poëticas crepant. Hac imminutione vitari potuit turpis ambiguitas, quæ cæsi in verbis loquentium minor erat, in scriptis tamen offendere poterat.

13. *Cum parentibus.*] Cum patribus. De hoc more vid. Cicer. lib. ii. de Orat. c. 55. pro Cluent. c. 51. Plutarchus in Catone p. 348. Capitolin. in Gordian. c. 6. med.

XXXVI. 1. *In altero venustas, in altero dignitas.*] *Venustatem a Venere* dictam censet Cicero lib. ii. de Nat. Deor. c. 27. extr. Eam a *pulchritudine* distinguit etiam Sueton. Ner. c. 51. "Vultu pulchro magis, quam venusto." Contra de Augusto c. 79. "Forma fuit eximia, et per omnes ætatis gradus venustissima." Latius autem patet *dignitas*,

altero dignitas; venustatem, muliebrem ducere
 2 debemus; dignitatem, virilem. Ergo et a forma
 removeatur omnis viro non dignus ornatus: et huic simile vitium in gestu, motuque
 3 caveatur. Nam et palæstrici motus sæpe sunt odiosiores; et histrionum non nulli gestus inepti
 non vacant offensione: et in utroque genere, quæ sunt recta et simplicia, laudantur.
 4 Formæ autem dignitas, coloris bonitate tuenda
 5 est; color exercitationibus corporis. Adhibenda præterea munditia est non odiosa neque
 exquisita nimis, tantum quæ fugiat agrestem
 6 et inhumanam negligentiam. Eadem ratio est
 habenda vestitus; in quo, sicut in plerisque re-
 7 bus, mediocritas optima est. Cavendum autem

quam *pulchritudo*. Illa enim justam quoque corporis staturam poscit. Unde Cornel. Nep. Dion. c. i. 2. "Habit magnam dignitatem corporis, qua non minimum commendaretur."

3. *Palæstrici motus.*] *Palæstrici* sive *palæstritæ* dicuntur, "a quibus [ut ait Quintilian. lib. i. c. xi. 16.] gestus motusque formantur, ut recta sint brachia, ne indoctæ rusticæve manus, ne status indecorus, ne qua in proferendis pedibus inscitia, ne caput oculique ab alia corporis inclinatione dissideant." Hi alium *cursorem faciunt*, alium *pugilem*, alium *tutorum*, aliudve quid ex iis, quæ sunt sacrorum certaminum, auctore eodem lib. ii. 8. 7. *Palæstrici* itaque *motus* sunt, motus ad leges numerosque

compositi, quales hodie orchestra docet.

Inepti non vacant offensione.] Dicit histrionum gestus, si sint *inepti*, molestos esse spectatoribus, et in horum reprehensionem incurrere. Sunt autem *gestus inepti* non inconcinni solum, sed etiam, qui multi sunt et nimis exquisiti. Vide Cic. de Orat. ii. 4.

4. *Coloris bonitate.*] Pallor umbratilem vitam, desidiam et mollitiem arguere creditur. Romani multum sole utebantur, et in sole ungebantur, unde fuscus color ducebatur. Hinc exquisita arte colorem conservabant, amissum restituebant, usi ad id iatraliptis.

5. *Inhumanam negligentiam.*] Ab humanitate alienam, homine elegante indignam.

est, ne aut tarditatibus utamur in ingressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur; ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus a natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus, et si attentos animos ad decoris conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. Co-

7. *Tarditatibus utamur in ingressu mollioribus.*] Horat. lib. i. Sat. iii. 9.

*Nil æquale homini fuit illi.
Sæpe, velut qui,
Currebat, fugiens hostem:
per sæpe, velut qui
Junonis sacra ferret.*

Mollior tarditas est eorum, qui sensim ambulando imitantur histrionicos gestus, ut, quotiescumque gradum transferunt, modulos quosdam servare videantur.

Pomparum ferculis similes.] *Fercula* sunt machinæ, quibus signa et ornamenta hostibus crepta in triumphis, et deorum sacra in circensî pompa, tardo admodum gradu, ferebantur.

Suscipiamus nimias celeritates.] Ambros. de Offic. i. 18. "Nec cursim ambulare honestum arbitror, nisi cum causa exigit alicujus periculi, vel

justa necessitas. Nam plerumque festinantes anhelos videmus torquere ora:" cet.

8. *Perturbationes.*] Appetitus vehementiores, ut a Cic. definiuntur lib. iv. Tusc. c. 6. vel motus animi nimios, ut cap. 38. pr.

Exanimationes.] Cicer. lib. iv. Tusc. c. 8. "Terrorem [definiunt] metum concutientem, ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor et tremor et dentium crepitus consequatur; timorem, metum mali appropinquantis; pavorem, mentem loco moventem, ex quo illud Ennii,

Tum pavor sapientiam mihi omnem ex animo expellat; exanimationem, metum subsequenter et quasi comitem pavoris."

9. *Alteri.*] Cap. xxi. 1. "Alteri se adipisci id posse arbitrantur."

gitatio in vero exquirendo maxime versatur: appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus.

1 XXXVII. Et quoniam magna vis orationis est, eaque duplex, altera contentionis, altera sermonis: contentio disceptationibus tribuatur judiciorum, concionum, senatus; sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, sequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt; nulla sermonis: quamquam haud scio, an possint hæc

XXXVII. 1. *Eaque duplex.*] Vid. lib. ii. c. 14. pr.

Altera contentionis, altera sermonis.] Contentionem vocat, quæ actio est aliis, sive oratio in judicio, concione, senatu habenda: (quæ quod adversariam sententiam plerumque oppugnat, vehemens et contentiosa est) sermonem, quo in congressibus utimur familiaribus, (Gallis *discours*) ubi remissius ac lenius agimus.

Disceptationibus judiciorum.] Vid. c. xvi. 3. Hinc tria illa dicendi genera nata sunt: *judiciale*, quo in foro utebantur; *demonstrativum*, cui pro rostris fere erat locus; *deliberativum*, cum in senatu de rebus publice utilibus sententiam dicebant. Vide Voss. Institut. Orat. lib. i. c. 3.

Tribuatur.] Tamquam proprie his conveniens. Vid. c. 34. pr.

Sermo.] Hic versatur in eo genere, quod nostri rhetores *διδασκαλικόν* vocant. Id, quia a contentione dicendi abhorret, a veteribus, qui contentionis tantum præcepta tradiderunt, excusate omitti potuit. *Circuli* dicuntur plurium in publico coeuntium, in orbem consistentium et confabulantium cætus.

Disputationibus.] Vulgus *discursus* vocat, quibus vel ab uno, vel a pluribus de quacumque re in utramque partem differitur.

2. *Contentionis præcepta rhetorum.*] Duo genitivi, qui ab uno nominativo pendunt, ut c. 14. "Cæsar's translatio pecuniarum." Nep. Eum. x. 2. "Nonnullorum virtutis obtrectatio." Alter vero passivus, alter activus est, q. d. rhetores tradunt præcepta de contentione.

Haud scio an possint.] For-

quoque esse. Sed discentium studiis inveniuntur magistri: huic autem qui studeant, sunt nulli; rhetorum turba referta omnia. Quamquam, quæ verborum sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem, vocem habeamus; 4 in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis: utrumque omnino a natura petendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium et leniter. Nihil fuit in Catulis, ut eos exquisito judicio pu-

tasse et possint sermonis præcepta tradi. Vide c. xi. 1.

3. *Discentium studiis inveniuntur magistri.*] Si qui erunt, qui sermonis præcepta cognoscere cupiant, non deerunt magistri, qui ea tradant: quia vero ea nemo fere defulerat, fit inde, ut a rhetoribus vulgo prætereantur, et ad contentionem omnia referantur.

Verborum sententiarumque.] Verborum et rerum. *Præcepta sunt interpretare exstant;* tradita sunt et in litteras relata a rhetoribus. Vid. c. xi. 12.

4. *Sequamur.*] Adsectemus, consequi studeamus. Vid. c. i. 6.

A natura petendum est.] A natura id cuique tributum sit, necesse est: a qua nisi vocem liberalem, nisi os planum habueris, omnis dicendi labor peribit. Vid. Quintil. lib. xi. 3. 12.

Exercitatio augebit.] De qua Quintil. lib. xi. 3. 19. et 54. et 68. Sueton. Ner. c. 20. Cic. lib. i. de Orat. c. 61. Plutarch. in Demosth. p. 849.

Presse loquentium.] *Presse* loquitur, non solum qui breviter adstrictèque dicit, sed etiam qui singularum litterarum sonum ita exprimit, ne qua opprimatur, ne alia magis alia audiatur. Hæc significatio hujus loci est. Cicer. lib. iii. de Orat. cap. 11. "Nolo exprimi litteras putidius, nolo obscurari negligentius: nolo verba exiliter exanimata exire; nolo inflata et quasi anhelata gravius." Deinde: "Nostri minus student litteris, quam Latini: tamen ex istis, quos nostis, urbanis in quibus minimum est litterarum, nemo est quin litteratissimum togatorum omnium, Q. Valerium Soranum, lenitate vocis atque ipso oris pressu et sono facile vincat." Postea cap. 12. "Ex quo sic locutum esse ejus patrem judico, sic majores, non aspere, ut ille quem dixi, non vaste, non rustice, non hiulce, sed presse, et æquabiliter, et leniter."

5. *Nihil fuit in Catulis.*]

tares uti litterarum : (quamquam erant litterati, sed et alii) hi autem optime uti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis ; litteræ neque expressæ, neque oppressæ, ne aut obscurum esset, aut putidum. Sine contentione vox nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Craffi, nec minus faceta : sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero et fa-

Hoc dicit Cicero : Non Catuli præ ceteris suæ ætatis oratoribus insigni eruditione exculti, neque instructi erant subtiliter judicandi ea sollertia, quæ ab eximia quum reliquarum doctrinarum, tum grammaticæ cognitione proficisci solet : et tamen hi optime uti lingua Latina putabantur. Erant illi quidem minime indocti, sed non minus litterati etiam erant alii, qui tamen haud æquabant hanc eloquentiæ laudem Catulorum. Quid erat igitur, quo Catuli tantam gloriam consequuti sunt ? Suavitas vocis erat et lenis appellatio litterarum. Simili figura usus est Cic. de Orat. iii. 56. " Quid fuit in Graccho, — quod me puero tanto opere ferretur ? " Ovid. Trist. iii. 4. 21.

*Quid fuit, ut tutas agitare
Dædalus alas ?*

De Catulis vide c. xxii. 8. et c. xxx. 15.

Sed et alii.] Crediderim, Ciceronem scripsisse *sed ut alii.* Vide c. xxxviii. 3.

6. *Litteræ neque expressæ, neque oppressæ.]* Quintil. lib. i. 11. 4. " In primis vitia, si

qua sunt, oris emendet ; ut expressa sint verba, ut suis quæque litteræ sonis enuntientur. Quarumdam enim vel exilitate, vel pinguetudine nimia laboramus : quasdam, velut acriores, parum efficimus, et aliis non dissimilibus, sed quasi hebetioribus, permutamus."

Ne aut obscuram esset.] Ne litteræ obscurius exprimerentur. " *Putidum* non solum ab ore foetido et gravi, quod naribus præbetur, sed et quod auribus triste et insuave, austerum, rancidum, id *putidum* dici posse, auctoritas vetustatis admisit." Nonius vi. 68. Verba Ciceronis ex lib. iii. de Orat. c. 11. leges supra ad n. 4.

Sine contentione vox nec languens.] Et si nulla vocis contentione utebatur, tamen nec languida illa erat, nec tinnula. Vide Quintil. lib. ii. c. 11. pr. lib. xi. 3. 55. p. 1009.

7. *Uberior oratio L. Craffi.]* Major quidem in Craffo erat dicendi copia : nihilo tamen minus Catuli Latinius loqui credebantur. De Craffo vid. cap. xxx. 9.

cetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re, quid deceat, exquirimus. Sit ergo hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis minimeque pertinax: infit in eo lepos. Nec vero, tamquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudinem non iniquam putet. Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si feriis, severitatem adhibeat: si jocosis, leporem. In primisque provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse in moribus: quod maxime tum solet evenire, cum studiose de absentibus detrahendi causa, aut per ridi-

8. *Catuli patris frater.*] Frater uterinus. Uterque, C. Julius L. F. Cæsar Strabo, de quo xxx. 9. et Catulus pater, Popillia matre natus erat, cui mulieri defunctæ primum contigit in urbe publice laudari. Vid. Cic. lib. ii. de Orat. c. 7. et 11.

Contentiones aliorum sermone vinceret.] Cum leniter et remisse diceret, sermo ejus sale et facetiis conditior erat, quam aliorum pugnacissimæ orationes.

10. *Socratici maxime excellunt.*] In quibus Xenophon et Plato. Nam quia Socratici nihil se scire profitebantur, minus, quam alii, pugnaces et arrogantes erant.

11. *Tamquam in possessionem suam venerit.*] In possessionem aliquam suam. Sermo non excludat alios, id est, qui in circulis et conviviis loquetur, non sibi soli loquendi jus arroget, quasi in re sibi propria versetur.

Non iniquam putet.] Hoc κατὰ μέτρον dicitur, estque idem, quod: æquum putet, alternis loqui inter se pares.

13. *Per ridiculum.*] Desuit Ciceroni adverbium, quod alteri, *severe*, responderet. De elegante hac adverbii periphrasi vide Gronov. et Drakenb. ad Liv. xxx. 29. 3. et Cortium ad Sallust. Cat. xii. 5. et xx. 9.

eulum, aut severe, maledice contumelioſeque
 14 dicitur. Habentur autem plerumque fermo-
 nes aut de domesticis negotiis, aut de re pub-
 lica, aut de artium ſtudiis atque doctrina.
 15 Danda igitur opera eſt, ut etiam ſi aberrare ad
 16 alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed
 utcumque aderunt, (neque enim omnes iisdem
 de rebus, nec omni tempore, nec ſimiliter de-
 lectamur) animadvertendum eſt etiam, qua te-
 nus fermo delectationem habeat: et, ut inci-
 piendi ratio fuerit, ita ſit deſinendi modus.

1 XXXVIII. Sed quomodo in omni vita re-
 ctiffime præcipitur, ut perturbationes fugia-
 mus, id eſt, motus animi nimios, rationi non
 obtemperantes: ſic ejus modi motibus fermo
 debet vacare, ne aut ira exiſtat, aut cupiditas
 aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale ali-
 2 quid appareat. Maximeque curandum eſt, ut

14. *De re publica.*] De re-
 bus civilibus.

Doctrina.] Cujus pars eſt
 philoſophia, moralis maxime,
 qua vivendi ratio præſcribitur.

16. *Sed utcumque aderunt.*] Prout
 aderunt homines. Ita Plaut. Epid. i. 1. 47. et Pœ-
 nul. iii. 5. 9.

*Utcumque eſt ventus, exin
 velum vortitur.*

Cic. de Divin. ii. 42. “Per-
 inde, utcumque temperatus ſit
 aër, ita pueros orientes ani-
 mari atque formari.”

*Neque enim omnes iisdem de
 rebus.*] Subintellige ſermonibus.

Animadvertendum eſt etiam.]

Non illud modo faciendum,
 ut ad ea, quæ honeſtiſſima
 ſermonis argumenta ſunt, ora-
 tio revocetur: ſed præterea
 hoc animadvertendum, quo
 uſque ea ſine faſtidio audiri
 poſſit. *Tõ etiam* ſignificatio
 eſſe poteſt *adhuc*.

XXXVIII. 1. *Sed quomodo.*] *Quemadmodum* frequentius cum
ſic conſtruitur, quam *quomodo*.
 Neque tamen hoc ſine exem-
 plo diſum. Vide Turſellin.
 de Part. p. 939.

Ne aut ira exiſtat.] Se pro-
 ferat, emineat, erumpat.

Pigritia aut ignavia.] Vid.
 c. 9. pr.

eos, quibus cum sermonem conferemus, et vereri, et diligere videamur. Objurgationes etiam non numquam incidunt necessariae, in quibus utendum est fortasse et vocis contentione majore, et verborum gravitate acriore; id agendum etiam, ut ea facere videamur irati. Sed ut ad urendum et secandum, sic ad hoc genus castigandi, raro invitique veniemus, nec umquam, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil considerate potest. Magna autem parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut et severitas adhibeatur, et contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius id causa, qui

3. *Objurgationes etiam.*] Fit aliquando, ut in sermone necessariae sint objurgationes, ut aliquis objurgandus sit. Hic de ea tantum castigatione agit, quae verbis fit. De toto genere supra c. 25. extr.

Ut ea facere videamur irati.] Alii negationem inculcant. Cui hic locum non esse, tum tota orationis Tullianae consequutio, tum illud ostendit, quod hoc praecipuum interveniente conjunctione *etiam* cum prioribus (*vocis contentione majore et verborum gravitate acriore*) copulatur. Iram interdum simulandam esse, ne Stoici quidem, acerrimi illi iracundiae insectatores negabant. Senec. de Ira ii. 14. " Numquam itaque iracundia

admittenda est; aliquando simulanda, si segnes audientium animi concitandi sunt."

Sic et ad hoc genus.] Particulam *et*, qua Cicero pro *etiam* uti non solet, expelle.

Cum qua nihil.] Vid. statim, n. 7.

4. *Magna autem parte.*] *Magna autem ex parte* habes supra ad c. vii. 10.

Contumelia repellatur.] *Contumelia* est injuria existimationem alterius laedens, eumque in contemptum adducens. Ea a castigatione procul haberi, prohiberi et repelli debet.

5. *Ipsius id causa.*] Ideo, ut ejus salutem et utilitati consulatur. Sic *regis causa* lib. i. ep. i. 2. ubi vid. Curtium. Quem admodum Graecis *αἰρὸς* saepe

- 6 objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam pellere.
- 7 Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, neque iis, qui ad-
- 8 sunt, probari. Deforme etiam est, de se ipsum prædicare, falsa præsertim, et cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.
- 1 XXXIX. Et quoniam omnia persequimur, volumus quidem certe, dicendum est etiam, qualem hominis honorati et principis domum

πλεονάζει, sic Latini *is* frequenter adjiciunt, ubi nostris abundare videtur. Cic. xiii. ad Divers. ep. 28. "Illud quod supra scripsi, id tibi confirmo in meque recipio." Vide supra ad c. xxv. 3.

6. *Rectum est retinere.*] Hoc Latinum est, non, ut vulgus nostrum, *rectum est ut*. Lib. vi. Attic. Op. 9. extr. "Sed eum sine meis litteris ad te venire vix rectum erat." Sic *verum est* Horat. lib. i. ep. 7. extr.

Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.

Nobis indigna audiamus.] Convicia et probra immerentibus ingesta et vix tolerabilia.

Gravitatem retinere.] Constantiam in servando eo, quod rectum et decorum est, a quo non potest non discedere animus ira perturbatus."

7. *Cum aliqua perturbatione.*] Paulo ante n. 3. "Cum qua nihil recte fieri potest." Præpositio *cum* sæpe abundat. Vi-

de Gunther. Latin. Restit. part. ii. c. 43.

Ea nec constanter fieri possunt.] Pronomini *qui*, eleganter *is* postponitur. Vide infra iii. 27. 8. "Non ita possunt fieri, ut nobis constemus," id est, per omnia nobiscum consentiamus.

8. *Militem gloriosum.*] Comicum illum *militem gloriosum* Menandri, poetæ Græci, et Plauti, cujus hoc nomine inscripta fabula exstat. Eum Terentius quoque in Eun. act. ii. sc. i. in scenam produxit.

XXXIX. 1. *Omnia persequimur.*] Quæ ad officium inveniendum pertinent, quæque ad nostrum institutum faciunt.

Volumus quidem certe.] Hæc parentthesis arrogantiae suspicionem deprecatur. Laudatur, qui omnia, quæ ad rem pertinent, persequitur: reprehenditur, qui a se uno nihil esse præteritum putat, quod vix fieri potest.

placeat esse, cujus finis est usus, ad quem accommodanda est ædificandi descriptio: et tamen adhibenda commoditatis dignitatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio et plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit: hic

Placeat esse.] Verbum philosophorum proprium, cum suam de aliqua quaestione sententiam proferunt. Vide cap. ii. 11. vii. 5. xliii. 4.

Cujus finis est usus.] Usus est, qui finem modumque præscribit domui, quem excedere illa non debet. *Cujus finis est usus*, Græcorum sententia est, τῆς κτήσεως μέτρον ἢ χρηΐσις.

Ædificandi descriptio.] Domus extruendæ designatio, ἀκκονογραφία. Vid. Cat. cap. xvii. 4.

Adhibenda commoditatis dignitatisque diligentia.] Utriusque ratio est habenda.

2. *Cn. Octavio.*] Victori Persei regis, de quo navalem triumphum egit. Cot. fuit anno 588. Octaviani Cæsaris abavi frater, C. Octavii Rufi quaestorii, qui Augusti atavus fuit, filius. De eo vide Sueton. Aug. c. 2. Cicer. Philipp. ix. 2.

In Palatio.] Quæ pars urbis erat celeberrima, principum fere domibus occupata. Non

Palatino.

Novo homini.] Qui primus suæ familiæ consul factus fuerat. Ejus enim majores nullos omnino honores curules gesserant. Vide Curt. ad Sallust. Cat. c. xxiii. 6. Octaviæ quidem familiæ origo vetus erat, quæ a Tarquinio Prisco rege adlecta fuerat, sed postea ad plebem se contulerat, nec ullos honores ceperat.

3. *Scaurus.*] M. Æmilius Scaurus, Marci, senatus principis (c. xxii. 8.) ex Metella filius, Sullæ privignus, qui, magnificentissima ædilitate functus, ad præturam tantum pervenit, et cum consulatum peteret, repetundarum et ambitus accusatus, atque a Cicerone defensus est. Tullii oratio pro Scauro præter fragmenta pauca intercidit.

Accessionem adjunxit ædibus.] Suis ædibus Octavii domum, a se destructam, accessionis loco adjunxit, et magnam ea re invidiam sibi confluxit. Vid. Pan. l. xxxvi. c. 15.

fummi et clarissimi viri filius, in domum multiplicatam, non repulsam solum retulit, sed ignominiam et calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo tota quærenda: nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et ut in ceteris habenda ratio non sua solum, sed etiam aliorum: sic in domo clarissimi hominis, in quam et hospites multi recipiendi, et admittenda hominum cujusque modi multitudo, adhibenda cura est laxitatis. Aliter ampla domus dedecori sæpe domino fit, si est in ea solitudo, et maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari. Odiosum est enim, cum a prætereuntibus dicitur,

*O domus antiqua, heu quam dispari
Dominare domino!*

In domum multiplicatam.] Accessione Octavianæ amplificatam.

Et calamitatem.] Ambitus judicio, nisi fallor, damnatus. Nec obstat, quod repetundarum eum absolutum esse, legimus. Bis enim intra paucos dies ab eodem P. Triario in iudicium vocatus, bis ab eodem Cicerone defensus est. Priore judicio repetundarum, posteriore ambitus tuit reus: altero absolutum esse constat; altero condemnatum esse, indicia valde probabilia sunt. Vide Cic. ad Attic. iv. 16. ad Q. Fratr. iii. 2. Quintilian. iv. i. 69.

4. *Dominio domus honestanda est.]* Decoranda, nobilitanda.

6. *Aliter.]* Alioqui, si ea laxitatis adhibendæ causa non est, quam dixi. Lib. ii. c. 12. "Semper est jus æquabile quæsitum: neque enim aliter esset jus." Ibid. "Aliter iustitia non esset." Læl. c. 20. "Aliter amicitia stabiles permanere non possunt." Cornel. Nep. Them. c. 7. extr. "Aliter illos in patriam numquam essent recepturi."

Si est in ea solitudo.] Si non frequentatur ab hospitibus amicis, clientibus.

Alio domino.] Quam diu alium dominum habuit.

7. *O domus antiqua.]* Versus incerti poetæ antiqui, ad quem etiam adludit Philipp. ii. 41. "O tecta ipsa misera, quam

quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cavendum autem est, præsertim si ipse 8 se ædifices, ne extra modum sumtu et magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiose enim plerique, 9 præsertim in hanc partem, facta principium imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quam multi villarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus. Eademque mediocritas ad omnem usum cultumque vitæ transferenda est. Sed

dispari domino! Quamquam quo modo iste dominus? sed tamen a quam dispari tenebantur." E carmine trochaico vel iambico versum alterum ἀκρόφαλον, alterius vero πεντημιμῆρος a Cicerone depromptum esse opinor.

Dominare.] Passive, more veterum poetarum.

His temporibus in multis licet dicere.] Pompeii et ceterorum, qui cum eo perierunt, domos significat, quas Cæsar aliis dominis habendas dederat priorum distissimilimis, ut ipsius Pompeii Magni Antonio triumviro. *In multis est de multis.* Vid. ad lib. ii. 16. extr.

8. *Ne extra modum prodeas.*] Ne modum excedas.

Multum mali etiam in exemplo est.] Ipsum exemplum non servati in ædificando modi nocet, et, dum alios ad imitandum provocat, multorum malorum causa est. Imitantur enim illi etiam, quorum fa-

cultates id minus patiuntur. Itaque ipso exemplo in hoc genere peccatur.

9. *In hanc partem.*] In malam partem.

Principium.] Vulg. *principium.* Vide, quos laudat Drakenb. ad Liv. ii. 27. 12.

L. Luculli.] Ejus, qui adversus Mithridatem bellum gessit. Vide pro Leg. Manil. c. 8. Vitam ejus scripsit Plutarchus: virtutes, quæ non contemnendæ fuerunt, Cicero exponit lib. iv. Academ. pr. qui inscribitur Lucullus. De sumtuosissimis ejus villis vide Plin. lib. ix. 54. qui ideo eum a Pompeio *Xerxem togatum* appellatum scribit. Varro lib. i. R. R. c. 13. "Pessimo publico ædificatas," ait.

Mediocritas—transferenda est.] Eadem mediocritas, quæ in villis ædificandis adhiberi solet, ad omnem vitam est transferenda, ut nihil fiat nisi intra modum.

- 10 hæc hac tenus. In omni autem actione suscipienda tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad officia conservanda accommodatius: deinde, ut animi advertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus; ut neve major, neve minor cura et opera suscipiatur, quam causa postulet: tertium est, ut caveamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem et dignitatem, moderata sint.
- 11 Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius.

10. *In omni autem actione.]* Ne ἀνακεφαλαίωσιν esse putes eorum, quæ Cicero antea dixerat. Nova hinc tractatio orditur. Et sane, quum noster in prioribus exposuisset, quid decorum sit in vestitu, in sermone, in domo cultuque vitæ: consentaneum erat hic adjicere, quod decorum servandum sit in rebus agendis, et in administrandis conficiendisque negotiis.

Ut appetitus rationi pareat.] Ne quid stulte suscipias ea adpetendo, quæ vel numquam adsequare, vel cum dedecore et damno conjuncta habeas.

Ut caveamus.] Id, quod sequitur, non cavendum est, sed sequendum et curandum, ut fiat. At verbi *caveo* et *vis* et *syntaxis* sæpe eadem est, quæ verborum *curo*, *prospicio*, *video*. Cic. de Fin. ii. 31. "Tam accurate tamque diligenter caveat et sanciat, ut Amynomachus," cet. Ibid. "Tantum dico, magis fuisse vestrum agere Epicuri diem natalem,

quam illius testamento cavere ut ageretur." Plura dedit Perizon. ad Sanct. iv. 15. 29. p. 811.

Speciem et dignitatem.] Externum splendorem et ornatum, qui in cultu et alio paratu in oculos hominum incurrit.

11. *Decus ipsum tenere.]* Noster in præceptis decori tradendis hoc loco versatur. Ut decorum servetur, modum tenendum, ut modus teneatur, decus servandum esse præcipit. In his *decus* significat ornatum, amplitudini ac dignitati cujusque rei vel hominis convenientem. Hic ornatus intra quos fines subsistere debeat, Cicero paullo ante exposuit, quum ostenderet, qualem hominem honorati domum esse placeat. Dicendi forma, *decus tenere modus est optimus*, similis est illi infra iii. 29. 18. "Non facere perjurium est." Infinita verba commode nominum vices sustinent.

Horum tamen trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

XL. Deinceps de ordine rerum et de opportunitate temporum dicendum est. Hæc autem scientia continentur ea, quam Græci εὐταξίαν nominant: non hanc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest; sed illa est εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam² appellemus, sic definitur a Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur aut dicentur, loco suo collocandarum. Ita videtur³ eadem vis ordinis et collocationis fore. Nam

Præstantissimum est, appetitum obtemperare.] Dicitur hoc est, quemadmodum illud, c. xxxviii. 6. "Rectum est autem—gravitatem retinere."

XL. 1. *Hæc autem scientia continentur ea*] Εὐταξίαν a Cicerone scientiam appellari, mirum videri non poterit, quum ab eodem modestia in proximis scientia appelletur. Εὐταξίας duas species Cicero constituit: modestiam, five scientiam ordinis et loci nobis ipsis convenientiam, ejusque servandi verendum; et ordine quidque faciendi prudentiam. Hanc dispositum vocari a Tacito lib. ii. Hist. c. 5. dispositam vitam a Plinio lib. iii. ep. 1. observat Gronovius.

Non hanc, quam.] Accusativus hanc a verbo nominant suspensus.

Sed illa est εὐταξία.] Quia prægreditur non hanc, expectare possit aliquis sed illam εὐ-

ταξίαν. Ita vero constructionem orationis Cicero variare solet. De Or. i. 27. "Has causas inveniebam duas: unam—Altera est," cet. De Off. i. 6. 3. "Duo vitia vitanda sunt: unum—Alterum est vitium," cet.

2. *Ut eandem nos modestiam appellemus.*] Ut eandem modestiam appellare liceat, quæ proprie aliud significat. Nam proprie μετρίότης est; nova significatione εὐταξία, quæ alio Latino vocabulo appellari nequit.

Loco suo collocandarum.] Id est, opportuno tempore dicendarum et agendarum, ut ipse paullo post explicat. Non differt igitur ab hac definitione illa, quam n. 4. adfert, "Scientia opportunitatis idoneorum ad agendum temporum."

3. *Ita videtur eadem vis.*] Eadem vis est eadem significatio.

- [et] ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis et accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum
- 4 Græce *εὐκαιρία*, Latine appellatur occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quam ita interpretamur, ut dixi, scientia fit opportunitatis idoneorum
- 5 ad agendum temporum. Sed potest eadem esse prudentiæ definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatione, et temperantia, et earum similibus virtutibus quærimus. Itaque, quæ erant prudentiæ propria, suo loco dicta sunt. Quæ autem harum virtutum, de quibus jam diu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, et ad eorum approbationem, quibus cum vivimus, nunc dicenda sunt.
- 6 Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut, quem ad modum in oratione constanti, sic in vita omnia sint apta inter se et convenientia.
- 7 Turpe est enim valdeque vitiosum, in re severa convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre

Nam et ordinem.] Et pro etiam Ciceroni insolens, et copulæ hic locus nullus esse videtur.

4. *Modestia hæc, quam ita interpretamur.]* Modestia hac significatione, quam ei tribuimus.

5. *De qua principio diximus.]* Cap. 5. et 6.

Moderatione.] Quam antea *modestiam* dixit.

6. *In oratione constanti.]* Quæ ab homine sanæ mentis pro-

fecta nihil, quod sibi ipsum repugnet, habet: quæ secum per omnia consentit: in qua rerum, verborum et vocis est æqualitas.

Apta inter se.] Connexa, co-hærentia.

7. *Convivii dicta.]* Dictæ, qualia in conviviiis, inter pocula jaçantur.

Delicatum.] Minus pudicum, mollem, qualis est amantium.

fermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in prætura Sophoclen, iique de communi officio convenissent, et casu formosus puer præteriret, dixissetque Sophocles, “O puerum pulchrum, Pericle!” “At enim prætorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere.” Atque hoc idem Sophocles si in athletarum probatione dixisset, iusta reprehensione caruisset: tanta vis est et loci, et temporis. Ut, si qui, cum caussam sit acturus, in itinere aut in ambulatione secum

8. *Pericles.*] Vid. c. xxx. 9.

In prætura.] Plutarch. “Ὅτε ὑπερατηγῶν ἐξέπλευσε μετ’ αὐτῶ. Nihil enim aliud est prætor, quam στρατηγός. Vide Bosium in Ind. ad Cornel. Nepot.

Sophoclen.] Solent auctores optimi Græcas terminaciones in Græcis nominibus fervare. Attici vero non Σοφοκλία solum, sed etiam Σοφοκλήν dicebant. Ita in antiquo codice Gu. apud Corn. Nepotem *Themistoclen, Iphicraten, Datamen, Mandroclen* diserte scriptum esse vidi. Ex eadem declinatione manaverunt, qui in Cicerone mox sequuntur, vocativi *Pericle, Sophocle*.

Non solum manus, sed etiam oculos abstinentes.] Valer. Max. i. iv. 3. “Intemperantiam ejus increpans dixit, prætori non solum manus a pecuniæ lucro, sed etiam oculos a libidinoso adspæctu continentibus esse debere.”

Atque hoc idem.] Sententia

postulat atqui.

In athletarum probatione.] Proprium de hac re verbum est *probatio*, quæ est exploratio, qua robur et ars athletarum experimentis cognoscitur. Eos nudos certasse, notissimum est.

9. *Secum ipse meditetur.*] *Meditari* non est tantum *secum attentius cogitare*, quod quidem sequitur, sed ab hoc distinguitur: verum etiam exercere, et ad quamcumque rem se præparare. Hinc et *meditatio campestris* dicitur, de militari exercitatione. Frequentissime de iis usurpatur, qui declamando exercentur. Cic. i. de Orat. c. 61. de Demosthene: “Perfectum meditando, ut nemo planius eo locutus putaretur.” Lib. ii. Offic. c. 13. “Quod etiam tum poterat domi cum laude meditari.” Hinc Quintil. lib. iv. c. ii. 29. “Declamationem [vocat] forensium actionum meditationem,” id est, præparationem.

ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur, incitia temporis. Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut, si quis in foro cantet, aut si quæ est alia magna perversitas, facile apparent nec magno opere admonitionem et præcepta desiderant. Quæ autem parva videntur esse delicta, neque a multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum. Ut in fidibus aut in tibiis, quamvis paullum discrepent, tamen id a sciente animadverti solet: sic videndum est in vita, ne forte quid discrepet; vel multo etiam magis, quo major et melior actionum, quam sonorum, concentus est.

1 XLI. Itaque, ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes esse volumus animadverfores vitiorum, 2 magna sæpe intelligemus ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superciliarum aut remissione

Inhumanus.] Dicitur inhumanus, cujus mores ab ea vivendi et cum aliis agendi ratione discrepant, quæ liberalibus et eruditis hominibus probatur. Hæc *humanitas* paullo post vocatur.

10. *In foro cantet.*] Ubi artifices scenici tantum cantantes audiri solebant. Idem est *in foro saltare* lib. iii. cap. 19. pr. Vide supra ad c. xxxi. 10. Non *temulentam* tantum et *temerariam cantionem* improbat, sed omnem musices usum in

publico, Romanis moribus improbatum. De carminibus secularibus et Saliaribus nihil hic attinet dicere.

11. *Parva videntur esse delicta.*] Levia peccata.

12. *Discrepent.*] Diffonent, non concinant.

Videndum est.] Cavendum. Vide ad c. xiv. 2.

XLI. 2. *Ex oculorum obtutu.*] Conjectu oculorum, eorum ad obtuendum directione.

Ex superciliarum aut remis-

aut contractione, ex mæstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis et submissione, ex ceteris similibus, facile judicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturaque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quidque eorum sit, ex aliis judicare: ut, si quid dedeceat in illis, vitemus ipsi. Fit enim nescio quo modo, ut magis in aliis cernamus, quam in nobismet ipsis, si quid delinquitur. Itaque facillime corriguntur in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi causa, magistri. Nec vero alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam usu peritos, et, quid iis de quoque officii genere placeat, exquirere. Major enim pars eo fere deferri solet,

sione aut contractione.] Supercilia, quæ fronti subjecta sunt, remittuntur, cum animo sumus tranquillo, leni et placato; contrahuntur, cum tolluntur ab iratis vel superbis, quibus altum supercilium tribuitur. Quintil. lib. xi. 3. 79. "Ira contractis, tristitia deductis, hilaritas remissis [superciliis] ostenditur."

Ab officio.] A decoro.

3. *Quale quidque eorum sit.]* Decorum sit, nec ne, in aliis observare, existimare, in quibus eadem videre licet. In aliis enim nostros mores, tamquam in speculo, intueri possumus.

Si quid dedeceat alios.] Hanc liberis suis præcipiendi rationem patribus olim probatissi-

mam fuisse, discas a Terentio iii. Adelph. iii. 60.

Nihil prætermitto, consuefacio: denique

Inspicere tamquam in speculum in vitas omnium

Jubeo, atque ex aliis sumere exemplum sibi.

Eandem in patre suo laudat Horat. Sat. i. 4. 105.

4. *Magis in aliis cernamus.]* Senec. lib. ii. de Ira c. 28.

"Aliena vitia in oculis habemus, a tergo nostra sunt." Vide Phædr. lib. iv. Fab. 9. Horat. Sat. i. 3: 24.

6. *Adhibere.]* In consilium, eos contulere.

7. *Major enim pars.]* Plures hominum id probant et rectissimum putant, quod ipsa natura præscribit: et, licet a-

quo a natura ipsa deducitur: in quibus videndum est, non modo quid quisque loquatur, sed etiam quid quisque sentiat, atque etiam, qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores, et ii, qui figura fabricantur, et vero etiam poetæ, suum quisque opus a vulgo considerari vult; ut, si quid reprehensum sit a pluribus, id corrigatur: hique et secum, et cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum iudicio permulta nobis et facienda, et non facienda, et mutanda, et corrigenda sunt. Quæ vero more agentur institutisque civilibus, de iis nihil est præcipiendum. Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem consue-

liqui inde aberrant, haud facile tamen fit, ut major pars in iudicio de officiis ferendo fallatur. Quod igitur optimis et doctissimis decorum videbitur, id maxime sequendum.

Quid quisque loquatur.] Multa enim opinionum portenta adferri solebant a philosophis, quæ vitæ actu ipsi minime probabant. Naturæ enim bonitate victi alia dicebant, alia sentiebant. Vid. c. ii. 6.

8. *Signa fabricantur.*] Aliis pluribus locis *fabricari* activa significatione a Cicerone usurpatur.

Et vero etiam poetæ.] *Et vero* adfirmans est particula, qualis fere *et certe*. Philipp. ii. c. 17. pr. "Et vero adhibes joci causa magistrum, suffragio tuo et compotorum tuorum

rhetorem." De Clar. Orat. c. 44. extr. "Et vero fuit in hoc et popularis dictio excellens." Poëtarum recitationes, quibus in theatris sæpe aliorum iudicia explorare voluerunt, non ignotæ sunt.

9. *More agentur.*] Pro aguntur. Ita loqui solet Cicero. Hoc ipso capite n. 12. "Cedere iis qui magistratum habebunt." Supra c. xi. 7. "Ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt." Infra c. xlii. 10. "Illinc adsumes, quæ ad hunc locum pertinebunt."

Institutisque civilibus.] Quibus non eadem omnibus sunt honesta atque turpia, ut ait Corn. Nep. præf.

10. *Aut Aristippus.*] Aristip-

tudinemque civilem fecerint, locutive sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis illi et divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum vero ratio tota est ejicienda. Est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis atque magnis est, bene de re publica sentientes, ac bene meritos, aut merentes, sic, ut aliquo honore aut

pus, genere Cyrenaicus, Socratis quidem auditor, sed summus voluptatis defensor et amator: a quo *Cyrenaici* philosophi dicti sunt. Ingenio ad omnia apto fuisse traditur, divitum adfectator aulisque multo, quam ceteri philosophi, accommodator. Vide de eo Diog. Laërt. lib. ii. 65. seqq. Horat. Epist. i. 17. 23.

Omnis Aristippum decuit color, et status, et res.

Conjunctionem aut non ubique simpliciter disjungere, jam inde satis intelligitur, quod aut etiam sine reprehensione dicimus. Tum vero pluralis numeri verbum eleganter subjungitur. Sulpicius ad Cic. l. iv. ep. 5. "Quid est, quod tu, aut illa, cum fortuna hoc nomine queri possitis?" Cic. de Or. ii. 4. "Ut ne Sulpicius familiaris meus, aut Cotta, plus, quam ego, apud te valere videantur."

Contra morem consuetudinemque.] De religione dissenfit a Græcis Socrates: Aristippus meretrices sectatus est, vixitque luxuriosius, quam philosophum decuit. Senec. de

Tranq. Anim. c. 15. "Cum pueris Socrates ludere non erubescerat: et Cato vino laxabat animum: et Scipio triumphale illud et militare corpus movit ad numeros."

Divinis bonis.] Ingenium, doctrinam, eloquentiam, animi magnitudinem hoc nomine appellat.

11. *Cynicorum vero ratio tota.*] Impudens Cynicorum vendi et agendi ratio, qui omnem verecundiam sustulerunt. Vid. c. xxxv. 6.

12. *Quorum vita perspecta in rebus honestis.*] Quorum virtus in omni vita spectata est, qui multa virtutis specimina ediderunt.

Sic, ut aliquo honore aut imperio affectos.] Divise scribendum sic, ut. Privatos etiam homines, qui bene de republ. sentiunt ac merentur, quales sunt viri docti, philosophi, oratores, observandos et colendos esse dicit, non minus, quam magistratus. Quid his debeamus, postea docet, cum ait, *cedere iis qui magistratum habebunt.*

imperio affectos, observare et colere debemus: tribuere etiam multum senectuti: cedere iis, qui magistratum habebunt: habere dilectum civis, et peregrini: in ipsoque peregrino, pri-
 13 vatimne, an publice venerit. Ad summam, ne agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem et consociationem colere, tueri, servare debemus.

1 XLII. Jam de artificiis et quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc fere ac-
 2 cepimus. Primum improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incurrunt: ut portito-

Tribuere multum.] Honorem habere. C. xxii. 14.

In ipsoque peregrino.] Quod attinet ad peregrinum. Subaudi *dilectum habere*, id est discernere.

Privatimne an publice venerit.] Utrum suorum negotiorum causa adsit, an a tota civitate sua missus.

13. *Ad summam.*] Sic semper Cicero, non *in summa*, ut Plinius solet, et alii. Cælius etiam ad Cicer. lib. v. Epist. 14. extr. "Ad summam, quæris, quid putem futurum."

XLII. 1. *Artificiis.*] Sic *opificia* vocabantur a Romanis.

Liberales.] Ingenuis hominibus, civibus Rom. honesto loco natis digni. Nam et infima civium Rom. classis aliquam partem ex opificibus constabat. Vid. Orat. iv. Catil. c. 8.

Sordidi.] Non *turpes* et *infames* dicit, sed *sordidos*, qui *liberalibus* opponuntur, quod in-

fimo hominum sordidissimorum generi conveniunt, servis et libertis, horumque similibus.

Hæc fere accepimus.] A majoribus: ab his ita institutum esse scimus, ut sordida habeantur officia, cetera.

2. *Ut portitorum, ut feneratorum.*] *Portitores* erant, qui portoria exigebant, operamque publicanis in his exigendis locabant. *Publicanorum* vero ordo honestissimus erat, isque ex equitibus Rom. constabat, qui publicum, id est, vectigalia P. R. per omnes provincias atque in ipsa Italia redimebant, eaque per alios, in quibus portitores erant, exercebant. Hos *τιλώνας* Judæis invisos et infimæ notæ hominibus adnumeratos fuisse, constat ex sacris litteris. *Fenestores* non sunt, qui pecunias aliis credunt haud plane gratuita: (neminem enim Romanorum puduit legitimas u-

rum, ut feneratorum. Illiberales autem et for- 3
didi quæstus mercenariorum omnium, quorum
operæ, non quorum artes emuntur. Est enim
in illis ipsa merces auctoramentum servitutis.
Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mer- 4
catoribus, quod statim vendant. Nihil enim
proficiant, nisi admodum mentiantur. Nec
vero est quidquam turpius vanitate. Opifices- 5
que omnes in fordida arte versantur. Nec e-

suras pacisci, capere et exige-
re) sed qui omnem pecuniam
in fenore ponunt, hunc unum
quæstum norunt, et quacum-
que arte cum aliorum detri-
mento et injuria lucrum fa-
ciunt.

3. *Mercenariorum.*] Omnes
eos Romani vocabant *merce-
narios*, qui mercedes accipie-
bant. In his erant et *scribæ*
et alii, qui non gratuitam o-
peram aliis præstabant. Vide
Cornel. Nep. Eum. c. 1. Plin.
lib. iv. epist. 22. Nam et rei-
publ. et amicis sine ulla mer-
cede inferviendum putabant
Romani, qui solo honore con-
tenti esse volebant vident. Duo
vero mercenariorum genera
constituuntur: unum eorum,
quorum *operæ* conducuntur,
ut fossorum, bajulorum, ligna-
torum; alterum eorum, quo-
rum *artes*, id est, artis opera,
emuntur, ut pictorum, statua-
riorum, cælatorum. Hos for-
didorum numero eximit, ac
potius honestis pares ponit, si
major præsertim eorum arti-
bus prudentia insit.

Est enim in illis ipsa merces.] Quod ad illos attinet: ut cap.

41. extr. in *ipso peregrino*. Vid.
c. xv. 2.

Auctoramentum.] Obligatio
ad serviendum pacta mercede
contracta.

4. *Qui mercantur a mercato-
ribus.*] Quos Græci *καπήλας*,
Latini *propolæ* dicunt, qui
emta carius vendunt. Hos
Romani non ab honoribus
tantum petendis, sed a militia
quoque repellebant.

Vanitate.] Mendacio.

5. *Opificesque omnes.*] Græ-
cis *βάναισοι, χειρωνακτες, χει-
ροτέχναι*, Latinis *fellularii*. Er-
go *opifices* non eximuntur n.
3. Sordidi certe habebantur
futores et id genus alii. Id
factum est eo, quod artes suas
venales habent, nec plus,
quam propolæ, lucrari crede-
bantur, nisi ad modum men-
trentur. Apud Græcos qui-
dem opifices honestos habitos
fuisse, præter alios docet Lu-
cianus in somnio; apud Ro-
manos vero omnis *βαναισία*
ad servos erat amandata, teste
Dionys. Halicarn. lib. ii. c.
28.

*Nec enim quidquam ingenuum
potest habere officina.*] Non tam

nim quidquam ingenuum potest habere officina. Minimeque artes eæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum :

Cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores.

ut ait Terentius. Adde huc, si placet, unguentarios, saltatores, totumque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini

viſtus et cultus, quam fordida et plane mercenaria eorum opera ab ingenuitate aliena est.

6. *Cetarii.*] Qui majores pisces venditabant, salsamentarii, qui a piscatoribus distinguuntur, quod hi recentes, illi factos pisces præbebant. *Lanii*, quos nunc laniones vocare malunt sine veterum exemplo, a lanianis pecoribus dictos. *Fartores*, qui inficia et farcina faciant, ἀλλαντοπωλῆαι.

Ut ait Terentius.] ii. Eun. ii. 26.

Unguentarios.] Qui pretiosa unguenta præparant venduntque, quibus in conviviis ad delicias utebantur.

Saltatores.] Histriones, et ab Augusti temporibus, *pantomimos* maxime, qui vel sine verbis saltando exprimebant, quæ intelligi volebant, ideoque præ ceteris ἀρχησαί, *saltatores* dicebantur. Vide Lucian. de Saltatione p. 809. De horum infamia Cornel. Epam. c. 1.

Ludum talarium.] *Talarium ludus*, etſi a *tesserarum* ludo diversus est, pro toto tamen ge-

nere ponitur, dum omnes eos infames esse ostendit, quibus ex alea quæstus est.

7. *Ut medicina.*] Accipe sexto casu.

Quorum ordini conveniunt.] Hæc adjicit Cicero, ut intelligatur, medicinæ, architecturæ, philosophiæ, grammatices et rhetorices professionem, id est, alios his disciplinis erudiendi munus, et legitimum ex eo quæstum, esse eum quidem honestum et plebeis haud erubescendum; sed minus tamen iis decorum, qui summo loco nati sint. Senatorio enim et equestri ordine natos tales artes publice esse profectos, haud facile invenias. Eos tamen excipio, qui vel suo vitio majore spe exciderunt, vel fortunam iniquiorem habuerunt. Vide Plin. iv. epist. 11. pr. Ipsa vero earum scientia nemini probro, omnibus ornamento, nonnullis etiam ad honores suffragata fuit, dummodo quæstus inde abesset. Vid. c. vi. 5.

conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: fin magna et copiosa, multa undique apportans multisque sine vanitate impartiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si satiata quæstu, vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex ipso portu se in agros possessionesque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agri cultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua,

8. *Mercatura autem si tenuis.*] Vid. ad n. 4.

Sin magna et copiosa.] Quam dicunt magnariam. Ab ea ne equites quidem et senatores semper abstinerunt, quos per servos certe negotiari solitos constat. Numquam tamen hoc quoque liberalioris quæstus genus in nobilibus hominibus offensione caruit, manetque vetus de mercatura opinio etiam nunc in Germania et Gallia.

Impartiens.] Vide c. xxvi. 9. *Infacetus* lib. iii. 14. pr. Ita *subterjacio, occaao, occano, requæro* et similia in libris antiquis reperias.

Non est admodum vituperanda.] Hinc suspicari licet, fuisse illis etiam temporibus nobiles, qui mercibus mutandis rem facerent: quos ita non reprehendit, ut tamen laudari nolit.

9. *Ut sæpe ex alto in portum.*] Si, ut sæpe ex mari se in portum recepit, ita tandem ex ipso portu se in agros pos-

sessionesque contulerit, id est, pecuniam mercatura quæsitam in fundis collocarit, et reliquam vitam agro colendo exegerit. Quamvis præcedat *ut*, tamen *sic* abesse potest. Vide supra ad c. i. 1.

10. *Ex quibus aliquid acquiritur.*] Quibus divitiæ comparantur.

Nihil est agri cultura melius.] Eam ex Romuli institutis Romani ceteris quæstibus præferbant. Ideo in ea laudibus efferenda cum poetis, Virgilio (lib. ii. Georg. extr.) Horatioque (Epod. 2.) certarant rusticæ rei scriptores, Cato in Proœm. Columella lib. i. Præf. Plinius lib. xviii. c. 3. et 5.

Agri cultura.] Separatis vocabulis scriptum est. Tenendam censeo hanc orthographiam, ne deferantur imperiti in errores similes illi, quo Ricciolus in Profod. Reform. comminiscitur, nomen *agricultor*, quod *divise agri cultor* scribendum erat, secundam syllabam corripere.

quoniam in Catone majore fatis multa diximus, illinc affumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

1 XLIII. Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quem ad modum officia ducerentur, factis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio et comparatio; de duobus honestis utrum honestius: qui locus a Panætio est prætermis-
3 sus. Nam cum omnis honestas manet a partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera
4 communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est. Placet igitur, aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducan-

In Catone majore.] Cap. 15. et proximis inde.

XLIII. 1. *Sed ab iis partibus.]* Honestatis partes sunt prudentia, justitia, fortitudo, modestia. Ab his quemadmodum ducerentur officia, hactenus offendit.

2. *Contentio et comparatio.]* Contentio non est pugna, ut cuidam placet, sed collatio et rerum similibus inter se comparatio. Dicimus enim *facere contentionem hominum, rerum, pro conferre inter se homines vel res.*

De duobus honestis utrum honestius.] Honestis nihil esse honestius, recto nihil rectius, adfirmabant quidem Stoici: (vid. Paradox. iii. c. 1. extr.) sed si

acciderit, ut de duobus honestis alterutrum tantum præstari possit, deliberandum utriusque, utrum præsentis temporis sit accommodatius.

A Panætio est prætermisus.] Vid. c. 3. extr.

3. *Cognitionis.]* Prudentiæ, Communitatis, justitiæ communitatem servantis. *Magnanimitatis, fortitudinis. Moderationis, temperantiæ.*

4. *Officia quæ ex communitate.]* Aptiora naturæ sunt officia, quæ a conservanda hominum societate ducuntur, quam quæ a vero investigando: *cujus studio a rebus gerendis abduci contra officium est, ut ait cap. vi. 6.*

tur: idque hoc argumento confirmari potest, 5
 quod, si contigerit ea vita sapienti, ut in omni-
 um rerum affluentibus copiis omnia, quæ co-
 gnitione digna sunt, summo otio secum ipse
 consideret et contempletur: tamen, si solitudo
 tanta sit, ut hominem videre non possit, exce-
 dat e vita. Princepsque omnium virtutum illa 6
 sapientia, quam σοφίαν Græci vocant (pruden-
 tiam enim, quam Græci εὐρύνησιον, aliam quam-
 dam intelligimus, quæ est rerum expetenda-
 rum fugiendarumque scientia) illa autem sapi- 7
 entia, quam principem dixi, rerum est divina-

5. *Omnia quæ cognitione di-
 gna sunt.*] Verba ita inter se
 connectenda sunt. "Idque hoc
 argumento confirmari potest,
 quod [sapientis,] si solitudo tan-
 ta sit, ut hominem videre non
 possit, si [etiam] ea vita [ei]
 sapienti contigerit, ut omni-
 um rerum affluentibus copiis,
 [licet omnium rerum copia
 affluat] summo otio secum ip-
 se consideret et contempletur
 omnia, quæ cognitione digna
 sunt, tamen excedat e vita."
 Prima, quod [sapientis] cohæ-
 rent cum ultimis, tamen exce-
 dat e vita.

Tamen si solitudo tanta sit.
 Hoc tamen respondet conjun-
 ctioni *et*, quæ significat *etiam*.
 Sapientis, inquit, etiam si ea vi-
 ta sibi contigerit, ut omnium
 rerum copia affluens totum se
 dare possit rerum cognitioni,
 tamen in vita manere nollet.

Excedat e vita.] Cicero lo-
 quitur de sapientis judicio.
 Mortem eum huic vitæ præ-
 laturum esse dicit. Nam *ex-*

cedat e vita est, e vita *excessu-*
rus sit libenter, moriturus po-
 tius sit. Lib. iii. cap. xviii.
 11. "Si vir bonus habeat
 hanc vim, ut, si digitis concre-
 puerit, possit in locupletum te-
 stamenta nomen ejus irrepere:
 hac vi non utatur." Rem e-
 amdem his verbis exprimit
 Læl. c. 6. "Cui potest esse
 vita vitalis, (ut ait Ennius)
 qui non in amici mutua be-
 nivolentia conquiescat?" Lib.
 v. de Fin. c. 20. "Itaque, ut
 quisque optime natus institu-
 tusque est, esse omnino nolit
 in vita, si gerendis negotiis or-
 batus possit paratissimis vesci
 voluptatibus."

7. *Illam autem sapientiam.*] Hic
 mutatis paullum verbis conti-
 nuatur oratio, atque *autem* est
 adsumtionis particula, non ad-
 versativa, ut cap. i. 3. ubi plu-
 ra de hoc Ciceroniano post
 parenthesis connectendi more
 dixi.

Rerum est divinarum et hu-
manarum scientia.] Vercies phi-

rum et humanarum scientia: in qua continentur deorum et hominum communitas, et societas inter ipsos. Ea si maxima est, ut est, certe necesse est, quod a communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio contemplatioque naturæ manca quodam modo atque inchoata fit, si nulla actio rerum consequatur. Ea autem actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. Pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergo hæc cognitioni anteponenda est. Atque id optimus

lophi, Stoici maxime, mundum vel ipsum deum, vel dei esse partem putarunt. Hinc *res divinas* vocant naturales; quippe quæ ad immortalē naturam quam vocant, pertinent. Ad harum cognitionem hominem nasci, eamque cum diis nobis communem esse volebant. *Res humanas* appellant eas, quibus vitæ societas conservanda est. Harum igitur rerum scientia dicitur illis *sapientia*.

In qua continetur deorum et hominum communitas.] Sapientia illa non modo docet conjunctionem, quæ inter deos et homines, interque homines ipsos intercedit: sed communitatem, qua dii hominesque cives ejusdem civitatis sunt, ipsa conficit ejusque vinculum est. Docebant enim Stoici, teste Ario Didymo apud Euseb. Præparat. Evang. l. xv. c. 15. "Ὅτι ὁ κόσμος οἰονεὶ πόλις ἐστὶν ἐκ θεῶν ἔ ἀνθρώπων συνεσῶσα, τῶν μὲν θεῶν τὴν ἡγεμονίαν ἔχόντων, τῶν δὲ ἀνθρώπων

ὑποπεταγμένων. Κοινωνίαν δ' ὑπάρχειν πρὸς ἀλλήλους, διὰ τὸ λόγῳ μετέχειν, ὅς ἐστι φύσει νόμος.

Ea si maxima est.] Ad communitatem et societatem referatur. "Ea [societas] si maxima est, [si latissime patet] ut est: certe necesse est, quod a communitate [quam sine actione tueri nequeas] ducatur officium, id esse maximum." Ita quadrat ratio, quæ sequitur: "Etenim cognitio," cetera.

Ut est, certe necesse est.] Certe cum necesse est conjunge. Adverbia certe, profecto ἀποδόσεις periodorum a si incipientium apta esse, exemplis Ciceronis ostenditur apud Turfellinum in particula Si. Parenthesis *ut est* sine additamento consistit. Cic. l. v. ad Divers. ep. 11. "Si vero improbus fuerit, ut est, duces eum captivum in triumpho."

8. *Inchoata.*] Imperfecta.

9. *Ergo hæc.*] Hæc actio. Vid. c. seq. n. 7.

quisque re ipsa ostendit et iudicat. Quis enim 10
est tam cupidus in perspicienda cognoscenda-
que rerum natura, ut, si ei tractanti contem-
plantique res cognitione dignissimas subito sit
allatum periculum discrimenque patriæ, cui
subvenire opitularique possit, non illa omnia
relinquat atque abiciat, etiam si dinumerare se
stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse
arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in a-
mici re aut periculo fecerit. Quibus rebus in- 11
telligitur, studiis officiisque scientiæ præponen-
da esse officia iustitiæ, quæ pertinent ad homi-
num caritatem, qua nihil homini esse debet
antiquius.

XLIV. Atque illi, quorum studia vitæque 1
omnis in rerum cognitione versata est, tamen
ab augendis hominum utilitatibus et commo-
dis non recefferunt. Nam et erudiverunt mul- 2
tos, quo meliores cives utilioresque rebus suis
publicis essent: ut Thebanum Epaminondam
Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato,

10. *Cupidus in perspicienda.] Cupidus perspiciendæ cognoscendæque rerum naturæ nos diceremus. Sed Plautus etiam dixit cupidus vino, et esse in aliqua re multum probamus.*

Allatum periculum.] Id est nuntiatum.

Atque hoc idem.] Idem vir bonus, non hoc idem.

11. *Antiquius.] Carius interpretantur. Non hæc est significatio verbi. Antiquus idem est, quod anticus, ut coquus et*

coqus scribitur, sequius et secius, quotidie et cotidie: anticus vero idem quod anterior, prior; unde antiqui, quos eisdem et priores vocant. Cum itaque nihil antequam esse dicitur, nihil anteponei significatur.

XLIV. 1. *Tamen.] Præcedere debebat etsi: sed illud sæpe ante tamen omittitur. i. 12. 4.*

2. *Lysis Pythagoreus.] Tarentinus. Vitiose multi Lysias.*

multique multos: nosque ipsi, quidquid ad rem publicam attulimus, (si modo aliquid attulimus) a doctoribus atque doctrina instructi
 3 ad eam et ornati accessimus. Neque solum vivi atque præsentes studiosos discendi erudunt atque docent, sed hoc idem etiam post mortem monumentis litterarum assequuntur.
 4 Nec enim locus ullus prætermisus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam rei publicæ pertineret: ut otium suum ad no-
 5 strum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrinæ studiis et sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam intelligentiam prudentiamque potissimum conferunt. Ob eamque
 6 causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quam vel acutissime sine eloquentia cogitare: quod cogitatio in se ipsa vertitur, elo-

Quidquid ad rem publicam attulimus.] Quantumcumque utilitatis reipubl. attulimus, id attulimus, quod a doctoribus instructi ad eam accessimus.

A doctoribus atque doctrina instructi.] Pluribus hoc locis gratissimus testatur Cicero. Pro Arch. c. 6. in Oratore c. 3. lib. i. de Nat. Deor. cap. 3. "Cum minime videbamus, tunc maxime philosophabamur: quod et orationes declarant refertæ philosophorum sententiis, et doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra floruit; et principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Posidonius, a quibus instituti su-

mus."

Atque doctrina.] Cum Heumanno legere malim *aque doctrina.*

4. *Ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur.*] Ut, etiamsi ipsi privati vixerint, tamen vitæ suæ tempus in id impendisse videantur, ut ad res gerendas nos erudirent atque instruerent.

5. *Doctrinæ studiis et sapientiæ dediti.*] Dum se doctrinæ studiis et sapientiæ dedunt.

6. *Cogitatio in se ipsa vertitur.*] Ad se ipsa reflectitur, non prodest aliis. Lib. iii. de Fin. c. 7. "Sola enim sapientia in se tota conversa est."

quentia complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus. Atque ut apium examina 7 non fingendorum favorum causa congregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt favos: sic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi cogitandique sollertiam. Itaque nisi ea virtus, quæ constat 8 ex hominibus tuendis, id est ex societate generis humani, attingat cognitionem rerum, solivaga cognitio et jejuna videatur. Itemque 9 magnitudo animi, remota communitate conjunctioneque humana, feritas sit quædam et immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum atque communitas. Nec verum est, quod dicitur a quibusdam, 10 propter necessitatem vitæ, quod ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis atque efficere non possemus, idcirco initam esse cum homini-

7. *Atque ut apium examina.*] Superiori capite n. 9. dixerat, optimum quemque actionem anteponeere cognitioni. Id probavit eorum quoque exemplis, quorum vita omnis in rerum cognitione versata est. Ab hac autem periodo novam argumentationem ordini Cicero videtur, quæ talis est: Si homo quoque animali magis sociale est, eaque ad societatem propensio naturæ humanæ maxime est apta: sequitur, ut neque cognitio rerum, nec magnitudo animi, si remotæ sint a consociatione hominum, laudem mereantur. Apparet igitur, cognitionis studium

postponendum esse officiis, quæ ducuntur ex humani generis communitate.

Sic homines.] Cicero homines natura duce inter se coisse docet, non metu, vel rerum necessariorum indigentia coactos. Adversatur in eo Epicureis, qui homines securitatis et utilitatis suæ causa congregatos esse dicebant.

8. *Virtus, quæ constat ex hominibus tuendis.*] Quæ est justitia.

Attingat.] Cum ea conjuncta sit, eam comitetur.

10. *Idcirco initam esse.*] Propter id, inquam. Plane eleganter dicitur *inire communitate-*

bus communitatem et societatem: quod si omnia nobis, quæ ad victum cultumque pertinent, quasi virgula divina, ut aiunt, suppeditarentur; tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omiſſis, totum se in cognitione et scientia col-
 11 locaret. Non est ita. Nam et solitudinem fugeret, et socium studii quæreret: tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere.
 12 Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum et ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione et scientia continetur.

1 XLV. Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiam moderationi modestiæque semper

tem, quemadmodum inire communionem, consortium, fœdus, inducias, societatem et similia apud bonos legimus. Declaravit quidem Tullius n. 7. illam communitatem ac societatem non initam esse ab hominibus, utpote quæ sit opus naturæ et dei. Sed nostro loco verba pronuntiat ex mente hominum, qui negabant, ab ipsa natura conciliatam esse humani generis societatem, quam contendebant ex inopia atque indigentia natam, ideoque ab hominibus initam esse, ut haberent, per quos ea, quibus maxime indigerent, consequerentur.

Virgula divina.] Sine nostra opera, divino aliquo munere, fortunæ indulgentia. Formula proverbialis, a Mercurii vir-

ga ducta, qua omnia in id, quod ipse vult, mutantur. Ea enim *ἑαυμασία τὴν δύναμιν* esse putabatur, ut ait Lucian. in Dial. Deorum p. 199. Varronis satira olim exstitit, quam ille *virgulam divinam* inscripserat. Cicero eandem rem dixit Læl. c. 23.

Se in cognitione et scientia collocaret.] Cognitio est lectio et auditio: scientia mentis in rerum causis cognoscendis agitatio.

12. *Omne officium.]* Omnia officia, more Græcorum. Vid. cap. xxxv. 8.

XLV. 1. *Illud forsitan.]* Ipse hanc quæstionem supervacaneam censet n. 4.

Hæc communitas.] Officia a communitate ducta.

anteponenda. Non placet. Sunt enim quæ-
dam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut
ea, ne conservandæ quidem patriæ causâ, fa-
piens facturus sit. Ea Posidonius collegit per-
multa, sed ita tætra quædam, ita obscena, ut
dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur
non suscipiet rei publicæ causâ; ne res qui-
dem publica pro se suscipi volet. Sed hoc
commodius se res habet, quod non potest acci-
dere tempus, ut intersit rei publicæ, quidquam
illorum facere sapientem. Quare hoc quidem
effectum sit, in officiis deligendis id genus of-
ficiorum excellere, quod teneatur hominum so-
cietate. Etenim cognitionem prudentiamque
sequitur considerata actio. Ita sit, ut agere
considerate pluris sit, quam cogitare prudenter.
Atque hæc quidem hac tenus. Patefactus est
enim locus ipse, ut non sit difficile in exqui-

2. *Fœda.*] Quæ verecundiæ
repugnant et modestiæ.

Collegit permulta.] Vulgus
dicit eorum permulta.

Posidonius.] Stoicus philoso-
phus, Panætii auditor, qui ipsi
Ciceroni familiaris fuit. Vid.
iii. 2. 9. lib. i. de Nat. Deor.
c. 3. et 44.

Tætra.] Odiosa, fœda, dictu
turpia.

3. *Non suscipiet.*] Subaudiri
potest *sapientem*.

4. *Sed hoc commodius.*] Id
est eo, tanto.

Accidere tempus.] Vid. c. x.
3. Lib. iii. 24. 4.

5. *Effectum sit.*] Conclusum
sit; ex argumentis, quæ attu-

li, colligatur. ii. 3. 5. Fre-
quentius *conficitur* hac signifi-
catione legitur.

*Quod teneatur hominum so-
cietate.*] Quod versetur in so-
cietate tuenda, in eaque posi-
tum sit. Lib. xiii. epist. 29.
pr. "Me tibi esse vel con-
iunctissimum non his modo
causis, quæ speciem habeant
magnæ conjunctionis, sed iis
etiam, quæ familiaritate et
consuetudine teneantur."

6. *Cognitionem.*] Verum pu-
to *cogitationem*.

7. *Patefactus est enim locus.*]
Monstrata est sedes quasi offi-
ciorum.

rendo officio, quid cuique sit præponendum,
8 videre. In ipsa autem communitate sunt gra-
dus officiorum: ex quibus, quid cuique præ-
stet, intelligi possit: ut prima diis immortali-
bus, secunda patriæ, tertia parentibus, dein-
9 ceptis gradatim reliquis debeantur. Quibus ex
rebus breviter disputatis intelligi potest, non
solum id homines solere dubitare, honestumne,
an turpe sit: sed etiam, duobus propositis ho-
10 nestis, utrum honestius. Hic locus a Panætio
est, ut supra dixi, prætermisus. Sed jam ad
reliqua pergamus.

8. *Deinceps gradatim reliquis.] In deinceps latet vox reliqua.*

M. TULLII CICERONIS
DE OFFICIIS

AD
MARCUM FILIUM

LIBER SECUNDUS.

1 I. QUEM ad modum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, et ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copiâs. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile: tum ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto

I. 1. *Ab honestate.*] Vid. lib. i. c. 3. extr.

2. *Ad vitæ cultum*] Hæc utilitatis est descriptio, de qua hoc libro agitur. Vid. i. c. iii.

7. *Facultatem.*] Acquisitionem,

possessionem et usum.

In quo tum quæri dixi.] Positus exquisitior particulæ *tum*. Construe ita: *In quo quæri dixi, tum quid utile, quid inutile, tum ex, cetera.* Ita transponitur et—et c. iii. 3.

ac de iudicio meo dixero. Quamquam enim 3
 libri nostri complures non modo ad legendi,
 sed etiam ad scribendi studium excitaverunt:
 tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis
 viris philosophiæ nomen sit invisum, mirentur-
 que, in ea tantum me operæ et temporis po-
 nere. Ego autem quam diu res publica per 4
 eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat, om-
 nes meas curas cogitationesque in eam con-
 ferebam. Cum autem dominatu unius omnia 5
 tenerentur, neque esset usquam consilio aut
 auctoritati locus, socios denique tuendæ rei
 publicæ, summos viros, amissem: nec me an-
 goribus dedidi, quibus eram confectus, nisi iis
 restitissim, nec rursus indignis homine docto

De iudicio meo.] Cur hæc philosophiæ studia mihi recollenda iudicaverim.

3. *Complures.]* In quibus Hortensium, Brutum, Varro-
 nem numerat.

Philosophiæ nomen.] Philosophiam enim ad illa tempora nemo Romanus præcipuo studiodignatus fuerat, quam tamquam rem sua gravitate minorem, Græcis tractandam relinquebant. Princeps eorum, qui eam in invidiam adduxerunt, fuit Cato. Plutarch. in ejus vita p. 349. Vid. et Gell. xv. 11. Cicet. lib. ii. Tusc. princ.

Mirenturque.] Ex obliquo casu quibusdam subaudi quidam. Vid. lib. i. 19. 2. lib. iii. 10. 2.

4. *Quibus se ipsa commiserat.]* Quibus magistratus et imperia populi suffragiis mandata fue-

rant.

5. *Dominatu unius.]* Julii Cæsaris, eoque interfecto, Antonii.

Socios tuendæ rei publicæ.] Pompeium, Catonem, aliosque multos, qui bello illo civili perierant.

Quibus eram confectus.] Proffem. Elegans optimisque scriptoribus usitata modi enallage. Noster infra cap. xix. 10. "Admonebat me res,—ni vererem," cet. Liv. ii. 38. 5. "Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit?" Lib. xxxiv. 29. 10. "Difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quinctius cum quatuor millibus delectorum militum supervenisset."

Nec rursus.] Est hic rursus

6 voluptatibus. Atque utinam res publica stetitisset, quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarum, quam evertendarum rerum cupidos, incidisset. Primum enim, ut stante re publica facere solebamus, in agendo plus, quam in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandarem, ut sæpe fecimus.

8 Cum autem res publica, in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet litteræ conticuerunt, forenses et senatoriæ. Nihil agere autem cum animus non posset, in his studiis ab initio versatus ætatis, existimavi, honestissime molestias posse deponi, si me ad philosophiam retulissem.

10 Cui cum multum adolescens discendi causa

e contrario; quem ad modum Græcis αὐτὸ καὶ πάλιν. Cic. Tusc. Quæst. i. 20. "Habitable regiones, et rursus omni cultu propter vim frigoris, aut caloris, vacantes."

Indignis homine docto voluptatibus.] Intelligit primum eas, quibus vulgus, quod animi veras voluptates numquam degustavit, indulget; ludos, epulas, comissationes: tum et alias, quas ex agri cultura, venatione, piscatu percipiebant Romani, in prædiis suis abditæ.

6. *Quo cœperat.*] Postquam Sulla libertatem populo reddiderat, et postquam Ciceronis consulatu recreata fuerat.

Non tam commutandarum,

quam evertendarum.] Hoc quid sit, explicat, Orat. iii. Catil. c. 10. et iv. 6.

4. *Non ea, quæ nunc.*] Dum de philosophia scribimus.

Actiones nostras.] In senatu et foro, id est, orationes utroque loco habitas, quæ actiones dicuntur. *Res* quidem a se gestas in libris de consulatu et de temporibus suis exposuit, nec umquam tamen edidit.

8. *Nulla esset omnino.*] Sic i. 11. 6.

Scilicet litteræ.] Hæc verba delet Pearcius.

Forenses.] Intelligit orationes, quibus alios in iudicio vel accusavit, ut Verrinis; vel defendit, ut plerisque aliis. *Senatoriæ,* in senatu habitæ.

temporis tribuiffem, poftea quam honoribus infervire cœpi, meque totum rei publicæ tradi- di; tantum erat philofophiæ loci, quantum fu- perfuerat amicorum et rei publicæ temporis. Id autem omne confumebatur in legendo; fcribendi otium non erat.

II. Maximis igitur in malis hoc tamen boni 1 affecuti videmur, ut ea litteris mandaremus, quæ nec fatis erant nota noftris, et erant co- gnitione digniffima. Quid eft enim, per deos, 2 optabilius fapientia? quid præftantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc 3 igitur qui expetunt, philofophi nominantur: nec quidquam aliud eft philofophia, fi interpre- tari velis, præter ftudium fapientiæ. Sapientia 4

10. *Superfuerat.*] Hoc plane eleganter dicitur pro *supererat*. Vide, quæ dicentur infra iii. 21. 4.

Rei publicæ temporis.] Per ellipfin omiffum eft *tempori*: tantum erat philofophiæ loci, quantum temporis *superfuerat* tempori amicorum et rei publicæ. Nifi potius Cicero dederat *quantum superfuerat amicorum et publicæ rei temporis*, ut ad dandi cafum rei utrum- que nomen, et *amicorum*, et *publicæ*, referretur. Ita Partit. Or. cap. 38. “De periculo publicarum rerum atque privatarum.” Nepos vii. 3. 3. “Quod non ad privatam, fed ad publicam rem pertineret.” Negotia negotiorumque curam a prifcis rem dici, inde patet, quod *capeffere* et *tracta-*

re rem p. aliaque his fimilia frequenter occurrunt. Nec difplicere debet illa conftitutio- nis mutatio *amicorum et publi- ca res*. Similiter Livius xxxvi. 29. 5. “Macedonum Roma- naque cafta.”

Id autem.] Id temporis.

II. 1. *Hoc tamen boni.*] *Ta- men* fine *etfi*, præcedentibus ablativis. Vid. i. 44. 1. et Turfellin. cap. 252. n. 2.

Noftris.] Romanis, qui phi- lofophiam nondum afpernari defierant. Vid. cap. i. 3.

Et erant.] Præcedente *nec*, fequitur *et*. i. 21. 8.

3. *Præter ftudium fapientiæ.*] Frequenter boni ufurpant *præ- ter* pro *nifi*. Cic. lib. ii. ad Diverf. ep. 16. “Quid enim in illis fuit, præter querelam temporum?” Neque offendere

autem est, (ut a veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum et humanarum, caussarumque, quibus hæ res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat, haud sane intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet.

5 Nam sive oblectatio quæritur animi requiesque curarum: quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid anquirunt, quod spectet et valeat ad bene beateque vivendum? sive ratio constantiæ virtutisque ducitur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas affe-

6 quamur. Nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium,

7 atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; ubi ea quæretur,

8 cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius disputari solent: quod alio quodam libro

9 fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis

debet aliud, præter. Ita de Orat. ii. 69. "Rogavit, numquid aliud ferret, præter arcam." Liv. xxxviii. 21. 5. "Nec jam tela alia habebant, præter gladios."

4. *Sapientia autem est.*] Vid. supra i. 43. 7.

5. *Ratio constantiæ virtutisque ducitur.*] *Rationem alicujus ducere nihil aliud est, quam rationem habere, id non negligere, ei consulere.* Vid. Cort. ad Cicer. vii. epist. iii. 4. *Constantia est æquabilitas totius*

vitæ.

Ars est.] *Disciplina, discendi ratio.*

6. *Cum minimarum sine arte nulla sit.*] *Cum ne minimæ quidem res sine præceptis discantur.*

8. *Alio quodam libro.*] *In Hortensio, qui liber intercidit. De eo Augustinus lib. iii. Confess. c. 4. "Ille liber mutavit affectum meum, et ad te ipsum, domine, mutavit preces meas, et vota ac desideria mea fecit alia."*

deklarandum fuit, cur orbatî rei publicæ muneribus ad hoc nos studium potissimum contuliffemus. Occurritur autem nobis, et quidem ¹⁰ a doctis et eruditis, quærentibus, fatifne conftanter facere videamur, qui, cum percipi nihil poffe dicamus, tamen et aliis de rebus differere foleamus, et hoc ipfo tempore præcepta officii perfequamur. Quibus vellem fatis cognita efferet noftra fententia. Non enim fumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat umquam, quid fequatur. Quæ enim efferet ifta ¹² mens, vel quæ vita potius, non modo difputandi, fed vivendi ratione fublata? Nos autem, ¹³

10. *Doctis et eruditis.*] *Docti* funt philofophi; *eruditi*, quibus verborum eruditio curæ efferet.

Cum percipi nihil poffe dicamus.] Nullam efferet certam rerum fcientiam, Academici adfirmabant, quibus fe adnumerari paffus efferet Cicero, qui tamen aliqua efferet probabilia concedebat.

11. *Quorum vagetur animus errore.*] Qui erronum more non habeamus, ubi confiftamus, nihil adfirmemus.

Nec habeat umquam, quid fequatur.] Sic Græci ἔκ ἔχω, τί et ἔκ ἔχω, ὅ, τί, apud quos ἔ, τί non quod folum, fed etiam quid et propter quid fignificat. *Habeo, quod*, five non habeo, quod recte dicitur, ubi poffet habeo pronomen aliquid intelligitur, ut fensus fit efferet mihi aliquid, quod, five nihil habeo, quod. At quum verbum habeo fignificat fcio, i. e. quum ad

verbum illud participia cognitum, conftitutum, deliberatum, exploratum, poffectum, aut fimilia, extrinsecus adfumenda funt: tum pronomen quid non modo blande admitti, fed etiam neceffario requiri videtur. Sic nofter vi. ad Div. ep. ii. 4. "Te aliquid habere, quod fperes; nihil, quod timeas." Ad Atticum xv. 5. "Non habeo quid fcribam." (Præcefferat "Confilium meum magnopere exquirunt.") Ad eumd. vii. ep. 19. pr. "Nihil habeo, quod ad te fcribam." Sed in fine ejuſdem epift. "De pueris quid agam, non habeo." De Nat. Deor. iii. 25. "De quibus habeo ipfe, quid fentiam; non habeo autem, quid [i. e. in quo, qua re, ὅ, τί] tibi adfentiar."

12. *Iffa mens.*] Qui poffet in nobis mens efferet, id efferet, ratio, vis veri pofficipiendi?

Ratione fublata.] Si nulla

ut ceteri alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes, alia probabilia, contra alia
 14 dicimus. Quid est igitur, quod me impediatur, ea quæ mihi probabilia videantur, sequi? quæ
 contra, improbare: atque affirmandi arrogan-
 tiam vitantem, fugere temeritatem, quæ a fa-
 15 pientia diffidet plurimum? Contra autem omnia disputatur a nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non possit, nisi ex utraque parte
 16 caussarum esset facta contentio. Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris fatis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quamquam in antiquissima nobilissimaque philosophia, Cratippo auctore, versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt; tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

1 III. Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatemque pertinent; duæ ad commoda vi-

effet probabilis de rebus disputandi et recte vivendi ratio.

13. *Contra alia.*] Verba non probabilia esse sustuli, a viris doctis jam pridem condemnata.

15. *Contentio.*] Nisi inter se rationes utrimque committerentur, et, utra potior, perenderetur. Genitivus *causarum* pendet a *contentio*.

17. *Philosophia.*] Secta philosophorum Peripatetica.

Iis simillimo.] Primis philosophiæ conditoribus, Socrati,

Platoni, haud dissimili.

Ipsa præclara.] Etiam de Nat. Deor. ii. 29. doctrinæ inventorem ac principem dicit eum, qui ista peperit.

Finitima vestris.] Non eadem quidem, sed quæ tamen propius ad vestra accedant.

III. 1. *Quinque igitur rationibus.*] Vid. lib. i. c. 3. extr.

Officii persequendi.] Exquirendi et inveniendi.

Ad commoda vitæ, copias, opes, facultates.] Vid. lib. i. 3. 7. lib. iii. 5. 4.

tæ, copias, opes, facultates: quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur: honestatis pars confecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, 2 quod utile appellatur. In quo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eo deducta est, ut honestatem ab utilitate fecernens et constitueret, honestum esse aliquid, quod utile non esset, et utile, quod non honestum: qua nulla perniciēs major hominum vitæ potuit afferri. Summa quidem auctoritate philosophi, severe 4 sane atque honeste, hæc tria genera confusa,

Ad eligendi iudicium.] Ad cavendum in dubiis errorem, perspicendumque, utrum e duobus sit eligendum.

3. *Lapsa consuetudo deflexit de via.]* Aberrans a recta via ablata est, recte iudicandi rationem neglexit.

Et constitueret, honestum—et utile.] Vid. supra tum—tum c. i. 2.

Qua nulla perniciēs—afferri.] Quo nihil fieri potuit hominum vitæ perniciosius: quippe quod flagitiis et sceleribus januam aperit.

4. *Summa quidem auctoritate philosophi.]* Particula quidem hic adversativam vim habere mihi videtur. Turpem vulgi levis errorem Cicero ut redargueret, opposuit ei severam illam atque honestam sententiam summorum philosophorum, Socratis, Platonis, Zenonis, qui defenderent, justum, honestum, utile, re conjuncta

atque eadem esse, *cogitatione tantum* distingui. De Fin. iii. 21. “Gravissimeque et verissime defenditur, numquam æquitatem ab utilitate posse se jungi: et quidquid æquum justumque esset, id etiam honestum: vicissimque, quidquid esset honestum; id justum etiam atque æquum fore.”

Hæc tria genera.] Justum, honestum, utile, quæ *confusa sunt*, id est, inter se implicata, ita cohærentia, ut divelli nequeant. Possis suspicari, in libris antiquis fuisse hæc tria genera re confusa. Eleganter autem Cicero tria genera appellat, quæ nostrum aliquis tres res, sive omisso substantivo, tria dixisset. Ita supra i. 5. 6. i. 6. 3. “In hoc genere.” Philipp. v. 4. extr. “Quibus rebus tanta pecunia una in domo coacervata est, ut, si hoc genus in unum redigatur, non sit pecunia populo R. de-

5 cogitatione distinguunt. Quidquid enim iustum sit, id etiam utile esse censent: itemque quod honestum, idem iustum. Ex quo efficitur, ut, quidquid honestum sit, idem sit utile.

6 Quod qui parum perspiciunt, hi sæpe versutos homines et callidos admirantes, malitiam sapientiam judicant. Quorum error eripiendus est, opinioque omnis ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis iustisque factis, non fraude et malitia se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.

7 Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanima, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur e terra, ut alia generis ejusdem: partim animalia, quæ habent suos impetus et rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis, equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur ali-

8 quid ad usum hominum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponunt, deorum unum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet et sanctitas: proxime autem et

futura." Philipp. vi. 2. extr. "Semper eum dissimilia genera tenuerunt, lenonum et latronum."

7. *Ad eam spem.*] Homines ad eam sententiam traducendi sunt, ut non aliter se ea, quæ velint, consequi posse sperent, quam si justitiæ et honestatis sint studiosi.

8. *Impetus et rerum appetitus.*] Iram, odium, cibi et conjunctionis aliarumque rerum

appetitum.

9. *Quarum opere.*] Nam opera potius est ratione utentium. Vid. n. 14.

10. *Unum deorum.*] Ita Stoicis visum, qui cum deo homines fere coæquabant.

11. *Deos placatos.*] Propitios, bonos, benignos. Iram enim deo non tribuit, etsi eos scelera vindicare non negat. Vid. lib. iii. 28.

Proxime autem et secundum

secundum deos homines hominibus maxime utiles esse possunt. (Earumque item rerum, 12 quæ noceant et obfint, eadem divisio est. Sed quia deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus obesse plurimum arbitrantur.) Ea enim ipsa, quæ inanima diximus, pleraque 13 sunt hominum operis effecta, quæ nec habere- mus, nisi manus et ars accessisset: nec his sine hominum administratione uteremur. Neque 14 enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agri cultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio et conservatio sine hominum opera ulla esse potuisset. Jam vero et ea- 15

deos.] Plus est secundum, quam proxime. Nam proximum, ut Nonius interpretatur, "Dicebant veteres non solum ad hærens et adjunctum: verum etiam longe remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium exstitisset," cet. Secundum vero est, quod sine intervallo, ordine et quasi in ferie quadam excipit alterum. Horat. Od. i. 12. 16.

Unde nil majus generatur ipso, Nec viget quidquam simile aut secundum:

Proximos illi tamen occupavit Pallas honores.

13. *Ea enim ipsa.]* Homines hominibus maxime utiles esse posse probatur. Quæ itaque inter n. 11. et hæc interjecta sunt, ne orationis contextum turbent, parenthesi separanda sunt.

Manus.] Labor, administratio. Infra c. 16. "Sine hominum labore et manu."

14. *Frugum fructuumque.]* Fruges sunt agrorum cultorum, fructus pratorum, arborum, pecudum.

Ulla esse potuisset.] Sic etiam infra c. iv. 6. non *posset*. Quia *esse posse* natura prius est, certe prius cogitatur, quam *esse*: Cicero, si de artibus, quas dixerat, pronuntiare voluisset, *eas nullas futuras esse*, recte dixisset, *eas nullas esse posse*. Jam vero, quod hoc significare voluit, artium illarum *nulla esset*, ex linguæ Romanæ ingenio dixit *nulla esse potuisset*. Ita paullo post c. iv. 3 "Perspicuum est, qui fructus quæque utilitates—percipiantur, eas nos nullo modo—capere potuisse." Hodie fortasse diceret aliquis *capere posse*. Virgil. Georg. i. 160.

Dicendum, et quæ sint duris agrestibus arma,

Quis sine nec potuere feri, nec surgere messes.

rum rerum, quibus abundaremus, exportatio, et earum, quibus egeremus, invectionio, certe nulla esset, nisi his muneribus homines funge-
 16 rentur. Eademque ratione nec lapides e terra exciderentur ad usum nostrum necessarii,

*Nec ferrum, æs, aurum, argentum effoderetur
 penitus abditum,*

sine hominum labore et manu.

1 IV. Tecta vero, quibus et frigorum vis pel-
 leretur, et calorum molestiæ sedarentur, unde
 aut initio generi humano dari potuissent, aut
 postea subveniri, si aut vi tempestatis, aut ter-
 ræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi commu-
 nis vita ab hominibus harum rerum auxilia pe-
 2 tere didicisset? Adde ductus aquarum, deriva-
 tiones fluminum, agrorum irrigationes, moles
 oppositas fluctibus, portus manu factos, quæ

15. *His muneribus.*] Has
 functiones susciperent.

16. *Nec ferrum,—abditum.*] Versus trochaicus tetrameter catalepticus. Ad ejusdem poetæ, nescio cujus, verba respexit noster de Nat. ii. 60. "Nos e terræ cavernis ferrum elici-
 mus, nos æris, argenti, auri venas penitus abditas invenimus." Hinc etiam intelligere mihi videor, nomina metallorum, pro natura et pretio eorum, hic ita collocanda esse: *Nec ferrum, æs, argentum, aurum.*

IV. 1. *Subveniri.*] *Tectis*, quæ ceciderunt, *subvenire* recte dicas eos, qui lapsa restituant. Quemadmodum vero Græci *βοηθῆμαι* pro *βοηθεῖν*

ἔμοι, ἐπιτάσσομαι pro *ἐπιτάσσει-
 ται μοι*, similique significatio-
 ne *ἐπιτρέπομαι, πιστεύομαι, συ-
 γινώσκομαι* multaue ejusmodi
 dixerunt: ita adrideri, adfurgi,
 circumplaudi, circumsonari,
 decedi, imperari, invideri,
 obstrepi, officii, plaudi, subveniri,
 alia præterea verba neutra a
 Cicerone atque optimis Latii
 scriptoribus passively usurpata
 reperiuntur.

Cecidissent.] Suspicio, primum fuisse *concidissent*. Suet. Tib. c. 74. "Turre Phari terræ motu concidit."

2. *Portus manu factos.*] Alii enim a natura effecti sunt, quos *cothomas* appellant, Græci *κώδωνας*, a *κώδων*, non *κώδων*, ut quidam scribunt.

unde sine hominum opere habere possemus? Ex quibus, multisque aliis perspicuum est, qui 3 fructus quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanima, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opera capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ 4 commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? Nam et qui principes inveniendi fuerunt, quem ex quaque belua usum habere possemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus: ab eisdemque et eæ, quæ nocent, interficiuntur: et quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris subveniret, quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes ministrarent, quibus rebus exculta hominum vita tantum di-

Sine hominum opere.] Non res solum, quæ perficitur, sed labor etiam perficientis dicitur *opus*. Supra c. iii. 9. "Quarum opere efficitur aliquid." Pro Marcell. c. 4. "Nihil est enim opere aut manu factum, quod non aliquando conficiat et consumat vetustas." De Nat. Deor. ii. 60. "Jam vero operibus hominum, id est manibus, cibi etiam varietas invenitur et copia."

3. *Quæ sunt inanima.]* Elegans est *ex rebus iis, quæ sunt inanima*. Vid. c. 7. pr. Ita

dixit noster ad Div. ep. xvi. 4. "Sumtui ne parcas ulla in re, quod ad valetudinem opus fit." Sallust. Jugurth. xli. 1. "Abundantia earum rerum, quæ prima mortales putant." Vid. utrobique Cortius, et ad Suet. Claud. c. 38. Oudendorpius.

Eas nos.] Eas utilitates.

5. *Principes inveniendi.]* Qui primi invenerunt.

Tempestivos fructus.] Conveniēti tempore percipiendos.

6. *Quibus rebus exculta.]* Quibus artibus.

7 stat a victu et cultu bestiarum? Urbes vero sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges moreque constituti, tum juris æqua descriptio certa que vivendi disciplina. Quas res et mansuetudo animorum consecuta, et verecundia est: effectumque, ut esset vita munitior; atque ut dando et accipiendo, mutuandisque facultatibus et commodandis nulla re egeremus.

1 V. Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. Quis est enim, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis a Panætio commemorantur, neminem neque ducem belli, nec principem domi, magnas res et salutares sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos negat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis. Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine

Cultu bestiarum.] Cultus sæpe a victu non distinguitur: si vero hic discrimen aliquod admittendum est, intellige de ratione colendi sive habitandi, quæ δίκτυα Græcis vocatur: qua significatione sus nemoris cultrix dicitur.

7. *Sine hominum cœtu.]* Congregata multitudine. Lib. i. c. 4. "Hominum cœtus et celebrationes."

Ex quo.] Propter quod: ex eo, quod urbes ædificatæ sunt.

Juris æqua descriptio.] Jus suum cuique tribuens. i. 34. 9.

V. 2. *Testibus non necessariis.]* Qui tuo exemplo testentur, quod sibi probandum sumit, quamvis non dubium sit.

Conspiratione hominum.] Consensu, concordia.

nascatur. Est Dicæarchi liber de interitu ho-
minum, Peripatetici magni et copiosi: qui col-
lectis ceteris cauffis, eluvionis, pestilentiaë, va-
sttatis, beluarum etiam repentinæ multitudi-
nis, quarum impetu docet quædam hominum
genera esse consumta; deinde comparat, quan-
to plures deleti sunt homines hominum impe-
tu, id est, bellis aut seditionibus, quam omni
reliqua calamitate. Cum igitur hic locus ni-
hil habeat dubitationis, quin homines pluri-
mum hominibus et profint, et obsint: pro-
prium hoc statuo esse virtutis conciliare animos

4. *Est Dicæarchi liber.] Ex-
stat. Vid. i. 11. 12. Dicæar-
chus Siculus fuit, Aristotelis
auditor, philosophus, orator,
geometres, qui plura scripsit.*

*Collectis ceteris cauffis.] Ceteris interitus hominum cau-
sis, quales sunt eluviones, pe-
stilentia, vastitas. Genitivi spe-
cies significant caufarum, non
effecta. Eluvionis, inundationis.
Vastitatis, (an Cicero scrip-
serat siccitatis?) terris imbri-
um penuria, sterilitate, mon-
tium incendiis aliisque fortui-
tis calamitatibus sine homi-
num opera vastitatis: vel cum
in vastas regiones errore de-
ducti homines exercitusque
perierunt.*

*Beluarum repentinæ multitu-
dinis.] Non tantum ferarum,
quam cladem Samaritis inci-
disse legimus in sacris litteris;
sed et minorum bestiarum,
murium, ranarum, scorpionum,
serpentium, talparum,
cuniculorum, locustarum.*

*Hominum genera.] Quasdam
gentes.*

*Deinde comparat.] Ex altera
parte ostendit, plures homines
ab hominibus deletos.*

*Deleti sunt.] Indicativus in
oratione obliqua. Romani vi-
tantes orationis *μνοσιδία* ut
alia multa, hunc quoque fer-
monis ornandi variandique
modum Græciæ acceptum re-
ferebant. Noster ad Att. ep.
i. 1. extr. "Vides enim, in
quo cursu fumus." Vide supra
i. 7. 6.*

5. *Proprium hoc statuo esse
virtutis.] Malitiam et fraudem
animos hominum conciliare
negat. Alii legunt: *primum
hoc statuo esse virtutis.* Nec du-
bitare desii, an hæc scriptura
verior atque ita explicanda sit,
ut particula *primum* ordinis
significationem habeat, et ad
prima capituli proxime sequen-
tis verba *Quibus autem rationi-
bus* cet. sit referenda. Ita so-
lere bonos, exemplis docui-*

6 hominum et ad usus suos adjungere. Itaque, quæ in rebus inanimis, quæque in tractatione beluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis: hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum præstantium sapientia et virtute excitantur. Etenim virtus omnis tribus in rebus fere vertitur: quarum una est in perspicendo, quid in quaque re verum, sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ 8 cujusque rei causa sit: alterum cohibere mo-

mus supra ad i. 28. 9. Primum Cicero declarandum sibi sumit, a viro virtute prædito fieri posse, et ad ejus curam hoc pertinere, ut hominum studia comprehendat: deinde ostendit, quibus rationibus hanc facultatem adsequi possit.

6. *Quæque in tractatione.]* Quæ ex beluis, quibus utimur, quasque alimus et tuemur, commoda, quasque utilitates percipimus.

Artibus ea tribuuntur operosis.] Artibus aut est dativus, ut sensus sit, artibus operosis assignantur, adscribuntur, debentur; aut ablativus, ut sit, per artes conferuntur.

Virorum præstantium sapientia et virtute excitantur.] Ut homines prompti et parati sint ad nostras res amplificandas, id consequemur, si sapientia et virtute aliis præstabimus.

7. *Etenim virtus omnis.]* Enumerat Cicero potiores par-

tes, quas cultoribus suis virtus agendas imponat, eoque vincit, utique viro bono curandum esse, ut studia hominum complectatur ac teneat.

Ex quo quæque gignantur.] Cicero dicere videtur, ex quo principio omnia gignantur, et quæ cujusque rei sit origo. Tusc. Quæst. v. 4. "Unde omnia orirentur, quoque reciderent." Ibid. c. 24. "Inde est indagatio nata initiorum, et tamquam seminum, unde essent omnia orta, generata, concreta: quæque cujusque generis, vel inanimi, vel animantis, vel muti, vel loquentis origo." Philosophorum priscorum sententias de primis rerum omnium causis exponit Aristot. Metaphys. i. 3. seqq.

8. *Alterum.]* Non displicere debet una res, alterum. Solent ita variare orationem. Supra i. 22. 9. "Quamquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit

tus animi turbatos, quos Græci *πάθη* nominant; appetitionesque, quas illi *ὀρμῆς*, obediētes efficere rationi: tertium, iis, quibus cum congregamur, uti moderate et scienter, quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulataque habeamus; per eosdemque, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus, ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sunt, tantaque pœna afficiamus, quanta æquitas humanitasque patitur.

VI. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur eaque teneamus, dicemus, neque ita multo post: sed pauca ante dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utramque partem,

enim bellicam, quoniam vi manuque confecta est: sed tamen id *ipsum* gestum est consilio urbano, sine exercitu." Liv. xliii. 17. 2. "Ne quis *ullam rem* in bellum magistratibus Romanis conferret, præterquam *quod* senatus censuisset." Conf. supra ad cap. iv. 3.

Cohibere.] Etsi præcefferat *una res est in perspiciendo*, tamen Ciceroni necessarium haud erat subjicere *altera in cohibendo*. Veteres non ita superstitiose æqualitatem partium orationis servabant. Sæpe ex una verbi constructione in alteram transibant. De Orat. ii. 15. "Vult etiam,—significari,—ut causæ explicentur." Infra iii. 13. 1. "Non illud dici, 'Quamvis hoc turpe sit,

tamen, quoniam expedit, faciam:' sed, 'Ita expedire, ut turpe non sit.'"

Quorum studiis.] Ut eorum studiis.

Quanta æquitas.] Quanta casum præcedentis nominis pœna non sine suavitate refert.

VI. 1. *Dicemus.*] Cap. 7. *Neque ita multo post*, est 'Et quidem proxime, paullo post, *sed pauca ante* de fortuna dicenda sunt.'

2. *In fortuna.*] Quam deorum cultores res humanas suo numine regere finxerunt, et hodie multi, sed a vero non minus alieni, plurimum posse putant. Tantum apud homines imperitos inania nomina valent. *In fortuna pro fortunæ.* Infra c. 13. pr. "Etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus

vel secundas ad res, vel adversas, quis ignorat?
 3 Nam et cum prospero flatu ejus utimur, ad ex-
 itus pervehimur optatos: et cum reflavit, affli-
 4 gimur. Hæc igitur ipsa fortuna ceteros casus
 rariores habet, primum ab inaninis procellas,
 tempestates, naufragia, ruinas, incendia: dein-
 de a bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc er-
 5 go, ut dixi, rariora. At vero interitus exerci-
 tum, ut proxime trium, sæpe multorum;
 clades imperatorum, ut nuper summi ac singu-
 laris viri; invidiæ præterea multitudinis, at-
 que ob eas bene meritorum sæpe civium ex-
 pulsiones, calamitates, fugæ: rursusque secun-

ii, qui haberi velimus." Pro Domo c. 55. "Magna vis est cum in deorum immortalium numine, tum vero in ipsa re publica."

3. *Affigimur.*] Metaphora a navibus, quæ faxis vel litorebus infliguntur.

4. *Ceteros casus rariores habet.*] Rarius ceteris casibus fortuna affligit homines, quales sunt, qui ab inaninis proficiscuntur, ut procellæ, tempestates.

Ruinas.] Ædificiorum ac montium. *Interitus*, quales sunt scorpionum, phalangiorum. *Impetus*, ut elephantorum, leonum, urforum, aprorum, tauro-
 rum.

5. *Interitus.*] Hoc nomen plurali numero accipiendum esse, quum ex iis quæ sequuntur, tum ex more Ciceronis intelligitur.

Ut proxime trium.] Qui con-

cisi sunt in prælio Pharfalico, duce Pompeio, in Africa, duce Scipione, Pompeii focero, et in Hispania, ducibus Pompeii filiis.

Sæpe multorum.] Multorum, quorum alius alio tempore interiiit. Ita solet Cicero. Tusculanæ. lib. i. c. 30. "Cum vero causam justam deus ipse dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, sæpe multis." Conf. lib. iii. c. 10. 1.

Summi ac singularis viri.] Pompeii Magni. Etiam in Bruto c. 85. Catonem appellat summum et singularem virum.

Invidiæ.] Invidia, odia. Cic. lib. v. ep. 9. "Malevolorum obrectationes et invidias non prosternebat?" Vide i. 22. 15. *Fugæ*, exilia. Vide Vechneri Hellenolex. lib. ii. c. 7. p. 515. *Honores*, magistratus; *impéria*, imp. militaria.

dæ res, honores, imperia, victoriæ, quamquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus et studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparatur. Ita fortassis etiam brevior videbitur. Quæcumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum atque honestandum, aut benivolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de causa quempiam diligunt: aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, quemque dignum fortuna quam amplissima putant: aut cui fidem habent, et bene rebus suis consulere arbitran-

Neutram in partem effici possunt.] Hæc aduersa et secunda, quæ enumeravi, nec ad interitum, nec ad salutem effici possunt.

6. *Hoc igitur cognito.]* Hoc cum sciamus.

7. *Quæ si longior fuerit oratio.]* Si de his rebus verbosus dicam, sermoque meus erit longior: quanta rei, de qua ago, sit utilitas, perpendendum, et sermonis longitudo cum utilitatis magnitudine comparanda erit.

Fortassis.] Hoc adverbium ætatis aureæ scriptoribus non displicuisse constat.

8. *Ad eum augendum atque honestandum.]* Ad ejus comoda augenda et dignitatem amplificandam.

Aut benivolentiæ gratia.] Sex

enumerat rationes, cur homines hominibus se utiles præbeant. De prima et quarta, quæ *benivolentiam* et *metum* habent, dicitur est initio cap. vii. usque ad finem cap. viii. de secunda et tertia, in qua continentur *honor* et *fides*, agit a c. ix. fere ad finem c. xiv. de quinta et sexta, in quibus *liberalitas* et *corruptela* insunt, a cap. xv. usque ad finem cap. xxiv.

Faciunt.] Subaudi *ea*,

Honoris.] Honoris gratia, quia eum colunt et aliis præferunt.

Quemque dignum.] Id est, *et si quem dignum*. i. 35. 3.

Aut cui fidem habent.] Si cuius fidei se suaque recte se credere posse putant.

ur: aut cujus opes metuunt: aut contra, a quibus aliquid expectant: ut cum reges, popularesve homines largitiones aliquas proponunt: aut postremo, pretio ac mercede ducuntur: quæ sordidissima est illa quidem ratio et inquinatissima, et iis, qui ea tenentur, et illis, qui ad eam confugere conantur. Male enim se res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam non nunquam hoc subsidium necessarium est: quem ad modum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de rebus, quæ virtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius et potestati de causis pluribus. Ducuntur enim aut benivolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurum, aut metu, ne vi

A quibus aliquid expectant.] Si quid a quibus sperare possunt.

Popularesve homines.] Qui multitudini placere volunt, ejusque studium quibuscumque artibus captant. His opponuntur *optimates*, qui nobilitatis potentiae amici sunt.

Largitiones proponunt.] Propone est, publice promittere. *Largitionum* genera erant leges agrariae, frumentariae, tabulae novae, munera gladiatoria, epulae, viscerationes, congiaria: de quibus cap. 16. 17. et 24.

Aut postremo, pretio ac mercede.] Hic quoque si subaudiatur: si pretio ac mercede con-

ducuntur.

9. *Est illa quidem ratio.]* i. 27. 9. "Decorum totum illud quidem est cum virtute confusum." xxix. 8. "Ludo autem et joco uti illo quidem licet."

Qui ea tenentur.] Qui ea locupletioribus obligantur.

11. *Atque etiam.]* Supra causas exposuit, quibus adducti homines aliis ea tribuunt, quæ ad augendos et honestandos eos pertinent: nunc ostendit, quibus rebus permoti se aliis subjiciant. Non idem itaque bis dicitur.

12. *Aut spe—futurum.]* Nominini data verbi constructio. Lib. i. de Fin. c. 16. "Tum

parere cogantur, aut spe largitionis promissisque capti: aut postremo, ut sæpe in nostra re publica videmus, mercede conducti.

VII. Omnium autem rerum nec aptius est¹ quidquam ad opes tuendas ac tenendas, quam diligi, nec alienius, quam timeri. Præclare Ennius:²

*Quem metuunt, odere: quem quisque odit, peris-
sisse expetit.*

Multorum autem odiis nullas opes posse ob-³istere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec vero hujus tyranni solum, quem⁴ armis oppressa pertulit civitas, paretque cum maxime mortuo, interitus declarat, quantum odium hominum valet ad pestem; sed reliquo-

spe, nihil earum rerum defuturum, quas natura depravata desiderat." Vid. infra ii. 24. 9.

In nostra republica videmus.]

Hoc ipso tempore, quo Antonius mercede conducebat veteranos et alios.

VII. 1. *Omnium autem rerum.]*

Hoc non pendet ab *aptius*, sed a *quidquam*. Cap. ix. 11. "Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet." Vid. i. 13. 11. ii. 14. 7. et de Generis Inæqualitate ii. 4. 3.

Tuendas ac tenendas.] Ita de Fin. ii. 4. conjunxit "Id tenere unum, id tueri, id defendere." In Verr. iv. 63. "Ut quisque eis rebus tuendis conservandisque præfuerat."

Diligi,—timeri.] Hoc et se-

quente capite tractat *benivolentiam* et *metum*, quæ in rationibus illis sex (cap. vi. 8. enumeratis) primum et quartum locum obtinent.

2. *Quem metuunt.]* Versus Ennii trochaicus tetrameter catalepticus.

3. *Nuper est cognitum.]* In Julii Cæsaris interitu.

4. *Paretque cum maxime mortuo.]* Cum maxime exponitur hoc ipso tempore. Parebat autem Cæsari mortuo civitas Romana, cum ejus non acta solum servarentur, sed et leges, a vivente numquam latæ, fictæ et commenticiæ, figerentur ab Antonio: cumque vindices libertatis ab ejus amicis, qui opibus prævalebant, omnibus minis terrentur.

Valet ad pestem.] Ad perni-

rum similes exitus tyrannorum, quorum haud
 5 fere quisquam talem interitum effugit. Malus
 est enim custos diurnitatis metus, contraque
 6 benivolentia fidelis vel ad perpetuitatem. Sed
 iis, qui vi oppressos imperio coërcent, sit sane
 adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter
 7 teneri non possunt. Qui vero in libera civi-
 tate ita se instruunt, ut metuantur, his nihil
 8 potest esse dementius. Quamvis enim demer-
 sæ sint leges alicujus opibus, quamvis timefa-
 cta libertas, emergunt tamen hæc aliquando
 aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suf-
 9 fragiis. Acriores autem morsus sunt inter-
 10 missæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur
 latissime patet, neque ad incolumitatem solum,
 sed etiam ad opes et potentiam valet pluri-

ciem. De indicativo vide su-
 pra c. v. 4.

5. *Diurnitatis.*] Incolumi-
 tatis diurnæ, ut *perpetuitas*
 est salus ad supremum serum-
 que vitæ finem durans.

6. *Teneri.*] Contineri, coër-
 ceri.

7. *Instruunt.*] Opibus, ar-
 mis, singularis potentiæ præ-
 fidiis.

Nihil potest esse dementius.] Nemo dementior. Neutrum pro masculino ponitur. Modus loquendi Ciceroni familiaris. Læl. c. xv. 7. "Neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest." Epist. ad Div. iv. 4. 6. "Victoris, quo nihil moderatius," i. e. nemo moderatior.

8. *Quamvis enim.*] Quan-

tumvis demersæ sint. i. 25. 5.

Judiciis tacitis.] *Judicia tacita*, sunt, quæ sine verbis declarantur, factis maxime. Talia erant, cum sub tyrannis nobiles secessum et latebras petebant, a matrimonio abhorrebant, liberos tollere gravabantur. Vide Plin. Paneg. c. 27.

Occultis de honore suffragiis.] Cum illis honores deferuntur, qui tyrannis maxime invisi sunt. Exemplum habes apud Sueton. Cæs. c. 80.

9. *Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis.*] Libertas intermissa acrius mordet. Est autem *intermissa libertas*, quæ aliquamdiu non usurpata fuit, quæ ad tempus continere se coacta est.

num, id amplectamur, ut metus absit, caritas retineatur: ita facillime, quæ volumus, et privatis in rebus, et in re publica consequimur. Etenim, qui se metui volent, a quibus metuen- 11 tur, eisdem metuant ipsi, necesse est. Quid 12 enim censemus, superiorem illum Dionysium, quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonforios, candente carbone adurebat capillum? Quid? Alexandrum Pheræum, quo 13 animo vixisse arbitramur? qui, ut scriptum legimus, cum uxorem Theben admodum delige-

12. *Quid enim censemus.*] *Quid* in hac formula interrogandi tantum vim habet, ac potius abundat. Pro Rosc. Am. c. 17. pr. “Quid censes hunc ipsum S. Roscium, quo studio—esse?” De Or. i. 17. extr. “Quid censes,—qualem illum—oratore futurum?”

Superiorem illum.] Dionysium majorem, Siciliae tyrannum, minoris patrem.

Cultros metuens tonforios.] Val. Max. ix. 13. extr. “Tonforum metu tondere filias suas docuit. Quarum, postquam adultæ ætati appropinquabant, manibus ferrum non ausus committere, instituit, ut candentium juglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent.”

Adurebat capillum.] Dionysius adurebat capillum, id est adurendum sibi curabat, ita instituerat filias, ut sibi capillum adurerent. Dicitur est ut illud Sueton. Aug. c. 79. “In capite comendo tam incurio-

sus, ut raptim compluribus simul tonforibus operam daret: ac modo tonderet, modo raderet barbam: eoque ipso tempore aut legeret aliquid, aut etiam scriberet.” De eodem Dionysio Cic. Tusc. v. 20. “Instituitque, ut candentibus juglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent.” Sed locus noster nullo supplemento indiget; *capilli* enim adpellatione barba etiam includitur, quemadmodum hoc vocabulo usus est Cic. in Verr. lib. v. cap. 49. “Sthenius hic Thermitanus cum hoc capillo atque veste.” Sthenius vero, ut fordidatus, et barbam, et capillum submiserrat.

13. *Alexandrum Pheræum.*] Pheræ in Thessalia sitæ erant, quibus Alexander hic tyrannus imperavit. Vide Plutarch. et Corn. Nep. in Pelopida.

Uxorem Theben.] Jasonis filiam, de quo lib. i. 30. 11,

ret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, et eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Thraciis, destrieto gladio jubebat anteire: præmittebatque de stipatoribus suis, qui scrutarentur arculas mulieres, et, ne quod in vestimentis occultaretur
 14 telum, exquirent. O miserum, qui fidelio-
 rem et barbarum et stigmatiam putaret, quam
 conjugem! Nec eum sefellit. Ab ea est enim
 ipsa propter pellicatus suspicionem interfectus.
 15 Nec vero ulla vis imperii tanta est, quæ, pre-
 16 mente metu, possit esse diuturna. Testis est
 Phalaris, cujus est præter ceteros nobilitata
 crudelitas: qui non ex insidiis interiit, ut is,
 quem modo dixi, Alexander; non a paucis, ut
 hic noster: sed in quem universa Agrigentino-

Notis Thraciis.] Alii *Threiciis* ab Ionica voce *Θρηίκιος*. Thracibus antiqui sæpe pro satellitibus utebantur, ut nostri reges Hungaris vel Helvetiis. His enim major, quam civibus, fides habebatur. Illi vero stigmatibus corpora notare solebant.

Destrieto gladio.] Vid. iii. 31. 9.

14. *Stigmatiam.*] Græci *σιγματίαν* vocant. A *σίζω*, *pungo*, fit *ὁ σιγματίος*, *notis compunctus*.

Nec eum sefellit.] Thebe non sefellit manum, suspicio tyranni non falsa fuit, non imprudenter in ea fecit. Ep. ad Div. iv. 2. 6. "Quantum nos sefellerit, [Cæsar] vides."

Ab ea est enim ipsa.] Tradit

quidem Plutarchus in vita Pelopidæ extrema Theben ad interficiendum tyrannum Tisiphoni, Pytholai et Lycophronis, fratrum suorum, opera usam esse. Et Diodor. Sic. i. xvi. p. 517. ait. Pheræum tyrannum ab uxore sua Thebe, hujusque fratribus, Lycophrone et Tisiphono, interfectum esse. Nec tamen est, quod quispiam miretur, Ciceronem dicere, *ab ipsa* Thebe Alexandrum occisum esse.

16. *Phalaris.*] Siciliæ tyrannus, vixit Solonis et Æsopi tempore.

Nobilitata.] Nota, celebris. Vid. i. 4. 9.

Hic noster.] Cæsar.

Universa Agrigentinorum multitudo.] A qua lapidibus pro-

rum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios, injuste imperantes, nonne repente omnes fere focii deseruerunt, spectatoresque se otiosos præbuerunt Leuêtricæ calamitatis?

VIII. Externa libentius in tali re, quam domestica, recordor. Verum tamen quam diu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis: bella aut pro fociiis, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii; regum, populorum, nationum portus erat et refugium senatus; nostri

stratus est, Zenonis Eleatæ maxime impulsu, quem vario cruciatus genere tyrannus torquebat. Valer. Max. lib. iii. 3. 2. Ovidius in Ibi, ver. 441. eum in Perilli taurum conjectum et combustum tradit.

17. *Demetrium.*] Poliorceten, Antigoni, Asiæ regis, filium. Plutarchus inter cetera, insolenter ac superbe a Demetrio facta, quibus cives offenderit, hoc quoque narrat. Cum oblatas sibi in itinere multorum scriptas petitiones benigne præter consuetudinem accepisset, summoque cum gaudio, qui dederant, regem prosequerentur, omnes eas, ut in pontem Axii venit, chlamyde excussa in fluvium projecit.

Spectatoresque se otiosos.] Cornel. Nep. Epam. 6. extr. De *Leuêtrica calamitate* vid. i. 18. 9. 24. 10.

VIII. 2. *Beneficiis tenebatur.*] Recte, præclare et aliis benefaciendo. Sallust. Cat. ix. 5. "In pace beneficiis, quam metu agitabant."

Non injuriis.] In his verbis *πρότασις* periodi finiendam duxi. Sequentia vero usque ad finem n. 3. *ἀπόδοσις* esse jussi.

Exitus erant.] Subintellige copulam: *et exitus erant.*

Necessarii.] Etiamsi durius aliquid in hostes consuleretur, necessitati danda erat venia: quod publicæ utilitatis ratio id exigebat. Ita Carthago, ita Corinthus excisa est, quod nulla cum his civitatibus pax fatis fida fore videbatur.

Populorum, nationum.] Latius patet *nationis* nomen, quam *populi*. Est enim *natio*, quæ communi lingua utitur; *populus*, qui iisdem institutis et legibus continetur.

autem magistratus imperatoresque ex hac una re maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios æquitate et fide defendissent. 4 Itaque illud patrocini-um orbis terræ verius, 5 quam imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem et disciplinam jam antea minuebamur: post vero Sullæ victoriam penitus amisimus. 6 Desitum est enim videri quidquam in socios iniquum, cum exstitisset in cives 7 tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hasta posita, cum bona in foro venderet et honorum virorum, et locupletium, et certe civium, prædam se suam vendere. 8 Secutus est, qui in causa impia, victoria etiam fœdiore, non singulorum civium bona publica-

4. *Patrocinium.*] Tutela, summum præsidium, sub quo omnes gentes tutelæ agerent.

5. *Jam antea.*] Ante Sullæ dominatum, cujus crudelitatem lege apud Vell. Paterc. ii. 28. Sallust. Cat. c. 11.

7. *Honestam causam non honesta victoria.*] Sallust. eod. loc. "Postquam L. Sulla, armis recepta republ. bonis initiis malos exitus habuit." Initia erant honesta, quod nobilitatis a Mario oppressæ causam defendebat: exitus victoriæ minime erat honestus, sed crudelissimus.

Hasta posita.] Cum venderet bona proscriptorum: cujus venditionis signum erat hasta, unde hastæ subjici dicebantur, quæ plus licitantibus

addicebantur. Vid. n. 12. et cap. xxiii. 10.

Prædam se suam.] Se bona eorum vendere, quos bello devicisset: quasi hostes illi, non cives, essent.

8. *Secutus est.*] Julius Cæsar, cujus causam impiam dicit, quod contemtis legibus eos sibi honores arrogavit, quos nemo civis Rom. æquo jure cum aliis vivens, adsequi poterat, et hanc unam civilis belli causam habuit.

Victoria etiam fœdiore.] Quam non singulos cives, sed universas provincias adflixit, quod Sulla non fecerat. Quamquam ob id ipsum quoque fœdior erat victoria, quod causa erat impia.

Non singulorum civium.] Qua-

ret, sed universas provincias regionesque uno calamitatis jure comprehenderet. Itaque vexatis et perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, et ex ea urbe triumphari, sine qua numquam nostri imperatores ex Transalpinis [bellis] triumpharunt. Multa præterea com- 10

si scripisset *non tam singulorum civium quam universas*, cet. Apud Sallust. Jug. xiv. 23. Adherbal de fratre Hiempsale, quem regni participem Jugurtha interfecerat: "Non enim regnum, sed fugam, exilium — cum anima simul amissisti."

[*Uno calamitatis jure.*] *Jus* est status et conditio. Agrar. iii. 2. "Libera meliore jure sunt, quam serva." Respexit Ciceronem crediderim ad id, quod *viotor jura dare* victis dicitur. Cæsar igitur *universas provincias regionesque uno calamitatis jure comprehendit*, i. e. victor hanc eis conditionem tulit, legem hanc eas accipere coëgit, ut una omnes pariter essent calamitosæ. Nec mirum videri debet, *jus* appellari, quod multis calamitatem afferat. Namque est etiam *jus injustum*. Paullus de Just. et Jur. "Prætor quoque, [inquit] jus reddere dicitur, etiam cum inique decernit: relatione scilicet facta, non ad id, quod ita prætor fecit, sed ad illud, quod prætorem facere convenit."

9. *Exteris nationibus.*] Gallis, Græcis, Ægyptiis, Afris, Hispanis.

[*Ad exemplum amissi imperii.*]

Quasi imperium Rom. amissum esset, dum de fociis civitatibus triumpharetur: ac si hoc exemplo declararetur, populum Rom. suum imperium amississe, cum suos socios unus potestati subjici videret.

[*Portari in triumpho Massiliam.*] Massilia, Galliæ Narbonensis civitas, Romanis semper amica et fida, Cæsari adversus Pompeii legatos in Hispaniam proficiscenti portas clauserat. Itaque ab eo obfessa et magnis operibus expugnata in triumpho Gallico portata est, id est, imago ejus citrea inter pompæ fercula translata est. Conf. Quintil. vi. 3. 6r. cum Velleio ii. 56. 2.

[*Ex Transalpinis.*] Substantive *Transalpinos* dicere potuit, quemadmodum Brutus lib. xi. ad Divers. ep. 4. *Progressus sum ad Inalpinos*. Formula dicendi *ex urbe* (de ea urbe) et *ex gente triumphare* usitatissima est. Cicero de eadem Massilia Philipp. viii. 6. "Ne triumphus quidem facit finem belli? per quem lata est urbs ea, sine qua numquam ex *Transalpinis gentibus* majores nostri triumpharunt."

memorarem nefaria in focios, si hoc uno quidquam sol vidisset indignius. Jure igitur ple-
 11 ctimur. Nisi enim multorum impunita scelera
 tulissemus, numquam ad unum tanta perve-
 nisset licentia: a quo quidem rei familiaris ad
 paucos, cupiditatum ad multos improbos venit
 12 hereditas. Nec vero umquam bellorum civi-
 lium semen et caussa deerit, dum homines per-
 diti hastam illam cruentam et meminerint, et
 sperabunt. Quam P. Sulla cum vibrasset, di-
 ctatore propinquo suo, idem sexto tricesimo
 anno post a sceleratiore hasta non recessit. Al-

10. *Sol vidisset.*] Hoc sum-
 tum est e medio, cum sol,
 quasi mundi oculus, omnia
 adspicere videatur. Vide E-
 rasmii Adag. Theognis v. 167.
 Ὁ ἄλιος οὐδὲν ἄνδρῶπων, ὁ πόσεος
 ἤ ἔλιος καὶ θορῶ.

11. *Multorum impunita.*] Pa-
 tientiam Romanorum repre-
 hendit, Sullæ, Clodii, Pisonis,
 Gabinii aliorumque scelera in-
 ulta relinquentium.

Ad paucos.] Sororum Cæsa-
 ris nepotes, quos heredes in-
 stituerat, C. Octavium ex do-
 drante, L. Pinarium et Q. Pe-
 didum ex quadrante reliquo.
 Sueton. Cæs. c. 83.

12. *Semen et caussa.*] *Semen*
bellorum civilium, sunt bello-
 rum civilium concitatores. Ita
 apud Liv. iii. 19. 5. tribuni pl.
semina discordiarum vocantur.
Caussa vero est prætextus. In-
 fra iii. 10. 5. "Muri caussam
 opposuit."

Homines perditi.] Omnes illi,
 quibus amissis rebus suis nulla

spes superest, nisi in proscrip-
 tione bonorum civium: qua-
 lem Cicero Antonium maxi-
 me videri vult, qui et ipse se-
 ctor fuerat. Vide Philipp. ii.
 26.

Hastam illam cruentam.] Ven-
 ditionem bonorum, quorum
 domini vel in bello occubue-
 rant, vel in numerum proscrip-
 torum relati impune trucidab-
 antur.

P. Sulla.] Cujus patruus
 fuerat L. Cornelius Sulla, di-
 ctator. Hic, cum illo dicta-
 tore proscriptionibus præfuis-
 set, sexto et tricesimo anno
 postea sub Cæsare sui se simi-
 lem præbuit.

Sexto tricesimo.] Ita copu-
 lam omisit de Invent. i. 55.
 "Tertius decimus." Ibid. 56.
 "Quartus decimus, sextus de-
 cimus." Pro Cluent. 27. "Se-
 ptimus decimus." Ad Divers.
 xii. 25. princ. "Alter vicefi-
 mus." Liv. vii. 18. 1. "Quin-
 tus tricesimus."

ter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quaestor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus praemiis propositis, numquam defutura bella civilia. Itaque parietes modo urbis stant et manent, iique ipsi jam extrema scelera metuentes: rem vero publicam penitus amisimus. Atque in has clades incidimus (re- deundum est enim ad propositum) dum metui, quam cari esse et diligi maluimus. Quae si populo Romano injuste imperanti accidere poterunt, quid debent putare singuli? Quod cum perspicuum sit, benivolentiae vim esse magnam, metus imbecillam; sequitur ut differamus, quibus rebus possimus facillime eam, quam volumus, adipisci cum honore et fide caritatem. Sed ea non pariter omnes ege- mus. Nam ad cujusque vitam institutam ac-

Scriba fuerat.] Is fuit *Servius Cornelius Sulla*, Publii Sullae, quem paulo ante nominavit, frater, qui e conjuratione Catilinaria evaserat.

13. *Talibus praemiis propositis.*] Cicer. Philipp. viii. 3. "Hasta Caesaris multis improbis et spem adfert et audaciam. Viderunt enim ex mendicis fieri repente divites. Itaque hastam videre semper cupiunt ii, qui nostris bonis imminet."

14. *Extrema scelera metuentes.*] Ne faces sibi subdantur.

Rem vero publicam penitus amisimus.] Vide i. 11. 6.

14. *Maluimus.*] Quia praegreditur praeteritum tempus in *has* [sc. quas dixi] *clades inci-*

dimus, etiam post particulam *dum* praeteriti temporis verbum requiritur.

16. *Quid debent putare singuli.*] Fortasse Cicero scripserat: *quid debet putari, singulis?* ut ex antecedentibus repetatur *accidere posse*.

17. *Quod cum.*] Quod relativam significationem, nec ullam aliam vim hic habet, ac prope abesse potest. Vid. iii. 31. 7.

18. *Non pariter.*] Non omnibus pari opus est gloria, sed major alii, alii minor est appetenda.

Ad cujusque — accommodandum.] Ex cujusque vitae instituto existimandum est, multis an paucis ei opus sit amicis.

commodandum est, a multisne opus sit, an satis
 19 a paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque
 et primum et maxime necessarium, familiarita-
 tes habere fidas amantium nos amicorum, et
 20 nostra mirantium. Hæc enim est una res pror-
 fus, ut non multum differat inter summos et
 mediocres viros; eaque utrisque est prope mo-
 21 dum comparanda. Honore, et gloria, et beni-
 volentia civium fortasse non æque omnes e-
 gent, sed tamen si cui hæc suppetunt, adjuvant
 aliquantum tum ad cetera, tum ad amicitias
 comparandas.

1 IX. Sed de amicitia alio libro dictum est,
 qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de glo-
 ria, quamquam ea quoque de re duo sunt no-
 stri libri; sed attingamus, quando quidem ea
 in rebus majoribus administrandis adjuvat plu-
 2 rimum. Summa igitur et perfecta gloria con-

19. *Certum igitur hoc sit.*] Vide i. 12. 6.

20. *Est una res prorsus, ut.*] *Est ut* Græcorum more frequentissime dicitur. Rarius vero hoc, ut *res* adjiciatur. Pro Mil. c. 13. extr. "Ille erat ut odisset." Alii dixerunt, 'Hæc una res est, in qua non multum differat inter summos et mediocres viros.' Vide infra cap. 24. pr.

Prope modum.] Certo quodam modo.

IX. 1. *Alio libro—Lælius.*] Cicero in præcæm. libri ii. de divinatione, ubi omnes libros suos enumerat, Lælium non nominat; nec ipsorum de of-

ficiis librorum mentionem ibi facit. Fieri ergo potuit, ut inter illum de divinatione, et hunc de officiis librum brevis de amicitia dialogus interjiceretur, et jam in Attici manibus esset, cum hæc scriberentur.

Nunc dicamus de gloria.] Ab hoc capite ad finem cap. 14. de honore et fide agit. Vid. vi. 8.

Duo sunt.] Exstant. Vid. cap. v. 4. Ne hi quidem exstant, cum liber secundus de divinatione ederetur, adeoque et ipsi nuper admodum ad Atticum missi erant.

stat ex tribus his: si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam honore dignos putat. Hæc autem, si est simpliciter breviterque dicendum, quibus rebus pariuntur a singulis, eisdem fere a multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tamquam influere possimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, benivolentiæ præcepta videamus: quæ quidem beneficiis capitur maxime: secundo autem loco benefica voluntate benivolentia movetur, etiam si res forte non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsa fama et opinione liberalitatis, beneficentiæ, justitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod 6

3. *Simpliciter.*] Aperte, candidè, sine dissimulatione.

- *Pariuntur a singulis.*] Quibus rebus, ut a singulis amemur, consequimur, iisdem, ut multis cari simus, consequimur. Verbo *parere* pro *parare* usurpato, præpositiones haud insolenter adjiciuntur. Infra xiii. 13. "Sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione." Liv. xlii. 61. 10. "Similem gloriam ex hoste pariendi occasionem optabant." Curt. x. 6. 8. "Ut victoriam partam inter hos, de quibus parta est, obtinere possimus."

Alius quoque quidam.] Vide i. 4. 1.

4. *Quæ quidem beneficiis capitur.*] *Benivolentiam capi* satis latine dicas sicuti *captari benivolentia* rectè dicitur.

Benivolentia movetur.] Abesse potest verbum *benivolentia*.

5. *Commovetur.*] Et n. 6. "Specie sua commovet." Vid. iii. 4. 1.

Opinione liberalitatis.] *Opinio* non est sua cujusque de suis virtutibus persuasio, sed aliorum de his existimatio. Sic "Opinio probitatis," n. 12. "Opinio justitiæ," c. xi. 6. "Quorum de justitia magna esset opinio multitudinis," c. xii. 5.

honestum decorumque dicimus, quia per se nobis placet, animosque omnium natura et specie sua commovet, maximeque quasi perlucet ex eis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, a natura ipsa diligere cogimur. Atque hæ quidem causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præsertea non nullæ esse leviores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti conjunctam cum justitia prudentiam. Nam et iis fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur, quosque et futura prospicere credimus, et cum res agatur in discrimenque ventum sit, expedire rem et consilium ex tempore capere posse. Hanc enim utilem homines existimant veramque prudentiam. Justis autem et fidis hominibus, id est bonis viris, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos, rectissime committi arbitramur. Harum

6. *Maximeque quasi perlucet.*] Quia ἀπορρασιῶν constituit, cui adhæret maximeque quasi perlucet: ἀπόδοσις ab idcirco incipit.

8. *Fides autem ut habeatur.*] Hoc quid sit, discite ex n. 10.

9. *Expedire rem.*] Difficultatibus superatis perficere id, quod velis.

Homines existimant.] Multi philosophi facultatem istam politicam adeo contemnebant, ut eam perfecto sapiente vix dignam putarent. Dicit igi-

tur Cicero, *homines*, i. e. plerosque, prope omnes, vulgo homines, hanc prudentiam politicam utilem et veram prudentiam existimare. Hæc significatio vocis *homines* nostro valde usitata est. Ad *Divers.* ep. i. 7. "Ex eventu homines de tuo consilio existimaturos." Lib. x. ep. 25. "Id quod homines arbitrantur."

11. *Harum igitur duarum.*] Vid. c. 7. pr.

igitur duarum ad fidem faciendam justitia plus pollet: quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis ¹² versutior et callidior est, hoc invisior et suspectior, detracta opinione probitatis. Quam ob ¹³ rem intelligentiæ justitia conjuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium; justitia sine prudentia multum poterit; sine justitia nihil valebit prudentia.

X. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter ¹ omnes philosophos constet, a meque ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes: nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse: alia est illa, cum veritas ipsa limatur in ² disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quam ob rem, ut vulgus, ita nos hoc loco lo- ³ quimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios

^{12.} *Detracta opinione probitatis.*] Nisi probus esse alius quoque videatur.

^{13.} *Quam ob rem*] Quæ Cicero inde a n. 8. tradiderat suisque rationibus confirmaverat, ea brevi comprehensione devincta hic repetit, reminiscendique causa unum sub aspectum subjicit.

Intelligentiæ justitia conjuncta.] Justitia cum prudentia conjuncta ad faciendam fidem tantum virium habebit, quantum ipsa volet.

X. 1. *Ne quis sit admiratus.*]

Ne quis admiretur.

A meque ipso sæpe.] Maxime lib. iii. Tusc. et v. de Fin.

Qui unam haberet.] Hoc imperfectum non ad *constet*, sed ad *disputatum sit* referendum.

^{2.} *Cum veritas ipsa limatur.*] Cum vera a falsis fecernuntur, et quasi lima poliuntur.

Ad opinionem communem.] Vulgarem. Sic "Communia officia," lib. i. c. 3. lib. iii. 3. 10. "Communes amicitiae," l. iii. 10. 15. de Amicit. c. xxi. 4.

4 prudentes esse dicamus. Popularibus enim
 verbis est agendum, et usitatis, cum loquimur
 de opinione populari, idque eodem modo fecit
 5 Panætius. Sed ad propositum revertamur. Erat
 igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent,
 hoc tertium, ut cum admiratione hominum,
 6 honore ab iis digni judicaremur. Admirantur
 igitur communiter illi quidem omnia, quæ
 magna, et præter opinionem suam animadver-
 terunt: separatim autem in singulis, si perspi-
 7 ciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos
 viros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus,
 in quibus existimant se excellentes quasdam, et
 8 singulares perspicere virtutes: despiciunt au-
 tem eos et contemnunt, in quibus nihil virtu-
 tis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non
 enim omnes eos contemnunt, de quibus male
 9 existimant. Nam quos improbos, maledicos,
 fraudulentos putant, et ad faciendam injuriam
 instructos, eos contemnunt quidem neutiquam,
 10 sed de his male existimant. Quam ob rem, ut
 ante dixi, contemnuntur ii, qui ‘ nec sibi, nec

4. *De opinione populari.*] De populi five multitudinis opinione, quam illa de alicujus virtute habet.

5. *Pertinerent.*] Vide supra i. 9. 6. xlv. 10.

Cum admiratione hominum.] Admirantibus nos hominibus.

6. *Communiter.*] Universi pariter in omnibus. *Generaliter* vulgo dicunt; ut *specialiter*, quod Cicero *separatim*.

Nec opinata.] Alii *necopinata*, una voce scribunt. Est enim *inopinata*.

8. *Nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum.*] Nullam prudentiam, nullum animum, nullas ad efficiendum vires.

10. *Qui nec sibi nec alteri.*] Verbum supprimitur, quod in proverbiiis sollemne et elegans est. Facciolatus *valent* subintelligit, idque in utramque

alteri,' ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem afficiuntur ii, qui anteire ceteris virtute putantur, et cum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile possunt obfistere. Nam et voluptates, blandissimæ do- 11
minæ, majores partes animi a virtute detorquent; et dolorum cum admoventur faces, præter modum plerique exterrentur. Vita, 12
mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissime permovent. Quæ qui in utramque 13
partem excelsò animo magnoque despiciunt, cum aliqua his ampla et honesta res objecta est, totos ad se convertit et rapit. Tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis?

XI. Ergo et hæc animi despicientia admirabil- 1
bilitatem magnam facit: et maxime justitia

partem, ad commodum et ad incommodum.

Admiratione aut afficiuntur.] Sic honore, laude, præmiis affici dicimus. Idem aliter expressit xi. 1.

11. *Majores partes animi.]* Sunt τό, τε ὁμηρικόν, καὶ τὸ λογικόν τῆς ψυχῆς μέρος. Ita Cicero supra i. 28. 11. "Una pars [animorum] in appetitu posita est,—altera in ratione." Vid. quæ ibi adnotavimus.

Dolorum cum admoventur faces.] Cum dolorum metus infertur, cum dolores, quasi Furis, faces intentant.

12. *Permovent.]* Multum in

utramque partem valent ad animos et excitandos et terrendos.

13. *In utramque partem.]* Et cum adsunt, et cum absunt, ita ut neque cupiant vitam et divitias, neque metuant mortem et paupertatem.

Totos ad se convertit et rapit.] Totos dicit, quia perversæ, quas commemoraverat, cupiditates non sinunt homines se totos virtuti dedere, quippe quæ majores partes animi a virtute detorquent.

XI. 1. *Admirabilitatem magnam facit.]* Facit homines valde admirabiles.

(ex qua una virtute viri boni appellantur) mirifica quædam multitudini videtur: nec injuria. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exsilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ sunt his contraria, æquitati anteponeat. Maximeque admirantur eum, qui pecunia non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc igni spectatum arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit: et benivolentiam, quod prodesse vult plurimis: et ob eandem causam, fidem: et admirationem, quod eas res spernit et negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur. Ac mea quidem sententia omnis ratio atque institutio vitæ adjumenta hominum desiderat: in primisque, ut habeat, quibuscum possit familiares

Mirifica quædam.] Ut apud Græcos τις sæpe abundat, ita apud Latinos eorum imitatores, quidam adjicitur, ubi parum necessarium videtur. Lælii. xiii. 13. "Qui virtutem duram et quasi ferream esse quamdam volunt."

2. Qui mortem timet.] Qui mortis, doloris, exsilii, egestatis metu officium negligit, injuste facit.

3. Pecunia non movetur.] Qui pecuniam nihili facit.

Igni spectatum.] A Platone acceptum, qui ὡσπερ χυρῶν πῦρὶ βασανίζομενον dixit. Sic Ovid. lib. i. Trist. v. 25.

Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum.

4. Proposita sunt.] Antea proposita, necessaria esse dicta sunt. Cap. ix. 2.

Inflammati aviditate.] Summa cupiditate incensi.

5. Ut habeat, quibuscum possit.] Pendet hoc ut a desiderat: q. d. et in primis amicos desiderat, quibus cum possis conferre sermones. Simile constructionis genus, qua verbo primum accusativus, deinde ut adjungitur, habes apud Corn. Nep. Eum. c. viii. 7. "Imperavit quam plurimos utres; post hæc pabulum;—utque quam minime fieret ignis." Tertie personæ habeat junge homo, quod subaudiendum est ex adjumenta hominum. Sic in

conferre sermones : quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergo etiam solitario homini, atque in agro vitam agentis, opinio justitiæ necessaria est : eoque etiam magis, quod eam si non habebunt, injusti habebuntur : nullis præfidiis sepi, multis afficientur injuriis. Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, 7 conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, justitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut ne illi quidem, 8 qui maleficio et scelere pascuntur, possint sine ulla particula justitiæ vivere. Nam qui eorum 9 cuiquam, qui una latrocinantur, furatur aliquid, aut eripit ; is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispartiat, aut interficiatur a sociis, aut relinquitur. Quin 10

Cat. Maj. viii. 5. " Videtis, ut senectus non modo languida—non sit, verum etiam sit operosa.—Quid, quod etiam addiscunt aliquid ?" scil. senes. Vide etiam supra i. 37. 11. et 12.

Nisi speciem præ te boni viri feras.] Nisi aliis etiam bonus vir esse videaris. Non fallacem sine re, sed rei ipsi consentaneam speciem requirit.

6. *Solitario homini, atque in agro.]* Non idem est solitarius et qui in agro vitam agit. Hic enim paucorum, ille nullius hominis convictu utitur. Hinc verba plurali numero sequuntur, *habebunt, habebuntur.*

Opinio justitiæ.] Non potest

commode aut tuto vitam agere, nisi alii eum justum esse opinentur.

7. *Ad rem gerendam.]* Vide i. 4. 4.

8. *Qui maleficio et scelere pascuntur.]* Latrones, grassatores, fures.

Sine ulla particula.] Sine aliqua.

9. *In latrocinio.]* Inter latrones.

Aut interficiatur.] Vulg. *aut occidetur—aut relinquetur.* Conjunctionivum retineo, quod ita sæpe Cicero, ubi futurum vulgus mavult. Lib. i. 33. 6. " Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus consilium vivendi omne contulerit, is

etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pa-
 11 reant, quas observent. Itaque propter æqua-
 bilem prædæ partitionem et Bardylis Illyrius
 latro, de quo est apud Theopompum, magnas
 opes habuit, et multo majores Viriathus Lusit-
 tanus, cui quidem etiam exercitus nostri impe-
 ratoresque cesserunt: quem C. Lælius, is, qui
 sapiens usurpatur, prætor fregit, et comminuit,
 ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bel-
 12 lum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis
 justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet
 atque augeat, quantam ejus vim inter leges et
 judicia in constituta re publica fore putamus?

1 XII. Mihi quidem non apud Medos solum,
 ut ait Herodotus, sed etiam apud majores no-

constantiam teneat." Lib. eod.
 xlv. 9. "Magnitudo animi,
 remota communitate conjun-
 ctioneque humana, feritas sit
 quædam et immanitas."

11. *Bardylis Illyrius latro.*] *Βάρδυλλης* dicitur Helladio, Plutarcho in Pyrrho *Βάρδυλλης*, Diodoro Sic. *Βάρδυλλης*. Penultimam itaque rectius produci-
 mus. Ceterum Plutarchus et Diodorus *Illyriorum regem* vo-
 cant, non *latronem*, cujus filiam *Bircennam* uxorem duxit Pyrrhus Epirotes.

Theopompum.] Gnidium, I-
 focratis auditorem, historiæ
 Græcæ scriptorem, Herodoto
 et Thucydidi proximum. Vi-
 de de eo Quintil. lib. x. 1. 74.
 Cornel. Nepot. Alcib. c. 11.

Viriathus Lusitanus.] Ex ve-
 natore latro, inde dux et im-

perator inter suos. Eadem de
 eo tradit Diodor. Sicul. in Ex-
 cerpt. Vales. p. 346. 361. Vi-
 de et Flor. lib. ii. 17. 5.

C. Lælius.] Qui prætor fuit
 a. 609. Vide de ejus prætura
 de Amicit. c. xxv. 14.

Qui sapiens usurpatur.] Vo-
 cari solet. Dicitur de iis, quæ
 consuetudine potius fiunt,
 quam jure. Cic. de Univerf.
 c. 11. "Quos fratres inter se
 usurpari atque appellari vide-
 mus."

Facile bellum.] Bellum con-
 sectu facile, non multi operis.

XII. 1. *Apud Medos.*] Qui
 primi reges habuerunt. *Hero-*
dotum vide libro i. qui *Clio* in-
 scribitur, quo loco ait, quibus
 artibus Deioeces ad regnum ad-
 spiravit.

stros, justitiæ fruendæ caussa videntur olim bene morati reges constituti. Nam cum preme-² retur inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant: ad unum aliquem confugiebant, virtute præstantem; qui cum prohiberet injuria tenuiores, æquitate constituenda summos cum infimis pari jure tenebat. Eademque con-³ stituendarum legum fuit caussa, quæ regum. Jus enim semper est quæsitum æquabile: neque enim aliter esset jus. Id si ab uno justo et ⁴ bono viro consequerentur, erant eo contenti. Cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspi-⁵ cum est, eos ad imperandum deligi solitos,

2. *Cum prohiberet injuria tenuiores.*] Ita Cic. pro lege Manil. c. 7. "Erit igitur humanitatis vestræ, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere." Nec solum cum Cæsare de Bel. Gall. i. 15. 4. "Hostem prohibere populationibus," dicere licet: sed etiam "Agros populationibus prohibere," auctore Livio xxv. 15. 3. et xxxi. 25. 5.

Æquitate constituenda.] *Æquitas* est jus æquabile, par, suum cuique tribuens. Id tum constituebat, cum summis infimos exæquabat.

Pari jure tenebat.] Infra cap. xxiii. 11. "Commoda civium non divellere, atque omnes æquitate eadem continere." Hoc est, conjunctos regere, inter eos, quodam modo exæquatos concordiam firmare.

Est autem nostro loco *tenere* idem, quod regere, gubernare, in officio continere. Supra cap. vii. 6. "Sed iis, qui vi oppressos imperio coercerent, sit sane adhibenda sævitia, si aliter teneri non possunt." Liv. vii. 25. 7. "Quum cerneret, metu tenendos, quos fides non tenuisset."

4. *Id si ab uno justo.*] Si jus illud ab uno obtinebant, ejusque æquitate suum cuique reddebatur.

Cum id minus contingeret.] Cum *minus*, quam *vellent* (ut loquitur Nepos Them. iv. 3.) id adsequerentur, vel cum *rarius*. Nam et hoc significat *minus*. Lib. xii. epist. ii. 10. "L. Cotta fatali quadam desperatione, ut ait, minus in senatum velit," scil. quam sollet, quam decet.

quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto vero, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. 6 Omni igitur ratione colenda et retinenda justitia est, tum ipsa per sese (nam aliter justitia non esset) tum propter amplificationem honoris 7 et gloriæ. Sed ut pecuniæ non quærendæ solum ratio est, verum etiam collocandæ, quæ perpetuos sumtus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria et quærenda, et collocanda ratione est. Quamquam

5. *Adjuncto vero.*] Scilicet hoc. Sextus casus participii absolute positus, quod aliis, quam Ciceroni, familiaris est.

6. *Ipsa per sese.*] Sine spe mercedis et fructus. Cicero sæpe ita locutus est. Ad Diverf. ep. iii. 9. "Tua dignitas atque amplitudo mihi est ipsa cara per se." Lælii. xxi. 12. "Per se sibi quisque carus est."

7. *Collocandæ.*] Pecunia collocatur, cum vel in ea confertur, quæ solo continentur, vel senori datur, ut et ipsa salva sit, et certus inde fructus redeat.

Perpetuos sumtus.] Perennes. *Liberales*, ad vitam liberaliter degendam, ut et in nos et in alios benigni esse possimus.

Et collocanda ratione est.] Quia in majoribus rebus administrandis plurimum adjuvat gloria, is, cui hæc suppetit, patriæ multorumque homi-

num commoda egregie potest augere. Quemadmodum igitur pecuniam, ita gloriam ratione collocat, non ille, qui id unice agit, ut eam conservet atque augeat, sed qui ea sic utitur, ut rei publ. plurimorumque hominum utilitatibus serviat. Cic. Philipp. iii. 2. "Non enim effudit [C. Cæsar patrimonium] sed in salute rei p. collocavit."

8. *Quamquam præclare Socrates.*] Apud Xenophontem lib. i. ἀπομνημόν. extr. Ἄνθρωπος γὰρ ἔλεγε, ὡς οὐκ εἶη καλλίων ὁδὸς ἐπ' εὐδοξίαν, ἢ δι' ἧς ἂν τις ἀγαθὸς τοῦτο γένοιτο, καὶ δοκεῖν βούλοιο. Lib. ii. paullo ante fin. Ἀλλὰ συντομωπότερον τε καὶ ἀσφαλίστατον καὶ καλλίστην ὁδὸν, ἢ Κριτόβουλος, ὅ, τι ἂν βέλγη δοκεῖν ἀγαθὸν εἶναι, τοῦτο καὶ γίνεσθαι ἀγαθὸν περιῶσθαι. Sententia a particula quamquam incipiens, longa vero interpositione distincta, infra c. xiii. n. 2. interveniente conjunctione sed,

præclare Socrates, hanc viam ad gloriam proximam et quasi compendiarium dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione, et inani ostentatione, et ficto non modo sermone, sed etiam vultu, stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tamquam flosculi, decidunt; nec simulatum potest quidquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem: sed brevitate causa familia contenti erimus una. Ti. enim Gracchus, P. F. tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii, nec vivi probabantur bonis, et mortui numerum obtinent jure cætorum.

XIII. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, justitiæ fungatur officiis: ea quæ essent, dictum

continuatur. Ibi vero, ut gentium memoriæ subveniatur, dicta, quæ parenthesin antecesserant, mutatis verbis repetuntur. De hoc more orationem parenthesi longiore interruptam connectendi vide supra i. 1. 3.

11. *In utramque partem.*] Qui et gloriam recte partem retinuerunt, et in malis artibus quæsitam amiserunt.

12. *Tib. Gracchus.*] Qui duobus perfunctus consulatibus (a. 576. et 590.) bis triumphavit, censuram gessit, augur fuit. Africani majoris gener, so-

cer minoris, Tullio teste *civis gravis et eloquens*. Ejus filii fuerunt Tiberius et C. Gracchus, ex Cornelia nati, qui legibus agrariis rempubl. perturbarunt, et affectati regni suspecti ambo, sed diversis temporibus, occisi sint. Vide i. 22. ii. 23. 4.

Numerum obtinent.] Lib. iii. de Nat. Deor. c. 20. "Errantes [stellæ] numerum deorum obtinebunt." Brut. c. 47. "Cneusque Pompeius, Sex. filius, aliquem numerum obtinebat." *Numerus* nihil aliud est, quam *locus*.

2 est in libro superiore. Sed, ut facillime, quales
 simus, tales esse videamur, etsi in eo ipso vis ma-
 xima est, ut simus ii, qui haberi velimus, ta-
 3 men quædam præcepta danda sunt. Nam si
 quis ab ineunte ætate habet causam celebra-
 tis et nominis, aut a patre acceptam (quod
 tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut aliquo
 casu atque fortuna: in hunc oculi omnium
 conjiciuntur, atque in eum, quid agat, quem
 ad modum vivat, inquiritur: et tamquam in
 clarissima luce versetur, ita nullum obscurum
 4 potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quo-
 rum autem prima ætas propter humilitatem et
 obscuritatem in hominum ignoratione versatur,

XIII. 1. *In libro superiore.]* Cap. vii. et proximis inde. Similiter præpositio adjicitur infra iii. 18. 7. Cat. Maj. xvii. 1. Dispar ratio erat supra cap. ix. 1. ibi enim significatur, toto libro de amicitia agi: nostro autem loco Cicero intelligi vult, non totum librum superiorem de justitia conscriptum esse, sed in eo libro se inter alia plura etiam de justitiæ officiis differuisse.

2. *Etsi in eo ipso vis maxima est.]* Etsi in eo plurimum situm est, ut re vera simus ii, qui videri volumus: tamen, ut facilius tales esse videamur, quales sumus, aliqua præcipienda sunt.

Qui haberi velimus.] Conjunctivus *velimus*, sicut paullo ante *quales simus*, ponitur, quia incertum est, cui potissimum virtuti dediti esse videri

velimus, utrum fortitudini, an magnanimitati, an justitiæ.

3. *Causam celebritatis et nominis.]* Non dicit *celebritatem et nomen*, quod in adolescentulos non cadit; sed *causam celebritatis et nominis*, id est, incitamenta et stimulos inclarescendi.

Casu atque fortuna.] *Casus et fortuna* prope idem significant, differunt tamen nonnihil: ille ad tempus accidit; hæc constantior est. In Servio Tullio, quo exemplo hic interpretes utuntur, utrumque apparet. Ille *casu*, visa circa caput flamma, primum reginæ domus oculos in se convertit; deinde *fortuna*, cum reginæ favore ceteris præferretur, ad summos honores aspiravit.

4. *In hominum ignoratione.]* Id est, hominibus ignotus est. Lib. iii. 17. 14. "Quotus e-

hi simul ac juvenes esse cœperunt, magna spectare et ad ea rectis studiis debent contendere: quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi ætati, verum etiam favetur. Prima est igitur adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest; in qua multi apud majores nostros exstiterunt: semper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem et a summo viro, et ab exercitu consequere equitando, jaculando, omni militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum re publica cecidit. Mihi au-

nim quisque reperitur, qui, impunitate et ignoratione omnium propolita, abstinere possit injuria."

Eo firmiore animo.] Eo confidentius, eo minus timide.

5. Prima est igitur adolescenti.] Quoniam Romana gens bellicis studiis plurimum tribuebat, haud facile in ea quisquam ad honores adspirabat, cujus industria non fatis in bello erat cognita.

Si qua.] Si qua gloria, non commendatio.

In qua multi exstiterunt.] In quo gloriæ genere multi sese ostenderunt, emerferunt. *Exstiterere* est, se proferre, alios præstare, eminere. Cicer. pro Sext. c. 42. " Qui igitur pri-

mi virtute et consilio præstanti exstiterunt."

6. Cujus altera pars.] Cæsariana, cujus causam impiam dixit cap. vii. 8. *Altera Pompeiana*, quam fortuna destituit.

7. Alæ alteri.] Singulis legionibus duæ equitum alæ sive turmæ adjiciebantur, quæ non ex equitibus Rom. sed ex provincialibus constabant. Illæ latera legionum muniebant, et Romanos adolescentes nobiles habebant præfectos. Unam igitur ex duabus turmam Cicero filius duxit, quam *alteram* dicit Cicero, etsi legionis nomen non adscriptum est.

A summo viro.] Pompeio.

Tua laus pariter cum re publica.] Ex quo Pompeius ceci-

tem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quam ob rem pergamus ad ea, quæ restant. Ut igitur in reliquis rebus multo majora sunt opera animi, quam corporis: sic eæ res, quas persequimur ingenio ac ratione, graviores sunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur a modestia, tum pietate in parentes, [tum] in suos benivolentia. Facillime autem, et in optimam partem, cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros et sapientes viros, bene consulentes rei publicæ, contulerunt: quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi [ipsi] delegerint ad imitandum. P. Rutilii adolescentiam ad opinionem et innocentiam, et juris scientiam, P. Mucii com-

dit, qui reipubl. causam defendit, ipsa respubl. et cum ea tua laus perit, quam consecutus es a Pompeianis. Nunc enim nulla pro patria pugnandi facultas datur.

8. *De genere toto.*] De universa commendatione prima ad gloriam.

9. *Persequimur.*] Quas tractamus, quas consequi studemus. Fortasse Cicero scripserat *quas ingenio ac ratione consequimur.*

Graviores sunt.] Plus habent constantiam ac dignitatis.

10. *Tum in suos benivolentia.*] Tum abest a multis; nec necessarium est.

11. *In optimam partem.*] Ad ipsorum decus et laudem.

Ad claros et sapientes viros.]

Vide lib. i. 34. 2.

Opinionem afferunt populo.] Eam de seipsum faciunt populo. *Quos sibi ipsi.*] Recte Nonius *ipsi* omittit.

12. *P. Rutilii.*] P. Rutilius Rufus et juris et philosophiam perstudiosus fuit, in jure civili P. Mucii pontificis, in philosophia Panætii auditor. Consul fuit cum Cn. Manlio anno 648; inde Q. Mucio, P. F. Asiæ proconsuli legatus. Ibi cum Asiam a publicanorum injuriis defendisset, accusatus ab equestri ordine ac damnatus, reliquam vitam exsul in Asia exegit, nec data potestate Romam redire voluit. Vide iii. 2. extr.

P. Mucii.] Hic P. Mucius Scævola P. F. Q. N. P. PRON.

mendavit domus. Nam L. quidem Crassus, 13 cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili et gloriosa. Et qua ætate qui exercentur, laude affici solent, ut Demosthenem accepimus, ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime jam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari.

pater Q. Mucii pontificis, (eius, de quo supra i. 32. 4. et Læl. i. 3.) frater patruelis Q. Mucii auguris (de quo Læl. i. 1.) fuit consul a. 620, et pontifex M. Primus jus civile fundavit, primusque hanc scientiam in familiam Muciam intulit.

13. *Nam L. quidem Crassus.*] Crassus enim excipiendus est, quem nullius clari viri adfessatio ad famam commendavit. De eo vide i. 30. 9. infra c. xvi. 11.

Admodum adolescens.] xxi. annos natus. Hac ætate qui sunt, *adolescuntuli* et *admodum adolescentes* multi dicuntur, ut *Eumenes* Nepoti Cornelio *peradolescentulus*, annos natus xx. Vid. c. sq. n. 8. "Adolescens M. Antonius."

Ex illa accusatione nobili.] Qua. repetundarum postulavit C. Papium Carbonem eloquentissimum hominem, anno 634; proximo post, quam consulatu is abierat. Ob turbulentissimum tribunatum plebis et necis, P. Africano minori illata, invidiam Carbo damnatus et in exilium abire iussus,

voluntaria se morte a severitate iudicum vindicavit.

Exercentur.] In schola declamando.

Ut Demosthenem accepimus.]

Procul dubio Crassum cum Demosthene comparavit Cicero, quod uterque adolescentulus in forum prodit: ille, quum anno ætatis xxi. Carbonem repetundarum postulareret; hic, quum annos natus xviii. tutores male administrati patrimonii sui accusaret. Acute Ruhnkenius ad Rutil. Lup. paucorum verborum traiectione sententiam juvandam locumque ita constituendum censet: *Ea ætate, ut Demosthenem accepimus, L. Crassus ostendit, cet.* In verbis *ut Demosthenem accepimus* extrinsecus adsumatur *fecisse*. Eiusmodi ellipses Tullio sunt usitatae. Supra i. 6. 5. "Ut in astrologia C. Sulpicium audimus, in geometria S. Pompeium ipsi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili." In Ver. iv. 18. "Eriphylam accepimus in fabulis ea cupiditate, ut—salutem viri proderet."

Quod etiam tum.] Quod eo

1 XIV. Sed cum duplex ratio sit orationis, quarum in altera sermo fit; in altera contentio: non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam (ea est enim, quam eloquentiam dicimus) sed tamen difficile dictu est, quanto opere conciliet animos comitas affabilitasque sermonis. Exstant epistolæ, et Philippi ad Alexandrum, et Antipatri ad Cassandrum, et Antigoni ad Philippum filium, trium prudentissimorum, (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benivolentiam alliciant, mi-

adhuc tempore (vid. Schwartzius ad Turfellin. de partic.) quo jam in foro causas agebat, poterat domi cum laude meditari. *Meditari* vero est, declamando se exercere in umbra. Vide i. 40. 9.

XIV. 1. *Cum duplex ratio sit orationis.*] Vid. lib. i. c. 37. pr.

Difficile dictu est.] Incredible est. Nam et id *difficile dictu* dicitur, quod eloqui facile quidem est, difficulter vero credi potest. Læl. c. vii. 2. "Imbecilles valent, et, quod difficiliter dictu est, mortui vivunt."

2. *Philippi ad Alexandrum.*] Philippi Macedonis ad Alexandrum Magnum filium.

Antipatri ad Cassandrum.] Antipater, Cassandri pater, post Alexandrum Macedoniae potitus est. Is duos epistolarum libros reliquit, quorum Suidas meminit.

Antigoni ad Philippum fili-

um.] Antigonus, Asiae rex, unus ex Alexandri successoribus, vir prudens, et ætate iis proximus, cum quibus a Cicerone conjungitur. Huic Demetrius Poliorcetes filius fuit, vulgo etiam notus, sed præter eum alius etiam Philippus nomine. Plutarchus in Demetrio princ. Antigonum ex Stratonice duos filios suscepisse scribit, Demetrium et Philippum: Philippum, non multis annis Demetrio minorem, ante patrem e vita ereptum. Nec vero puerum, sed adolescentem jam, mortuum, ex ejusdem Plut. apophthegm. disco, ubi is dicitur in castris paternis, et ea ætate fuisse, quæ a libidine maxime arcenda est. Cum enim hospitium sibi legisset apud viduam, quæ tres habebat filias forma insignes, vocato ad se eo, qui hospitii designandis præerat, "Nonne, [inquit,] filium mihi ex istis angustiis expedies?"

litesque blande appellando deleniant. Quæ au-³
 tem in multitudine cum contentione habetur
 oratio; ea sæpe universam excitat. Magna est⁴
 enim admiratio copiose sapienterque dicentis:
 quem qui audiunt, intelligere etiam et sapere
 plus, quam ceteros, arbitrantur. Si vero inest⁵
 in oratione mixta modestiæ gravitas, nihil ad-
 mirabilius fieri potest; eoque magis, si ea sunt
 in adolescente. Sed, cum sint plura caussarum⁶
 genera, quæ eloquentiam desiderant, multique
 in nostra re publica adolescentes et apud ju-
 dices, et apud senatum dicendo laudem asse-
 cuti sint, maxima est admiratio in judiciis:
 quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione⁷
 et defensione constat: quarum etsi laudabilior
 est defensio, tamen accusatio probata persæpe
 est. Dixi paullo ante de Craffo. Idem fecit⁸
 adolescens M. Antonius. Etiam P. Sulpicii

3. *Universam excitat.*] Intelligit multitudinem.

5. *Nihil admirabilius fieri.*] Fieri hic est esse.

7. *Constat.*] Ratio iudiciorum.

Quarum etsi laudabilior.] Quarum ex numero. Vide cap. vii. pr.

Accusatio probata persæpe.] Adolescentibus quidem laudi erat, claros viros in republ. administranda minus integre versantes in iudicium vocare, in eosque, quasi canes generosos, incitari, qui noxias feras persequantur. Vide Plutarch. in Lucull. princ. Plin. epist. ix. 13. 2. supra 13. 13.

8. *Adolescens M. Antonius.*]

Avus M. Antonii triumviri, cum annos natus xxxii. accusavit Cn. Papirium Carbonem, qui biennio ante (a. 640.) consul temere cum Cimbris congressus in Illyrico, prælioque victus, turpi fuga provinciam reliquerat. Pater hic fuit Carbonis ter consulis, Marianarum partium ducis.

P. Sulpicii.] Rufi, qui juvenis nondum quæstorius C. Junium Norbanum reum fecit a. 659. quod anno superiore tribunus plebis ingentem seditionem concitasset. Dixit testimonium contra reum M. Æmilius Scaurus princeps se-

eloquentiam accusatio illustravit, cum feditio-
sum et inutilem civem, C. Norbanum, in judi-
cium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe
faciendum, nec umquam nisi aut rei publicæ
caussa, ut ii, quos ante dixi, aut ulciscendi, ut
duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis;
pro Sardis, pro M. Albucio Julius. In accu-
sando etiam M. Aquillio L. Fufii cognita in-
dustria est. Semel igitur, aut non sæpe certe.
10 Sin erit, cui faciendum sit sæpius, rei publicæ

natus, lapide in illo anni prio-
ris tumultu percussus. De-
fendit Norbanum M. Antoni-
us orator, cujus eloquentia fa-
ctum, ut reus nocentissimus
absolveretur. Idem Sulpicius,
teste Velleio *disertus, acer, opi-
bus, gratia, amicitiiis, vigore in-
genii atque animi celeberrimus*,
trib. pl. a. 665. in magistratu
occisus est, quod bellum Mi-
thridaticum a Sulla in C. Ma-
rium transferret. Norbanus,
consul a. 670. victus a Sulla
et proscriptus, Rhodi, quo con-
fugerat, in medio foro semet-
transfixit, Vid. Læl. i. 5.

Inutilem civem.] Pernicio-
sum, Vid. iii. 13. 12.

9. *Ut duo Luculli.*] M. et
L. Luculli, fratres, qui Servi-
lium Augurem peculatus acu-
saverunt, a quo patrem suum
L. Licinium, qui a. 651. prætor
adversus fugitivos in Sicilia
male rem gesserat, repetunda-
rum postulatam dolebant. Ci-
cero et Plutarch. Lucull. princ.
De Lucio fratre vid. i. 39. 9.
Marcus cos. fuit anno post fra-
trem, 680.

Aut patrocinii.] Subintelli-
gatur *caussa* et hic et ad ver-
bum *ulciscendi*.

Ut nos pro Siculis.] Ut ego
Siculos a Verri injuriis ultus
sum, cum in ea provincia
paullo ante quæstor fuisssem.

*Pro Sardis, pro M. Albucio
Julius.*] Lege: *Pro Sardis con-
tra Albucium Julius.* Constat
inter omnes, C. Julium Cæ-
sarem Strabonem (de quo vide
i. 30. 9.) pro Sardis dixisse,
non pro Albucio, quem potius
accusavit. Cum enim, T. Al-
bucius præturam in Sardinia
a. 648. in consulatu P. Rupili
(cap. præced. n. 12.) male gef-
sisset, Cæsar illum Sardorum
nomine reum postulavit. *Al-
bucius* non *Marci*, sed *Titi* præ-
nomen habuit. Ab eodem T.
Albucio Q. Mucium augurem
repetundarum accusatum esse,
testatur Cicero Brut. c. 26.
Nec tamen Albucius Scævola-
m condemnavit. Cic. de
Or. ii. 70. pr.

Manio Aquillio L. Fufii.] C.
Marii quintum consulis (a.
652.) collega fuerat M. Aquil-

tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulcisci sæpius, non est reprehendendum. Modus tamen adfit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id cum periculosum ipsi est, tum etiam fordidum ad famam, committere, ut accusator nominere: quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, ne quem unquam innocentem iudicio capitis arceffas: id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura ad salutem hominum et ad conservationem datam, ad bonorum pestem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, item est habendum religioni, nocentem aliquando, modo ne nefarium impiumque

lius. Deinde procos. ob compressos in Sicilia ferviles tumultus a. 654. ovationem obtinuerat, anno post L. Fufio Caleno accusante de repetundis causam dixit, sedente inter iudices C. Mario; sed a M. Antonio oratore egregie defensus. Vid. Liv. epit. 70. Fufii industria etiam M. Drusum, in tribunatu pl. collegam a. 662. adjuvit.

10. *Hoc muneris.*] Hoc officium, reipubl. causa hunc laborem suscipiat. Ita fere munus usurpatur cap. xx. 7. xxi. 11.

12. *Contigit.*] In re non optata hic utitur verbo *contigit*,

ut infra xix. 5. Cat. Maj. xix. 18.

M. Bruto.] Nato circa Carthaginis eversæ tempora, L. Craffi oratoris inimico, qui vitio pravæ voluntatis honores non petivit, bona paterna effudit, plures accusavit, in his M. Scaurum, principem senatus. Pater M. Junius, viri consularis filius, ædilitatem, quam gessit a. 603. non supergressus, Africani minoris fere æqualis, libros de jure civili scripsit. Vide Brut. c. 34. de Orat. ii. 54. 55.

15. *Item est habendum.*] Id est, æque, similiter.

defendere. Vult hoc multitudo, patitur con-
 16suetudo, fert etiam humanitas. Judicis est,
 semper in causis verum sequi: patroni, non
 numquam veri simile, etiam si minus sit verum,
 17defendere: quod scribere (præsertim cum de
 philosophia scriberem) non auderem, nisi idem
 18placeret gravissimo Stoicorum Panætio. Ma-
 xime autem et gloria paritur, et gratia defen-
 sionibus: eoque major, si quando accidit, ut ei
 subveniatur, qui potentis alicujus opibus cir-
 19cumveniri urgerique videatur: ut nos et sæpe
 alias, et adolescentes, contra L. Sullæ domi-
 nantis opes pro S. Roscio Amerino fecimus:
 quæ, ut scis, exstat oratio.

1 XV. Sed expositis adolescentium officiis, quæ
 valeant ad gloriam adipiscendam deinceps de
 beneficentia ac de liberalitate dicendum est.

2 Cujus est ratio duplex. Nam aut opera benigne
 fit indigentibus, aut pecunia. Facilius est hæc
 posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior,

16. *Verum sequi.*] Quærere, exquirere, ex ejus præscripto pronuntiare.

Etiamsi minus sit verum.] Etiamsi non plane, vel non sit verum. Multas Ciceroni gratias habeant causidici, quibus eo auctore malis causis colorem dare licet. Religiosior est Quintilianus, qui lib. ii. 15. 32. et lib. xii. 1. minus licentiæ oratoribus concedit.

17. *Non auderem.*] Erant ergo jam illis temporibus, quibus hæc Ciceronis facilitas displicebat.

18. *Adolescentes.*] Natus tum erat annos 26. Gellius lib. xv. 28. Quintil. lib. xii. 6. 4.

19. *Exstat oratio.*] In vulgus exiit, in manibus hominum est.

XV. 1. *De beneficentia.*] De liberalitate et corruptela (vide supra ad c. vi. 8.) agit usque ad fin. cap. 24.

Ac de liberalitate.] Iterat præpositionem. Vide supra i. 14. 1.

2. *Lautior.*] Vide cap. 19. tot. Idem significat, quod ditior, copiosior et ad bene de

ac splendidior, et viro forti claroque dignior. Quamquam enim in utroque inest gratificandi³ liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitioque, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. At qui opera, id est virtute et industria benefici⁴ et liberales erunt, primum quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adjutores habebunt. Deinde consuetudine bene-⁵ficiæ paratiores erunt et tamquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præ-⁶clare epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quod largitione benivolentiam Macedonum confectetur. “ Quæ te, malum, [inquit,] ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupif-

multis promerendum magis idonea. Conf. Parei lex. critic. in voc. *Lautus*.

3. *Ex arca depromitur.*] Alterius quasi fons est dives arca, alterius virtus. Opus enim est prudentia, justitia, industria, ut aliis utilitates adferas.

4. *Virtute et industria.*] *Vir- tus* hic potest intelligi de specie virtutis, quæ ἀνδρεία est.

Adjutores habebunt.] Dum eos benevolos sibi reddiderunt, eorum studiis adjuti pluribus benefacere poterunt.

5. *Paratiores.*] Alacriores et promptiores.

6. *Epistola quadam.*] In epi-

sola quadam melius videtur. Valer. Max. vii. 2. 10. extern.

“ Age, Philippi quam probabilis epistola, in qua Alexandrum quorundam Macedonum benivolentiam largitione ad se attrahere conatum sic increpuit.”

Quæ te, malum.] *Malum* hic indignantis et exclamantis particula est. Valer. Max. loco jam indicato: “ Quæ te, fili, ratio in hanc tam vanam spem induxit, ut eos tibi fideles futuros existimares, quos pecunia ad amorem tui compulisses?”

fes? An tu id agis, ut Macedones non te re-
 gem suum, sed ministrum et præbitorem spe-
 7 rent fore?" Bene "Ministrum et præbito-
 rem;" quia fordidum regi: melius etiam, quod
 largitionem, corruptelam esse dixit. Fit enim
 deterior, qui accipit, atque ad idem semper ex-
 8 spectandum paratior. Hoc ille filio: sed præ-
 ceptum putemus omnibus. Quam ob rem id
 quidem non dubium est, quin illa benignitas,
 quæ constat ex opera et industria, et honestior
 sit, et latius pateat, et possit prodesse pluribus.
 9 Non numquam tamen est largiendum, nec hoc
 benignitatis genus omnino repudiandum est:
 et sæpe idoneis hominibus de re familiari im-
 partiendum, sed diligenter atque moderate.
 10 Multi enim patrimonia effuderunt, inconsulte
 largiendo. Quid autem est stultius, quam quod
 libenter facias, curare, ut id diutius facere non
 11 possis? Atque etiam sequuntur largitionem
 rapinæ. Cum enim dando egere cœperint, ali-
 12 enis bonis manus afferre coguntur. Ita, cum
 benivolentiæ comparandæ causâ benefici esse
 velint: non tanta studia assequuntur eorum,

*Præbitorem sperent.] Præbi-
 tor est rapinæ.*

8. *Latius pateat.] Latius
 manet.*

9. *Idoneis hominibus.] Non
 iis, qui restituere ac referre gra-
 tiam possunt, sed dignis, sed
 probis, qui beneficia sustinere
 possunt. Addunt glossatores
 indigentibus, ut inopes signifi-*

cari pateat.

*Impartiendum.] Vid. ad lib.
 i. 26. 9.*

*Sed diligenter.] Id est, cum
 dilectu, non obvio cuique, sed
 dignis.*

10. *Patrimonia effuderunt.]
 Ut Milo, qui tria patrimonia
 effudit, ut Cæsar, ut Cæsar,
 horumque plures simillimi.*

quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quam ob rem nec ita claudenda 13 est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita referenda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod a nostris 14 hominibus sæpissime usurpatum, jam in proverbii consuetudinem venit, largitionem fundum non habere. Etenim quis potest modus 15 esse, cum et idem qui consueverunt, et idem illud alii desiderent?

XVI. Omnino duo sunt genera largorum, 1 quorum alteri prodigi, alteri liberales. Pro- 2 digi, qui epulis, et viscerationibus, et gladiatoriiis muneribus, ludorum venationumque apparatu, pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam omnino sint relicturi. Liberales autem, qui suis facultati- 3

14. *Largitionem fundum non habere.*] Quasi pertusum dolium, quod, etiamsi plurimum ingeras, nihil tamen continet, numquam expletur. Largitio enim numquam eorum famem fatiat, in quos suas opes effundit. Itaque nullum modum habet.

15. *Cum et idem.*] Fabricius *idem* antique scriptum putat, pro *iidem*, ut sæpe alibi. Vulgata lectio hoc sibi vult: "Cum idem et illi, qui consueverunt [accipere] et alii desiderent."

XVI. 2. *Epulis.*] Epulæ et senatui dabantur in Capitolio

aut in templis, et universo populo in foro.

Viscerationibus.] Carnibus crudis coctisve populo divisis.

Gladiatoriiis muneribus.] Eorum locus erat amphitheatrum.

Ludorum.] Scenicorum, quales erant tragœdiæ, comœdiæ, mimi, posterioribus maxime temporibus.

Venationum.] Cum nobiles feræ, leones, pantheræ itemque elephantis, vel cum aliis bestiis, vel etiam cum hominibus pugnantibus, in amphitheatro conficiebantur.

bus aut captos a prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum collocazione adjuvant, aut opitulantur in re vel 4 quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in eo libro, quem de divitiis scripsit: in quo multa præclare: illud absurde. Est enim multus in laudanda magnificentia et apparatione popularium munerum: taliumque sumtum facultatem fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus pauca exempla posui, 5 multo et major videtur, et certior. Quanto Aristoteles gravius et verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effusiones non admiremur, quæ

3. *Æs alienum suscipiunt amicorum.*] Qui aut sua pecunia, quod illi debent, dissolvunt; ut Plinius lib. ii. ep. 4. aut alios, ut ad levandam miserorum inopiam stipem conferant, rogant, quos ἐρασιδὸς vocabant. Exemplo est Epaminondas apud Cornel. Nep. c. iii. 4.

In filiarum collocazione adjuvant.] In dotem aliquid conferentes. Vide Plin. eod. loco et lib. vi. ep. 32.

In re vel quærenda.] In parandis facultatibus necessariis.

4. *Theophrasto.*] De quo i. 6. Eum de divitiis, πρὸς πλούτου, scripsisse, testis est Laërtius lib. v. 47.

Taliumque sumtum facultatem.] Maximam ex divitiis voluptatem et utilitatem capere putat eos, qui talia mu-

nera populo suis sumtibus apparare possint. *Fructus* est fructio. Vid. cap. xviii. 13.

6. *Quanto Aristoteles.*] Hæc in superstitibus Aristotelis libris non legi constat, nec cum ejus de ludis judicio satis conveniunt, quod legitur lib. iv. Nicomach. c. 2. Fortasse Cicero scripsit *Quanto Aristo Chi-us*, quod Stoici philosophi celeberrimi cognomen fuit, cui, a Cicerone *scripta et multa et polita* tribuuntur: cum alter *Aristo, Ceus*, Peripateticus fuerit.

Nos.] Qui in liberis rebus publ. talibus pecuniarum profusionibus delectamur.

Qui has effusiones pecuniarum non admiremur.] Ciceronis hæc mens est: Aristo, ut gravem philosophum decet, jure nos reprehendit, quod has tantas

fiunt ad multitudinem deleniendam: at ii, qui 7
 ab hoste obſidentur, ſi emere aquæ ſextarium
 mina cogentur, hoc primo auditu incredibile,
 nobis videri, omneſque mirari: ſed, cum at-
 tenderint; veniam neceſſitati dare: in his im- 8
 manibus jaçturis, infinitiſque ſumtibus, nihil
 nos magno opere mirari; cum præfertim neque
 neceſſitati ſubveniatur, nec dignitas augeatur;
 ipſaque illa delectatio multitudinis ſit ad breve
 exiguumque tempus; eaque a leviffimo quoque:
 in quo tamen ipſo una cum ſatietate, memoriæ
 quoque moriatur voluptatis. Bene etiam col- 9

pecuniarum effuſiones non
 tamquam novas et infanas ad-
 miremur, ſed eas quaſi con-
 ſuetudine probatas feramus.
 Sic lib. iii. 19. 3. “Hoc qui
 admiratur, iſ ſe, qui ſit vir bo-
 nus, neſcire fateatur.” Alia
 hujus ſignificationis exempla
 vid. iv. de Fin. c. 22. med. i.
 de Nat. Deor. c. 3.

7. *Emerere aquæ ſextarium
 mina.*] Sextarius eſt ſexta pars
 congii, quadrageſima octava
 amphoræ, xii. cyathos capi-
 ens: mina, Græcis μνῶ, con-
 ſtat centum drachmis, (drach-
 ma denario Rom. par habetur)
 florenis noſtratibus xx. five x.
 uncialibus numis.

Primo auditu.] Diçtum vi-
 detur, ut primo adſpectu.

Omneſque mirari.] Quaſi rem
 indigniſſimam, quaſi intempe-
 rantiam a viro alieniſſimam.

Cum attenderint.] Rem per-
 penderint; quæ cauſa talis em-
 tionis ſit, perſpexerint. Sub-
 intelligitur autem omnes, nec
 cum nobis copulandum eſt.

Veniam neceſſitati dare.] Ex-
 cuſatos habere eos, qui vitæ
 ſervandæ cauſa rem viliffi-
 mam tanti emant.

8. *In his immanibus jaçturis.*] Cum immanes hæ jaçturæ in-
 finitiſque ſumtus ſiant, nos ta-
 men, recte et more agi, pu-
 tare. *Jaçtura* ſunt largitiones,
 profuſiones.

Cum præfertim.] His ratio
 continetur, cur *vere reprehendat*,
 non cur *nihil magnopere
 miremur*.

Eaque a leviffimo quoque.] Cumque ea delectatio ſit a *le-
 viſſimo quoque*, i. e. ad leviffi-
 mum quemque pertineat, five
 leviffimum quemque maxime
 capiat. Simili ſignificatione
eſſe ab aliquo dicitur in illo de
 Or. i. 13. princ. “Sed vide, ne
 hoc, Scaevola, totum ſit a me.”
 Hunc ſenſum, opinor, vidit
 Car. Langius, quum ſcriberet,
 in proximis. *In quo tamen ipſo*
 intelligendum eſſe *leviſſimo quo-
 que*.

Una cum ſatietate.] Quam

ligit, hæc pueris, et mulierculis, et servis, et fervorum simillimis liberis, esse grata: gravi vero homini, et ea, quæ fiunt, iudicio certo
 10 ponderanti, probari posse nullo modo. Quamquam intelligo, in nostra civitate inveterasse, et jam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum
 11 ab optimis viris postuletur. Itaque et P. Crassus, cum cognomine dives, tum copiis, functus est ædilicio maximo munere, et paullo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo, Q. Mucio, magnificentissima ædilitate functus

primum satiati spectando sint oculi, memoria quoque voluptatis intereat, præsertim si priorem aliæ excipiant non minores.

9. *Probari nullo modo.*] Constat sibi in suo iudicio Cicero. Vide lib. vii. epist. 1. cumque eo consentit. Plin. lib. ix. ep. 6.

10. *Et jam bonis temporibus.*] *Bona tempora* sunt, quibus antiqui mores, nec dum corrupti, viguerunt. Jam illis temporibus, non ab illis temporibus, hic mos inveteravit. Exquisitior est significatio particulæ *et*, pro *et quidem* usurpatæ. Tusc. iii. 20. "At laudat, et sæpe, virtutem." Pro reg. Deiot. 1. "Fugitivi autem dominum accusantis, et dominum absentem, et dominum amicissimum nostræ rei p. cum os videbam," cet. Vid. infra xx. 2.

Splendor ædilitatum.] Ædiles præter cetera et ludos curabant. Ab his itaque postula-

batur, ut ludos quam apparatussimos ederent, quos ad deorum honorem pertinere credebant. His enim festi dies maxime celebrabantur. Quod qui facerent, ad ceteros honores plures habebant suffragatores.

11. *P. Crassus.*] P. Licinius Crassus, non ille, quem *Mucianum* cognominarunt, (Gell. lib. i. c. xiii. 9.) qui multo major fuit, sed M. Crassi, Romanorum ditissimi, pater. Ædil. pl. fuit a. 647, consul 656. Hoc paullo minor fuit L. Crassus, æd. cur. a. 650. quem proxime nominat. Vid. *Excursum* iii.

L. Crassus.] Orator ille, de quo lib. i. 30. 9. Crassi, Scævolaë et Claudii ædilitates ornatissimas commemorat Verina vi. c. 59. extr.

Q. Mucio.] Scævola, pontifice, Asiæ proconsule, de quo supra c. xiii. 12. Plin. lib. viii. c. 16. "Leonum simul plurium pugnam Romæ prin-

est: deinde C. Claudius, Appii filius: multi post, Luculli, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus; me consule, vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima vero nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides.

XVII. Vitanda tamen est suspicio avaritiæ.

ceps dedit Q. Scævola, P. filius, in curuli ædilitate;" anno 650.

C. Claudius.] C. Claudius Pulcher, qui ædilis fuit M. Antonio oratore, A. Postumio cos. a. 654, primusque elephantos pugnantes in circum produxit. Consul triennio post Crassum oratorem a. 661. Vid. Plin. lib. viii. c. 7.

Luculli.] L. et M. Luculli, fratres, qui ambo eodem anno 674. ædiles curules fuerunt et elephantorum cum tauris pugnam exhibuerunt. Vid. c. xiv. 9. Plutarch. in Lucull.

Hortensius.] Q. Hortensius, ille Ciceronis in eloquentia æmulus, cos. a. 684. Vid. iii. 18. 5.

Silanus.] D. Junius Silanus, qui Ciceroni in consulatu successit. Vid. Sallust. Cat. l. 4.

12. *P. Lentulus.]* P. Cornelius Lentulus Spinther, qui a. 696, consul Tullium ab exilio revocavit; de cuius ædilitate Valer. Max. lib. ii. 4. 6. Hanc Cicero respicit, cum lib. i. epist. vii. 28. scribit: "Magna est hominum opinio de te, magna commendatio liberalitatis, magna memoria consulatus tui."

Scaurus.] Vide i. 39. 3. Af-

con. in arg. orat. pro Scauro, "M. Scaurus, Marci filius, (ejus, qui princeps senatus fuit) ædilitatem summa magnificentia gessit, [a. 695. quo P. Clodius tribunatum pl.] adeo ut in ejus impensas opes suas absumserit, magnumque æs alienum contraxerit." Ejus theatrum temporarium describit Plinius i. 36. c. 24. "Docerimus, [inquit,] insaniam Caii vel Neronis victam privatis operibus M. Scauri, cujus nescio an ædilitas maxime prostraverit mores civiles, majusque sit Sullæ malum tanta privigni potentia, quam proscriptione tot milium. Hic fecit in ædilitate sua opus maximum omnium, quæ unquam fuere humana manu facta," cet.

Secundo consulatu.] A. 698. Hoc consulatu theatrum a se constructum dedicavit, et ludos magnificentissimos edidit; in quibus aquæ per semitas decursu æstivum minuit fervorem.

In quibus omnibus.] De quibus quid mihi placeat. Ita in multis dicere lib. i. 39. 7. Possis etiam interpretari, quod hæc omnia attinet. Sic in moribus lib. i. 15. 2.

Mamerco, homini divitissimo, prætermiffio ædilitatis consulatus repulfam attulit. Quare et, fi postulatur a populo, bonis viris fi non defiderantibus, at tamen approbantibus, faciundum est, modo pro facultatibus; nos ipfi ut fecimus: et, fi quando aliqua res major atque utilior populari largitione acquiritur: ut Oresti nuper prandia in femitis decumæ nomine magno honori fuerunt. Ne M. quidem Seio vitio datum

XVII. 1. *Mamerco homini divitissimo.*] Hæc sola ejus memoria exstat. Mamerci Æmiliæ fuerunt gentis, quæ patricia fuit. Ea cum multis olim honoribus functa effet, postea aliquamdiu jacuit.

Prætermiffio ædilitatis consulatus repulfam. Quod, cum ditiffimus effet, ædilis fieri noluerat, ne ludis edendis sumtus effet fufcipiendus, non obtinuit consulatum.

2. *Quare et.*] Quare faciendum est, ut ædilicia munera edantur, et fi *postulat populus*, et fi quando aliqua res major atque utilior hac largitione acquiritur. *Postulatur a hoc loco activum* significat. Aliter vero c. xvi. 10. "Ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur." Ibi non optimi viri sunt, qui postulant, sed populus, qui nemini honores defert a popularibus largitionibus paullo alieniori. Vide et c. xx. 6.

Nos ipfi.] De ædilitate Ciceronis, quam gessit Hortensio consule a. 684, ætatis 37, vid. Verrin. v. c. 14. in ea trinos

ludos fecit (pro Mur. c. 19.) Sicularumque liberalitate ad annonam urbis levandam usus est.

3. *Oresti.*] Orestæ Aureliæ gentis fuerunt: ex ea C. Orestes a Cn. Aufidio adoptatus, auctore Cicerone pro domo c. 13. Cn. Aufidius Orestes dictus, consulque fuit a. 682, proximo ante Pompeium et Crassum.

Prandia in femitis decumæ nomine.] Decimas bonorum vel fructuum fuorum cum aliis diis, tum Herculi volebant, vel felici alicujus rei eventu læti, vel, ut omnia prospere cederent, precaturi. Id non mercatores tantum faciebant, quæ opinio Orestem hunc feneratorum finxit; sed et nobiliffimi quique. Hac vero religionis specie Orestes aliique populares homines ad apparanda plebi prandia, eamque liberalitate sua deleniendam abusi fortasse sunt: vel ad ejus exemplum decimæ non tam deo, quam populo datæ sunt.

Ne M. quidem Seio.] L. F.

est, quod in caritate affe modium populo dedit. Magna enim se, et inveterata invidia, nec turpi 4 jaçtura, quando erat ædilis, nec maxima libera- vit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, qui gladiatoribus emtis rei publicæ caussa,

equiti Rom. diviti. Quæstor fuit cum Q. Hortensio, Sulla iterum consule, post tribunus pl. et secundum Plin. lib. xv. c. 1. ni fallor, L. Lucullo consule ædilis curulis, quo in honore et frumentum et oleum vili admodum pretio dedit.

In caritate.] Vocabulum *annonæ* ex orationis contextu commode intelligitur, quem admodum in Verr. iii. 93. "Biennium provinciam obtinuit, cum alter annus in vilitate, alter in summa caritate fuerit." Pro Dom. c. 5. "Erat igitur et præfens caritas, et futura fames."

Affe modium populo dedit.] Vendidit frumenti modium affe. *Modius* frumenti mensura erat xxv. librarum Romanarum, vel paullo plus minusve pro frumenti qualitate, (vide Plin. lib. xviii. c. 7.) capiebatque xvi. sextarios. Servi quaternos modios frumenti in mensem accipiebant, adeoque singuli modii in septenos vel octonos dies sufficiebant. Hunc frumenti modium *affe dedit*, id est, numo æreo nostris *cruciat*is fere pari. Nam x. asses in denarium redibant, cui xii. cruciatii respondere creduntur. Vid. supra xvi. 7.

Quando erat ædilis.] Ædili hæc largitio turpis non erat, tum quod ad ædiliam curam

annona pertinebat, tum quia talia munera ab ædilibus postulabantur. Conf. supra c. xvi. 10. Liv. xxv. 2. 8. "Ædilia largitio hæc fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, et congi olei in vicos [Periz. legendum cenfet *viros*] singulos dati." Ita frumenti modios singulos populo ab ædilibus, modo quaternis, modo binis æris, divisos commemorat idem historicus xxx. 26. 6. xxxi. 4. 5. et c. l. 1. xxxiii. 42. 8. Tali venditione autem pudori consulebatur eorum, qui donatum accipere volebant.

4. *Nostro Miloni.*] Qui cum Ciceronem sibi quacumque ratione defendendum statuisset, ut Clodio resistere posset, qui gladiatorum sibi manum comparaverat, et ipse eorum se præsidio instruxit, et vim vi a republica repulit.

Qui gladiatoribus.] Elegans pronomini *qui* hic usus est. Cic. Epist. ad Divers. i. 9. 31. "Illud quidem certe nostrum consilium jure laudandum est, qui meos cives—servis armatis objici noluerim." In Catil. iii. 9. extr. "Id nonne divinitus factum esse putatis? præfertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerunt." Sallust. Or. Lep. n. 16. "Verum ego seditiosus, uti

quæ salute nostra continebatur, omnes P. Clodii
 5 conatus furoresque compressit. Causa igitur
 largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In
 his autem ipsis mediocritatis regula optima est.
 6 L. quidem Philippus Q. F. magno vir ingenio
 in primisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo
 munere adeptum esse omnia, quæ haberentur
 7 amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. No-
 bis quoque licet in hoc quodam modo gloriari.
 Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis
 suffragiis adepti sumus nostro quidem anno,

Sulla ait, qui præmia turbarum queror." Phædr. i. 12. 13. "O me infelicem, qui nunc demum intelligo." Conf. infra iii. 31. 8.

Quæ salute nostra continebatur.] Quam me salvo salvam fore videbat Clodius, me everso ipsam quoque facile se eversum sperabat.

6. L. quidem Philippus.] Familiæ Marcie orator egregius, (de quo dictum lib. i. 30. 9.) Consul fuit a. 662, cum Sex. Julio Cæsare, et centor factus est a. 667. vide infra ad c. xxi. 6. Cicero hic de mortuo loquitur. Hujus filius Catonis Uticensis focer fuit, Augusti vitricus.

Cotta.] Etiam si Cicero Cottam, quod alibi etiam fecit, sine prænomine appellavit, non tamen nec filio, nec cuiquam attento illius ætatis lectori obscurum esse potuit, alium quam C. Cottam, summum oratorem, et cujus maxima familiaritate usus fuerat,

intelligi non debere. Is C. Cotta cos. fuit a. 678, qui quum ex consulatu Galliam fortitus, exque ea provincia triumphaturus esset, ante diem triumphi mortuus est. Curionem vero anno 700 decessisse, eoque C. Cottæ pluribus annis superstitem fuisse, ex Cic. ad Divers. ii. 2. discimus, eademque ob causam Cicero Cottam prius, quam Curionem appellat. Verbum *dicebat* manifeste indicat, de mortuis sermonem esse. Nomina propria ἀσυνδίτως componere, sollemne Ciceroni fuit. Neque id solum, ubi plures homines enumerantur, sed in duobus etiam fecit. Ita Brut. c. 74. *Mitto C. Lælium, P. Scipionem.*

Curio.] C. Scribonius Curio orator, consul a. 677. cum Cn. Octavio, ejus Curionis pater, qui belli civilis postea fax fuit.

7. *Nostro quidem anno.*] *Suo anno* honores petit et consequitur, qui justa ætate et eo anno, qui legibus constitutus est, am-

quod contigit eorum nemini, quos modo nomi-
 navi, sane exiguus sumtus ædilitatis fuit. At-
 que etiam illæ impensæ meliores, muri, navalia,
 portus, aquarum ductus, omniaque, quæ ad usum
 rei publicæ pertinent. Quamquam, quod præ-
 sens tamquam in manum datur, jucundius est :
 tamen hæc in posterum gratiora. Theatra, 10
 porticus, nova templa, verecundius reprehendo,
 propter Pompeium : sed doctissimi non probant,
 ut et hic ipse Panætius, quem multum in his
 libris secutus sum, non interpretatus : et Pha- 11
 lereus Demetrius, qui Periclem, principem Græ-
 ciæ, vituperat, quod tantam pecuniam in præ-
 clara illa propylæa conjecerit. Sed de hoc

bit et obtinet, ut Cicero, qui
 anno ætatis 31. quæstor, a. 38.
 ædilis, a. 41. prætor, et a. 44.
 consul factus est. Vide Orat.
 Agrar. ii. c. 2. pr.

8. *Navalia.*] Loca munita
 et tecta, ubi in sicco stant na-
 ves e mari subductæ, Græcis
ναῶνα.

Omniaque quæ.] Vid. lib. i.
 4. pr.

9. *In posterum.*] Postero tem-
 pore, apud posteros.

10. *Theatra, porticus.*] Quæ
 voluptati, non necessitati, in-
 serviunt.

Nova templa.] Vetera tem-
 pla conservanda putat, nume-
 rum eorum augeri, novasque
 superstitiones, externas præ-
 fertim, in rempubl. invchi,
 cum plerisque Romanis inu-
 tile censet.

Verecundius reprehendo.] Etsi
 Pompeius hoc tempore non

supererat, sanctior tamen ejus
 memoria erat Ciceroni, quam
 ut ejus acta sine gravi causa
 reprehenderet, et in hoc Cæ-
 sarianis gratificaretur. Pom-
 peius autem novum theatrum
 exstruxerat, idque templis et
 porticibus exornaverat parum
 utique necessariis.

Doctissimi.] Summi philo-
 sophi.

11. *Phalereus Demetrius.*]
 Demetrius *Phalereus* cogno-
 mine, ὁ Φαληρεύς. Vid. i. l.
 6. De Pericle i. 30. 10.

Propylæa.] Græci *προπύλαια*
 vocant *vestibula*, qualia Peri-
 cles templo Palladis, quod in
 arce erat Athenarum, adjece-
 rat, per quæ quinque aditus
 in illud urbis præsidium pa-
 tebant. Eorum claves singuli
 archontes singulis tantum die-
 bus adservandas habebant, ne
 tyrannidis adfectandæ potestas

genere toto, in iis libris, quos de re publica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria; et tum ipsa et ad facultates accommodanda, et mediocritate moderanda est.

- 1 XVIII. In illo autem altero genere largiendi, quod a liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus.
- 2 Alia causa est ejus, qui calamitate premitur, et ejus, qui res meliores quaerit, nullis suis re-
- 3 bus adversis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis iudicium

esset: easque qui adservabant *ἐπιστάται* dicebantur. In hæc Pericles bis mille ac duodecim talenta insumerat.

12. *Tota igitur ratio.*] Tota hæc largiendi species per se vitiosa, aliquando tamen, temporibus eas poscentibus, necessaria est. Vid. ad lib. i. 10.

3. XVIII. 1. *Altero genere largiendi.*] De primo genere, quod prodigorum est, dixit cap. 16. et 17. nunc de liberalibus agit.

In disparibus causis.] Non eodem modo erga omnes affecti esse debemus, quorum diversa est ratio, cumque alia est rerum *ἐπιστάσις*.

2. *Qui res meliores quaerit.*] Qui rem suam familiarem aut dignitatem augere cupit, qui ad altiorem gradum enititur.

3. *In iis.*] In eos, qui rerum suarum statum rectius constituere volunt, non debemus esse minus liberales. Lib. iii. ep. viii. 28. "Cum et natura semper ad largiendum ex alieno fuerim restrictior." Quidam *in eos* maluerunt; sed Cicero lib. iii. ep. viii. 8. "Studia mihi eorum placere, quod *in te bene merito* grati essent." Nepos Phoc. c. 4. extr. "In *hoc* tantum fuit odium multitudinis, ut nemo ausus sit cum liber sepelire."

et diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius:

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro et grato, 4 in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. Temeritate enim remota, gratissima 5 est liberalitas: eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cujusque bonitas commune perfrugium est omnium. Danda igitur 6 opera est, ut iis beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum memoria liberis posterisque prodatur, ut iis ingratis esse non liceat. Omnes 7 enim immemorem beneficii oderunt: eamque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri: eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam 8 rei publicæ est utilis, redimi e servitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem vulgo solitum fieri ab ordine nostro in oratione Craffi

4. *In eo cum ex ipso fructus est.*] In eo i. e. id cum fit, cum tribuitur, fructus capitur cum ex ipso bono viro, tum ex aliis. Vid. iii. 14. 10.

5. *Temeritate enim remota, gratissima est liberalitas.*] Si non temere largitus fueris et sine dilectu, grata erit iis etiam, ad quos minime pertinet.

Commune perfrugium.] Vid. cap. xx. 8.

6. *Memoria prodatur.*] Nep. Hannib. c. viii. 2. "De Magonis interitu duplex memoria

prodita est."

Ut iis ingratis esse non liceat.] Ut non possint esse ingrati, nisi in omnium reprehensionem incurrere velint.

7. *Eamque injuriam in deterrenda liberalitate.*] Eamque injuriam, dum liberalitas deterretur, i. e. liberales homines a benefaciendo deterrentur, sibi etiam fieri putant.

8. *Ab ordine nostro.*] Senatorio.

Craffi.] L. Craffi, de quo proxime c. xvi. 11.

9 scriptum copiose videmus. Hanc ergo consue-
 tudinem benignitatis largitioni munerum longe
 antepono. Hæc est gravium hominum, atque
 magnorum : illa quasi assentatorum populi, mul-
 titudinis levitatem voluptate quasi titillantium.
 10 Conveniet autem cum in dando munificum
 esse, tum in exigendo non acerbum ; in omni-
 que re contrahenda, vendendo, emendo, con-
 ducendo, locando, vicinitatibus et confiniis æ-
 quum et facilem, multa multis de jure suo ce-
 dentem : a litibus vero, quantum liceat, et ne-
 scio an paullo plus etiam quam liceat, abhor-
 11 rentem. Est enim non modo liberale, paullum
 non numquam de suo jure decedere, sed inter-
 12 dum etiam fructuosum. Habenda autem ratio
 est rei familiaris, quam quidem dilabi finire,
 flagitiosum est : sed ita, ut illiberalitatis avariti-
 13 æque absit suspicio. Possè enim liberalitate uti,
 non spoliante se patrimonio, nimirum is est

9. *Hanc ergo.*] Apud Lactan-
 tium vi. 12. 15. ubi Ciceronis
 hæc verba adlegata sunt, le-
 gitur *Hanc ego*; atque ita Ci-
 ceronem scripsisse puto.

Quasi assentatorum.] Particu-
 la *quasi* pro *fere*, *plerumque* vi-
 detur accipienda esse. Ita Pa-
 radox. vi. 3. 7. “ Quod ei ge-
 neri possessionum minime qua-
 si noceri possit.”

10. *Vicinitatibus.*] *Vicinitates*
 et *confinia* non sunt *vicini* et
confines, sed illa domorum et
 prædiorum inter se contingen-
 tium communitas, quæ in-
 ter horum dominos interce-

dit. *Vicini* autem dicuntur,
 qui communi pariete, *confines*
 qui communi limite determi-
 nantur.

Quantum liceat.] Quantum
 sine incommodo, rei familiaris
 et famæ detrimento fieri possit.

Nescio an paullo plus.] Paul-
 lo plus fortasse, quam com-
 mode fieri possit.

11. *Liberale.*] Libero homi-
 ne dignum.

12. *Flagitiosum est.*] Res fami-
 liaris neglecta fati causæ est,
 cur non a publicæ tantum,
 sed et a suæ rei administra-
 tione aliquis submoveatur.

pecuniæ fructus maximus. Recte etiam a Theo- 14
phraſto eſt laudata hospitalitas. Eſt enim, ut
mihi quidem videtur, valde decorum, patere
domus hominum illuſtrium illuſtribus hofi-
tibus: idque etiam rei publicæ eſt ornamento,
homines externos hoc liberalitatis genere in
urbe noſtra non egere. Eſt autem etiam ve- 15
hementèr utile iis, qui honeſte poſſe multum
volunt, per hoſpites apud externos populos va-
lere opibus et gratia. Theophras- 16
tus ſcribit, Cimonem Athenis etiam in ſuos curi-
ales Laciadas hoſpitalem fuiſſe. Ita enim in-
ſtituiſſe, et villicis imperaviſſe, ut omnia præ-
berentur, quicumque Laciades in villam ſuam
devertiſſet.

XIX. Quæ autem opera, non largitione, 1
beneficia dantur, hæc tum in univerſam rem
publicam, tum in ſingulos cives conferuntur.
Nam in jure cavere, conſilio juvare, atque hoc 2

13. *Pecuniæ fructus.*] Cap. xvi. 4.

14. *Patere domus.*] Subſtan-
tivi terminatio non mutanda.

15. *Honeſte poſſe multum.*] Qui, quantum licet, ſine malis artibus potentes eſſe volunt.

16. *Cimonem Athenis etiam.*] Mihi etiam in ſuos curiales copulandum videtur; niſi fortaſſe Athenis etiam factum eſt ex Athenienſem.

In ſuos curiales Laciadas.] Curias dicit Romanorum more quos Græci δήμους, pagos. Horum δήμων erant Athenienſibus clxxiv. iique omnes xii. φυλαῖς

continebantur, quarum decimæ, τῆ φυλῆ Οἰωνίδι inerat Λακία δήμος. Laciades eſt Λακιάδης, qui eſt ex Λακία δήμῳ.

Ut omnia præberentur.] Omnia præbet, qui gratuito hoſpicio excipit. Quicumque Laciades in Cimonis villam ex aliquo itinere devertebat, domini ſumtu ibi pernoctare poterat.

XIX. 1. *In univerſam rem publicam.*] Ab iis, qui rei publ. vel armis, vel conſilio profunt.

2. *In jure cavere.*] Rationem et formam conſulentibus

scientiæ genere prodesse quam plurimis, vehementer et ad opes augendas pertinet, et ad
 3 gratiam. Itaque cum multa præclara majorum,
 tum quod optime constituti juris civilis summo
 semper in honore fuit cognitio atque interpre-
 4 tatio: quam quidem ante hanc confusionem
 temporum in possessione sua principes retinuerunt:
 nunc ut honores, ut omnes dignitatis
 gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est:
 5 idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit,
 cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore
 par esset, scientia facile vicisset.
 6 Hæc igitur opera, grata multis, et ad beneficiis
 7 obstringendos homines accommodata. Atque huic
 arti finitima est dicendi gravior facultas,

præscribere, quam in contrahendis rebus et in actionibus forensibus sequantur: petitionem, vel eum, unde petitur, consilio regere, ne juris inscientia peccet.

Ad opes augendas.] Non divitias magis, quam alios tuendi facultatem intelligit. Vid. i. 3. 7.

3. *Tum quod optime constituti juris.*] Tum illud est præclarum, quod juris scientia semper in honore fuit. Vide verbosam juris scientiæ commendationem lib. i. de Orat. c. 44. et 45. Aliter, ubi causæ servit, de eadem sentit pro Muren. c. 9. ad 13.

4. *Ante hanc confusionem temporum.*] Ante hæc tempora, quibus omnia confusa sunt; dum pristinus honos, et homi-

nibus et rebus detractus, iis datus est, quibus non debetur.

In possessione sua principes retinuerunt.] Nam juris interpretes olim patricii tantum erant.

5. *Contigit.*] Accidit, de re non optata. Vid. xiv. 12.

Cum is esset.] Cum is viveret. Servium Sulpicium Rufum, consulem a. 702, intelligit, summum horum temporum jure consultum, Tullio perfamiliarem (Ep. ad Div. lib. 4. et 13.) licet eum adolescentem Cicero consul orat. pro Murena repulerit.

7. *Finitima est.*] Conjuncta, proxima.

Dicendi—gravior.] Eloquentia apud Romanos majore in honore fuit, quam juris scientia: quippe quæ et plus in-

et gravior, et ornatioꝛ. Quid enim eloquentia præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defenſi ſunt, gratia? Huic ergo a majoribus noſtris eſt in toga dignitatis principatus datus. Diſerti igitur hominis, et facile laborantis, quodque in patriis eſt moribus, multorum cauſas, et non gravate, et gratuito defendentis beneficia et patrocinia late patent. Admonebat me res, ut ¹⁰ hoc quoque loco intermiſſionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem: ni vererem, ne de me ipſo aliquid viderem queri. Sed tamen videmus, quibus exſtinctis oratoribus, quam

genii poſtulabat, et plures ſibi beneficiis obſtrinebat, quorum fortunas, dignitatem, famam et vitam tuebatur; denique multos ad honores ſola provehebat.

Admiratione audientium, vel ſpe indigentium.] Nulla enim ars eſt, quam magis admirentur, qui audiunt; nulla, quam ii, qui ejus præſidio indigent, ad propulſanda pericula plus valere credant.

8. *In toga.*] Addidit hoc Cicero, ne eloquentiam, pacis artem, qua togati cives Rom. utebantur, militari virtuti præferre videretur; quam ſententiam illud *Concedat laurea laudis!* non impugnat.

9. *Facile laborantis.*] *Libenter laborantis.* Epist. ii. 16. 6. "Quod autem in maritimis facillime ſum, moveo nonnullis ſuſpicionem, velle me navigare." iv. 4. 2. "Sed tamen idem facile cedo tuorum

ſcriptorum ſubtilitati et elegantia."

Gratis defendentis.] Antea patrio more gratuitam patroni præſtabant operam: poſtea, labente illo, lex Cincia lata eſt, qua cautum, ne quis ob cauſam orandam mercedem paciſceretur, aut munera acciperet.

10. *Ne dicam interitum.*] Id eſt, *prope dixerim, interitum.* Si *interitum* dixiſſet, omnem ſpem eloquentiæ reparandæ excluſiſſet. Melius vero ominaturus *intermiſſionem* vocat, quaſi eloquentia ad tempus ita interquieverit, ut aliquando reviviſcere poſſit.

De me ipſo.] Qui eloquentiæ tanta ornamenta debeo, eaque curia, foro, roſtris pulſa, minore dignitate ſum, jamque minus regnare videor.

Quibus, exſtinctis oratoribus, quam.] Hoc loquendi genus habes apud Corn. Nep. Attic.

in paucis spes, quanto in paucioribus facultas,
 11 quam in multis fit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut juris periti esse, aut disertis: licet tamen opera prodesset multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus et magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consuluntur, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimeque eorum
 12 manat industria. Jam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) ut animum advertant, cum juvare alios velint, ne quos offendant.
 13 Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent: aut eos, quos non expedit. Si imprudentes,
 14 negligentia est: si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione adversus eos, quos

xviii. 3. "Notans, qui a quo ortus quos honores, quibusque temporibus cepisset."

In paucis spes.] Quam pauci adolescentes sint, quos priorum oratorum similes futuros sperare possis.

Quam in multis fit audacia.] Non audacia opprimendi alios, sed patrocinia suscipiendi et causas defendendi.

11. *Beneficia petentem.*] Quæ iis, quibus petis, conferantur ab aliis. *Beneficia* sunt vel publica vel privata. Hic publica maxime intelligo, id est, vel magistratus urbanos, populi beneficio dari solitos, quos sæpe *beneficia* Cicero vocat; vel militares honores, quibus a proconsulibus et prætoribus

ad ærarium delati ornabantur. Verbo *licet* paullo ante alium casum (*multis*) adjecerat. Hic *prodesse* jungas accusativo *petentem*, ut lib. i. cap. 26. extr. "Hæc præscripta servantem licet magnifice, graviter animoseque vivere."

Commendantem iudicibus et magistratibus.] Hujus rei exempla habes apud Cicer. Epist. i. 9. 58. Senec. de Brevit. Vit. c. 6. Plin. Epist. iii. 20. 5.

Qui aut consuluntur aut defendunt.] Jureconsulti.

Latissimeque manat.] Late spargitur, vulgatur, multorum sermone celebratur.

14. *Adversus eos.*] Erga. Vide i. c. 11. pr.

invitus offendas, quacumque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: ceterisque operis et officii erit id, quod violatum est, compensandum.

XX. Sed cum in hominibus juvandis aut mores spectari, aut fortuna soleat: dictu quidem est proclive, itaque vulgo loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, et optimi viri causæ non anteponat, in opera danda, gratiam fortunati et potentis? A quo enim expeditior et celerior remunerationis fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quæ natura rerum sit: mirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certe potest. Commode autem, quicumque dixit, pe-

Quacumque possis.] Placet possit, ut intelligatur fieri, quæ ellipsis Ciceroni familiaris est. Epist. xiv. 1. 9. "Amor in omnes nos tantus est, ut nihil supra possit." xvi. 19. 1. "Demetrium redde nostrum, et aliud, si quid potest, boni." Infra c. xxi. 3. "Danda est opera omnino, si possit." Vid. iii. 10. 8.

XX. 1. *Dictu quidem est proclive.]* Dictu est facilius, quam factu. *Itaque est, et ita.* Nep. Alcib. iv. 2. "Inimici illud tempus expectandum decreverunt, quo exisset.—Itaque fecerunt."

Honesta oratio est.] Verba horum hominum probanda sunt; sed ipsi ea factis refutant. Sic Terent. i. Andr. i. 114.

2. *Inopis et optimi.] Inopis, et quidem optimi viri, (supra xvi. 10.) vel et tamen optimi viri. Postea n. 8. Inopem, probum tamen et modestum.*

Fortunati.] A sola fortuna, non a moribus etiam commendati.

3. *In eum fere.] Hic fere est, plerumque.*

5. *Commode autem.] Apte, eleganter, scite.*

Quicumque dixit.] Quem primum hæc sententia auctorem

cuniam qui habeat, non reddidisse: qui reddiderit, non habere: gratiam autem et qui retulerit, habere: et qui habeat, retulisse. At, qui se locupletes, honoratos, beatos putant, ii ne obligari quidem beneficio volunt. Quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi quamvis magnum aliquid acceperint: atque etiam a se aut postulari, aut exspectari aliquid suspicantur: patrocínio vero se usos et clientes appellari, mortis instar putant. At vero ille tenuis, cum, quidquid factum sit, se spectatum, non fortunam putat, non modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, a quibus exspectat (eget enim multis) gratum se videri studet: neque vero verbis auget suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quod si opulentum fortunatumque defenderis, in uno illo, aut forte in liberis ejus ma-

habeat, non constat. Duobus aliis locis Cicero eam retulit, pro Plancio c. 28. et post reddit. ad Q. c. 9. Lusus est in verbo *habere*. Aliter *pecunia*, aliter *gratia habetur*. *Pecuniam qui habet* ab aliquo mutuat, non reddit eam, quamdiu habet; cum vero reddidit, eam habere definit: *gratiam autem* et is, qui *retulit, habet*, (dum gratum animum retinet) et *qui habet* (grato in bene meritos animo est) eam *retulit* et quodam modo exsolvit.

6. *Quamvis magnum.*] Quantumvis magnum. Vid. i. 25.

5. *Patrocínio vero.*] Ita intel-

lige: *patrocínio se* aliorum *ufos esse, aut adeo clientes appellari, mortis instar putant.*

7. *Qui est meritus.*] Qui beneficium dedit.

A quibus exspectat.] Similia beneficia.

Gratum se videri studet.] Sallust. Cat. pr. "Qui sese student præstare ceteris animalibus." Sic "Se volunt videri," cap. xxii. 9.

8. *Videndumque illud est quod.*] De hac constructione vid. lib. i. c. 12. pr.

In uno illo, aut forte in liberis ejus manet gratia.] Unus ille, aut summum ejus liberi se gratos præstant.

net gratia: sin autem inopem, probum tamen et modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quam ob rem melius apud 9 bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda omnino opera est, ut omni 10 generi fatis facere possimus. Sed si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus; qui cum confuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: ‘Ego vero,’ inquit, ‘malo virum, qui pecunia egeat, quam pecu-

Probum tamen et modestum.] Latini *probum* dicunt, qui modum in rebus servat, *improbum* qui modum transiit. Hinc *probus* est modestus, *improbus* impudens, infatigabilis.

10. *Si res in contentionem veniet.*] Si duo inter se erunt comparandi, et uter præferendus sit, quæretur. Quod Cicero dixit *si veniet*, perinde est, ac si dixisset *quoties veniet*. Loquutus est hoc loco non aliter, quam de Invent. i. 32. “Si negabitur, aut ostendenda est similitudo earum rerum, quæ ante concessæ sunt, aut alia utendum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio, aut,” cet. Supra i. 15. 4. “Sin erunt merita—major quædam cura adhibenda est.” Sic sæpe alibi.

Themistocles est auctor adhibendus.] Themistoclis iudicium est sequendum. Valer. Max. lib. vii. c. 2. extr. 9.

“Unicæ filiæ pater Themistoclem consuiebat, utrum eam pauperi, sed ornato, an locupleti, sed parum probato collocaret. Cui is, malo, inquit, virum pecunia, quam pecuniam viro, indigentem.” Paulló aliter Plutarch. in Themistoc, p. 121. Τῶν μωμμένων αὐτῷ τὴν θυγατέρα τὸν ἱππικῆ τῷ πλεσίῳ προκρίνας, ἔφη, ζητιῖν ἄνδρα χρημάτων δέομενον μᾶλλον, ἢ χρέματι ἄνδρός. Ex illis, qui filiæ suæ nuptias ambirent, cum probum prætulisset pecunioso, ait, virum se quærere potius, qui pecunia egeret, quam pecuniam, quæ viro.

Utrum collocaret.] Collocare deberet. Nep. Eum. cap. 6. “Ad hunc Olympias cum litteras et nuntios misisset consultum, utrum repetitum Macedoniam veniret, [venire melius esset] et eas res occuparet.”

An minus probato.] Vulgus utrum, aut recte dici putat. Aliter Cicero.

11 niam, quæ viro.' Sed corrupti mores depravati-
 que sunt admiratione divitiarum: quarum
 magnitudo quid ad unumquemque nostrum
 12 pertinet? Illum fortasse adjuvat, qui habet:
 ne id quidem semper: sed fac juvare; utentior
 13 sane sit; honestior vero quo modo? Quod si
 etiam bonus erit vir, ne impediant divitiæ, quo
 minus juvetur, modo ne adjuvent: sitque omne
 judicium, non quam locuples, sed qualis quis-
 14 que sit. Extremum autem præceptum in bene-
 ficiis, operaque danda est, ne quid contra æqui-

11. *Quid ad unumquemque nostrum pertinet.*] Quid divitiarum alienarum magnitudo ad nos pertinet? quid ea momenti habet in ferendo de hominum dignitate iudicio?

12. *Utentior.*] *Utentior* ille est, qui pleniore pecunia fruitur, ex eaque plus impendit, et sumtus majores facit. Hac significatione verbi *utor* dixit Cic. Læl. vi. 9. "Ceteræ res, quæ expetuntur, opportuna sunt singulæ rebus fere singulis: divitiæ, ut utare: opes, ut colare." Horat. i. ep. 7. 57.

Et properare loco, et cessare; et querere, et uti.

Rutil. Lup. de Fig. Sent. et Eloc. i. 5. "Proculcius cum filium suum moneret et hortaretur, audacter ex bonis ipsius sumtum faceret, quas in res vellet atque opus esset: nec tum denique speraret libertatem licentiamque utendi futuram, cum pater discessisset, cui vivo patre promissa omnia licerent."

13. *Ne impediunt divitiæ.*] Id est, concedi fortasse queat, divitias impedire non debere, quo minus juvetur: sed non ob id unum juvandum est, quod plerisque aliis præstat opibus.

Hic usus est particulæ *ne* in concessionibus negativis. Or. xxix. 101. "Nemo is, inquires, umquam fuit. Ne fuerit."

Modo ne.] Quemadmodum *modo ut* pro *dummodo*, ita *modo ne* pro *dummodo non*, elegantius dicitur. Acad. Quæst. iv. 43. "Modo ne quis illud tam ineruditum absurdumque respondeat." Læl. xvii. 1. "Modo ne summa turpitudine sequatur." Ad Divers. ep. vii. 1. princ. "Modo ut tibi constiterit fructus otii tui." Vide supra i. 25. 13.

Sitque omne judicium.] Id tantum consideretur, qui mores cujusque non quæ divitiæ sint.

14. *In beneficiis, operaque danda.*] In beneficiis, quæ ex opera danda constant, extremo loco præcipiendum est.

tatem contendas, ne quid pro injuria. Fundamentum enim perpetuæ commendationis et famæ est justitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

XXI. Sed quoniam de eo genere beneficio-¹rum dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps de iis, quæ ad universos, quæque ad rem publicam pertinent, disputandum est. Eorum² autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim singulos ut attingant, quæ sunt etiam gratiora. Danda³ opera est omnino, si possit, utrisque, nec minus, ut etiam singulis consulatur: sed ita, ut ea res aut profit, aut certe ne obfit rei publicæ. C.⁴ Gracchi frumentaria magna largitio; exhaurie-

Ne quid pro injuria.] Ne amicum injuste in alios facientem adjuves aut defendas.

XXI. 1. *Quæ ad singulos spectant.]* Quæ a singulis, a privatis proficiscuntur.

Quæ ad universos.] Quæ a magistratibus, qui personam civitatis sustinent, expectari possunt.

2. *Eorum autem ipsorum partim.]* Aliqua. Vide i. 7. 10.

Pertineant.] Conferantur in universos, in totam civitatem, ita tamen, ut singuli nihil inde ferant. Ut si quis agris, viris, vectigalibus imperium augeat.

Singulos ut attingant.] Non paucos, sed omnes, ita ut singuli eorum beneficiorum participes fiant: quod fit in frumentariis largitionibus, congiariis, viscerationibus. Atque hæc gratiora esse dicit.

3. *Si possit, utrisque, nec mi-*

nus.] Danda est opera, utrisque consulatur, universis scilicet et singulis. Primam curam esse vult, ut universis pariter ac singulis, si id fieri possit, consulatur: non minus tamen, ut et singulis subveniatur separatim, cum imperium non augetur.

Ut ea res—ne obfit.] Ut ne Ciceroni per familiare est. Ita epist. xiii. 8. “Ego te plane rogo,—ut Albinio parcas, prædia Laberiana ne attingas.”

4. *Frumentaria largitio.]* Sempronia C. Gracchi tribunicia lex (lata a. 630.) de frumento, pauperibus semissibus et trientibus distribuendo, jubebat, ut frumentum publice emeretur, singulisque mensibus per singulas tribus vilissimo pretio plebi divideretur: eratque locus Romæ constitutus, in quo frumentum publicum asservabatur una cum legibus

bat igitur ærarium : modica M. Octavii, et rei publicæ tolerabilis, et plebi necessària. Ergo
 5 et civibus, et rei publicæ salutaris. In primis autem videndum erit ei, qui rem publicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de
 6 bonis privatorum publice deminutio fiat. Perniciose enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est, et in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male, non esse in civitate duo
 7 milia hominum, qui rem haberent. Capitalis

frumentariis, qui dicebatur *horrea Sempronia*.

Modica M. Octavii.] Fuit is Tib. Gracchi in tribunatu collega a. 620. frumentariæ ejus largitioni adversarius: quam tamen non totam sustulit, sed tantum moderatus est, ut majus pretium in singulos modios statueret; minoris tamen, quam emtum esset, esurienti populo venderet. De Octavio vid. Cicer. in Brut. c. 62.

Plebi necessària.] In magna annonæ caritate.

5. *Publice deminutio fiat.*] Ne publica auctoritate pauperiores fiant privati, et civium facultates exæquentur.

6. *Philippus.*] L. Marcius Philippus, trib. pl. a. 649. de quo ad c. xvii. 6. et iii. 22. 6.

Legem agrariam ferret.] Ferret, sed non perferret. Rogationem quidem ad populum tulit: ea vero accepta non est. *Antiquari*, rejici, suffragiis populi repudiari.

Sed cum.] Quæ vis sit hujus

conjunctionis post parenthesis, dixi i. 1. 3.

Duo milia.] Scripsi *milia*, uno *L. Grammaticorum* priscorum et monumentorum testimoniis nunc addo Plinii auctoritatem e Pompeii commento artis Donati, ubi hæc disputantur: "Quæsitum est hoc ipsum, utrum *MILLE* dicerentur, an *MILE*? id est, utrum per *geminum L*, an per *unum*? Sed Plinius Secundus in libris dubii sermonis ita expressit. 'Mille non debemus aliter dicere, nisi per *geminum L*.' Et quid facimus de numero plurali? Quomodo habemus dicere, dicit: 'In numero plurali *unum L* ponere debemus et dicere *MILIA*, ut est *Milia multa dare leto*.'"

Qui rem haberent.] Quibus ad honeste vivendum satis esset, qui ex sua re familiari se suosque alere possent.

7. *Capitalis oratio.*] *Capitalis* dicitur, quod perniciofa erat

oratio, et ad æquationem bonorum pertinens: qua peste quæ potest esse major? Hanc enim 8 ob causam maxime, ut sua tenerent, res publicæ civitatesque constitutæ sunt. Nam etsi 9 duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiæ rerum suarum urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, ne, quod 10 apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem assiduitatemque bellorum, tributum sit conferendum: idque ne eveniat, multo ante erit providendum. Sin quæ neces- 11 sitas hujus muneris alicui rei publicæ obvenerit (malo enim, quam nostræ ominari; neque tantum de nostrâ, sed de omni re publica disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi

civitati, cum nihil aliud spectaret, quam bonorum æquationem. Hoc enim volebat intelligi, paucos esse divites: ceteram multitudinem inopia laborare, ideoque viam aliquam ineundam esse, qua tenuioribus consuleretur; eripienda aliis esse, quæ his darentur. Eadem res jam antea sæpe tentata fuerat.

8. *Ut sua tenerent.*] Sua Ciceroni sæpe propria significare, observatum est i. 7. et 31.

9. *Duce natura congregabantur.*] Vid. lib. i. 44. 7.

10. *Ærarii tenuitatem.*] Inopiam. Exigua enim primis temporibus erant imperii vestigia.

11. *Necessitas hujus muneris.*] Munera sunt onera, quæ civibus imperantur: quæ et mu-

nia dicuntur, unde *municipes*, qui ea onera sustinent, et *immunes* qui his ferendis carent. Cicero Agrar. ii. contra Rull. c. 17. "Imperabitur aliquid muneris: non recusabunt."

Malo enim, quam nostræ ominari.] Sententia requirebat, *Malo enim ita dicere, quam dicere, nostræ reip. obvenerit.* Sed quia sic quoque imperio R. male ominatus esset, dixit, quod idem significaret, *malo enim, quam nostræ ominari.* Statim pergit: Neque difficile fuit evitare omen illud infustum, quod hæc mea disputatio non ad nostram remp. tantum, sed generatim ad omnes civitates pertinet.

De omni republica.] De universa republ. de toto genere, ut supra cap. xiii. 8.

12 esse velint, necessitati esse parendum. Atque
 etiam omnes, qui rem publicam gubernabunt,
 consulere debebunt, ut earum rerum copia sit,
 13 quæ sunt necessariæ: quarum qualis comparatio
 fieri soleat, et debeat, non est necesse disputare.
 Est enim in promptu: tantum locus attingendus
 14 fuit. Caput autem est in omni procuratione
 negotii et muneris publici, ut avaritiæ pellatur
 15 etiam minima suspicio. ‘ Utinam,’ inquit C.
 Pontius Samnis, ‘ ad illa tempora me fortuna re-
 servasset, et tum essem natus, si quando Romani
 dona accipere cœpissent! *non essem passus diutius*
 16 *eos imperare.*’ Næ illi multa sæcula exspectanda
 fuerunt: modo enim hoc malum in hanc rem
 publicam invasit. Itaque facile patior, tum

12. *Quæ sunt necessariæ.*] In quibus princeps locus est annonæ.

13. *Comparatio.*] Quo modo parentur.

14. *Caput autem est.*] Præcipuum munus, primaria cura esse debet. Lælii. c. xiii. 3. “ Caput esse ad beate vivendum securitatem.”

15. *C. Pontius.*] C. Pontius Herennius, Samnitium imperator, qui Romanos ad furcas Caudinas sub jugum misit, ipse postea captus, in triumpho ductus et securi percussus a Q. Fabio Maximo Gurgite. Vide Liv. lib. ix. 2. Hæc vero dixit Pontius, cum M. Curius aurum a Samnitibus sibi oblatum respuit.

16. *Næ illi multa sæcula exspectanda.*] Multa utique sæcula (ætates hominum, quæ

xxx. circiter annis constant) Pontio exspectanda fuisse dicit, si ea demum ætate vivere voluisset, qua Romani dona accipere cœpissent. A Pontii vero morte, quæ incidit in a. 462. ad Hirtium et Pausaniam. (a. 710.) ante quem annum hæc Cicero scripsit, sunt anni CCXLVII. Sed jam ante annos cv. prima de repetundis lex lata est: (vid. n. 17.) supersunt igitur vix anni cxlii. qui inter Pontium et illam latam interfuerunt.

Modo enim.] Ab annis non ita multis, centum circiter ac paucioribus. Quemadmodum hic *modo*, ita alibi *mox*, *nuper*, *proxime*, de tempore non admodum brevi sunt accipienda. Vid. Oudendorpius ad Sueton. Aug. c. 7. princ.

potius Pontium fuisse, si quidem in illo tantum fuit. Nondum centum et decem anni sunt, 17 cum de pecuniis repetundis a L. Pisone lata lex est, nulla antea cum fuisset. At vero postea tot leges, et proximæ quæque duriores: tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum: tanta, sublatis legibus et judiciis, expilatio direptioque sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus.

XXII. Laudat Africanum Panætius, quod fuerit abstinens. Quid ni laudet? sed in illo

Si quidem in illo tantum fuit.] Glossatoris est vox *roboris*. Sententia est, *si quidem in illo*, quod Pontius tum vixit, *tantum fuit*, ut in ea re populi R. imperium verteretur. Cic. Epist. ii. 8. "In eo mihi sunt omnia." Lib. vi. ep. 10. "Quæ sunt in fortuna, temporibus regentur." Curt. vii. 7. 27. "Quantum in uno te sit, scio."

17. *Nondum centum et decem.]* L. Calpurnii Pisonis Frugi tribunatus incidit in a. 604. Cicero hæc scripsit a. 709. Ergo vix anni cv. interfunt. Lex ejus *de pecuniis repetundis* ab auctore *Lex Calpurnia* dicta est.

Italicum bellum.] Quod et *sociale* dicitur: de quo Flor. lib. iii. c. 8. Liv. Epit. 71. Id excitatum esse ab iis significat, qui repetundarum judicia metuere. ii. 13. 12. Omnibus igitur modis nitebantur senatores a. 662, ut per M. Drusum, tribunum pl. ab equiti-

bus ad se transferrent judicia. Is ut socios Latinos sibi adjungeret, causamque senatus susceptam majoribus viribus tueretur contra equestrem ordinem, socios spe civitatis erexit.

Sublatis legibus.] Sullæ primum, tum Julii Cæsaris dictatura.

Imbecillitate aliorum.] Quia nemo est, qui Romanos vincere audeat, qui nunc quidem facile vinci possent.

XXII. 1. *Africanum.]* Scipionem Africanum minorem, cui Panætius familiaris fuit, et in pluribus expeditionibus comes hæsit.

Abstinens.] Quod continuerit manus ab alienis, nihil aliis eripuerit, munera non accepit. Placet ex optimo librorum meorum *quod fuerat abstinens*. Repudiaverunt hanc scripturam homines, quibus falso persuasum erat, post *quod* conjunctivum requiri. In Verr.

alia majora. Laus abstinentiæ, non hominis est
 2 solum, sed etiam temporum illorum. Omni
 Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus
 Paullus tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut
 unius imperatoris præda finem attulerit tribu-
 3 torum : at hic nihil domum suam præter me-
 moriam nominis sempiternam detulit. Imita-
 4 tus patrem Africanus, nihilo locupletior Car-
 thagine everfa. Quid? qui ejus collega fuit in
 censura, L. Mummius, numquid copiosior, cum
 copiosissimam urbem funditus sustulisset? Ita-

iv. 17. "Non tibi objicio, quod hominem, dignissimum tuis moribus, spoliasti." Vid. iii. 21. 4.

Non hominis est solum, sed etiam temporum.] Sic in Verr. i. 21. "Ita enim tum æqualiter omnes erant hujusmodi, ut hæc laus eximie virtutis et innocentie non solum hominum, verum etiam temporum illorum esse videatur." Paucioribus verbis defungitur infra iii. 31. 2. "Ista laus non est hominis, sed temporum." Temporibus illis omnes erant abstinentes, nec aliena quicquam corripiebat. Non propria igitur Africani hæc laus fuit, sed communis cum omnibus, quos illa ætas tulit.

2. *Macedonum gaza.*] Quam describit Plutarchus in Æmilio Paulo p. 272. Vellei. Pat. lib. i. c. 9. Bis millies centies HS. ærario eo triumpho collatum scribit, id est, centies et quinquies centena millia florenorum, vel, ut vulgus loqui-

tur, *decem milliones et quingenta millia florenorum*, vel paullo minus.

Paullus.] L. Æmilius Paulus, Africani minoris pater naturalis.

Finem attulerit tributorum.] Plutarchus in Æmilio Paulo p. 275. Tantum pecuniæ in ærarium intulit, ut populus usque ad Hirtii et Pansæ consulatum tributum conferre necesse non habuerit. Cicero vero hæc scripsit proximo ante eorum consulatum anno.

3. *Patrem.*] Patrem naturalem, Paullum.

Nihilo locupletior.] Qui nulla re locupletior fuit, postquam Carthaginem evertit.

4. *L. Mummius.*] Qui consul, victis Achæis, Corinthum evertit. Vid. i. 11. 5. Vellei. Pat. lib. i. c. 13.

Copiosissimam urbem.] Corinthum, Græciæ lumen, auro, argento, ære refertam.

Italiam ornare.] Signis, tabulis, vasis pretiosis.

liam ornare, quam domum suam, maluit: quamquam Italia ornata, domus ipsa mihi videtur ornatioꝝ. Nullum igitur vitium tætrius est (ut 5 eo, unde egressa est, referat se oratio) quam avaritia, præsertim in principibus rem publicam gubernantibus. Habere enim quæstui rem 6 publicam non modo turpe est, sed sceleratum et nefarium. Itaque quod Apollo Pythius 7 oraculo edidit, Spartam nulla re, nisi avaritia perituram, id videtur non solum Lacedæmoniis, sed etiam omnibus opulentis populis prædixisse. Nulla autem re conciliare facilius benivolen- 8 tiam multitudinis possunt ii, qui rei publicæ præfunt, quam abstinentia et continentia. Qui 9

5. *Unde egressa est.*] Cic. Bruto c. 21. "Ut egrederetur a proposito ornandi causa." Quintilian. ii. 4. 15. "Sed ut eo revertar, unde sum egressus." iv. 3. 12. "Hanc partem παραλασιν Græci vocant, Latini egressum, vel egressionem."

6. *Habere enim quæstui rem publicam.*] Rei publicæ procuratione locupletari, publica in suam utilitatem convertere. Prisci Romani, honore contenti, de republ. nihil capiebant, nec reipubl. magis vestigalibus, quam suis, se suosque alebant. Gratuitam tum quisque reipubl. operam præstabat, mercenariamque hanc, quam solam hodie novimus, ingenuis hominibus indignam putabat.

7. *Quod Apollo Pythius oraculo edidit.*] Oraculum est, non tantum responsum divinum,

sed etiam locus, unde responsa dantur. Unde *oraculo edi* vox dicitur, quæ ex templo emittitur. Cicero ad Brut. epist. 2. extr. "Hæc ex oraculo Apollinis Pythii edita tibi puta." Liv. lib. xxix. 10. "Responsum oraculo editum." Curt. lib. iii. 1. 16. "Editam esse oraculo sortem." Vellei. Pat. lib. i. 10. 4. "Quæ vox, veluti oraculo emissa." Sortem illam, quam Apollo ediderat Alcameni et Theopompo regibus, his verbis adfert Scholiast. Aristoph. Ἄ φιλοχρηματία. Σπάργαν ὀλεῖ, ἄλλο δὲ οὐδέν. Cicero, nisi fallor, Latino versu expressam acceperat tali:

Sparte nulla re, nisi avaritia, peritura est.

Numeros igitur poeticos etiam in oratione obliqua servavit.

8. *Abstinentia et continentia.*] Hæ virtutes contrariæ omnino

vero populares se esse volunt, ob eamque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant: ii labefactant fundamenta rei publicæ; concordiam primum, quæ esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet.

10 Id enim est proprium (ut supra dixi) civitatis atque urbis, ut sit libera et non sollicita suæ rei

11 cujusque custodia. Atque in hac pernicie rei publicæ ne illam quidem consequuntur, quam

12 putant, gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus: cui data, etiam dissimulat, se accipere voluisse: et maxime in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse

13 solvendo. At vero ille, qui accipit injuriam, et

sunt *avaritiæ*. *Abstinencia* est a rebus alienis, *continentia* a suis. Ubi licet uti rebus tuis, sed tamen moderate uteris, *continens* es: *abstinens* vero, si non attingeris res alienas, etsi id fieri per te possit impune.

9. *Qui vero populares se esse volunt.*] Hoc priscis, et maxime Ciceroni familiare est. Supra xx. 7. "Gratum se videri studet." i. 19. 11. "Principemque se esse mavult, quam videri." xxxi. 9. "Affabilem et jucundum se esse volebat." Infra iii. 4. 4. "Qui bonos se viros haberi volunt." xvii. 9. "Quæ vult illa quidem videri, se esse prudentiam."

Agrariam rem tentant.] Leges

agrarias ferre conantur, ut agri, quos alii possederunt, his erepti plebi dividantur.

Pecunias creditas.] Vide c. 23. extr.

10. *Ut supra dixi.*] Cap. xxi. 8.

Et non sollicita.] *Et non*, pro *nec*, observatum ad lib. i. 2. 6.

Suæ rei cujusque.] i. 7. 4.

11. *In hac pernicie.*] Cum hanc rem in reip. perniciem tentent, cum reipubl. ea plurimum noceant.

12. *Cui res erepta.*] Cui sua erepta sunt. *Res* de omni possessionum genere dicitur.

In pecuniis creditis.] Quæ novis tabulis condonantur.

13. *Et meminit.*] Memoriam

meminit, et præ se fert dolorem suum : nec, si plures sunt ii, quibus improbe datum est, quam illi, quibus injuste ademptum est, idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc judicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitate¹⁴ tem, ut agrum multis annis, aut etiam sæculis, ante possessum, qui nullum habuit, habeat : qui autem habuit, amittat ?

XXIII. Ac propter hoc injuriæ genus La-¹ cedæmonii Lyfandrum ephorum expulerunt ; Agin regem, quod numquam antea apud eos acciderat, necaverunt. Exque eo tempore tantæ²

injuriæ retinet ; etiam si videatur æquo animo ferre.

Et præ se fert.] Quin etiam aliquando non diffimulat dolorem, sed eum vultu et verbis prodit.

Nec, si plures sunt.] Et licet plures sint, ideo tamen non plus etiam valent.

Non enim numero hæc judicantur.] In his rebus non multitudo eorum, qui amici sunt, vel inimici, consideranda est, sed causa benivolentiæ odii. Contra Plin. lib. ii. epist. xii. 5. " Numerantur enim sententiæ, non ponderantur."

14. *Ut agrum habeat.]* Pro agrum habere. Nec tamen hoc minus est usitatum. LæL. c. 16. " Nec enim illa prima [sententia] vera est, ut, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus." Eod. i. " Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis."

Sæculis.] Hominum ætatis, xxi. 16.

XXIII. 1. *Propter hoc injuriæ genus.]* Propter tentatam bonorum æquationem et condonatas debitoribus pecunias creditas.

Lyfandrum.] Non Aristoclitii filium, cujus vitam Cornelius Nepos et Plutarchus separatim narrarunt, qui non fuit ephorus : sed Lyfandrum Libyos filium, illo toto fere sæculo posteriorem, Agidis æqualem. Plutarchus in Agide.

Agin regem.] Qui, Lyfandro ephoro constituto, eoque adjutore, possessiones æquare, et agros tenuioribus dividere voluit ; oppressus vero ab adversaria factione, et in vincula conjectus a nonnullis ibi perisse traditur ; Lyfander in exsilium ejectus est. Vide Plutarchum. Pausanias vero historicus Agin ad Mantineam pugnantem ab hostibus interfectum scribit.

2. *Exque.]* i. 34. 2. *Exque his :* ubi plura. Sic paullo post *cumque*, n. 5.

discordiæ secutæ sunt, ut et tyranni existerent, et optimates exterminarentur, et præclarissime
 3 constituta res publica dilaberetur. Nec vero
 ipsa solum cecidit, sed etiam reliquam Græciam
 evertit contagionibus malorum, quæ a Lacedæ-
 4 dæmoniis profectæ manarunt latius. Quid?
 nostros Gracchos, Ti. Gracchi, summi viri, fi-
 lios, Africani nepotes, nonne agrariæ conten-
 5 tiones perdiderunt? At vero Aratus Sicyonius
 jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est po-

Tyranni existerent.] Machanidas et Nabis.

Optimates.] Cum ephoris nobilissimi. *Exterminare* non est *occidere* et *tollere*, sed e civitate ejicere.

Dilaberetur.] Mansit tamen postea etiam aliqua pristinæ reip. species vel umbra. Vide quæ dixi ad Cornel. Nepot. præf. n. 5. p. 3.

3. *Contagionibus.*] Dum in reliquis Græciæ civitatibus, exemplum Lacedæmoniorum secutis, reip. fundamenta pari modo labefactata, idque venenum toti genti infusum est.

Profectæ manarunt.] Non minus eleganter *contagiones proficisci* alicunde dicuntur, quam ep. ix. 14. extr. "Viros, a quibus initium libertatis profectum est." Nec valde dissimile est, quod de Div. ii. 44. pr. "Contagio ex infinito pæne intervallo pertinere ad lunam," dicitur.

4. *Gracchos.*] Vide c. 12. extr. et xxi. 4.

5. *Aratus Sicyonius.*] Dux Achæorum, qui patriam Sicyonem, Peloponnesi urbem, a tyrannis oppressam et male habitam, in libertatem restituit. Plutarchus ejus vitam scripsit. Floruit circa initium belli Punico ii. periit veneno Philippi junioris Macedonis. Ne confundatur cum Arato Cilice, poëta, scriptore Phænomenorum, quæ Cicero et Germanicus Cæsar Latine vertunt. Hic ætate prior fuit, et floruit sub Antigono Gonata, Philippi patre.

A tyrannis.] Ab Abantida, Pæsea illius patre, et Nicocle, quem tandem Aratus oppressit et in exilium egit.

Argis.] Ubi, amisso patre Clinia, quem Abantides interemerat, a paternis hospitibus educatus fuerat.

Clandestino introitu.] Cum

titus. Cumque tyrannum Nicoclem improvise oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi, restituit, remque publicam adventu suo liberavit. Sed cum magnam animadverteret in bonis et possessionibus difficultatem, quod et eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur, et quinquaginta annorum possessiones moveri non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus, multa emtionibus, multa dotibus tenebantur sine injuria: judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci dixit, remque integram ad reditum suum jussit esse: isque celeriter ad Ptolemæum, suum hospitem, venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: cui cum exposu-

scalis noctu admotis mœnia transcendisset, et cum paucis in urbem introiisset.

6. *Neque illis.*] Præsentibus possessoribus.

Neque his.] Ne intelligas, qui illas possessiones sine injuria tenebant: sunt potius, qui possessionibus injuste ejecti fuerant, sed ab aliis.

7. *Statuisset.*] Cum certissimum esse intellexisset, ad res perturbatas restituendas opus esse pecunia.

Alexandriam se proficisci.] Sæpe præsens infinitivi, loco

futuri temporis adhibetur. Epist. ix. 2. "Proficisci ad te statim dixit." Lib. i. ep. 7. haud procul a fine: "Quæ ne per populum quidem sine seditione se assequi arbitrabantur." Vide Vechneri Hellenol. i. 2. 14. extr.

Ad Ptolemæum.] Philadelphum, ejus filium, qui primus post Alexandrum in Ægypto regnaverat.

Regnabat alter.] Scilicet Alexandriæ, quam Alexander quidem condiderat, sed conditam non viderat.

isset, patriam se liberare velle, causamque docuisset, a rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecunia adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit et eorum, qui aliena tenebant, et eorum, qui sua amiserant: perfecitque æstimandis possessionibus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, possessionibus cederent: aliis, ut commodius putarent, numerari sibi, quod tanti esset, quam suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes concordia constituta sine querela discederent. O virum magnum, dig-

8. *Patriam se liberare velle.*]

At jam liberarat, tyranno expulso. Nondum vero concordiam restituerat, cum exules vi recuperare vellent, quæ amiserant, et, ne res ad tyrannidem rediret, metuendum esset. Deinde nec liberam suæ rei possessionem cuique restituerat, nec ære alieno civitatem exsolverat. Hoc vero sæpe etiam dicitur *liberare*. Vide lib. xv. ep. 4. pr.

Causam docuisset.] Non docuit causam Ptolemæum, cur vellet patriam suam liberare; sed ostendit, quantum negotii sibi conficiendum esset, si utriusque satisfacere vellet, et exsulibus, et bonorum, quæ hi amiserant, possessoribus. *Causa* pro eo sumitur, quod ad aliquem proprie pertinet. Hoc sensu subjicitur *rei* ita, ut *res* totum negotium significet, *causa* vero illam negotii partem, quæ proxime nos attin-

git. Epist. i. 5. 5. "De Alexandrina re, causaque regia."

Grandi pecunia.] Talentis cl. (Plutarch. p. 1033.) quæ centum quinquaginta circiter florenorum sunt millia. Ea nostra æstimatione non ita grandis summa videtur: prisca autem illis temporibus longe minora erant possessionum pretia.

9. *Æstimandis possessionibus.*] Æstimatione possessionum. Vid. ad lib. i. 2. 4.

Aliis, ut pecuniam.] Præsentibus possessoribus.

Aliis, ut commodius.] Exsulibus.

Quod tanti esset.] Accipere pretium possessionum, quo æstimatæ fuerant a quindecimviris.

Suum recuperare.] In possessionem paternorum prædiorum restitui.

Sine querela discederent.] Ut sibi jus suum obtinuisse a judi-

numque, qui in nostra re publica natus esset! Sic par est agere cum civibus, non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, et bona civium voci subicere præconis. At ille Græcus, id 11 quod fuit sapientis et præstantis viri, omnibus consulendum putavit. Eaque est summa ratio et sapientia boni civis, commoda civium non divellere, atque omnes æquitate eadem continere. Habitent gratis in alieno? Quid ita? 12 Ut, cum ego emerim, ædificarim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ 13 vero novæ quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum: eum tu habeas, ego non habeam pecuniam?

XXIV. Quam ob rem ne sit æs alienum, 1 quod rei publicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest: non, si

cibus viderentur, lætique essent eventu illius iudicii.

10. *Ut bis jam vidimus.*] Quod primum Sulla, deinde Cæsare dictatore factum vidi.

Hastam in foro ponere.] Bona civium plus licitantibus vendere. Vid. ad c. viii. 12.

11. *Commoda civium non divellere.*] Omnium utilitati pariter consulere: non, una civium parte neglecta, alteram tueri. Vid. supra xii. 2.

Quid ita?] Quam ob causam? est arguentis et accusantis.

Tuear, impendam.] Sarta tecta ædificia conservem, in cultum eorum multa impendam.

Quid est aliud.] Annon hoc est aliis sua eripere, aliis dare aliena? Supple, *si hoc non est?* Vide ad Philippic. ii. 4. infra lib. iii. 13. 4.

13. *Tabulæ vero novæ.*] Quibus publica auctoritate debita abolerentur, et pecuniæ creditæ debitoribus ex aliqua parte condonantur. *Novæ* dicuntur, quod priores abolerentur.

Quid habent argumenti?] Quid sibi volunt aliud?

Mea pecunia.] Quam ego tibi credidi, tu numquam reddis, atque ita meo damno locupletaris.

XXIV. I. *Non, si fuerit, ut locupletes.*] *Est* (sc. facultas,)

fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores
 2 lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehe-
 mentius rem publicam continet, quam fides :
 quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solu-
 3 tio rerum creditarum. Numquam vehementius
 actum est, quam me consule, ne solveretur.
 Armis et castris tentata res est ab omni genere
 hominum et ordine: quibus ita restiti, ut hoc
 4 tantum malum de re publica tolleretur. Num-
 quam nec majus æs alienum fuit; nec melius,
 nec facilius dissolutum est. Fraudandi enim
 spe sublata, solvendi necessitas consecuta est.
 5 At vero hic nunc victor, tum quidem victus,

ut significat accidit, evenit, fieri potest. Horat. Od. iii. 1. 9.

Est, ut viro vir latius ordinet

Arbusta sulcis.

Ipsam Ciceronem ita fere locutum supra observavi ad cap. viii. 20. "Hæc enim est una res prorsus, ut non multum differat inter." Explica igitur nostro loco: Non autem caveri potest, ne sit æs alienum, quod reip. noceat, si ita ratio ineatur, ut locupletes suum perdant, cet. Ita de Or. ii. 69. "Me quidem hercule valde illa movent stomachosa et quasi submorosa ridicula: non, cum a moroso dicuntur." Ibi verba postrema sic interpreto: *sed* non illa movent, cum a moroso dicuntur. Elegantem et optimis usitatissimam particulæ adversativæ ommissionem multis exemplis illustrant Sanctius in Minerva iv. 7. p. 702. et Drakenb. ad Liv. i. 25. 3.

3. *Me consule.*] Primum a tribunis plebis, præsertim a P. Servilio Rullo, novas tabulas et leges agrarias proponentibus; tum et ab aliis, qui cum Catilina vel conjuraverant, vel fortuna illi adspirante, societatem coituri erant.

5. *Hic nunc victor, tum quidem victus.*] Cæsar, cui mortuo etiam nunc parebat civitas tamquam victori. Vid. c. vii.

4. *Nunc victor* intelligi potest, ut *ante malorum* apud Virgil. v. Æn. 202. Vide Vechneri Hellenol. lib. i. part. ii. 12. pag. 229. Catilinaria conjuratione a Cicerone detecta et oppressa, Cæsar quoque se victum senserat, qui a multis ejus particeps fuisse credebatur, quique, quod maximo ære alieno laboraverat, novis rebus semper studuerat, T. etiam Atium Labienum accusatorem C. Rabirio subornaverat, quo judicio hoc omnino agebat, ut omnes se-

quæ cogitarat, ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si caussa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rem publicam tuebuntur; in primisque operam dabunt, ut juris et judiciorum æquitatem suam quisque teneat: et neque tenuiores propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus ad sua vel tenenda, vel recuperanda obsit invidia: præterea quibuscumque rebus vel belli, vel domi poterunt, rem publicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt: hæc apud majores nostros factitata: hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate rei publicæ magnam ipsi adipiscuntur et gratiam, et gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius,

natus actiones convelleret, imperium consulare tolleret.

Quæ cogitarat, ea perfecit.] Ut æstimatione possessionum creditores quarta parte crediti fraudarentur, lege statim de fenore lata a. 704. quo primum dictaturam gessit.

Cum ejus jam nihil interesset.] Devicta enim Gallia, superatoque deinde Pompeio, jam pridem egere deserat, omniaque in sua potestate habuerat. Si vero ante istum Galliæ proconsulatum a creditoribus suis novis tabulis liberari potuisset, maximis se difficultatibus expeditisset.

Tanta in eo peccandi libido.]

Hoc satis invidiose dictum, Cæsarem peccare solitum, etiam si peccandi causam non habuisset. Hic enim summus furor esse solet. Ipse quidem probabiles sui consilii causas adfert lib. iii. Civil. c. i. Vide et Appian. Alex. lib. ii. Civil. p. 751.

6. Quibuscumque rebus.] Quacumque ratione potuerunt.

Vel belli.] Pro Plancio c. 33. "Qui belli, qui domi de patria bene merentes?" Supra c. v. 1. "Neminem neque ducem belli, nec principem domi."

7. Magnam ipsi.] Verum puto *Magnam sibi.*

8. Antipater Tyrius.] Qui æ-

Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præterita cenfet esse a Panætio, valetudinis curationem, et pecuniæ. Quas res a summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles :
 9 sunt certe utiles. Sed valetudo sustentatur notitia sui corporis ; et observatione, quæ res aut prodesse solcant, aut obesse ; et continentia in victu omni atque cultu, corporis tuendi causa : et prætermittendis voluptatibus ; postremo arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent.
 10 Res autem familiaris quæri debet iis rebus, a quibus abest turpitude : conservari autem diligentia, et parsimonia : iisdem etiam rebus au-
 11 geri. Has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui *Œconomicus* inscribitur : quem nos ista fere ætate cum effemus, qua es tu nunc, [e Græco] in Latinum convertimus.

qualis Catoni Uticensi, et in ejus contubernio aliquamdiu fuit. Alius est *Antipater Sidonius*, poeta : alius *Antipater Tarsensis*, de quo infra iii. 12. 5.

9. *Sed valetudo.*] Ut autem sæpe continuat orationem (vid. i. 22. 10.) ita et *sed*.

Et observatione, quæ res.] Verballi nomini verbi constructio data, quasi dixisset, *observando*, vel *dum observantur*, quæ res aut prodesse solcant, aut obesse. C. vi. 12. "Spe sibi id utile futurum." Ita supra i. 13. 3. "Astrictos jure jurando, se redituros esse." De Or. ii. 83. "Tum promissio, si audierint, probaturos."

Et prætermittendis voluptatibus.] Non placet ad hæc iterare ex superioribus *continentia in*. Valetudo sustentatur prætermittendis iis rebus, quæ voluptatis tantum causa sine ratione expetuntur.

Arte eorum.] Medicorum, quos domi suæ plerique Romanorum principes habebant. Plures enim medici tum servi erant.

10. *A quibus abest turpitude.*] Non fordidis, non turpibus artibus. Vid. lib. i. c. 26. extr. et cap. 42.

11. *Xenophon Socraticus.*] Socraticus auditor, cujus *œconomicus* liber ad nos pervenit.

XXV. Sed utilitatum comparatio, quoniam 1
 hic locus erat quartus, a Panætio prætermiffus,
 sæpe est necessaria. Nam et corporis commoda 2
 cum externis, et externa cum corporis, et ipsa
 inter se corporis, et externa cum externis com- 3
 parari solent. Cum externis, corporis, hoc mo-
 do comparantur: valere ut malis, quam dives
 esse. Cum corporis, externa hoc modo: dives
 esse potius, quam maximis corporis viribus.
 Ipsa inter se corporis sic: ut bona valetudo vo-
 luptati anteponatur, vires celeritati. Externo- 4
 rum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana

Qua es tu nunc.] Annum filius tum agebat XXI. Vid. lib. i. cap. 1. pr.

E Græco.] Hæc verba accessisse videntur a magistro, qui se operæ pretium facturum putabat, si lectores Ciceronis ignorare non sineret, Xenophontem Græce scripsisse.

In Latinum.] *Sermonem*, quod Cicero maluit, quam *linguam*, quod nos hodie fere solum novimus.

XXV. 1. *Utilitatum comparatio.*] Rerum utilium, duarum vel plurium, inter se comparatio.

Quartus, a Panætio prætermiffus.] Hoc non ita accipiendum est, ac si Panætius tres priores locos simul cum hoc prætermiserit: sed hic locus est quartus, de quo Cicero sibi dicendum proposuit, quem vero Panætius non attingit. Vide lib. i. c. 3. extr.

2. *Cum externis.*] Quæ fortunæ bona nos quidem dicimus.

3. *Dives esse potius.*] Ut *dives*

esse potius velis, quod verbum ex *malis* subaudiendum est. Ita ex *noli* subintelligitur *velis*, epist. xii. 30. "Noli impudens esse, nec mihi molestiam exhibere." Infra iii. 2. 11. "Negant—prætermiffum, sed [aiunt] consulto relictum."

Maximis corporis viribus.] Similis videtur compositio, *dives potius, quam maximis viribus* illius i. 26. 8. "Maximas gereres et maximi animi," vel isti variationi epist. vii. 22. "Bene potus seroque redieram."

4. *Externorum autem.*] Dicendum erat *externa autem*: quasi dicat, *ut gloria* e numero *externorum divitiis* anteponatur.

Vectigalia urbana.] Reditus ex possessionibus urbanis, qui uberior et certior erat, quam ex rusticis. Hoc noverat Atticus, qui, ut scribit Cornel. Nep. in ejus vita c. 14. extr. "Nullos habuit hortos, nullam suburbanam aut maritimam sumtuosam villam, ne-

5 rusticis. Ex quo genere comparationis illud est
 Catonis senis: a quo cum quæreretur, quid
 maxime in re familiari expediret, respondit,
 ‘Bene pascere.’ ‘Quid secundum?’ ‘Satis bene
 pascere.’ ‘Quid tertium?’ ‘Male pascere.’
 ‘Quid quartum?’ ‘Arare.’ Et, cum ille, qui
 quæsierat, dixisset, ‘Quid fenerari? Tum Cato,
 6 ‘Quid hominem, [inquit,] occidere?’ Ex quo,

que in Italia, præter Ardeatinum et Nomentanum, rusticum prædium: *cujusque* omnis pecuniæ reditus constabat in Epiroticis et urbanis possessionibus.”

5. *Illud est Catonis.*] Columell. lib. vi. præf. “In rusticatione vel antiquissima est ratio pascendi, eademque quæstuosissima. Propter quod nomina quoque et pecuniæ et peculii tracta videntur a pecore: quoniam id solum veteres possederunt. Et adhuc apud quasdam gentes unum hoc usurpatur divitiarum genus; et nunc apud nostros quidem colonos alia res uberius nulla est. Ut etiam M. Cato credidit, qui consulenti, quam partem rei rusticæ exercendo celeriter locupletari posset, respondit, si bene pasceret; rursusque interroganti, quid deinde faciendo satis uberes fructus percepturus esset, adfirmavit, si mediocriter pasceret. Ceterum de tam sapiente viro piget dicere, quod eum quidam auctores memorant eidem quærenti, quodnam tertium in agricoltatione quæstuosum esset, adseverasse, si quis vel male pasceret.” Plin. lib. xviii. c. 5.

“Cato interrogatus, quis esset certissimus quæstus, respondit, si bene pascas: quis proximus, si mediocriter pascas.” Catonis responsio similis est illi Demosthenis, quem, ut est apud Cicer. in Bruto c. 38. quærenti, “Quid primum esset in dicendo, actionem; quid secundum, idem, et idem tertium, respondiisse ferunt.”

Bene pascere.] Cato non pastoris industriam, sed sufficientem pecori pascuorum ubertatem requisivisse videtur.

Satis bene.] Hoc Columellæ et Plinio est *mediocriter*. Vide lib. iii. c. 14. pr.

Male pascere.] Exiguum pecoris numerum in macro agello alere.

Arare.] Agri ergo culturam pastione minus fructuosam putavit. Pluribus enim cæli et tempestatum injuriis subjacet, quas vitare nulla prudentia potest.

Quid hominem, inquit, occidere.] Non negat, fenerari rem esse quæstuosam: sed eam non magis justam esse censet, quam latrocinium. Non quodque tamen fenus, sed illud tantum vitæ genus damnasse videtur, cui unus ex fenore quæstus

et multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes fieri solere, recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de col-⁷locanda pecunia, etiam de utenda, commodius a quibusdam optimis viris ad Januum medium sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda. Pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro⁸ disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

est. Id enim turpe senatori Rom. et odiosum erat. i. 42. 2.

7. *Etiā de utenda.*] Parum noverit homines augendæ rei familiari unice intentos, si quis non animadvertit, quam crebro sermonibus suis, quos de re pecuniaria plerumque instituunt, salutaria pecuniæ utendæ præcepta admisceant. Plautus quidem in *Curcul.* iii. 10. Lyconem danistam sic inducit philosophantem:

Qui homo mature quæsit pecuniam,

Nisi eam mature parsit, mature esurit.

Optimis viris.] Proprie hæc accipienda esse, viri docti volunt. Quamvis vero sciam, divites homines ac feneratores, quod a perditorum civium consiliis abhorrentes plerumque cum bonis sentiant, *bonos viros* interdum dici: tamen a me nullo modo impetrare possum, ut credam, sine *εὐανδρία* a Cicerone *optimos viros* dici potuisse danistas, quos supra i. 42. 2. genus hominum invi-

sum esse fatebatur, et quos hoc ipso loco non sine *μνηστεισμοῦ* ad Januum medium sedentes appellat. Feneratores igitur *optimos viros* dixit non alia significatione, quam qua T. Roscium, pessimum hominem, pro Rosc. Amer. 8. et 36. *optimum virum* dixerat.

Ad Januum medium.] Jani dicuntur transitiones perviæ. In foro Romano, porticibus tabernisque clauso, platearum aditus tribus Janis, arcuum triumphalium instar, sive portarum splendide ornatarum, pervii patebant. Hinc "Janus summus, medius, imus." Ad hos, *medium* præsertim, mercatores et feneratores sedebant. Horat. Sat. ii. 3. 18.

— *Postquam omnis res mea*

Janum

Ad medium fracta est.

Idem lib. i. epist. 1.

O cives, cives, quærenda pecunia primum est,

Virtus post numos: hæc Janus summus ad imum

Perdocet.

M. TULLII CICERONIS
DE OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER TERTIUS.

1 I. PUBLIUM Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus sit, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit fere ejus æqualis, ‘ Numquam se minus otiosum esse, quam cum otiosus :
2 nec minus solum, quam cum solus esset.’ Magnifica vero vox, et magno viro, ac sapiente digna : quæ declarat, illum et in otio de negotiis cogitare, et in solitudine secum loqui solitum ; ut neque cessaret unquam, et interdum

I. 1. *Fere ejus æqualis.*] Nam aliquot annis eo posterior, eique consuli quæstor fuit. Etsi vero tota vita ab eo dissenfit, tamen et in adversario, quæ præclara sunt, laudavit.

Numquam se minus otiosum.] Ludit in ambiguo verbo, quod et vacuum a muneribus publicis, et a labore feriarum significat.

2. *Magnifica vero.*] Vero est certe.

Ut neque cessaret unquam, et.] Neque, et conjungi, observavi i. 21. 8. Paulo post n. 9. “ Et otio fruor, nec eam solitudinem languere patior.”

Cessaret.] Otiosus esset, vacaret.

Interdum.] Numquam cessabar: interdum colloquio alte-

colloquio alterius non egeret. Ita duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium et solitudo. Vellem nobis hoc³ idem dicere liceret: sed si minus imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certe proxime accedimus. Nam et a⁴ re publica forensibusque negotiis armis impiis vique prohibiti, otium persequimur: et ob eam causam, urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec hoc otium cum Africani⁵ otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim requiescens a rei publicæ pulcherri-⁶ mis muneribus otium sibi sumebat aliquando, et a cœtu hominum frequentiaque interdum, tamquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostri autem otium negotii inopia, non⁷ requiescendi studio, constitutum est. Exstincto

rius non egebat. Natura enim patitur, hominem hominis colloquium aliquando non desiderare.

Languorem afferunt.] Torporem: quæ ad agendum pigros reddunt.

4. *Armis impiis.*] Antonii; qui tum militari præsidio septus in senatum venire solebat. Vid. Philipp. ii. 8. et 44. v. 7. Ex his vero perspicitur, hos libros extremo illo anno perpolitos fuisse, quo Antonius consul fuit, oratione Philippica secunda jam vulgata. Vid. lib. xvi. Attic. ep. 11.

Otium persequimur.] Tertius jam annus vertebatur, ex quo ad scribendos rhetoricos et philosophicos libros incubu-

erat. Hor. epod. i. 7. "Utrumne iussi persequemur otium?"

Rura.] Id est, prædia et villas suas, peragrabat, et in iis philosophiæ maxime vacabat.

5. *Nec hoc otium.*] Præfens hoc otium meum. Sic postea hæc solitudo cum illa, id est, meâ cum superiore illa Africani.

Comparanda.] Par putanda, ut conferendus dicitur i. 22. 7. et 13.

6. *A rei publicæ pulcherrimis muneribus.*] A functione munerum publicorum, ab administranda republ.

Sumebat.] Suo arbitrato, et ut commodum erat, non ut alii volebant.

7. *Constitutum est.*] Causa nostri otii est negotii inopia.

enim senatu deletisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? Ita qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus; nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, et sæpe soli fumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere; sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni: propterea et otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi adfert 10 necessitas, non voluntas. Quamquam Africanus majorem laudem meo iudicio assequebatur.

Exstincto senatu.] Non de senatoribus bello extinctis, sed de libertate senatui adempta loquitur, cum curia armatis consideretur ab Antonio.

Judiciis deletis.] Cum prætores, M. Brutus et Cassius ex urbe fugere coacti essent: quorum epistolas habemus apud Ciceronem lib. xi. inter primas.

In foro.] In judiciis, non in concione populi.

8. *Sceleratorum.]* Qui cædes minantur.

Quibus omnia redundant.] Magna veteranorum manu ab Antonio comparata, et perditis quibusque ad illam causam adjunctis.

9. *Ab hominibus doctis.]* Philosophis.

Et otio — nec eam solitudinem.] Vid. n. 2.

Non illo quidem.] Vide i. 27. 9.

Quo debeat is.] Gesnerus malebat *quo debebat is*. Hoc ad vernaculæ, illud ad Romanæ linguæ morem propius videtur accedere. De Or. ii. 26. “Quæ mihi videntur ii melius nosse, qui dialectici appellantur, hi autem nostri ignorare, qui non minus nosse debeant.” Or. c. 51. “Quamquam orationis faciendæ et ornandæ auctores locupletissimi, summi ipsi oratores esse debeant.” Adde supra i. 9. 1.

10. *Majorem laudem assequebatur.]* Quod mentis in eo vigor erat major, cujus sola agitatione otium suum oblectabat, ut a solitudine abstraheretur.

Vel meo iudicio.] Delevi par-

Nulla enim ejus ingenii monumenta mandata 11
litteris, nullum opus otii, nullum solitudinis
munus exstat. Ex quo intelligi debet, illum
mentis agitatione, investigationeque earum re-
rum, quas cogitando consequabatur, neque oti-
osum, nec solum umquam fuisse. Nos autem,
qui non tantum roboris habemus, ut cogita-
tione tacita a solitudine abstrahamur, ad hanc
scribendi operam omne studium curamque con-
vertimus. Itaque plura brevi tempore everfa, 12
quam multis annis stante re publica, scripsimus.

II. Sed cum tota philosophia, mi Cicero, fru- 1
gifera et fructuosa, nec ulla pars ejus inculta ac
deserta sit: tum nullus feracior in ea locus est,
nec uberior, quam de officiis, a quibus con-
stanter honesteque vivendi præcepta ducuntur.
Quare quamquam a Cratippo nostro, principe 2
hujus memoriæ philosophorum, hæc te assidue

ticulam *vel*, cujus vis a scopo
Ciceronis aliena videtur. Non
ille ex animi sententia Scipio-
ni majorem, quam sibi, lau-
dem tribuit; sed, quod, arro-
gantiae crimen vitans, se ip-
sum agnoscere callide dissimu-
lat, id agit, ut alii judicent,
Africano se majorem laudem
mereri.

11. *Solitudinis munus.*] Nihil
quod in solitudine ab eo per-
actum vel compositum fuerit.

12. *Plura.*] Nam et libros
aliquot rhetoricos et plerosque
philosophicos, post id tempus
scripsit, quo respubl. Cæsar-
is armis est oppressa.

II. 1. *Frugifera et fructuosa.*]

Laudatur ager, qui non solum
frugifer est, sed et *fructuosus*,
id est, ex quo reditus impen-
sam superat. Vide Cat. de R.
R. cap. i. 6. Hoc Cicero ad
philosophiam transfert, ex qua
non ita magna mercede fru-
ctus capiuntur uberrimi.

Feracior.] Hoc *frugifero* re-
spondet, sicut *uberior* idem est,
quod *fructuosior*. *Locus est pars;*
vid. n. 10. 11. et 13.

2. *A Cratippo nostro.*] Fami-
liari utrique nostrum. Lib. i.
de Divin. c. 3. med. *Cratippus*
quoque familiaris noster. De eo
vide i. c. 1. pr.

Hujus memoriæ.] Præcis illis
parem dicere non audent, simil-

audire atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare; nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio, an nemini potius, quam tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, non nullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave et Athenarum, et Cratippi: ad quos cum tamquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem et urbis auctoritatem, et magistri. Quare quantum coniti animo potes, quantum labore contendere (si

limum tantum esse concedit lib. ii. c. 2. extr.

Audire atque accipere.] Audiunt omnes, quibus præcepta traduntur: sed non omnes accipiunt, sive, quod idem est, arripiunt. Vid. Cornel. Attic. cap. i. 3.

Undique.] Ab omnibus partibus.

Quidquam aliud audire.] Alia fortasse audierat a Gorgia, vinolento rhetore, quem familiarem habuerat. Vid. epist. xvi. 21. 11.

3. *Haud scio an nemini potius.] Nemini fortasse magis. i. 11. 1. Lib. i. ad Q. F. ep. i. 10. "Ut tibi tanti honores haberentur, quanti haud scio an nemini."*

4. *Sustines enim non parvam expectationem.] Magna de te spes est, fore ut imiteris indu-*

striam paternam, honores adipiscaris et aliquam gloriam.

5. *Suscepisti onus.] Onerant, quæ ei, cui adsunt, aliquam decori vel honesti observandi necessitatem imponunt, idque negligenti degenerem animum exprobrant. Ciceronis filio igitur oneri erant Athenarum urbs et Cratippus, id est, turpe ei futurum, inertiamque exprobraturum erat, nisi doctior ac melior inde rediisset. Nemo eum tantum præceptorem et urbem dedecorantem non odisset et reprehendisset. Hanc oneris significationem discas ex Plin. min. pluribus locis.*

Ad mercaturam bonarum artium.] Ad mercandas bonas artes. Male de loco intelligunt, et ad nostras academias transferunt.

6. *Si discendi labor est.] El-*

discendi labor est potius, quam voluptas) tantum fac ut efficias: neve committas, ut, cum omnia suppeditata sint a nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hæctenus. Multa enim sæpe 7 ad te cohortandi gratia scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur. Panætius igitur, qui sine controversia de 8 officiis accuratissime disputavit, quemque nos, correctione quadam adhibita, potissimum secuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines et consultare de officio solerent, uno, cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, utile, an inutile: tertio, si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec id exsolvit, quod promiserat. Quod 9

lyptica loquendi ratio: plene dicendum fuisset, *si discendi labor omnino labor est.* Cap. xxi. 10. "Quæ major utilitas, quam regnandi, esse possit?" De Or. ii. 84. "Nec illud tertium [genus, quod est] laudationum genus difficile est." Ibid. iii. 38. "Tertius ille [modus, qui est] modus transferendi verbi late patet." Ad Diverf. x. 3. 8. "Unus autem est, hoc præsertim tempore, per tot annos re publ. devexata, rei p. bene gerendæ cursus ad gloriam." Interpretare: unus est cursus ad gloriam, qui cursus est rei p. bene gerendæ,

five, qui consistit in re p. bene gerenda.

Fac ut efficias.] Pleonasmus Ciceronianus, pro *effice*.

Ut, cum omnia.] Lege: *ut ne, cum omnia.* Exemplo Græcorum Romani geminandis negationibus interdum contentius negant. Vide supra i. 20. 1.

Tute tibi.] Tu ipse tibi defuisse.

7. *Propositæ.*] Ab initio positæ, factæ.

8. *Panætius.*] Vide i. 26. 5. *Tribus generibus propositis.*] Repete lib. i. c. 3. extr.

Nec id exsolvit.] Illud nec est, sed non, nec tamen. Eamdem

eo magis miror, quia scriptum a discipulo ejus
 Posidonio est, triginta annis vixisse Panætium,
 10 postea quam eos libros edidisset. Quem locum
 miror a Posidonio breviter esse tactum in qui-
 busdam commentariis; præsertim cum scribat,
 nullum esse locum in tota philosophia tam ne-
 11 cessarium. Minime vero assentior iis, qui ne-
 gant, eum locum a Panætio prætermisum, sed
 consulto relictum, nec omnino scribendum fu-
 isse: quia numquam posset utilitas cum hone-
 12 state pugnare. De quo alterum potest habere
 dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus,
 quod in divisione Panætii tertium est, an plane
 omittendum: alterum dubitari non potest, quin
 13 a Panætio susceptum sit, sed relictum. Nam

rem Cicero lib. xvi. epist. 11. ad Atticum ita exponit: “Τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος, quatenus Panætius, absolvi duobus; illius tres sunt. Sed cum initio divisisset ita, tria genera exquirendi officii esse; unum, cum deliberemus, honestum an turpe sit, alterum, utile an inutile, tertium, cum hæc inter se pugnare videantur, quomodo judicandum sit: (qualis causa Reguli, redire honestum, manere utile) de duobus primis præclare differuit, de tertio pollicetur se deinceps; sed nihil scripsit. Eum locum Posidonium persecutus: ego autem et ejus librum arcessivi, et ad Athenodorum Calvum scripsi, ut ad me τὰ κεφάλαια mitteret; quæ exspecto, quem velim cohortere, et roges, ut quam primum. In eo est περὶ

τῶ κατὰ περιστάσιν καθήκοντος.”

9. Posidonio.] Vide i. 45. 2. Libri veteres et hic et ubique unanimes consensu in Posidonii nomine duplicem sibi admittunt. Est quidem Græcis Ποσειδώνιος. Tamen prisca consonantes, potissimum in propriis nominibus, geminabant, ut L in Salustius, Salius, N in Seneca.

11. Prætermisum.] Negligentia vel oblivione, non consilio, quod alii volebant. Vid. lib. i. c. iii. 9.

Sed consulto relictum.] Ex verbo præcedenti negant intellige aiunt. Vid. ii. 25. 3.

12. De quo.] Quod ad id attinet. Non alterum de quo, sed de quibus dicendum erat, si hæc conjungi ita voluisset, ut unus de multis.

qui e divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis 14 locuples, Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audierat, ut nemo pictor esset inventus, qui Coæ Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset [et non perfecisset] propter eorum, quæ perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum.

III. Quam ob rem de iudicio Panætii dubitari non potest: rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, ansecus, de eo fortasse disputari potest. Nam si ve 2

14. *Accedit eodem.*] Ad hæc accedit. Vid. Vechneri Hellenolex. lib. i. part. ii. c. 12. p. 236.

Testis locuples.] Firmus et certus. Vide c. 27. pr. P. Rutilium] Vid. ii. 13. 12.

Dicere solere.] Rutilio superflite hæc epistola a Posidonio scripta esse potuit.

Coæ Veneris.] Plin. lib. xxxv. 10. "Apelles etiam inchoaverat Venerem Cois, superatums etiam suam illam priorem. Invidit vero mors peracta parte, nec, qui succederet operi ad præscripta lineamenta, inventus est."

Oris pulchritudo.] Vultus inimitabili arte pictus.

Imitandi.] Ita pingendi, ut ori cetera responderent.

Et non perfecisset.] Assentiendum est iis, qui hæc verba repudiant.

III. 1. *De iudicio Panætii.*] Quid de hac parte iudicaverit. Certum enim est, ejus iudicio hanc comparisonem insitui posse, ipsumque de ea dicere voluisse.

Disputari potest.] Disputare proprie est, sermonem de qua re habere, et sine contentione differere. Tamen interdum pro contendere, disceptare, in utramque partem differere, hæc

honestum, solum bonum est, ut Stoicis placet; five quod honestum est, id ita summum bonum est, quem ad modum Peripateticis vestris videtur, ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar habeant: dubitandum non est, quin numquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem exsecrari solitum eos, qui, primum hæc natura cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensu, ut et quidquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quidquam, quod non honestum. Quod si is esset

alterius vocabuli adjectione, usurpatur. Terent. Andr. prol. 15.

Id isti vituperant factum; atque in eo disputant, Contaminari non decere fabulas.

Cic. de Fin. ii. 4. "Etsi satis clemens sum in disputando, tamen interdum soleo subiraſci." Quintilian. i. 5. 34. "Quamquam circa hoc quoque disputatum est."

2. *Ut Stoicis placet.*] Vide Paradox. i.

Peripateticis vestris.] Alii *nostris*. Ut infra iv. 15. Quæ Ciceronem caussa movere poterit, ut Peripateticis se accenseret, non video. Supra ii. 2. extr. "Tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui." Longe alia ratio erat supra c. ii. 2. quum diceret a *Cratippo nostro*.

Vix minimi momenti instar.] Cicero lib. v. Tusc. c. 17. "Quam vim habet libra illa Critolai: qui cum in alteram

lancem animi bona imponat, in alteram corporis et externa; tantum propendere illam boni lancem putat, ut terram et maria deprimat." Lib. v. de Fin. c. 30. "Satis erit hoc præceptum, in quo adjutores Stoicos optimos habemus, tantam vim esse virtutis, ut omnia, si ex altera parte ponantur, ne appareant quidem." Vid. infra c. viii. 3.

Contendere.] Comparari, præferri.

3. *Socratem.*] Lib. i. de Leg. c. 12. "Recte Socrates exsecrari eum solebat, qui primus utilitatem a natura sejunxisset. Id enim querebatur caput esse exitiorum omnium." Vide cap. vii. 6.

Opinione distraxissent.] Res esse diversas putassent.

4. *Ut et quidquid honestum.*] Particulam *et* eleganter sequitur *nec*. Vide c. i. n. 2.

5. *Si is esset.*] Si talis esset philosophus, ut vulgus loquitur, vel ex eorum philosopho-

Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honestate pugnare. Sed cum sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione pejorem: non videtur ejus modi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim quod summum bonum a Stoicis dicitur, convenienter naturæ vivere, id habet hanc, ut opinor, sententiam, cum

sum numero. ii. 2. 11. "Non enim sumus ii, quorum vageatur animus errore."

Efficiens utilitatis.] C. 3. *efficiens voluptatis.* Pro Leg. Manil. c. 3. pr. *appetentes gloriæ.* Vide Vechneri Hellenol. lib. i. part. ii. c. 18. p. 291.

Indolentia.] Doloris vacuitate, ἀναλγησία: Vox a Cicerone ficta: De Fin. ii. 3. seqq. ubi de hoc Hieronymi Rhodii summo bono disputat, ἀναλγησίαν modo nihil dolere, modo doloris omnis amotionem, modo cum dolor omnis detractus est, modo cum dolore caremus, modo ut ita dicam indolentiam, modo sine ulla molestia vivere, modo doloris vacuitatem interpretatur.

7. *Convenienter naturæ.*] i. 26. extr.

Cum virtute congruere.] Convenienter naturæ vivere esse

nihil aliud, quam cum virtute congruere semper, cetera autem, quæ secundum naturam, rel. Similis fere constructio exemplum habes c. v. 6. Stoicis τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν idem erat, quod κατ' ἀρετὴν ζῆν. Vide Diog. Laërt. lib. vii. f. 87. Ex eadem Stoicorum schola Cic. i. de Legib. c. 8. virtutis definitionem mutuatus est illam: "Est autem virtus nihil aliud, quam in se perfecta et ad summam perducta natura;" et de Invent. ii. 53. "Virtus est animi habitus naturæ modo atque rationi consentaneus." Est ibi naturæ modus atque ratio nihil aliud, quam norma et præscriptum naturæ. Ita pro Quinct. c. 7. "Existima, C. Aquilli, modo et ratione omnia Romæ Nævium fecisse."

virtute congruere semper: cetera autem, quæ
 secundum naturam essent, ita legere, si ea vir-
 8 tuti non repugnarent. Quod cum ita sit, pu-
 tant quidam, hanc comparisonem non recte
 introductam, nec omnino de eo genere quid-
 9 quam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem
 honestum, quod proprie vereque dicitur, id in
 sapientibus est solis, neque a virtute divelli um-
 quam potest. In iis autem, in quibus sapientia
 perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum
 honestum, nullo modo, similitudines honesti
 10 esse possunt. Hæc enim omnia officia, de qui-
 bus his libris disputamus, media Stoici appel-
 lant. Ea communia sunt, et late patent: quæ
 et ingenii bonitate multi assequuntur, et pro-
 11 gressione discendi. Illud autem officium, quod
 rectum iidem appellant, perfectum atque abso-
 lutum est, et, ut iidem dicunt, omnes numeros

Quæ secundum naturam essent.]
 Ut valetudo, sensuum integritas, robor, divitiæ, gloria. Hæc
secundum naturam esse dicebant;
 quæ iis adversa, *contra natu-
 ram.* Vide i. Academ. c. 10.
 Utraque vero nec bona nec
 mala esse censebant, ideoque
 nec in optandis, nec in fugi-
 endis ponebant.

Ita legere.] Sumere, ample-
 titi; non expetere, nec optare.
 Quæ autem *legenda* esse con-
 cedebant, ea *præposita* vel *præ-
 cipua* dicebant; his contraria
rejeclanea. Vide iii. de Finib.
 c. 15. iv. c. 25. et 26.

8. *Putant quidam.]* Stoici.

9. *Honestum.]* Quod *κατόρ-*

σωμα vocabant: de quo ad
 lib. i. c. 3.

Id in sapientibus.] Id abundat
 post *illud*: sed ita tamen alibi
 etiam loqui solet. Vide i. 35. 3.

10. *His libris disputamus.]*
 Male h. l. diceret: *in his libris.*
 Vide supra ii. 13. 1.

Media.] Repete lib. i. c. 3.

Communia.] Cum omnium
 hominum genere, ut ipse lo-
 quitur cap. 4. pr.

Ingenii bonitate.] *Naturæ bo-
 nitatem* vocat lib. i. cap. 2.

Progressione discendi.] Discen-
 di opera, profectu, et recte a-
 gendi exercitatione.

11. *Omnes numeros habet.]*
 Metaphora est a palæstra, cu-

habet; nec, præter sapientem, cadere in quemquam potest. Cum autem aliquid actum est, in 12 quo media officia compareant, id cumulate videtur esse perfectum, propterea quod vulgus, quid absit a perfecto, non fere intelligit, quatenus autem intelligit, nihil putat prætermisum. Quod idem in poëmaticis, in picturis usu venit, 13 in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti laudentque ea, quæ laudanda non sint, ob eam, credo, causam, quod insit in his aliquid prohi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in una quaque re vitii sit, nequeant judicare. Itaque cum sint docti a peritis, desistunt facile sententia.

IV. Hæc igitur officia, de quibus his libris 1 differimus, quasi secunda quædam honesta esse dicunt, non sapientium [modo] propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. Nec vero cum duo Decii, aut duo 2

jus omnes motus ad decus compositos qui perdidicerant, omnes numeros habere dicebantur.

12. *Propterea quod vulgus.*] Redditur ratio, cur media officia perfecta esse videantur.

Quid absit a perfecto.] Quantum desit ad optimi perfectionem.

Non fere intelligit.] Plerumque minus intelligit. Suo more Cicero adverbio *fere* præposuit negationem.

13. *In poëmaticis.*] Vide Vechneri Hellenolex. lib. i. part. i.

cap. 3. p. 27.

Usu venit.] Contingit, accidit.

IV. 1. *Secunda quædam honesta.*] Secundaria, secundi ordinis.

Non sapientium modo.] Molestè adjicitur *modo*.

Commoventur.] Ad amorem alliciuntur, non possunt non ea amare. Infra cap. 8. pr. "Cum igitur aliqua species utilitatis objecta est, commoveri necesse est." Vide ii. 9. 5. et 6.

2. *Decii, aut duo Scipiones.*] i. 18. 9.

Scipiones, fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, Aristidesve iusti nominantur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiæ, tamquam
 3 a sapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem volumus intelligi; nec ii, qui sapientes habiti et nominati, M. Cato et C. Lælius, sapientes fuerunt; ne illi quidem septem: sed ex mediolorum officiorum frequentia similitudinem quamdam gere-
 4 bant speciemque sapientium. Quocirca nec id, quod vere honestum est, fas est cum utilitatis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quod colitur ab iis, qui bonos se viros haberi volunt, cum emolu-
 5 mentis umquam est comparandum. Tamque

Fabricius.] De Fabricio et Aristide infra c. 22. Cicero scripsisse videtur: 'Aut cum Fabricius Iustus nominatur, aut ab illis (Deciis, Scipionibus) fortitudinis aut ab hoc iustitiæ tamquam a sapiente (l. sapientibus) petitur exemplum.' Desiderabat glossator exemplum Græcum. Ad ea Cicero paullo post transit.

3. *Sic sapiens.*] Satis commode fuit intelligitur ex fuerunt, quod sequitur.

M. Cato et C. Lælius.] Vid. Cat. Maj. i. 6. Læl: i. pr. 2. pr. et 5. 8. 9.

Ne illi quidem septem.] Græciæ sapientes.

Ex mediolorum officiorum frequentia.] Quia media officia frequenter adsequebantur, eorumque vita in his conservan-

dis spectata erat, sapientum non dissimiles videbantur, quamvis a perfecta sapientia multum abessent. Vide n. 6.

4. *Quod vere honestum est.*] Primi ordinis honestum, a quo secunda honesta discernit.

Cum utilitatis repugnantia.] Cum utilitate, quando honesto repugnat.

Fas est — comparari.] Ita pro Muren. c. 37. extr. "Si eos hoc nomine appellari fas est." Liv. i. 2. extr. "Quemcumque eum dici jus fasque est." Vide supra *appellari licet* i. 7. pr. *deceat referri* i. 10. 2.

Communiter.] Omnes; philosophi cum indoctis communiter.

Bonos se viros haberi volunt.] ii. 22. 9.

id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservandumque nobis est, quam illud, quod proprie dicitur vereque est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri non potest, si quæ ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem de iis, qui conservatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis et commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare: boni viri non solent. Itaque existimo, Panætium, cum dixerit, homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere. Etenim non modo pluris putare quod utile videatur, quam quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, et in his addubitare, turpissimum est. Quid ergo est, quod non numquam dubitationem afferre soleat, considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim

5. *In nostram intelligentiam.]* Secundarium, quod omnes intelligere possunt.

Honestum, sapientibus.] Ne conjungas dicitur sapientibus, sed conservandumque est sapientibus.

6. *Aliter.]* Alioqui. i. 39. 6. ii. 12. 3. et 6.

Teneri non potest.] Progressionem tenere Latine dicitur, ut cursum, iter, viam, et fugam per medios hostes.

Si quæ ad virtutem.] Sic n. 12. et i. 16. 8. *Si qui.* ii. 21. 11. *Sin quæ.*

Facta progressio.] Progressio ad virtutem est virtutis inchoatio. Acad. i. 5. "Quod inchoatum est, neque absolute, progressio quædam ad virtutem appellatur."

8. *Hoc ipsum sensisse, quod dixerit.]* Nihil aliud voluisse, quam quod verba sonant.

tempore fit, ut, quod turpe plerumque haberi
 soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli
 caussa ponatur aliquid, quod pateat latius.
 12 Quod potest majus esse scelus, quam non modo
 hominem, sed etiam familiarem hominem occi-
 dere? Num igitur se astrinxit scelere, si qui
 13 tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo
 quidem Romano non videtur, qui ex omnibus
 præclaris factis illud pulcherrimum existimat.
 Vicit ergo utilitas honestatem? Immo vero ho-
 14 nestatem utilitas est consecuta. Itaque, ut sine
 ullo errore dijudicare possimus, si quando cum
 illo, quod honestum intelligimus, pugnare id
 videbitur, quod appellamus utile, formula quæ-
 dam constituenda est, quam si sequemur in
 comparatione rerum, ab officio numquam rece-
 15 demus. Erit autem hæc formula Stoicorum
 rationi disciplinæque maxime consentanea:
 quam quidem his libris propterea sequimur,
 quod, quamquam et a veteribus Academicis, et
 a Peripateticis vestris, qui quondam iidem erant,
 quæ honesta sunt, antèponuntur iis, quæ viden-

11. *Tempore fit.*] Vide lib. i. c. 10.

12. *Familiarem hominem.*] Hoc in gratiam percussorum Cæsaris dicit, qui ex ejus familiarissimis fuerunt.

13. *Romano non videtur.*] Vide cap. 6. sub fin. et Romano homine dignam sententiam Cornelii Nep. Milt. c. 3. extr. Timol. i. 5.

14. *Quod honestum intelligen-*

mus.] Quod in nostram intelligentiam cadit, ut est n. 5. vel, quod omnes perspicunt esse honestum.

Formula quædam.] Præscriptum, norma, regula.

15. *Peripateticis vestris.*] Vide iii. 2. De geminata præpositione vid. i. 14. 1.

Qui quondam iidem erant.] i. 1. 3.

tur utilia; tamen splendidius hæc ab eis differuntur, quibus, quidquid honestum est, idem utile videtur, nec utile quidquam, quod non honestum; quam ab iis, quibus honestum aliquid non utile, aut utile non honestum. Nobis 16 autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut quodcumque maxime probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam.

V. Detrahere igitur [aliquid] alteri, et hominem 1 hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum 2 et societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet, aut violet alterum, dirumpi necesse est eam, quæ maxime est secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si unum quodque 3 membrum sensum hunc haberet, ut posse puta-

Splendidius hæc ab iis.] Gravius, generosius et majore cum audientium admiratione.

16. *Nostra Academia.]* Cicero enim non Stoicus erat, sed Academicus, Stoicosque Academicæ licentia in iis tantum sequebatur, quæ probabiliora putabat.

Licentiam dat — ut liceat.] Infra c. viii. 7. “Hoc deliberantium genus, qui deliberant.” Loquendi genus, in

quo aliquid redundare videtur. Nep. Milt. i. 2. “Delphos deliberatum missi sunt, qui consulerent Apollinem.”

V. 1. *Rebus externis.]* Vid. ii. 25. 2.

2. *Principio.]* Primum. Vid. i. c. 4. pr. Huic respondet *Næque vero hoc solum* n. 5. Ita vero continuat orationem, præcedente *primum*. i. 28. 9.

3. *Sensum hunc haberet.]* Ita sentiret, putaret.

ret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari, et interire totum corpus necesse esset: sic, si unus quisque nostrum ad se rapiat commoda aliorum, detrahatque quod cuique possit, emolumentum sui gratia, societas hominum et communitas evertatur
 4 necesse est. Nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quam alteri, acquirere, concessum est, non repugnante natura: illud natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras
 5 facultates, copias, opes augeamus. Neque vero hoc solum natura, id est jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus res publica continetur, eodem modo constitutum est, ut non liceat sui commodi
 6 causa nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt; incolumem esse civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio,
 7 vinclis, damno coercent. Atque hoc multo

Valetudinem.] Vires, robur.

4. *Nam sibi ut quisque malit.*] Hoc enim ab ipsa natura concessum est, ut, quæ ad usum vitæ pertinent, sibi quisque acquirere malit, quam alteri.

Aliorum spoliis.] Spoliis, quæ aliis detracta sunt.

Facultates, copias, opes.] Vide lib. i. 3. 7.

5. *Jure gentium.*] Jure naturæ, quod omnes gentes ipsa natura docuit, quoque illæ inter se continentur. Tusc. i. 13. "Consensio quædam gentium lex naturæ putanda est." Ita

veteres philosophi describebant; aliter vero nostri.

6. *Incolumem esse.*] Pendet a volunt. Sic fere supra cap. iii. 7.

Vinclis.] Syncope. Dixi ad i. 35. 11. *Damno*, multa, ζῆμια.

7. *Atque hoc multo magis efficit.*] Id est declarat, vincit. Infra n. 13. "Ex quo efficitur." Tusc. i. 11. "Efficiet enim ratio, ut — mors aut malum non sit, aut sit bonum potius." In Hortensio: "Quod efficit dialecticorum ratio." Meminerimus autem, formu-

magis efficit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina et humana, cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volunt vivere) numquam committet, ut alienum appetat, et id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim [multo] magis est secundum naturam 8 excelsitas animi et magnitudo, itemque communitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ: quæ quidem contemnere, et pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi et excelsi est. Detrahere ergo de altero sui commodi 9 causa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis ejusdem. Itemque magis est secundum naturam, pro 10

læ initio capitis hujus propositæ, argumentisque deinde (1) a jure gentium et (2) a jure civili petitis confirmatæ, certitudinem hic (3) ex ipsa naturæ ratione ostendi. Dicit igitur Cicero, ipsam *naturæ rationem* manifestius etiam, quam priora argumenta, declarare, immo cogere, nullo modo licere sui commodi causa nocere alteri. Id ut omnibus probaret, plures conclusiones naturæ principiis aptas deinceps ordinavit. Naturæ ratio *lex divina* dicitur, quia ea ipsa est mens dei. Eandem, opinor, *humanam legem* appellari, quod a deo hominibus data in mente sapientis inest, eique omne genus humanum parere debet. Vide de Leg. ii. 4.

8. Etenim multo magis.] Ad-

verbio *multo* hic æque facile carebimus, ac paullo post in illis “Itemque magis est secundum naturam.”

Ducere, comparantem cum utilitate communi.] Ea pro nihilo te ducere, qui ex altera parte utilitatem communem præponderare videas. Sic n. 10. “Imitantem Herculem illum.”

9. *Detrahere ergo de altero.*] Verba hæc sunt necessaria consequutio legis naturalis a Cicero modo propositæ. De Fin. i. 9. “Detractis de homine sensibus, reliqui nihil est.” In fra vi. 11. “Si quid ab homine ad nullam partem utilitatis causa detraxeris.” Adde ibid. n. 12. et 14.

Cetera generis ejusdem.] i. 4. 1.

10. *Pro omnibus gentibus.*]

omnibus gentibus, si fieri possit, conservandis, aut juvandis maximos labores molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cælestium collocavit, quam vivere in solitudine, non modo sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine et viribus.

11 Quocirca optimo quisque et splendidissimo ingenio longe illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuiquam injuriam.

14 Si nihil existimat contra naturam fieri hominibus violandis, quid cum eo differas, qui omnino

Quamvis exteris, quamvis sermone, moribus et sacris discrepent.

Herculem.] De Hercule vide de Fin. ii. 36. Tusc. iii. 22. *Fama* est id, quod omnes homines fantur, sermo, opinio. Cat. Maj. xvii. 11.

Vivere in solitudine.] Non ab omnibus quidem hominibus, sed tamen a multitudine et frequentia remotum: alioqui inutilis esset pulchritudo, minor etiam voluptas.

Abundantem.] Sc. te. Sic antea imitantem.

11. *Et splendidissimo ingenio.*]

Ad hæc cognoscenda et posthabendam vitam solitariam haud ita magno ingenio opus est: at ne Cicero quidem aliter judicat; quo quis vero splendidiori ingenio sit, eo magis eum colere ait hominum societatem.

13. *Mortem, paupertatem, dolorem.*] Cicero a majore malo ad mala minora sensim procedit. Vis tamen sententiæ per singulos descensionis gradus augetur.

14. *Hominibus violandis.*] Violatione hominum. Ut de inferenda injuria i. 8. 10. ii. 23. 9.

hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id 15
quidem censet, sed multo illa pejora mortem,
paupertatem, dolorem; errat in eo, quod ullum
aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis
gravius existimat.

VI. Ergo unum debet esse omnibus propo- 1
situm, ut eadem sit utilitas unius cujusque et
universorum: quam si ad se quisque rapiet,
dissolvetur omnis humana consortio. Atque 2
etiam si hoc natura præscribit, ut homo homi-
ni, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod
is homo sit, consultum velit, necesse est secun-
dum eandem naturam omnium utilitatem esse
communem. Quod si ita est, una continemur 3
omnes et eadem lege naturæ: idque ipsum si
ita est, certe violare alterum naturæ lege prohi-
bemur. Verum autem primum, verum igitur
extremum. Nam illud quidem absurdum est, 4
quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil
detraçturos, commodi sui causa; aliam rationem
esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, 5
nullam societatem, communis utilitatis causa
statuunt esse cum civibus: quæ sententia o-
mnem societatem distrahit civitatis. Qui au- 6

Hominem ex homine tollat.]
Tollit enim ex homine, quæ
maxime ei propria est, huma-
nitatem.

VI. 1. *Unum debet esse omni-
bus propositum.]* Id unum o-
mnes spectare debent, ut alio-
rum pariter et sua commoda
tueantur atque augeant.

2. *Quicumque sit.]* Etiam si
servus, alienigena, barbarus
sit.

Quod is homo sit.] Eiusdem
sanguinis et generis, communi
ratione præditus.

5. *Distrahit.]* Dissolvit, diri-
mit, ex amicis facit inimicos.
Vide n. 16.

tem civium rationem dicunt habendam, exter-
 norum negant, hi dirimunt communem hu-
 mani generis societatem ; qua sublata, benefici-
 entia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tol-
 litur. Quæ qui tollunt, etiam adversus deos
 7 immortales impii judicandi sunt. Ab iis enim
 constitutam inter homines societatem evertunt:
 cujus societatis artissimum vinculum est, magis
 arbitrari esse contra naturam, hominem homini
 detrudere sui commodi causa, quam omnia in-
 commoda subire vel externa, vel corporis, vel
 8 etiam ipsius animi, quæ vacent injustitia. Justi-
 tia enim una virtus omnium est domina et re-
 gina virtutum. Forsitan quispiam dixerit: Non-
 ne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, ab-
 stulerit cibum alteri, homini ad nullam rem
 9 utili? Minime vero. Non enim mihi est vita
 mea utilior, quam animi talis affectio, nemi-
 10 nem ut violam commodi mei gratia. Quid? si
 Phalarim, crudelem tyrannum et immanem vir
 bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spo-
 11 liare possit, nonne faciat? Hæc ad judicandum
 sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nul-
 lam partem utili, tuæ utilitatis causa detraxe-
 ris, inhumane feceris, contraque naturæ legem.
 Sin autem is tu sis, qui multam utilitatem rei
 publicæ atque hominum societati, si in vita re-

10. *Phalarim.*] Vide ii. 7. Paulo ante dixit *ad nullam rem utili*: lib. i. c. 10. " Qui nec sibi, nec alteri, ut dicitur."

11. *Ad judicandum sunt facillima.*] i. 35. pr.

Ad nullam partem utili.] 23.

maneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. Sin¹² autem id non sit ejus modi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de alterius commodis detrahendum. Non igitur¹³ magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujus modi, quam detractio, aut appetitio alieni: sed communis utilitatis derelictio contra naturam est; est enim injusta. Ita¹⁴ que lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat et continet, decernit profecto, ut ab homine inertis atque inutili ad sapientem, bonum, fortem virum transferantur res ad vivendum necessariae; qui, si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seseque diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Ita¹⁵ semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, et ei, quam sæpe commemoro, hu-

12. *Sin autem id non sit.*] Si non is fueris, qui hominum societati ac reipubl. multum prodesse possis: non licet tibi de alterius commodis detraxere.

13. *Non igitur magis est.*] Non igitur ex eo, quod licet interdum viro bono, vitæ suæ conservandæ causâ, aliquid ab homine ad nullam partem utili detrahere, efficitur, ut magis contra naturam sit morbus, egestas, cet.

14. *Detraxerit.*] Si perierit, morte sua multum de communi utilitate detraxerit, id

est, ejus mors detrimentum reipubl. allatura sit.

Modo hoc ita faciat.] Hoc, quod lex naturæ decernit.

Seseque diligens.] Nimis. i. 9. 6. "Nisi nosmetipsos valde amabimus."

15. *Ita semper officio fungetur.*] Ita si animo affectus, et liber ab amore sui vitioso, naturæ legi obtemperaverit: ab honesto numquam aberrabit, atque etiam tum officio fungetur, quum res ad vivendum necessarias ab altero ad se transferet, eaque re humanæ societatis consulat utilitati.

16 manæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est. Nulla enim nobis societates cum tyrannis, et potius summa diffractio est: neque est contra naturam, spoliare eum, si possis, quem est honestum necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est.

18 Etenim ut membra quædam amputantur, si et ipsa sanguine et tamquam spiritu carere cœperunt, et nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas et immanitas beluæ, a communi tamquam humanitatis corpore

19 segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur.

16. *Et potius summa.*] Similiter ac potius, pro sed potius Cicero dixit supra i. 20. 9. et de Orat. ii. 37. "Minime, inquit Antonius: ac sic decrevi philosophari potius," cet.

17. *Quem est honestum necare.*] iv. 12.

18. *Si et ipsa sanguine, etc.*] "Ut cetera pars corporis tuta sit, membrum quod paulatim emoritur, abscindere," lubet Celsus de Medic. v. 26. 34. extr. Quod Celsus paulatim emori, id Cicero incipere sanguine et tamquam spiritu carere dicit. Sanguis autem est vita. Sic Horat. i. od. 24. 15.

Num vanæ redeat sanguis imagini?

Verba et ipsa (sibi suo damno, in suam perniciem) opponuntur illis: et nocent reliquis.

A communi tamquam humanitatis.] Cave putes, humanitatem hoc loco simpliciter humanum genus dici, quo sensu hanc vocem in Cicerone non memini me legere: sed commune humanitatis corpus est, cujus quasi membra sunt omnes ii, qui humanæ rationis, humanorum motuum propensionumque humanarum non sunt expertes. Adverbium tamquam metaphoram vocabuli eleganter mollit. Similiter Liv. iii. 34. 7. "Duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris."

19. *Ex tempore.*] Quid officii sit, ex tempore existimatur, ex temporis ratione iudicatur. Vid. iv. 11.

VII. Ejus modi igitur credo res Panætium¹ persecuturum fuisse, nisi aliqui casus, aut occupatio consilium ejus peremisset. Ad quas ipsas² consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspicui possit, quod sit propter turpitudinem fugiendum; quid idcirco fugiendum non sit, quod omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, prope tamen ab-³ soluto, tamquam fastigium imponimus: ut geometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quo facilius, quæ volunt, explicent: sic ego a te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil, præter id, quod honestum sit, propter se esse expectandum. Sin hoc non licet per Cratippum:⁴ at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse

VII. 1. *Aliqui casus.*] Sic i. 32. 1.

Peremisset.] *Perimere* est, tollere, in perpetuum reprimere. Cicero pro Sext. c. 22. pr. "Si causam publicam mea mors peremisset." De Harusp. Resp. c. 11. "Si ludi non intermissi, sed perempti atque sublatis sunt." Hinc *peremptorium* dicitur, quidquid disceptationem perimit, et adversariorum tergiversationi finem statuit.

2. *Ex superioribus libris—præcepta sunt.*] *Sunt*, existant, in promptu sunt, ut supra i. 11. 12. "Est epistola." Præpositio *ex* significat *κατά*. Sic "Ex una re præcipitur." i. 16. 7.

3. *Prope tamen absoluto.*] Particula *tamen* sine præce-

dente *et si* eleganter adhibetur. i. 12. 4.

Fastigium imponimus.] *Fastigium* est, quod summæ operis altitudini deest. Hic transferitur ad reliquam libri partem, quæ perficienda restat.

Ut geometræ solent.] V. Tusc. c. 7. "Geometræ cum aliquid docere volunt, si quid ad rem pertinet eorum, quæ ante docuerunt, id sumunt pro concessio et probato: illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum est."

Expectandum.] *Expectanda* esse dicebant, quæ per se bona; cetera *legenda* vel *sumenda*. Vid. cap. iii. 7.

4. *Per Cratippum.*] Magistrum, Peripateticum.

maxime propter se expetendum. Mihi utrumvis fatis est: et tum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare aliquando posse dixerit (neque enim ei fas erat) sed ea, quæ viderentur utilia. Nihil vero utile, quod non idem honestum: nihil honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, sed, ut dicitur, Marte nostro. Neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod quidem mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerint.

Maxime propter se expetendum.] Quæ Peripateticorum sententia erat.

Utrumvis.] Alterutrum, quod concedes. Academici enim, quæcumque probabilia erant, undecumque arripiebant. Ad præsentem autem quæstionem alterutrum fatis erat concedi.

Et tum hoc.] Peripateticorum dogma: tum illud, Stoicorum scitum, sola honesta esse bona. Dicta hæc sunt, ut illa Læl. iv. 2. "Qui [Socrates] non tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat

semper."

5. Neque enim ei fas erat.] Neque enim poterat, cum esset Stoicus.

6. Negatque ullam pestem.] Vid. supra iii. 3.

8. Marte nostro.] Suo Marte rem gerit, qui externis auxiliis non utitur, sed domesticis copiis contentus belli fortunam tentat.

9. De iis.] Ex iis. Nep. Them. c. 9. pr. "Thucydidi credo, qui ætate proximus de iis, qui illorum temporum historiam reliquerunt."

VIII. Cum igitur aliqua species utilitatis 1
 objecta est, commoveri necesse est: sed si, cum
 animum attenderis, turpitudinem videas ad-
 junctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit,
 tum non utilitas relinquenda est, sed intelligen-
 dum, ubi turpitude fit, ibi utilitatem esse non
 posse. Quid si nihil est tam contra naturam, 2
 quam turpitude (recta enim, et convenientia,
 et constantia natura desiderat, aspernaturque
 contraria) nihilque tam secundum naturam,
 quam utilitas; certe in eadem re utilitas et
 turpitude esse non potest. Itemque si ad ho- 3
 nestatem nati sumus, eaque aut sola expetenda
 est, ut Zenoni visum est, aut certe omni pondere
 gravior habenda, quam reliqua omnia; quod
 Aristoteli placet; necesse est, quod honestum
 sit, id esse aut solum, aut summum bonum:
 quod autem bonum, id certe utile: ita quid-
 quid honestum, id utile. Quare error homi- 4

VIII. 1. *Commoveri.*] De hoc
 verbo. Vid. cap. 4. pr.

Speciem utilitatis attulerit.] Falsam utilitatis speciem ob-
 jecerit.

Utilitas relinquenda.] Tum
 non existimandum, relinquen-
 dum esse id, quod re vera fit
 utile; sed intelligendum, illud
 ipsum, quod speciem utilitatis
 mentiatur, ideo non esse utile,
 quia fit turpe. Vid. x. 1. 6.

2. *Quod si nihil est tam con-
 tra naturam.*] Si turpitude con-
 tra naturam, utilitas secundum
 naturam est: non potest idem
 simul et turpe esse et utile. Na-

tura enim secum non pugnat.

Aspernaturque.] Rejicit, fastidit. Latini, quemadmodum
altero et *alterno* ab *alter* for-
 mant, ita *aspero* et *aspernor* ex
asper producunt. Etiam *asper*
 antiquis eum significabat, qui
 fastidiret et averfaretur. Virg.
Æn. viii. 365. "Rebusque veni
 non asper egenis."

3. *Omni pondere gravior.*] Vide c. iii. 2.

4. *Quare error.*] Homines
 improbi, quidquid utile vide-
 tur, cupide arripiunt, et, licet
 honestum non sit, sibi tamen
 expetendum ducunt.

num non proborum, cum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo fecernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, peculatus, expilationes direptionesque sociorum et civium: hinc opum nimirum potentiæ non ferendæ: postremo etiam in liberis civitatibus regnandi existunt cupiditates, quibus nihil nec tætrius, nec fœdus excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non vident. Quam ob rem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio (est enim totum scelertum et impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. In ipsa enim du-

5. *Sicæ.*] Cædes clandestinæ, cum percussores immittuntur iis, quos e medio tolli inimicis utile videtur.

Venena.] Veneficia, quibus homines maxime familiares vita privantur. *Peculatus*, furta publica. *Opum nim.* — *ferendæ*, hominum nimis opibus valentium potentiæ intolerabiles.

6. *Fallacibus judiciis.*] *Vident*, ac. potius videre se putant, quantum inde emolumentum sive commodi futurum sit, fallacique emolumentorum spe ducuntur ad res turpissimas: quæ autem non pœna magis a iudicibus, qui legibus iudicant, metuenda, quam

quæ turpitudine secutura sit, non vident.

Quas sæpe perrumpunt.] De Leg. i. 15. "Negliget leges easque perrumpet." Respicere videtur ad dictum illud Zaleuci Locrensis (ab aliis Soloni tribuitur) qui leges aranearum telis comparabat.

Ipsius turpitudinis.] Quam et aliorum et suo ipsorum iudicio subeunt. Turpissimum enim est, sceleris et flagitii sibi esse conscium.

7. *Deliberantium,*—*qui deliberant.*] Vide supra iv. 16.

In ipsa enim dubitatione.] In ipsa deliberatione. Vid. lib. i. c. 9. extr.

bitatione facinus inest, etiam si ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam ex omni deliberatione celandi et occultandi spes opinioque removenda est. Satis enim nobis, si modo in philosophia aliquid profecimus, persuasum esse debet, si omnes deos hominesque celare possimus, nihil tamen avare, nihil injuste, nihil libidinosè, nihil incontinentè esse faciendum.

IX. Hinc ille Gyges inducitur a Platone: qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatus descendit, æneumque equum, ut ferunt fabulæ, animadvertit, cujus in lateribus fores essent: quibus apertis hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, annulumque aureum in digito: quem ut detraxit, ipse induit (erat autem regius pastor) tum in concilium se pastorum recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palmam conver-

8. *Est turpis ipsa deliberatio.*] Cum de re turpi deliberatur.

IX. 1. *Gyges.*] Qui Candaule interfecto rex Lydiæ factus est. Vide Justin. lib. i. c. 7. extr. Herodotus rem aliter narrat gestam. Sed hoc fabulose fictum esse, non ipse negat Plato lib. ii. de Republ. nec Cicero.

Cum terra discessisset.] Platonis verba expressit, 'ραγῆναι τε τὴν γῆν, καὶ γενέσθαι χάσμα — καὶ ἰδεῖν ἄλλα τε δὴ, ἢ μὴ θεολογῶσι, θαυμασὰ, καὶ ἴππον χαλκῆν, κοῖλον, θυρίδας ἔχοντα.

Magnitudine inusitata.] Plato, μείζω ἢ κατ' ἀνθρώπων.

Annulumque.] De annulorum magicorum superstitione, et de hoc ipso Gygis annulo, plura collegit Kirchmannus de Annul. cap. 21.

In concilium se pastorum.] In sollemne aliquod concilium pastorum, quod singulis mensibus habebatur.

2. *Palam.*] Den Kasten, σφειδόνην.

Ad palmam.] Introrsum, εἰς τὸ εἶσω τῆς χειρὸς. Converterat, fortuitu et aliud agens.

teret, a nullo videbatur, ipse autem omnia videbat. Idem rursus videbatur, cum in locum 3 annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit, ea [que] adjutrice regem dominum interemit, sustulit quos obstare arbitrabatur: nec in his eum facinoribus quisquam potuit videre. Sic repente 4 annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet. Honestâ enim bonis viris, non occulta 5 quæeruntur. Atque hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam et commenticiam fabulam prolata- tam dicunt a Platone: quasi vero ille, aut fa- 6 ctum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli et hujus exempli, si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem fit, cum

A nullo videbatur.] Quod ex eo mirabundus intelligebat, quod de se, tamquam de absente, ceteros loqui audiebat.

In locum.] Στρέψας ἔξω τὴν σφενδόνην, cum in eum locum convertererat, qui conveniens erat, id est, extra palmam. Locus enim est is, quo quidque collocandum est, ut *tempus*, id quo quidque faciendum.

4. *Nihil plus.]* Pro *nihilo plus*. Ita de Or. iii. 24. 92. "Non multum est majus," pro *multo*.

Honestâ enim bonis viris.] Rarius hoc est, dativum casum verbo passivo jungi a Cicerone,

qui participiis quidem passivis sæpius ab oratoribus etiam adjicitur. Plin. Ep. vi. 24. "Quod factum ne mihi quidem, qui municeps, nisi proxime, auditum est."

5. *Atque hoc loco.]* Sententia vult *atqui*. Vide i. 40. 8.

Defendat.] Adfirmet, contendat. De Orat. ii. 38. "Carneades nullam umquam in illis suis disputationibus rem defendit, quam non probarit: nullam oppugnavit, quam non everterit." Ibid. cap. 50. "Sed meritam ac debitam fuisse defenderes."

aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causa feceris, si id diis hominibusque futurum sit semper ignotum, sine facturus. Ne- 7
gant id fieri posse. Quamquam potest id quidem : sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Urgent rustice sane. Negant enim posse, et in eo perstant. Hoc 8
verbum quid valeat, non vident. Cum enim 9
quærimus, si possint celare, quid facturi sint; non quærimus, possintne celare : sed tamquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se, impunitate proposita, facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur : si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur.

6. *Feceris.*] Est futuri, quod *exactum* quidam vocant, non præteriti temporis: cum a te factum erit vel fuerit.

7. *Quamquam potest id quidem.*] Cicero de providentia divina quid senserit, quum aliis locis, tum de Divin. ii. 50. extr. atque in hoc ipso de Officiis opere iii. 10. 12. et c. xxix. 4. haud obscure significavit. Haud novum igitur aut inusitatum videri debet, Academicum nostrum de Natura Deorum ita disputare, ut defendat, fieri posse, ut dii res hominum non curent, eoque improba eorum facta ignorent. Verba *Quamquam potest id quidem: sed quæro* non aliter hic connectuntur, quam illa ad Diverf. xiii. 32. "Quamquam a te quidem cumulate satisficit et

mihî et meis omnibus. Sed velim sic existimes," cet. Conf. infra xxxiii. 22.

8. *Urgent rustice.*] Tenent id, quod sibi negandum sumferunt: parum id quidem erudite. Non vident enim, quæ fictionis causa, quæ vis sit. Eruditi vero homines non ignorant, falsa quoque fingi posse, ut vera inde concludantur.

Hoc verbum.] Verbum *posse*, vel hæc conditio sive conditionalis oratio, *si posset*. Non intelligunt, conditionem nihil de re ipsa adfirmare.

9. *Tormenta.*] Instrumentum aliquod, quo invitis etiam veritas exprimitur.

Facturos quod expediat.] Se facturos id, quod utile vel jucundum putaverint.

1 X. Incidunt multæ sæpe caussæ, quæ con-
 turbent animos utilitatis specie; non, cum hoc
 deliberetur, reliquendane sit honestas propter
 utilitatis magnitudinem (nam id quidem im-
 probum est) sed illud, possitne id, quod utile
 2 videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino
 collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat
 videri facere injuste. Fuerat enim in regibus
 expellendis socius Bruti consiliorum et adiutor.
 Cum autem consilium hoc principes cepissent,
 cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum
 et memoriam regni esse tollendam: quod erat
 utile, patriæ consulere, id erat ita honestum, ut
 3 etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque
 utilitas valuit propter honestatem, sine qua ne
 4 utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege,
 qui urbem condidit, non item. Species enim

X. 1. *Incidunt multæ sæpe caussæ.*] Supra i. 22. 2. "Multi enim bella sæpe quæsierunt." Horat. Serm. i. 6. 10.

Multos sæpe viros, nullis majoribus ortos.

Vide ii. 6. 5.

2. *Collatino.*] L. Tarquinio Collatino, Lucretiæ marito: qui, cum in expellendis regibus Brutum adjuvisset, cum eo primus consul factus est. Non multo vero post, suspectus populo, quod Tarquinia gentis esset, regno aduetæ, consulatu abire et cum omnibus suis urbe excedere coactus est a collega, lata lege, ut omnes Tarquinia gentis exules essent. Liv. ii. 2. Erat autem Egerii

filius, Aruntis ejus nepos, qui Tarquinii Prisci frater fuerat, auctore eod. Livio i. 46. et 57.

Brutus.] L. Junius Brutus, natus et ipse Tarquinia matre, quæ vel amita vel soror Superbi fuerat.

Fuerat enim.] Non Brutus, sed Collatinus. Ita ex obliquo casu, qui præcedit, ad hæc rectus est subaudiendus. Vid. i. ii. 1. 3.

In regibus expellendis.] Reges dicit regem cum conjuge et liberis. Vide Drakenb. ad Liv. ii. 2. extr.

4. *Non item.*] Apud Romulum *non item* utilitas valuit propter honestatem, ut apud

utilitatis animum pepulit ejus: cui cum visum
 esset utilius, solum, quam cum altero regnare,
 fratrem interemit. Omisit hic et pietatem, et 5
 humanitatem, ut id, quod utile videbatur, ne-
 que erat, assequi posset: et tamen muri caus-
 sam opposuit, speciem honestatis neque proba-
 bilem, nec sane idoneam. Peccavit igitur, pace
 vel Quirini, vel Romuli dixerim. Nec tamen 6
 nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque
 tradendæ, cum his ipsi egeamus: sed suæ cui-
 que utilitati, quod sine alterius injuria fiat, ser-
 viendum est. Scite Chrysippus, ut multa. Qui 7
 stadium, inquit, currit, eniti et contendere de-
 bet, quam maxime possit, ut vincat; supplan-
 tare eum, qui cum certet, aut manu depellere,

Brutum; sed species utilitatis
 plus potuit, quam honestas.

Animum pepulit.] Impulit,
 movit.

5. *Muri causam.*] Romulus
 edixerat, ne quis nova mœnia
 transfiliret. Id cum spreto fratris
 edicto Remus fecisset, ab eo
 interfectus est. Liv. i. 7.

Pace vel Quirini vel Romuli.] Dum iram Romuli, quasi dei,
 deprecatur, tanto magis fictam
 ejus divinitatem ridet. Pecca-
 vit, inquit, sive Quirinus, id
 est, deus habeatur, sive Romu-
 lus tantum fuerit.

6. *Nostræ nobis utilitates omit-
 tendæ.*] Vid. v. 4.

Egeamus.] Licet cum inter-
 pretari etiam, et ita conjuncti-
 vum ei aptare.

Quod sine alterius injuria.] Quod est, quantum vel quoad.

7. *Chrysippus.*] Stoicorum
 princeps a Zenone tertius,
 proximus a Cleanthe hujusque
 discipulus, in dialectica cla-
 rissimus, plurimorum libro-
 rum auctor. Diog. Laërt. lib.
 vii. extr. Alienis vero plerum-
 que pennis is se exornasse cre-
 ditus est.

Stadium currit.] In stadio de-
 currit. *Stadium* erat certum
 spatium, quod emetiendum e-
 rat cursu de præmio certanti-
 bus. Continebat id passus
 cxxv. pedes ΙϞϞϞϞ.

Supplantare.] *Pedem suppo-
 nere, ὑποσκειλίξεν.*

Manu depellere.] Placet scri-
 ptura *manu pellere*, quod est
 impellere, ut cadat. De Fato
 c. 18. "Quæ moveri incipere,
 nisi pulsa, non possunt."

nullo modo debet. Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri deripere, jus non est. Maxime autem perturbantur officia in amicitiiis; quibus et non tribuere, quod recte possis, et tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve et non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, cetera generis ejusdem, hæc
 10 amicitiaë numquam anteponenda sunt. At neque contra rem publicam, neque contra jus jurandum ac fidem, amici causa, vir bonus faciet; ne si judex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit judicis.
 11 Tantum dabit amicitiaë, ut veram amici causam esse malit: ut orandæ litis tempus, quoad
 12 per leges liceat, accommodet. Cum vero jurato sententia dicenda sit, meminerit, deum se adhibere testem, id est, ut ego arbitrator, men-

Jus non est.] Vide lib. i. c. 11. extr.

8. *Perturbantur officia.*] Pecatur, prave agitur, dum multa et negantur amicis et conceduntur, quæ non debebant. De re vid. Læl. c. 10. et deinceps.

Quod recte possis.] Pulchre duo optimi MSS. *possit*; scil. fieri. Vide supra ii. 19. 14.

10. *Ponit enim personam amici.*] Desinit esse amicus, dum sit judex. Hinc est illud proverbium, "Exiit personam amici, quisquis induit judicis."

11. *Veram amici causam.*]

Justam, bonam.

Orandæ litis.] Tertius casus amico ex orationis contextu facile intelligitur. Dabit autem amico judex non clepsydras modo spatiosas, sed diem etiam quam maxime opportunum.

12. *Cum vero.*] Quoniam, quia. In quavis causa judices jurabant, se nihil gratiæ odiove duros.

Adhibere testem.] Adhibet deum testem, qui testem facit et perjurii vindicem constituit. Sæpe philosophi animum dicebant *deum*. Ut Plato de Legib. lib. x. $\Psi\upsilon\chi\eta$ — $\tau\omicron\upsilon\upsilon$ $\mu\acute{\iota}\nu$

tem suam, qua nihil homini dedit deus ipse divinius. Itaque præclarum a majoribus accepimus morem rogandi judicis, si eum teneremus, quæ salva fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paullo ante dixi honeste amico a iudice posse concedi. Nam, si omnia facienda sunt, quæ amici velint: non amicitiae tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiiis. Nam in sapientibus viris perfectisque, nihil potest esse tale. Damonem et Phintiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse: ut, cum eorum

προτιμωθέντα, ἀπὸ θεῶν, θεὸς ἔσα. Noster somn. Scip. viii. 4. in persona Africani: *Deum te igitur scito esse*, cet. Vid. Tusc. i. 26.

Ut ego arbitror.] Pronomen non sine gravitate additur. De Divin. i. 3. "Atque hæc, ut ego arbitror, veteres—probaverunt." Adde Cic. ep. ii. 10. 8. Cortii.

13. *Si eum teneremus.*] *Si, vel utinam, eum*, ut in iudicio quidem servatur, domi etiam retineremus. Haud multum enim abest, quin exoleverit. Multi a iudicibus, si non in publico, at privatim, si non verbis, at votis contendebant, ut gratiæ plusculum etiam, quam concederet veritas, largirentur.

Quæ salva fide.] Accepimus morem iudicis ea rogandi, quæ salva fide facere possit.

Ad ea pertinet.] Respicit ad ea, quæ honeste concedi possunt.

14. *Sed conjurationes.*] Hanc in sententiam Sallust. Jugurth.

xxxi. 15. "In malis factionem esse [dicit,] quod in viris bonis amicitia est."

16. *Phintiam.*] *Phintias* Græcum nomen ac pluribus commune fuit; et Φιντίας & Δάμων a Plutarcho inter paria amicorum referuntur, et a Diod. Sic.

Ut, cum eorum alteri.] Adverbium *ut*, quod in rebus per exempla declarandis sæpissime adhibetur, interdum a Cicerone eleganter ibi collocatur, ubi non satis attento lectori supervacaneum esse videri queat. Ita partit. Orator. cap. 13. "Est autem illa varietas in argumentando et non injucunda distinctio: ut, cum interrogamus nosmet ipsos, aut percunctamur," cet. Ibid. cap. 19. "Aut de honestate, aut de utilitate, aut de æquitate dicendum est. De honestate sic: ut, Honestumne sit pro amico periculum aut invidiam subire. De utilitate autem sic: ut, Sitne utile in re p. administranda versari. De æquitate

alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulavisset: vas factus est alter ejus sistendi; ut, si ille non revertisset, moriendum esset ipsi.

17 Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se ad amicitiam
18 tertium adscriberent. Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, jaceat utilitatis species,
19 valeat honestas. Cum autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio et fides anteponatur amicitia. Sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

1 XI. Sed utilitatis specie in re publica sæpissime peccatur, ut in Corinthi disturbance nostri. Durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis, qui classe valebant, pollices

vero sic: ut, Sitne æquum amicos cognatis anteferre."

Dionysius tyrannus.] Superiorem intelligi, disces ex lib. v. Tus. c. 22.

Commendandorum.] Commendare suos vel sua morituri dicuntur, qui alicujus fidei tutela tradunt, quæ cara habent.

17. *Ad diem se recepisset.*] Cum ipso die, qui dictus sive constitutus erat, revertisset.

18. *Cum igitur id.*] Cum amici causa alterutrum, vel utile vel honestum, postponendum videbitur: falsa illa utilitatis species negligatur, honestatis unius ratio habeatur.

19. *Anteponatur.*] Vide i. 30. 5. iii. 5. 3.

Delectus officii.] Deligetur id, quod officio conveniet, fietque quod rectissimum erit.

XI. 1. *In Corinthi disturbance nostri.*] In Corintho evertenda. Vid. lib. i. c. 12. Ex peccatur, quod præcessit, possis per syllepsin intelligere peccaverunt. Tamen, quod sequitur *Durius etiam Athenienses*, malim fecerunt extrinsecus adsumere.

Sciverunt.] Jusserunt. *Sciscunt*, qui communi consensu decernunt.

Æginetis.] Ægina una e Cycladibus, e regione Atticæ, rei

præciderentur. Hoc visum est utile. Nimis 2 enim imminebat, propter propinquitatem, Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ, quam sequi debemus, maxime inimica crudelitas. Male etiam 3 qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant, ut Pennus apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro cive, qui civis 4 non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus et Scævola: usu vero urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. Illa præclara, in quibus pub- 5

navalis peritia celebris, Atheniensium æmula.

2. *Propter propinquitatem.*] Hoc non inest in verbo *imminerebat*. *Imminere* etiam ea dicuntur, quæ longe remota sunt. Ut pro Balbo, c. 14. "Cum præpotens terra marique Carthago, nixa duabus Hispaniis, huic imperio immineret." Aliquoties apud Curtium *Alexander imminens Dario*.

Piræo.] Alii *Piræeo*. Utrumque haud vitiosum. Ipsi Athenienses hunc portum suum non Πειραιᾶ solum, sed etiam, ut sæpe Xenophon, τὸ Πέραιον et τὸ Πείραιον adpellaverunt, atque etiam τὸν Πειραιῶν apud Steph. Byz. legimus.

3. *Urbibus uti.*] Illi, quos Cicero dicit, *urbibus*, sive accessu ad eas, peregrinos non *prohibebant*; sed *urbibus uti*, i. e. in eis habere domicilium, ibique fedes rerum ac fortunarum suarum collocare veta-

bant.

Pennus.] M. Junius Pennus, trib. pl. a. 628. lata lege de peregrinis, quam frustra C. Gracchus, tum quæstor, dissuasit.

Papius nuper.] Ante 20 annos. C. Papius, trib. pl. a. 688. duobus ante Tullii consulatum.

4. *Esse pro cive.*] Gerere se pro cive, haberi civem et jus civitatis usurpare, honores gerere, legata et hereditates capere.

Crassus et Scævola.] Anno 658. (L. Crassus orator Q. Mucium Scævolam Pont. Max. in omnibus magistratibus collegam habuit, præter trib. pl. et censuram. Vid. lib. i. c. 30. 9. et c. 32. 4.) Ea lex *Licina et Mucia* vocatur. Verum ea lege ita alienati sunt animi principum Italicorum populorum, ut ea vel maxima causa belli Italici, quod post triennium exortum est, fuerit.

licæ utilitatis species præ honestate contemni-
 6 tur. Plena exemplorum est nostra res publica,
 cum sæpe, tum maxime bello Punico secundo:
 quæ, Cannensi calamitate accepta, majores ani-
 mos habuit, quam umquam rebus secundis.
 7 Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis.
 Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis ob-
 8 scuret. Athenienses cum Persarum impetum
 nullo modo possent sustinere, statuerentque, ut
 urbe relicta, conjugibus et liberis Træzene
 depositis, naves conscenderent, libertatemque
 Græciæ classe defenderent; Cyrsilum quem-
 9 dam suadentem, ut in urbe manerent, Xerxem-
 que reciperent, lapidibus cooperuerunt. Atqui
 ille utilitatem sequi videbatur: sed ea nulla
 10 erat repugnante honestate. Themistocles post
 victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit
 in concione, se habere consilium rei publicæ sa-
 lutare, sed id sciri opus non esse. Postulavit,

6. *Bello Punico secundo.*] Le-
 ge Liv. lib. xxiii. 14. Flor. lib.
 ii. 6. 31.

8. *Athenienses.*] Vid. Cornel.
 Them. c. 2.

Statuerentque, ut.] Dictum
 est, quemadmodum illud ad
 Att. xvi. 10. "Constitueram,
 ut ii. Idus aut Aquini mane-
 rem, aut in Arcano."

Træzene.] Ablativus a Træ-
 zen. Græce Τροιζήνην, Argolidis
 urbs clarissima in Peloponne-
 so, quam barbari *Træzenam* di-
 cebant, Cicero et æquales *Træ-
 zena* appellabant.

Cyrsilum.] Κυρσίλον, cujus et
 Demosthenes meminit περί τι-

φάνη. Alius ab hoc fuit Lyci-
 das senator, qui Mardonii con-
 ditiones accipiendas suaserat
 apud Herodot. lib. ix. pr.
 quem ob eandem causam A-
 thenienses necarunt.

Lapidibus cooperuerunt.] In
 Verr. i. 46. "Lapidibus co-
 operus esset in foro."

10. *Id sciri opus non esse.*] Divulgatum enim id irritum futurum. Hic *opus esse* non necesse, sed utile esse significat. Quemadmodum Græcis ἕργον, ita *opus* Latinis est *utile*. Infra xxxii. 10. "Quod ipsi opus esse videretur." Contra *non opus est*, ἔδειν ἕργον, significat in-

ut aliquem populus daret, quicum communi-
 caret. Datus est Aristides. Huic ille, classem 11
 Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gy-
 theum, clam incendi posse: quo facto frangi
 Lacedæmoniorum opus necesse esset. Quod 12
 Aristides cum audisset, in concionem magna
 expectatione venit, dixitque, perutile esse con-
 filium, quod Themistocles afferret, sed minime
 honestum. Itaque Athenienses, quod honestum
 non esset, id ne utile quidem putaverunt: to-
 tamque eam rem, quam ne audierant quidem,
 auctore Aristide repudiaverunt. Melius hi, 13
 quam nos, qui piratas immunes, socios vectiga-
 les habemus.

XII. Maneat ergo, quod turpe sit, id num- 1
 quam esse utile: ne tum quidem, cum id, quod
 esse utile putes, adipiscare. Hoc enim ipsum

*utile est, et, κατὰ λιτότητα, ob-
 est, nocet.* De Or. ii. 73. "Quod
 non solum, quod opus esset,
 diceret, sed etiam, quod non
 opus esset, non diceret." Læl.
 xiv. 9. "Atque haud scio, an
 ne opus sit quidem."

11. *Quæ subducta esset.*] Tempestatibus subducta et in
 navali constituta.

Gytheum.] *Gythium* et *Gy-
 theum*, penultima longo, Latine.
 Græce Γύθειον et Γύθειον di-
 citur Lacedæmoniorum hæc
 statio navalis: de qua Liv. lib.
 xxxiv. 38.

12. *Magna expectatione.*] Ve-
 nit in concionem populi co-
 gnoscendæ rei expectatione
 suspensi.

13. *Piratas immunes habe-
 mus.*] Non loquitur de piratis
 Cilicibus, quos Pompeiopolin
 transfulerat Pompeius; sed de
 iis, qui eo ipso tempore pirati-
 cam impune faciebant. Nam
 civilis belli licentia multis præ-
 dandi licentiam fecerat. De
 Pompeii actis non ita facile so-
 let detrahere.

Socios vectigales.] Maffilien-
 ses, Dejotarum, Gallogræciæ
 regem, et alios, qui a Pompeii
 partibus steterant.

XII. 1. *Maneat.*] Pro certo
 habeatur. Pro Mil. c. 4. extr.
 "Quapropter hoc maneat in
 causâ iudices."

Hoc enim ipsum utile putare.] Hoc ipsum, quod quis utile

utile putare, quod turpe fit, calamitosum est.
 2 Sed incidunt, ut supra dixi, sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati videatur, ut animadvertendum sit, repugnetne plane, an possit cum
 3 honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: Si, exempli gratia, vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, et fame, summaque annonæ caritate: si idem sciat, complures mercatores Alexandria solvisse, navefque in cursu, frumento onustas, petentes Rhodum, viderit: dicturusne sit id Rhodiis, an si-
 4 lentio suum quam plurimo venditurus? Sapi-entem et bonum virum fingimus: de ejus deliberatione et consultatione quærimus: qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed
 5 dubitet, an turpe non sit. In hujusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno et

putat, *αὐτὸ τὸ ἡγισθαί.* Lib. ii. c. 24. "Ut hoc ipsum eum delectaret peccare." Paradox. iii. pr. "Ipsum quidem peccare, quoquo te verteris, unum est."

2. *Ut supra dixi.*] Cap. 10. pr.

3. *Alexandria.*] Urbe illa Ægypti copiosissima, unde immentia frumenti copia exportari solebat.

Frumenti numerum.] Numerus de iis etiam dicitur, quæ metiri solemus, neque id tamen improprie. Intelligitur enim *modiorum* numerus, non *granorum*. Hirt. de Bell. Afr. c. 8. "Quod ibi magnum nume-

rum frumenti esse audiebat."

4. *De ejus deliberatione.*] Quid talis vir deliberaturus sit, qui Rhodios celaturus non sit.

Dubitet, an turpe non sit.] Ejus sententia eo inclinare possit, ut non turpe putet.

5. *Diogeni Babylonio.*] Clari nominis Stoico, Antipatri Tarsensis et Panætii præceptori. Eum Athenienses cum Carneade et Critolao Romam legatum miserunt Africano minore iterum consule; quos Cato major, Romanæ juventuti a peregrinis disputationibus metuens, citius ad suas scholas remitti curavit.

gravi Stoico: aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo. Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emtor ignoret: Diogeni, venditorem, qua tenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cetera sine infidiis agere; et quoniam vendat, velle quam optime vendere. Advexi, 6 expofui, vendo meum non pluris, quam ceteri, fortasse etiam minoris, cum major est copia: cui fit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte: Quid ais? Tu cum hominibus confulere debeas, et servire humanæ societati, eaque lege natus sis, et ea habeas principia na-

Antipatro.] Tarsensi, Panætii præceptor, sed ejusdem Diogenis discipulo. Hoc Antipatro posterior fuit Antipater Tyrius, de quo ii. 24. 8.

Omnia patefacienda.] Supple videntur.

Jure civili.] Cujusque civitatis jure, Romæ quidem edito maxime ædilicio. Aliter *jus civile* interpretabimur infra c. 16. pr.

Quam optime vendere.] Cum aliquo lucro.

6. *Advexi.]* Mercator ipse per *προσώπων* loquens inducitur.

Cum major est copia.] Quando plures naves frumento onustæ portum subierint. Mercibus suis secundum annonam fori, quam deprehendunt, pretium statuere solent negotiatores. Ii igitur, qui foro sciunt uti, quum vident, rerum, quas ipsi venales advehunt, ma-

gnam copiam ab aliis eodem convectam esse; suas merces paullo minoris, quam alii vendunt. Ita parvæ pecuniæ jactura sæpe magnum damnum redimunt, quod ex eo nasceretur, si merces suas aut post longam demum moram vendere, aut alio asportare cogerentur. Dicere itaque videtur ille, qui a Diogene inducitur, frumentarius, *fortasse etiam* vendo meum triticum *minoris*, quam ceteri frumentarii, *cum major est copia* tritici per alios mercatores advecti et expositi.

7. *Exoritur Antipatri ratio.]* Ex altera parte Antipater existit atque ita argumentatur.

Tu cum.] Copulanda sunt *tu celabis*.

Ea habeas principia naturæ.] Cum a natura ea principia tibi data sint, ut et aliis prodesse deceat, quod tibi sit utile.

turæ, quibus parere, et quæ sequi debeas, ut utilitas tua communis sit utilitas, vicissimque communis utilitas tua sit; celabis homines, 8 quid iis adsit commoditatis et copiæ? Respondit Diogenes fortasse sic, Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, qui sit finis bonorum: quæ tibi plus prodesse cognita, quam tritici vilitas. Sed numquid, quod tibi 9 audire utile est, id mihi dicere necesse est? Immo vero, inquiet ille, necesse est, si quidem meministi, esse inter homines natura conjun- 10 ctam societatem. Memini, inquiet ille: sed num ista societas talis est, ut nihil suum cujusquam sit? quod si ita est, ne vendendum quidem quidquam est, sed donandum.

1 XIII. Vides in hac tota disceptatione non illud dici, Quamvis hoc turpe sit; tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe non sit: ex altera autem parte, ea re, 2 quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit, ceteri ignorent: pestilentes sint, et habeantur salubres: ignoretur, in omnibus cubiculis

8. *Quam tritici vilitas.*] Plus tibi profuturum sit scire quid sit deus, quid sit summum bonum, quam tritici vilitas tibi prodest.

10. *Ut nihil suum cujusquam sit.*] Ut nemo quidquam habeat proprium.

XIII. 1. *Quamvis hoc—turpe non sit.*] Orationis inæqualitas,

de qua vide ii. 5. 8.

Ex altera autem parte, ea re.] Ex altera parte dici, *ea re*, id est, ideo, non esse faciendum, quia turpe sit.

2. *Vendat ædes.*] Si exempli gratia vir bonus ædes vendat.

Pestilentes.] Salubri aëre destitutæ, unde morbi nascuntur.

apparere serpentes : male materiatae sint, ruinosae ; sed hoc, praeter dominum, nemo sciat. Quæro, si hæc emtoribus venditor non dixerit, 3 ædesque vendiderit pluris multo, quam se venditurum putarit, num [id] injuste aut improbe fecerit. Ille vero, inquit Antipater. Quid est 4 enim aliud, erranti viam non monstrare, quod Athenis execrationibus publicis sanctum est, si hoc non est emtorem pati ruere, et per errorem in maximam fraudem incurrere ? Plus etiam 5 est, quam viam non monstrare. Nam et scientem in errorem alterum inducere. Diogenes 6 contra : Num te emere coëgit, qui ne hortatus quidem est ? Ille, quod non placebat, proscripsit : tu, quod placebat, emisti. Quod si qui 7 proscribunt VILLAM BONAM BENEQUE ÆDI-

Male materiatae.] Si materia, lapides, ligna sint vitiosa.

3. *Num id injuste aut improbe.*] *Id* eleganter omittitur. Conf. x. 2. "Poterat videri facere injuste." *Injuste et improbe* differunt quidem ; nec tamen plane sunt diversa. *Injuste* agit, qui jus violat ; *improbe*, qui modum non servat. *Aut* vero non semper disjungit, sed aliquando etiam minuit, ut sensus sit, *injuste aut saltem improbe*, id est, cupide, immoderate.

4. *Ille vero, inquit Antipater.*] *Ille vero* est, utique ille injuste improbeque fecerit.

Quid est enim aliud.] Vid. ii. 23. 12.

Athenis execrationibus publicis sanctum est.] Alii *sanctum*,

quod vix differt. Hoc vult Cicero, execrationibus publicis obnoxium esse, dirisque devoveri, qui viam non monstrarit erranti. Vid. i. 16. 6. *Publicas* autem *execrationes* appellare videtur eas, quæ ex lege, in concione populi, per præconem, interdum per sacerdotes fiebant.

Emtorem pati ruere.] Si quis patitur emtorem ruere et in fraudem incurrere.

5. *Scientem.*] Ne copules cum alterum, sed subaudias te, qui venditor es.

7. *Proscribunt villam bonam.*] Qui proscriptionis tabulæ hæc verba inscribunt: VILLAM BONAM BENEQUE ÆDIFICATAM, subaudi *vendo*. *Proscribi* dicuntur, quæ proposito libello vel

FICATAM, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multo minus, qui domum non laudarunt. Ubi enim iudicium emtoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est, quod dictum non est, id præstandum putas? Quid vero est stultius, quam venditorem, ejus rei, quam vendat, vitia narrare? Quid autem tam absurdum, quam si domini jussu ita præco prædicet? **DOMUM PESTILENTEM VENDO.** Sic ergo in quibusdam causis dubiis ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honestum sit, sed etiam, non facere, turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpe dis-
 10 fensio. Quæ dijudicanda sunt. Non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus.
 11 Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodios, nec hic ædium venditor celare emtores debuisse. Neque enim id est celare, quidquid

adfixa tabula venalia esse significantur.

Ubi enim iudicium emtoris est.] Ubi res venalis emtoris oculis est exposita, et suo ille iudicio uti possit.

8. *Dictum.]* Non quæcumque commendandæ rei venalis gratia dicta sunt, præstare cogitur venditor.

10. *Quæ dijudicanda sunt.]* Meum de iis iudicium exponendum est.

Ut quæreremus.] Ut quæsti-

ones tantum in medium adferremus, easque inexplicatas relinqueremus; sed ut nostram de iis sententiam pronuntiarimus.

11. *Frumentarius.]* Supple negotiator.

Neque enim id est.] Sic abundat id de Fin. ii. 14. pr. "Id sequi volunt, quodcumque veri simile videatur."

Quidquid reticeas.] Celare non est, reticere aliquid, qualemcumque id sit.

reticeas : sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa velis eos, quorum interfit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, ¹² et cujus hominis, quis non videt? Certe non aperti, non simplicis, non ingenui, non justī, non viri boni : versuti potius, obscuro, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, et alia plura, nonne inutile est vitiorum subire nomina?

XIV. Quod si vituperandi sunt, qui reticuli erunt, quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Canius, eques ² Romanus, nec infacetus, et satis litteratus, cum se Syracusas otendi, ut ipse dicere solebat, non negotiandi causa, contulisset, dictitabat, se hortulos aliquos emere velle, quo invitare amicos, et ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset, Pythius ei ³ quidam, qui argentariam faceret Syracusis, ve-

12. *Nonne inutile est.*] Non modo, quod non prodest, sed etiam quod obest, quod damnum aut perniciem adfert, per *ἀνόγητα* Latini *inutile* dicunt. Hoc docuit etiam Clarkius ad Iliad. B. 269. ubi eandem significationem vocabuli *ἀχρηστος* illustrat. Vid. xi. 10.

XIV. 1. *Orationis vanitatem.*] Mendacia.

2. *C. Canius.*] Non recte hujus gentis nomen, cujus primam syllabam sæpius producit Martialis, a *canē* ducitur.

Nec infacetus, et satis.] *Infacetus*, ut *impartiens* i. 42. 8.

De *nec, et*, vid. i. 21. 8. Facetum sane hujus hominis commentum legimus de Or. ii. 69. extr.

Satis litteratus.] *Mediocriter.* ii. 25. 5.

Hortulos aliquos.] Quos hic *hortulos* appellat Cicero, eodem infra n. 6. *villam* vocat. Prædium igitur suburbanum villamque cultiorem, oblectationi magis, quam redditibus aptam, signare videtur.

3. *Argentariam.*] Subaudi *negociationem*. Vid. xiii. 11. Erat *ἀργυροπράκτης, ἀργυροποι-*

nales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis: et simul ad cœnam hominem in hortos invitavit in posterum 4 diem. Cum ille promississet, tum Pythius, qui esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convocavit, et ab his petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur: dixitque, quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Canius: opipare a Pythio apparatus convivium: cymbarum ante oculos multitudo. Pro se quisque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii pisces abjiciebantur. 6 Tum Canius, Quæso, inquit, quid est hoc, Pythi? tantumne piscium, tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum? inquit; hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium; hic aquatio: hac villa isti carere non possunt. Incensus Canius cupiditate, contendit a Pythio, ut venderet. 7 Gravate ille primo. Quid multa? im-

605, qui numos permutaret et quasi venderet.

Syracufis.] Regia olim Siciliæ urbe.

Hominem.] Id est eum, Canium. Ponitur homo eleganter pronominis vice.

4. *Promississet.*] Subint. ad cœnam ex Plin. Epist. i. 15. pr. ubi leges Cortium.

Pythius, qui esset.] Sic etiam Cic. Epist. vii. 24. 5. "Ille autem, qui sciret, se nepotem bellum tibicinem habere, discessit a me." Horat. lib. i. Sat. iii. 4.

— *Cæsar, qui cogere possiet.*

Apud omnes ordines gratiosus.]

Nam argentariorum opera late patebat, qui in pecunia fenore danda aut accipienda, in contrahendis rebus, in auctionibus aliisque pluribus, multos sibi obstringebant.

5. *Tempore.*] Quo convenerat, tempestive, nec maturius, nec serius.

Opipare.] Exquisite copiis adornatum convivium.

6. *Hoc loco est.*] Omnes, qui Syracusanas mensas instruunt, hoc loco pisces capiuntur.

Hic aquatio.] Unde dulcis aqua petenda est.

petrat. Emit homo cupidus et locuples tanti, quanti Pythius voluit et emit instructos. Nomina facit, negotium conficit. Invitat Canius⁸ postridie familiares suos. Venit ipse mature: scalmum nullum videt: quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullæ, quod sciam, inquit [ille,] sed hic piscari nulli solent. Itaque heri mirabar, quid accidisset. Stomachari⁹ Canius. Sed quid faceret? Nondum enim Aquillius, collega et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas. In quibus ipsis cum¹⁰

7. *Emit instructos.*] Cum omni horti instrumento, cum omnibus ornamentis.

Nomina facit.] Creditor Pythius nomina facit. Majore interpunctiōne a præcedentibus hæc secrevi, quia de Canio accipi nullo modo possunt. Sæpe vero veteres in dictis factisque duorum alternis commemorandis, ubi ex ipsa re, quid quisque dixerit aut fecerit, existimari posset, personarum discrimina nominatim interponere negligebant. Nec ommissio nominis Pythii hoc loco magis insolens mihi videtur, quam paullo ante in verbo *impetrat* personæ Canii suppressio. Hoc ellipseos genus illustrant illa Cæsar̄is de B. Gall. i. 18. 2. "Quærit [Cæsar] ex solo [Lisico] ea, quæ in conventu dixerat. Dicit [Lisicus] liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis reperit [Cæsar] esse vera."

8. *Scaalmum nullum.*] Pars

navigii est *scaalmus*, illud scilicet lignum, cui remi alligantur.

Quod eos nullos videret.] Dictum est ut *ea permulta collegit*, lib. i. c. 45. pr. Lib. ii. 1. 8. "Cum autem respubl. nulla esset omnino." Pro Rosc. Amer. c. 44. "Hæc bona in tabulas publicas nulla redierunt."

9. *Aquillius collega.*] C. Aquillius Gallus, Q. Mucii Scævola pontificis adfectator, Ciceronis collega in prætura, qui primus actionem de dolo malo constituerat.

De dolo malo formulas.] Certam de dolo malo agendi rationem verborumque sollempnium præscriptionem.

10. *In quibus ipsis.*] Sententia est: Aquillius in *formulis illis proferendis* (vide supra ii. 18. 4.) actionibusque de dolo malo præscribendis, consultoribus ex ipso quærentibus, quid esset dolus malus, respondere solebat, cet. Simile est

ex eo quæreretur, quid esset dolus malus: responderebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sane luculenter, ut ab
 11 homine perito definiendi. Ergo et Pythius, et omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot vitiis inquinatum.

1 XV. Quod si Aquilliana definitio vera est, ex omni vita simulatio dissimulatioque tollenda est. Ita nec, ut emat melius, nec ut vendat, quidquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus.

2 Atque iste dolus malus et legibus erat vindicatus (ut tutela duodecim tabulis, circumscriptio adolescentium lege Lætoria) et sine lege judi-

illud Topic. ad Trebat. c. 7. extr. "Solebat igitur Aquillius, collega et familiaris meus, cum de litoribus ageretur, quæ omnia publica esse vultis, quærentibus iis, ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire, qua fluctus illideret."

Ab homine perito definiendi.] Quales erant jureconsulti, e Stoicorum præsertim disciplina.

XV. 2. *Ut tutela.]* Subaudi male administrata, mala.

Circumscripcio adolescentium.] Dolus, quo adolescentes, qui sui juris non sunt, in fraudem illicitentur.

Leges Lætoria.] Legis Plætoriae sive Lætoriae (eamdem enim familiam esse docet Car. Patin. in Fulv. Urf. fam. Rom. p. 210.) latæ a. 490. a M. Læ-

torio Planciano, fr. pleb. meminuit Cicero de Nat. Deor. iii. 30. et Suetonius apud Priscian. *Lætoria, quæ vetat minorem annis XXV. stipulari,* (signif. passiv.) ἐπερωτῶσθαι.

Et sine lege iudicis.] Dolus malus vindicatus erat etiam illis iudiciis, quæ non legibus, sed ex æquitate prætoris exercebantur, qua, quod legibus deerat, supplebatur. Ea vero iudicia dicebantur *bonæ fidei*, (c. xvii. 8.) ad quæ referebantur primum contractus bonæ fidei, (qui non sunt stricti juris,) quibus accommodari solebant hæc verba *ex bona fide*; (et primam hanc speciem significat Cicero verbis: *sine lege iud. in qu. add. EX F. B.* Sunt autem e. g. *tutela, societas, emptio, venditio, locatio, conductio, man-*

ciis, in quibus additur EX FIDE BONA. Reli-
 quorum autem iudiciorum hæc verba maxime
 excellunt, in arbitrio rei uxoriæ, MELIUS Æ-
 QUIUS: in fiducia, INTER BONOS BENE
 AGIER. Quid ergo? aut in eo, quod MELIUS
 ÆQUIUS, potest ulla pars inesse fraudis? aut,
 cum dicitur, INTER BONOS BENE AGIER,
 quidquam agi dolose, aut malitiose potest? Do-
 lus autem malus in simulatione, ut ait Aquil-
 lius, continetur. Tollendum est igitur ex re-
 bus contrahendis omne mendacium. Non inli- 6

datum) deinde *fiduciæ*, quarum
 sollemnis formula erat, *ut inter
 bonos bene agier oportet et sine
 fraude*, tum *res uxoria*, in qua
 his verbis utebantur, *quantum
 æquius melius*.

Ex fide bona.] Verbum *agi-
 tur* subintelligi potest. Nihil
 frequentius, quam in formulis
 verba subaudiri. Cic. Topic.
 ad Trebat. c. 17. "In omni-
 bus igitur iis iudiciis, in qui-
 bus ex fide bona est addi-
 tum."

3. *Reliquorum autem iudicio-
 rum.*] Scil. bonæ fidei; quæ
 item sine lege fiunt.

In arbitrio rei uxoriæ.] *Res
 uxoria* est dos, id est, uxoris
 bona, quæ factio divortio ei
 reddenda sunt. De his non ju-
 dices, sed *arbitri* cognoscere so-
 lebant, qui ex bono et æquo
 pronuntiare poterant nullis le-
 gibus adstricti.

Melius æquius.] Hæc for-
 mula in omnibus arbitriis, non
 uxoriæ tantum rei, præscripta
 erat, ut patet ex oratione pro
 Roscio Comæd. c. 4. In iudi-

ciis certa et definita summa
 petebatur, causamque perde-
 bat, qui uno numo plus, quam
 debebatur, petierat: in arbi-
 triis, quantum melius æquius
 esset sibi dari, postulare quis
 solebat, et minus semper,
 quam postulabatur, auferbat,
 tantum scilicet, quantum me-
 lius et æquius arbitro visum
 fuerat. Vid. Cicer. Topic. c.
 17.

In fiducia.] *Fiduciam acce-
 pisse* dicitur, cuicumque res
 aliqua ea lege mancipatur, ut
 mancipanti aliquando reman-
 cipet. Hinc *in emancipatione*,
 cum semel iterumque manu-
 missus filius in patris potesta-
 tem recidisset, tertiæ manci-
 pationi accedebat *contraÆus fi-
 duciæ*, eaque conditione pater
 naturalis filium emtori man-
 cupabat, ut *pater fiduciarius*
 cum patri remanciparet.

Inter bonos.] Conf. infra c.
 xvii. 7.

5. *Ex rebus contrahendis.*] *Contractibus*. i. 5. 2.

6. *Inlicitatorem.*] Emtorem

citatorem venditor, non qui contra liceatur, emtor apponet. Uterque, si ad eloquendum 7 venerit, non plus, quam semel, eloquetur. Q. quidem Scævola, P. F. cum postulasset, ut sibi fundus, cujus emtor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset: dixit, se pluris æstimare: addidit centum milia. Nemo est, qui hoc boni viri fuisse neget; sapientis, negant: 9 ut si minoris, quam potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa perniciēs, quod alios bonos, alios sapientes existimant. Ex quo Ennius ‘Nequic-

simulatum, qui alios licitantes licitando superet, eoque rerum venalium pretia accendat.

Qui contra liceatur, emtor apponet.] Adverbium *contra* est *ex altera parte, vicissim*: quemadmodum *contra amare, contra adspicere, contra ferre manum* et similia dicuntur. Licitator ab emtore subornatus non modo, quam primus licitatur, pecuniam offert minimam, eaque licitatione pretium rei deprimat: sed subinde etiam alios interdum ipsum illum, cujus emtioni inservit licitando superat. Id vero tam cunctanter, tam maligne facit, ut hominibus persuadeat, non magni rem esse, cujus adeo exiguum pretium, neque hoc sine multa hæsitatione, deferatur.

Si ad eloquendum venerit.] Venditor pretium ex æquitate statuatur, idque semel indicet: emtor, utrum in id consentire possit, nec ne, sine verborum ambagibus dicat.

7. *Q. quidem Scævola P. F.]*
i. 32. 4.

Semel indicaretur.] Indicare est *pretium rei dicere*, quod venditoris est, ut *liceri* emtoris. *Semel* significat, *einmal für allemal*. Quintil. x. 1. 7. “Ut semel dicam.”

Addidit centum milia.] Adjecit summæ, quam venditor postulabat, *centum milia æris*, id est, duo milia florenorum, sive mille unciales. De *milia* uno *L* exscripto vide supra ii. 21. 6.

8. *Ut, si minoris quam potuisset vendidisset.]* *Sapientis* id est esse *negant* Epicurei eorumque similes, quod Scævola fecit, *ut, vel veluti sapientis non esset, si idem Scævola aliquem fundum minoris, quam potuisset, vendidisset.*

9. *Illā perniciēs.]* Pestifera quorundam hominum opinio. *Ex quo.]* Unde, ex quo errore.

Ennius.] In Medea ex Euripide conversa: cujus duas Medæ fuisse docti viri existimant. Nam in ea, quæ exstat, neque hi, neque alii plu-

quam sapere sapientem, qui ipse sibi prodesse non quiret.' Vere id quidem, si, quid esset *prodesse* mihi cum Ennio conveniret. Hecato- 10 nem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis scripsit Q. Tüberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis 11 divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque rei publicæ. Singulorum enim facultates et copïæ, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paullo ante dixi, 12 placere nullo modo potest. Etenim qui omnino

res versus exstant, qui a priscis referuntur. Græcus tamen licet Euripidis licet Menandri versus legitur apud Cic. xiii. Epist. 15. Μισῶ σοφιστὴν, ὅστις ἐχ αὐτῷ σοφός. vii. 6. extr. "Qui ipse sibi sapiens prodesse non quit, nequidquam sapit."

Vere id quidem.] Vere id quidem dictum faterer, si, quid sit *prodesse*, mecum conveniret Ennio. Ennius enim cum vulgo locutus est, Cicero cum Stoicis sentit, quibus nihil utile videtur, quod non idem sit honestum. Tusc. Quæst. iii. 19. "Conveniret mihi cum Epicuro, si, quid esset bonum, conveniret."

10. *Hecatonem.*] Clarum Africani minoris fere tempore. Vide etiam cap. 23. pr.

Q. Tüberoni.] Q. Ælius Tübero, Q. filius, L. Æmilii Paulli ex filia nepos, Africani minoris sororis filius, Stoicus. Prætor fuit a. 630. post repul-

sam, quam perversa frugalitate sua in Africani minoris funere meruerat.

Habere rationem rei familiaris.] Rem quærere et augere, et vel ex alterius imprudentia quæstum facere, modo id per leges et mores fieri possit. Hanc sententiam Cicero reprehendit.

11. *Neque enim—volumus.*] Cicero in commemorando philosophi Rhodii dicto, quod prisci sæpe faciebant, ex obliquo dicendi genere in orationem directam transit.

Nobis divites.] Divitias parare, quæ nostris tantum usibus sufficiant.

Singulorum facultates.] Dives est respubl. cujus singuli cives sunt divites.

12. *Huic.*] Hecatonem huic placere non potest Mucii factum.

Etenim omnino.] Etenim significat at, at enim, enimvero.

tantum se negat facturum compendii sui causa,
 quod non liceat, huic nec laus magna tribu-
 13 enda, nec gratia est. Sed siue simulatio et dis-
 simulatio dolus malus est; perpaucae res sunt,
 in quibus dolus iste malus non versetur: siue
 vir bonus est is, qui prodest, quibus potest, no-
 cet nemini; certe istum virum bonum non fa-
 14 cile reperimus. Numquam igitur est utile pec-
 care, quia semper est turpe: et quia semper est
 honestum virum bonum esse, semper est utile.

- 1 XVI. Ac de jure quidem praediorum sancitum apud nos est jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quae nota essent venditori.
 2 Nam, cum ex duodecim fatis esset ea praestari,

Cat. Maj. v. 10. "Etenim, cum complector animo, reperio quatuor causas."

Quod non liceat.] Quantum non liceat, tantum se negat facturum. Vide supra x. 6.

13. *Sed siue simulatio—semper est utile.*] Hae duae periodi in hunc fere modum cum superioribus connecti videntur; Si quis fatetur, se compendii sui causa facturum, quidquid per mores, leges atque instituta civitatis liceat: tantum abest, ut ei magna laus aut gratia tribuenda sit; ut in omnium ejusmodi hominum dictis factisque dolus malus versetur, nec ipsi virorum bonorum nomina tueri possint. Hoc quia turpe est, utile esse non potest.

Reperimus.] Praesens tempus, sicut paulo ante Cicero dixerat

perpaucae res sunt.

XVI. 1. *De jure praediorum.*] De eo, quod justum sit in vendendis praediis, id est, fundis, villis, domibus.

Jure civili.] Disputationibus, quas vocant, fori, interpretatione prudentium: quod proprium est *jus civile*. Vide xvii. 3. Multa enim juris capita post duodecim tab. per interpretationem invexerunt J. C. ob eam rem *juris auctores* l. conditores appellati.

2. *Ex duodecim.*] *Secundum* (i. 16. 7.) leges xii. tabularum, ex earum praescripto.

Ea praestari.] *Vitia praestat*, qui, quidquid ex iis incommodi est, in se recipit, idque luit. *Lingua nuncupata* sunt: verbis expressa, a venditore, quaerente emtore, nominatim indicata.

quæ essent lingua nuncupata, quæ qui infitiatus esset, dupli pœnam subiret: a jure consultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quid-³ quid enim esset in prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cum in arce augurium⁴ augures acturi essent, jussissentque Ti. Claudium Centumalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auspiciis, Claudius proscripsit insulam, vendidit; emit P. Calpurnius Lanarius. Huic ab augu-⁵ ribus illud idem denuntiatum est. Itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognossetque, Claudium ædes postea proscripsisse, quam esset: ab auguribus demoliri jussus, arbitrum illum

Quæ qui infitiatus.] Cumque is, qui ea infitiatus esset quærenti emtori, dupli pœnam subiret; ut, si damnum esset mille HS. bis mille ille præstaret.

Reticentiæ pœna.] Ut ea quoque vitia præstaret, de quibus emtor non quæsierat. Hæc pœna actione redhibitoria persequenda est.

3. *Nisi nominatim dictum.]* Emtori a venditore. Nam si quis sciens emit, quæ vitiosa sunt, redhibitioni locus non est.

4. *In arce.]* Capitolina, qui auguriis captandis sacratus erat locus.

Ea quorum altitudo.] Non ædes, sed ea demolienda fuerunt, quorum altitudo auspiciis officeret.

Proscripsit insulam.] De proscriptione ædium dictum est xiii. 7. *Insula* antiquitus dicta est domus, quæ ab aliis esset separata, nec communibus parietibus cum vicinis ædibus jungeretur.

P. Calp. Lanarius.] Plutarchus narrat, Livium Salinatore, Sertorii legatum, in Hispania obruncatum esse infidiis Καλπουρνίῳ τινὸς ἐπίκλησιν Λαναρίου. Hunc ipsum Calpurnium Claudianarum ædium emtorem fuisse, suspicatur.

5. *Arbitrum illum adegit.]* Dicitur videtur omissa præpositione, pro ad arbitrum. Pro Rose. Com. cap. 9. "Cur non arbitrum pro socio adegeris Q. Roscium, quæro."

adegit, **QUIDQUID SIBI DARE FACERE O-**
6 PORTERET EX FIDE BONA. M. Cato sen-
 tentiam dixit, hujus nostri Catonis pater. Ut
 enim ceteri ex patribus, sic hic, qui lumen illud
 7 progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur
 judex ita pronuntiavit, cum in venundando rem
 eam sciffet, et non pronuntiaffet, emtori da-
 mnum præstari oportere. Ergo ad fidem bonam
 statuit pertinere, notum esse emtori vitium,
 8 quod nosset venditor. Quod si recte judicavit,
 non recte frumentarius ille, non recte ædium
 pestilentium venditor tacuit. Sed hujus modi
 reticentiæ jure civili omnes comprehendi non
 possunt: quæ autem possunt, diligenter tenen-
 9 tur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster,

Quidquid sibi dare facere oportet.] Respicit ad formulam stipulationis: *promittisne, quidquid te dare facere oportet?* Respondebatur, *promitto.* Hujus stipulationis ea vis erat, ut damnum præstaretur, quod præstari deberet ex fide bona.

6. *M. Cato sententiam dixit.*] Tamquam arbiter.

Hujus nostri.] Catonis Uticensis, qui patre erat clarior. Decessit Catonis minoris pater, cum præturam peteret, anno Ciceronis 16.

7. *Is igitur.*] Igitur continuat orationem. i. 1. 3.

In venundando.] Cum ædes vendidisset. Meliores: *vendundo.*

Emtori damnum præstari oportere.] Emtori dari oportere, æstimatione facta quanti ejus

interesset. Vid. n. 2.

Notum esse.] Indicari, dici.

8. *Frumentarius ille.*] De quo cap. 12.

Ædium pestilentium venditor.] Cap. 13.

Reticentiæ.] Reticendi rationes. i. 22. 15.

Tenentur.] Jure et legibus tenentur, quæ prohibentur et vindicantur, quæ pœnæ legum obnoxia sunt.

9. *Propinquus noster.*] Cicero- nis avo nupta fuerat M. Grati- dii Arpinatis soror, quod ipse testatum reliquit de Leg. iii. 16. Ejus vel nepos, ut quidam malunt, vel filius adoptatus a M. Mario, C. Marii septies consulis fratre, ideoque dictus est *Marius Gratidianus.* Vid. infr. xx. 3.

C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. Eæ [Sergio] serviebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat An-¹⁰ tonius. Jus Crassus urgebat, quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non¹¹ placuisse majoribus nostris astutos.

XVII. Sed aliter leges, aliter philosophi tol-¹

C. Sergio.] Hic C. Sergius Silus Orata præturam gessit anno Cic. 10. Cognomen *Oratæ*, sive *Auratæ* a piscis genere habuit, quo maxime delectari solitus est *homo ditissimus et deliciofissimus*. Rustici aurum dicebant *orum*, ut *auriculas oriculas*.

Eæ serviebant.] Non totæ quidem, sed tamen ex parte. *Servire* dicuntur ædes et prædia, in quibus vicini prædii domino aliquid ad sui prædii utilitatem agendi vel habendi jus constitutum est, quod communi jure agere vel habere non liceat. Urbanum prædium servit vicino, cujus stillicidium recipit, cujus tignum parieti immissum sustinet, cujus lumini prohibetur officere, et quæ sunt alia, de quibus vide librum viii. Pandectarum. Nomen *Sergii* male investum

est. Absolute Cicero dicere potuit *eæ serviebant*, quemadmodum de Or. i. 39. "Cum enim Marius Gratidianus ædes Auratæ vendidisset, neque, servire quandam earum ædium partem, in mancipii lege dixisset," cet. De Leg. Agrar. iii. 2. "Capite hoc omnia [prædia] quæ serviebant, non servant."

In mancipio.] In mancipio faciendo, id est, in transferendo dominio. *Mancipium* enim est, rei alicujus traditio.

10. *Crassus.]* De quo i. 30. 9.

Antonius.] Vide ii. 14. 8.

Quod vitii.] Vide i. 6. 5.

Qui illas ædes vendidisset.]

Quippe qui illas.

Teneret.] Noffet, sciret, meminisset. Nam ipse aliquando illæ ædes fuerant.

11. *Quorsum hæc?] Dicitur etiam quorsus.*

lunt astutias. Leges, quatenus manu tenere possunt; philosophi, quatenus ratione et intelligentia. Ratio ergo postulat, ne quid infidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter.

2 Suntne igitur infidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agitaturus? Ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidunt. Sic tu ædes proscribas, tabulam, tamquam plagas, ponas, domum propter vitia vendas, in eam

XVII. 1. *Quatenus manu tenere.*] Leges, ait, apertas tollere astutias; philosophiam eas quoque, quæ sint tectiores et in oculos minus incurrant. Illis facta tantum tenentur; hæc subdoli animi consilia etiam damnat.

Simulate.] et diffimulate. i. 30. 10.

2. *Suntne igitur infidiæ.*] Ipse Cicero interrogat. *Suntne infidiæ* ita capio, ut id adfirmetur, de quo interrogat, non ut negetur. Idem enim est, quod *nonne* l. *annon sunt infidiæ?* Cicero pro Rosc. Amer. c. 39. "Itane est? in minimis rebus qui mandatum neglexerit, turpissimo iudicio condemnatur necesse est." Hoc, qui faciat, turpissimo iudicio condemnari ait, non negat. Vide infra xix. 12. itemque Ciceronis orationem vel interrogationem in Vatinius.

Excitaturus non sit.] Subaudi *feras*. Proprie *excitari* feræ dicuntur, cum e latibulis suis exiguntur.

Ipsæ enim.] Sunt utique infidiæ. Ipsæ enim feræ, quæ natura improvidæ sunt, in pla-

gas incurrunt, etiam si non agites.

Sic tu ædes proscribas.] Ita accipienda hæc commata videntur, ut aliud ii. 23. 12. "Habitent gratis in alieno?" Horat. Epist. i. 7. 63. "Neget ille mihi?"

Tamquam plagas.] An *plagam* singulari numero in retis significatione quisquam veterum dixerit, valde dubito.

In eam aliquis incurrat.] Scilicet *in domum*. Proprie *incurritur* in plagas, sed h. l. translatum est. Cicero sæpe comparationes ita pronuntiat, ut verba et vocabula, quæ rei cui quid adsimilatur proprie conveniebant, ad eam rem transferat, quæ alteri adsimilatur. Pro Rosc. Amer. xxvii. 7. "Ut non omnem frugem neque arborem in omni agro repetire possis, sic non omne *facinus* in omni vita nascitur." Nec raro comparationem atque allegoriam tam belle conjungit ac miscet, ut hæc ab illa magnam claritatem, illa vero ab hac miram suavitatem mutuatur. Tusc. Quæst. l. 5. "Ut agri non omnes frugiferi sunt, qui co-

aliquis incurrat imprudens? Hoc quamquam 3
 video propter depravationem consuetudinis ne-
 que more turpe haberi, neque aut lege sanciri,
 aut jure civili: tamen naturæ lege sancitum
 est. Societas est enim (quod etsi sæpe dictum 4
 est, dicendum tamen est sæpius) latissime qui-
 dem quæ pateat, hominum inter homines; in-
 terior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior
 eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores 5
 aliud jus gentium, aliud jus civile esse volu-
 erunt. Quod civile, non idem continuo gen-
 tium; quod autem gentium, idem civile esse
 debet. Sed nos veri juris, germanæque justitiæ 6
 solidam et expressam effigiem nullam tenemus;
 umbra et imaginibus utimur. Eas ipsas utinam
 sequeremur. Feruntur enim ex optimis naturæ
 et veritatis exemplis. Nam quanti verba illa, 7
 UTI NE PROPTER TE FIDEMVE TUAM

luntur,—sic animi non omnes
 culti fructum ferunt.” De Nat.
 Deor. i. 20. “Ut tragici poetæ,
 cum explicare argumenti exitum non potestis, confugitis ad
 deum.”

3. *Jure civili.*] Hoc distin-
 guitur a *legibus*, quæ scriptæ
 erant, cum jus civile nondum
 esset scriptum. Vide de eo cap.
 16. pr.

4. *Sæpe dictum.*] i. 16. 5.
 17. pr.

5. *Jus gentium.*] Quo plures
 gentes utuntur, quod est jus
 naturæ, ut Ciceroni quidem
 libuit. Conf. v. 5.

Non idem continuo gentium.]

Non omnes enim gentes idem
 jus civile sibi constituerunt.

6. *Germanæ justitiæ.*] Veræ
 et sinceræ.

Ex optimis—exemplis.] *Ex-
 empla* sunt species ad imitan-
 dum propositæ, unde imagines
 exprimuntur, ἀρχέτυπα, πρω-
 τότυπα, *Originale*, quibus op-
 ponuntur ἀντίγραφα, *Copien*.
 Vid. Ernestus in Clave Cic.

7. *Uti ne propter te.*] For-
 mula est, qua in stipulationi-
 bus utebantur, sibi que cave-
 bant, ne iis, quibuscum con-
 trahebant, fidem habuisse frau-
 di sibi esset.

CAPTUS FRAUDATUSVE SIEM. Quam illa aurea! INTER BONOS BENE AGIER [OPORTET] ET SINE FRAUDATIONE. Sed, qui sint boni, et quid sit bene agi, magna quæstio est.

8 Q. quidem Scævola, pontifex maximus, summam vim dicebat esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, EX FIDE BONA: fideique bonæ nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emtis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas contineretur: in his magni esse iudicis statuere (præsertim cum in plerisque essent iudicia contraria) quid quem-

Siem.] Hoc antiquius et formulis convenientius, quam *sim*. Sic postea *agier*, pro *agi*.

Inter bonos bene agier.] Supra xv. 3. hic etiam, sicut Epist. vii. 12. et in Topic. cap. 17. meliores libri invisum illud ut, molestumque verbum oportet, merito excludunt.

8. *Scævola.*] Vide cap. xv. 7.

Arbitriis.] Iudiciis, in quibus non tam ex præscripto legum, quam ex æquo bonoque pronuntiat.

Summam vim dicebat esse in.] Existimabat, maximum ac difficillimum negotium agere iudicem, qui ejusmodi receperit arbitrium; multumque requiri ad id, ut recte pronuntiare queat, aliquem præstitisse, quæ ex fide bona præstanda fuerint. Vide supra xv. 2.

Societatibus.] Quæ de re aliqua aut opera conferenda libere coeuntur ab iis maxime,

qui negotiantur.

Fiduciis.] Vide c. xv. 3.

Mandatis.] Mandata sunt, quæ gratuito agenda suscipiuntur. Nam *mandare* sæpe est, fidei alicujus committere.

Rebus emtis, venditis, conductis, locatis.] In emtionibus, venditionibus, conductionibus, locationibus; sine quibus vitæ societas esse non potest, quibus societas constat, quippe quæ in ea frequentissima sunt.

Contineretur.] Vide i. 9. 6. ii. 10. 5.

Magni esse iudicis.] Iudicis non vulgaris, nihil odio gratiæ concedentis, magno animo justitiæ adhærentis.

Judicia contraria.] In quibusdam contractibus utraque pars habet actionem directam, ut in emtione, venditione, in societate et aliis; in aliis pars una directam, ut pupillus in tutorem, deponens in depositarium, altera contrariam, ut

que cuique præstare oporteret. Quocirca astu- 9
 tiæ tollendæ sunt, eaque malitia, quæ vult illa
 quidem videri, se esse prudentiam, sed abest ab
 ea distatque plurimum. Prudentia est enim lo- 10
 cata in delectu bonorum et malorum: malitia,
 si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bo-
 nis ponit ante. Nec vero in prædiis solum jus 11
 civile ductum a natura malitiam fraudemque
 vindicat; sed etiam in mancipiorum venditione
 venditoris fraus omnis excluditur. Qui enim 12
 scire debuit, de sanitate, de fuga, de furtis,
 præstat edicto ædilium. Heredum alia causa
 est. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura 13
 fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem
 id agere, ut ex alterius prædetur inscitia. Nec 14

tutor in pupillum, depositarius in deponentem. In his ab utraque parte aliquid postulatur, et aliud pupillo a tutore, aliud tutori a pupillo præstandum est.

9. *Illam quidem.*] Vid. i. 27.
 9. *Pro videri, se esse prudentiam,* alius dixisset *videri prudentia,* sed illud elegantius et Ciceroni erat usitatus. Vide ii. 22. 9.

10. *Locata.*] Proprium locum habet, ejus officium est.

Bonis ponit ante.] Pro Sull. c. 8. "Suo generi me meum ante non ponere." Ita *i præ,* sequar. Nec tamen *malitia* h. l. definitur, sed ideo, quod hoc facit, reprehenditur. Alioqui *malitia* et *stultitia* nihil discreparent.

11. *In mancipiorum venditi-*

one.] Servorum, quorum vitia dicenda sunt a venditore, qui ea scire potuit.

12. *De sanitate.*] Quod attinet ad sanitatem, an servus sit fugitivus, an fur. Corporis vero sanitas maxime intelligitur: etsi et animi vitia præstanda erant, si falso ea venditor abesse dixisset.

Edicto ædilium.] Vid. L. i. æ. de ædil. edict.

Heredum alia causa est.] Illi non præstant vitia servorum, quoniam ea ignorare creduntur.

13. *Neminem id agere.*] Naturæ consentaneum esse, ut nemini propositum sit ex aliorum imprudentia quæstum facere.

Inscitia.] Vide i. 34. 2. 40. 9.

ulla pernicies vitæ major inveniri potest, quam in malitia simulatio intelligentiæ: ex quo ista innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui impunitate et ignoratione omnium proposita, abstinere possit injuria?

1 XVIII. Periclitemur, si placet, in iis quidem
 2 exemplis, in quibus peccari vulgus hominum
 3 fortasse non putat. Neque enim de ficariis,
 4 veneficiis, testamentariis, furibus, peculatoribus
 hoc loco differendum est: qui non verbis sunt
 et disputatione philosophorum, sed vinclis et
 carcere fatigandi. Sed hæc consideremus, quæ
 3 faciunt ii, qui habentur boni. L. Minucii
 4 Basili, locupletis hominis, falsum testamentum
 4 quidam e Græcia Romam attulerunt. Quo fa-

14. In malitia simulatio intelligentiæ.] Cum prudentiam vult imitari malitia, ut loquitur xxv. 11.

Ignoratione omnium proposita.] Si certus sit, neminem id scitutum. ii. 14. 14.

XVIII. 1. Periclitemur.] Videamus, periclitemur id quod dixi.

2. Testamentariis.] Qui falsa testamenta scribunt, signant, supponunt.

Fatigandi.] Cohibendi, comprimendi. i. xxv. 11.

3. L. Minucii Basili.] Ita scribendum; non Basili. Penultimam enim corripiant Juvenalis et Lucanus. An hic fuit L. Basilius ille, quem Sullæ fuisse legatum Plutarchus

in Sulla commemorat? Plutarchus et Appianus Βάσιλλος duplici λ scribunt. Ita etiam Possidonius dicitur Possidonius. Ista tamen consonantium geminatio recentioribus, quam Ciceronis æqualibus, usitatio fuisse videtur.

Falsum testamentum.] Sub falso Basili nomine testamentum, ab ipsis suppositum et signatum.

E Græcia Romam.] Quia in Græcia mortuus erat. Valer. Max. lib. ix. 4. pr.

4. Quo facilius.] Pronominis quod ellipsis suavitatem conciliat orationi. Absolute vero obtinere is dicitur, qui vincit, sive ad exitum, quem sibi proposuerat, pervenit. Ita

cilius obtinerent, scripserunt heredes secum M. Crassum et Q. Hortensium, homines ejusdem ætatis potentissimos : qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? fatin' hoc est, ut non 5 deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur : quamquam alterum vivum amavi, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilus M. Satri- 6 um, fororis filium, nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset heredem (hunc dico patronum agri Piceni et Sabini : O turpem notam tem-

ad Attic. xi. 7. med. " Nam si perseverant et obtinent, quid nobis futurum sit, vides."

Ejusdem ætatis.] Ita loqui videtur Cicero de illo tempore, quia tum, quum hæc scriberet, et Crassus, et Hortensius, et plerique ejus ævi insignes viri e vivis discesserant.

Falsum esse suspicarentur.] Quod Minucio illi ignotos se fuisse noverant.

Alieni facinoris munusculum.] Lucrum inhonestum non sua, sed aliorum fraude ad se delatum.

5. Sati' hoc est.] Hoc, quod falsum testamentum non ipsi subjecerunt, etsi illud falsum esse non ignorarunt.

Vivum amavi.] Hortensium oratorem.

Non odi mortuum.] Fatetur, se Crassum vivum numquam amasse : quia vero extremis temporibus cum eo in gratiam redierat, jam mortuum odisse negat. Vide Epist. i. 9. 63.

6. M. Satrium.] Hujus M. Satrii, postquam ab avunculo adoptatus est, nomen fuit L. Minucius Basilus. Is erat, nisi fallor, Jul. Cæsaris legatus, cujus ipse Cæsar et Lucanus mentionem faciunt. Nec alius videtur Minucius Basilus ille, quem in Cæsaris interfectori- bus fuisse alteroque post necem Cæsaris anno a servis suis occisum esse, Appianus de bello civ. tradit.

Nomen suum ferre.] Ut Minucius diceretur quasi testamento adoptatus.

O turpem notam temporum illorum!] Respicit Tullius tempora civilis belli, quibus coloniæ ac focii populi R. vexationis ac direptionis metu compulsi, patronos accipiebant Antonium, Basilum et alios partium Cæsareanarum pessimos homines. Hunc locum illustrant, vicissimque hinc aliquid lucis mutuantur, illa Ciceronis Philipp. ii. 41. " Quid

porum illorum!) num erat æquum, principes civis rem habere, ad Satrium nihil præter no-
 7 men pervenire? Etenim si is, qui non defendit injuriam, neque propulsat, cum potest, injuste facit, ut in primo libro differui: qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed etiam
 8 adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hereditates non honestæ videntur, si sunt malitiosis blanditiis, officiorum non veritate sed si-
 9 mulatione, quæsitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri so-
 10 let. Falso. Nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula. Qui hoc non perviderit, ab
 11 hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans: Est istuc quidem honestum, verum hoc expedit; res a natura copulatas audebit errore divellere; qui fons est fraudium, maleficiorum, scelerum omnium.

ego illas istius [Antonii] minas contumeliaeque commorem, quibus invecus est in Sidicinos, vexavit Puteolanos, quod C. Cassium, quod Brutos patronos adoptassent? magno quidem iudicio, studio, benivolentia, caritate, non, ut te, ut Basilum, vi et armis, et alios vestri similes, quos clientes nemo habere velit, non modo illorum cliens esse."

7. *Non defendit injuriam.*] Non prohibet. Cat. Maj. xi. 9. "Uva—vestita pampinis—nimios folis defendit ardores." Sic Græcorum ἀπήγειν et ἀμύειν significat et defendere et arcere. *Propulsat.* Satis commode di-

citur aliquis defendere ac propulsare injuriam, licet non adjicias a quo defendat. Cic. pro Rosc. Amer. c. 1. "Injuriam novo scelere conflatam putant oportere defendi." Supra i. 29. 11. "Non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam."

In primo libro.] Cap. vii. 7. seq. De præpositione vide ii. 13. 1.

8. *Veræ hereditates.*] Non fictæ et fraude aliis ereptæ.

Officiorum non veritate.] Eleganter officiorum veritas opponitur simulationi officiorum; vera officia simulatis.

9. *Atqui in talibus.*] Verum puto atque.

XIX. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, 1 ut, si digitis concrepauerit, possit in locupletium testamenta nomen ejus irrepere, hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem umquam suspicaturum. At 2 dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione heres posset scriptus esse, qui re vera non esset heres; in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem justus, isque quem sentimus vi- 3 rum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At vero si quis 4 voluerit animi sui complicatam notionem evol-

XIX. 1. *Si digitis concrepauerit.*] Proverbium, quo rei agendæ celeritas et facilitas significatur. Videtur gestus fuisse dominorum, servis ministerium innuentium.

Nomen ejus irrepere.] Heres scribi testamentis locupletium.

Non utatur.] Præbens conjunctivi significatione futuri i. 24. 2.

2. *At dares.*] Eleganter conjunctio *si* omittitur. Plin. Epist. i. 12. 8. "Dedisses huic animo par corpus, fecisset, quod optabat." Horat. Serm. i. 3. 15.

— *Decies centena dedisses*

*Huic parco paucis contento,
quinque diebus*

Nil erat in loculis.

Dares vero interpretare, *si dedisses*, et *saltaret*, *saltasset*. Jam pridem enim M. Crassus esse desierat. Oratoribus, historicis atque poetis familiaris est hæc temporum variatio. Cic. de Orat. ii. 66. "Si quintum

pareret [peperisset] mater ejus, afinum fuisse parituram."

In foro saltaret.] Fecisset, quod a gravitate esset alienissimum, nullum dedecus ac probum refugisset. De summa impudentia dicitur, quia forum locus celeberrimus, ubi judicia exercebantur, cum populo agebatur et gravioribus tantum rebus quisque vacabat.

3. *Hoc qui admiratur.*] Cui hæc Paradoxa videntur. ii. 16. 6. Hinc *admirabilia*, Paradox. i. 6. quæ sunt contra opinionem omnium.

Qui sit vir bonus.] Cum masculino qui convenit, quod sequitur, *jam se ipse doceat*, eum *virum bonum esse*.

4. *Complicatam notionem evolvere.*] Rerum ad bene beateque vivendum necessariarum notiones innatas esse homini, persuasum erat Socraticis philosophis. Jam enim *ani-*

vere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui profit, quibus possit; noceat nemini, nisi
 5 laceffitus injuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros heredes moveat, in eorum locum ipse succedat?
 6 Non igitur faciat, dixerit quis, quod utile sit, quod expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit.
 7 Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pinthiæ fuisse, equiti Romano fane honesto, cum is sponsionem fecisset, NI VIR BONUS ESSET: itaque ei dixisse

num, antequam in corpus intravisset, in rerum cognitione viguisse. Vid. Tusc. i. 24. Eas vero notiones testas involutasque, recordando vero explicandas et aperiendas esse, dicebant. Itaque ad eundem modum Tusc. iv. 24. "Notionem, [inquit] nostram, quam habemus omnes de fortitudine testam et involutam." Jubet ergo insitam et quasi consignatam in animo boni viri notionem cogitando excutere et evolvere. Vid. infra cap. xx. 8.

5. *Hic non noceat, — perficiat.*] Conjunctivus innuere videtur, Ciceronem non ad rem factam sed ad exemplum fictum, quod initio capitis proposuerat, respicere. *Veneno est, veneficio, præstigiis, magica arte.*

7. *Fimbriam.*] C. Flavius Fimbria collega cui C. Mario iterum consuli a. 649. orator maledicus, sed virtute animi

atque vita bonus auctor in fenatu, nec rudis in jure civili. Senex occisus est Romæ Cinnano tumultu. *Consularem* Cicerone appellat, ut dignoscatur a C. Fimbria, homine audacissimo; qui L. Flaccum, Asiæ proconsulem, imperatorem legatus occidit a. 668. sed anno post a Sulla victus sua se manu interfecit.

Cum is sponsionem fecisset.] *Sponsio* erat certæ pecuniæ vel depositio vel promissio cum hac formula *ni veram causam haberet*, id est, se spondere et solvere eam pecuniam, nisi causa vicerit. Lutatius vero hic sponsionem fecit, *ni bonus vir esset*, idque nisi probasset, promissam vel depositam a se pecuniam ærario cessuram. Sollemnis erat particula *ni* in sponsionibus et in iudice ferendo. Vide Briffon. de formul.

Fimbriam, se illam rem numquam judicaturum; ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra judicasset; aut statuisse videretur, virum bonum esse aliquem, cum ea res innumerabilibus officiis et laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, 8 non modo Socrates noverat, nullo modo videri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere, sed ne 9 cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc non turpe est, dubi- 10 tare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? a quibus natum est id, quod contritum est vetustate proverbium: cum enim fidem aliqujus bonitatemque laudant, dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quam 11 habet vim, nisi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente ob-

Illam rem.] Eam causam: se de ea non pronuntiaturum.

Et laudibus.] Laudes sunt, quæ laudem merentur, etiam si non laudentur.

8. *Fimbria etiam.]* Qui philosophus non erat.

9. *Non modo facere.]* Non modo non audebit facere, sed ne, cet. Alterum non omittitur Ciceronis et aliorum more.

10. *Hæc non turpe est.]* Non pro nonne, ut infra xxiii. 7.

In tenebris mices.] Erat micare ludi genus, quod Itali, quibus id hodieque usitatum est, la Mora dicunt. Ludendi modum Polydor. Virgilius de

Invent. Rer. l. ii. c. 13. ita explicat: "Fit, cum duo clausis manibus vocando certum numerum subinde digitos porrigunt. Verbi causa, ego tres digitos explico, tu totidem; ipse quatuor nomino, tu vero sex: ita tu, qui numerum vocando divinasti, jam vicisti. Et quia digiti ita explicati subito apparent, idcirco per metaphoram micare dicitur." Sciri autem numerus non potest in tenebris, nisi plena fide ludentes, ut vere dicant, quot levarint.

11. *Nulla refellente.]* Cum nemo poterit probare, te injuste fecisse.

12 tinere? Videſne, hoc proverbio neque Gygi illi poſſe veniam dari, neque huic, quem paullo ante fingebam digitorum percuffione h ereditates omnium poſſe converrere? Ut enim, quod turpe eſt, id quamvis occultetur, tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt: ſic, quod honeſtum non eſt, id utile ut ſit, effici non poteſt, adverſante et repugnante natura.

1 XX. At enim, cum permagna pr emia ſunt, eſt cauſa peccandi. C. Marius cum a ſpe conſulatus longe abeſſet, et jam ſeptimum annum poſt pr eturam jaceret, neque petiturus unquam conſulatum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, ſummum virum et civem, cum ab eo, imperatore ſuo, Romam miſſus eſſet, apud populum Romanum criminatus eſt, bellum illum ducere: ſi ſe conſulem feciſſent, brevi tempore, aut vivum, aut mortuum Jugurtham 2 ſe in poteſtatem populi Romani daturum. Ita-

12. *Videſne.*] Annon vides?
C. xvii. 2.

Converrere.] Ad ſe rapere. Metaphora a ſcopis ducta eſt. Plaut. Stich. ii. 2. 74. “Reverram, Hercle, hoc, quod converri modo.” Potuit etiam Cicero, ad verriculum reſpicere, ut ſit, quaſi retis aliquo genere corripere. Latinus Pacatus in Panegy. Theodoſ. xxvi. 4. “Noſter ille pirata, quidquid undecumque converrerat, id nobis ſibi que periturum, in illam ſpecus ſui Charibdim congerebat.”

XX. 1. *At enim.*] Repete

dixerit quis e ſuperioris cap. n. 6.

C. Marius.] Poſtea ſepties conſul. Vide de eo Salluſt. Jug. c. 63.

Jaceret.] Negleſtus et ſpe deſtitutus eſſet. Epiſt. i. 5. 5. “Ut neque jacere regem pateremur, nec.”

Q. Metellum.] Cui Numidico cognomen fuit a Jugurtha viſto. Eodem Mario auctore poſtea in exilium ejicitur, ſed in patriam revocatus eſt.

In poteſtatem—daturum.] *Daturum* et verbo *mortuum*, et Marii jaſtantiae convenientius

que factus est ille quidem consul, sed a fide justitiaque discessit, qui optimum et gravissimum civem, cujus legatus, et a quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Ne noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cum prætor esset, collegiumque prætorum tribuni plebi adhibuissent, ut res numaria de communi sententia constitueretur. *Ja*ctabatur enim temporibus illis numus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum pœna atque judicio; constitueruntque, ut omnes simul in rostra post meridiem escenderent. Et ceteri quidem alio alio: Marius a subselliis in rostra recta, idque quod communiter compositum fuerat, solus

est, quam *redacturum*. Liv. viii. 24. 8. "Aut vivum, aut mortuum, in potestatem duros."

2. *Legatus*.] Qui proximum ab imperatore locum obtinebat, unique legioni præerat.

Falso crimine.] Ficta criminatione.

3. *Noster Gratidianus*.] *Noster* dicit, quia propinquus erat hic M. Marius Gratidianus, de quo dictum xvi. 9. Hanc præturam gessit a. 667. C. Mario septimum consule. Idem in sæcunda prætura, quam populi favore adeptus est a. 671. Sullæ jussu ad necem conquisitus et a L. Catilina ad Q. Lucatii Catuli sepulchrum crudelissime interfectus est, ut per singula membra moreretur. Flor. iii. 21.

Tribuni plebi.] l. e. *plebei*.

Adhibuissent in consilium, ut certum numis, qui ferebantur, pretium constitueretur, tota res numaria ordinaretur.

*Ja*ctabatur—numus sic, ut.] *Incertum erat pecuniæ pretium*. *Ja*ctari enim dicuntur, quæ certo loco non consistunt, variantur, modo extolluntur, modo deprimuntur.

4. *Edictum cum pœna atque judicio*.] Edicto constituerunt rem numariam, adversus quod qui faceret, multaretur, aut ad populum accusatus publico judicio damnaretur.

5. *Alius alio*.] Ceteri non in forum, sed domum aut ad amicos deverterunt: Marius vero a *subselliis* tribunorum, quibuscum in consilio fuerat, *recta* in forum provolvit, non expectata hora promeridiana, quæ convenerat.

edixit. Et ea res, si quæris, ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuæ: ad eas tus, cerei. Quid multa? Nemo umquam multitudini fuit 6 carior. Hæc sunt, quæ conturbant in deliberatione nonnumquam, cum id, in quo violatur æquitas, non ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut Mario, præripere collegis et tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tum proposuerat, valde utile 7 debatur. Sed omnium una regula est, quam tibi cupio esse notissimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit: aut, si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ sit in ea species, forma, et notio

Si quæris.] Hoc ponitur, ubi lector plura requisiturus esse videatur. Ep. ad Att. i. 13. "Tertius est Catulus; quartus, si etiam hoc quæris, Hortensius."

Optime nostro loco convenientem hujus formulæ explanationem affert Ernestus in Clave: "Eleganter dicitur pro *ut verum dicam.*"

Omnibus vicis statuæ.] Subaudi *positæ.* Sed has omnes iterum prætor, ante Sullæ in urbem introitum ab eadem plebe metu victoris subverti vidit.

Ad eas tus, cerei.] Tus et cereos accendit populus non Mario, sed diis publici mali averruncis. Seneca de Ira iii. 18.

"M. Mario, cui vicatim populus statuas posuerat, cui [in cuius honorem] ture et vino Romanus populus supplicabat," cet.

Quid multa?] Ut paucis dicam. Supra xiv. 8. "Quid multa? impetrat."

6. *Consulem—fieri.]* Nec tamen factus est, prius, quam fieri posset, a Sulla interfectus.

8. *Aut illum.]* C. Marium; aut hunc Marcum.

Explica atque excute.] Sic cap. xix. 4.

Species, forma et notio.] Quæ sit in ea ab ipsa natura informata idea viri boni, quam *ἔνονοιαν* et *πρόληψιν* dicere solebant Platonici.

virī boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri 9
 emolumentī sui causā, criminari, præripere,
 fallere? Nihil profecto minus. Est ergo ulla 10
 res tanti, aut commodum ullum tam expeten-
 dum, ut viri boni et splendorem et nomen
 amittas? Quid est, quod afferre tantum utilitas 11
 ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si
 boni viri nomen eripuerit, fidem justitiamque
 detraxerit? Quid enim interest, utrum ex ho- 12
 mine se quis conferat in beluam, an hominis
 figura immanitatem gerat beluæ?

XXI. Quid? qui omnia recta et honesta 1
 negligunt, dummodo potentiam consequantur;
 nonne idem faciunt, quod is, qui etiam focer-
 um habere voluit eum, cujus ipse audacia po-
 tens esset? Utile ei videbatur plurimum posse 2
 alterius invidia. Id quam injustum in patriam,
 et quam turpe, et quam inutile esset, non vide-
 bat. Ipse autem focer in ore semper Græcos 3

9. *Mentiri,—fallere.*] *Mentiri, criminari* ad priorem Mari-
 um, *præripere, fallere* ad poste-
 riorem refertur.

12. *Se quis conferat in beluam.*] Simili fere ratione dixit
 Cicero in Timæo c. 12. “ Qui
 autem immoderate et intem-
 perate vixerit, eum secundus
 ortus in figuram muliebrem
 transferet.” Ibid. “ In suis
 moribus simillimas figuras pec-
 udum et ferarum transfere-
 tur.”

Au hominis figura.] Nomi-
 nativus.

XXI. 1. *Qui etiam focerum*

habere voluit.] Pompeium si-
 gnificat, qui Cæsaris filiam,
 Juliam, uxorem duxit, Cæ-
 pioni antea promissam.

2. *Alterius invidia.*] Cæsaris,
 in quem omnis Pompeianæ
 potentiæ invidia redundabat:
 quoniam illius audacia ad id
 fastigium evecta videbatur.

Quam turpe, et quam inutile.] Hoc agit Cicero, ut, quod *uti-
 le* Pompeio sit visum, id *in-
 utile*, sive noxium, fuisse osten-
 dat. Quia injustum in patri-
 am, propterea inutile erat.

3. *Ipse autem focer.*] Cæ-
 sar.

versus de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero; incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

*Nam si violandum est jus, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.*

4 Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani domi-

Versus de Phœnissis.] En ip-
fos:

Ἐπίπερ γὰρ ἀδικεῖν χρεὶ, τυραν-
νίδος ὡρίοι

Κάλλιστον ἀδικεῖν ἢ ἄλλα δ'
εὐσεβεῖν χρεῶν.

Sunt autem *versus de Phœnissis*, versus ex Euripidis tragœdia, quæ Phœnissæ inscripta est. Ita de Or. iii. 35. "Versumque quandam de Philocteta paullo secus dixit."

Pietatem colas.] Patriæ, parentibus et propinquis officium præstes.

4. *Eteocles, vel potius Euripides.]* Magis quidem reprehendendus erat Eteocles, qui ita vixerat, ut Euripides non posset non impie loquentem inducere. Quod vero in tragœdia ita disputat Eteocles, ut regnandi gratia violari pietatem licitum, in aliis rebus illicitum esse censeat; id utique Euripidis inventioni potius, quam Eteocli, tribuendum erat. Non serio tamen Euripidem Cicero, sed ita reprehendit, ut ista reprehensio ma-

gnam laudem pariat tragico, qui Eteoclem persona tali digna loquentem fecerat. De *Capitalis* vid. i. 13. ii. 21. 7.

Sceleratissimum.] Patriam feruitate opprimere.

Fuerat.] Sæpe veteres dicebant *fuerat*, ubi nos *erat* solemus. Nimirum *suo vim* verbi *φύω*, unde natum est, in eo quoque retinuit, ut præteritum perfectæ rei *fuerat* interdum *natum erat*, *factum erat*, *prodierat*, *erat* sonaret. Supra xx. 5. "Quod communiter compositum fuerat, solus edixit." De Or. i. 7. pr. "Venisse eodem, socer ejus qui fuerat, Q. Mucius dicebatur." Sallust. Jug. xxxix. 3. "Senatus ita, uti par fuerat, decernit."

5. *Ecce tibi.]* Novum aliquid et majus h. l. *ecce* ostendit. Eleganter jungitur pronomini *tibi*. Acad. Qu. iv. 38. "Ecce tibi a transverso Lampfacenus."

Qui rex populi Romani.] Cæsar, qui id ausus est, quod o-

nusque omnium gentium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem si honestam quis esse dicit, amens est. Probat enim legum et libertatis interitum; earumque oppressionem tætram et detestabilem, gloriosam putat. Qui 7 autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare; sed, qui facere possit, esse utile; qua hunc ob- jurgatione, aut quo potius convicio a tanto errore coner avellere? Põtest enim, dii immorta- 8 les, cuiquam esse utile fœdissimum et tæterri- mum parricidium patriæ: quamvis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nomine- tur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, et 9 quidem sic, ut hæc duo, verbo inter se discre- pare, re unum sonare videantur. Non habeo, 10 ad vulgi opinionem, quæ major utilitas, quam

mnium sceleratissimum Romanis videtur, quorum majores jurejurando se adstrinxerunt, numquam se aliquem regnare passuros.

7. *Sed, qui facere possit.*] Subaudi ei, qui id f. p.

8. *Parens nominetur.*] Ut Cæsar, cui et vivo is honor tributus, et mortuo. Suet. Cæs. 76. et 85.

9. *Honestate igitur dirigenda utilitas.*] Honestas sit regula utilitatis, ut, quidquid ab ea discrepat, inutile habeatur. Vide c. 23. pr.

Unum sonare.] I. e. idem significare.

10. *Non habeo ad vulgi opinionem.*] Ita Cic. Læl. xxvii.

11. "Nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare." Cat. M. v. 4. "Nihil habeo, quod incussem senectutem." In his *habere* idem est, quod *scire*. Verba *ad vulgi opinionem* cohærent cum *major esse possit*. Est scilicet comparativa præpositio, cujus vis est, *si respicias, si referas*. Epist. xvi. 1. 10. "Nos quemadmodum instructos, et quibus præfidiis munitos *ad* tanti belli opinionem miseritis, non estis ignari." Corn. Epam. ii. 3. "Atque hæc *ad* nostram consuetudinem sunt levia et potius contemnenda."

Quam regnandi.] Subaudi *utilitas*, ii. 6.

regnandi, esse possit: nihil contra inutilius ei, qui non iuste consecutus sit, invenio, cum ad
 11 veritatem, cœpi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni et nocturni metus, vita insidiarum periculorumque plenissima?

12 *Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni,*

inquit Accius. At cui regno? Quod a Tantalos
 13 et a Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coëgisset? Hunc tu quas conscientiae labes in animo cen-
 14 ses habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita

12. *Boni.*] Amici, propitii. Virgil. Ecl. v. 65. "Sis bonus O felixque tuis." Cato R. R. 4. "Vicinis bonus esto."

Accius.] Poëta tragicus, annis 22. Terentio minor, Lucilio duodeviginti major. Versus Accii ex Atreo tragœdia defumtus videtur.

Tantalo.] Cicero ergo Tantalum non Phrygium, sed Argivum regem fuisse putavit, a quo idem regnum *proditum*, i. e. per manus traditum, obtinuerit Pelops filius.

Et a Pelope.] Vide i. 14. 1.

13. *Nam quanto.*] *Nam* in comparatione contrariorum locum habet. Cic. Brut. 21. pr. "Albinus—disertus fuit: et tenuit cum hoc locum quemdam etiam Ser. Fulvius, et

una Ser. Fabius Pictor—antiquitatis bene peritus. Q. que Fab. Labeo fuit ornatus iisdem fere laudibus. *Nam* Q. Metellus—in primis est habitus eloquens."

Ei regi.] Cæsar, qui exercitu, ad reprimendos Gallos dato, usus est ad opprimendam patriam.

Exercitu populi Romani.] Præpositio *cum* omittitur, ut Nep. Dion. v. 5. "Dion. [cum] iis ipsis, qui sub adversarii fuerant potestate, regios spiritus repressit."

14. *Cujus autem vita.*] Quid eum juvat vivere, quid vita ei prodest ipsi, cui eam eripere præclarum facinus sit? Nullam enim horam metu vacat.

ipſi poteſt utilis eſſe, cum ejus vitæ ea conditio ſit, ut, qui illam eripuerit, in maxima et gratia futurus ſit, et gloria? Quod ſi hæc utilia non 15 ſunt, quæ maxime videntur, quia plena ſunt dedecoris ac turpitudinis; fatiſ perſuaſum eſſe debet, nihil eſſe utile, quod non honeſtum ſit.

XXII. Quamquam id quidem, cum sæpe 1 alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio, conſule iterum, et a ſenatu noſtro judicatum eſt. Cum 2 enim rex Pyrrhus populo Romano bellum ultro intuliſſet, cumque de imperio certamen eſſet cum rege generoſo ac potente; perſuga ab eo venit in caſtra Fabricii, eique eſt pollicitus, ſi præmium ſibi poſuiſſet, ſe, ut clam veniſſet, ſic

In maxima et gratia—et gloria.] Magnam gratiam ab omnibus initurus, et ſummam laudem ſibi paraturus ſit. Sic *in laudibus eſſe.*

15. *Quodſi hæc.]* Si ne regnare quidem utile eſt, quod maxime utile eſſe videtur: certum eſt nihil, quod non ſit honeſtum, utile eſſe.

Quod non honeſtum ſit.] Noſter locus hunc ſenſum requirit, *quod non honeſtum ſit, id nec utile eſſe.* Infra xxii. 8. “Quouſque audebunt dicere, quidquam utile, quod non honeſtum.”

XXII. 1. *Quamquam id quidem.]* Dixerat, plerique perſuaſum eſſe, nihil eſſe utilius, quam regnare, id eſt, alios opprimere, omnibus ſuperiorem eſſe. Longe aliter vero philoſophiam judicare, paullo poſt oſtendebat. Nunc ſenatum quoque Romanum sæpe ſtatu-

iſſe docet, nihil eſſe utile, quod non ſit honeſtum. Ita *quamquam* refert ſe ad proxima illa, *quæ maxime videntur*, quaſi dicat: ea plerique quidem maxime utilia videntur; ſed tamen et Fabricius et ſenatus sæpe aliter judicavit.

Pyrrhi bello.] In bello a Pyrrho, Epirotarum rege, Romanis ultro illato, quem nulla illi injuria laceſſierant. Vide lib. i. c. 12.

Judicatum eſt.] Senatus Rom. ſententia declaratum eſt.

2. *Perſuga.]* Medicus, vel amicus Pyrrhi.

Si præmium ſibi poſuiſſet.] Recte dicuntur *præmia proponi*, quibus eliciuntur homines vel incitantur ad facinus: offerenti operam ac pretium paciſcenti *ponitur* ſeu conſtituitur magis præmium, quam *proponitur*.

clam in Pyrrhi castra rediturum, et eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque ejus factum laudatum 3 a senatu est. Atqui si speciem utilitatis opinionemque quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, et gravem adversarium imperii sustulisset: sed magnum dedecus et flagitium, qui cum laudis certamen fuisset, eum non virtute, 4 sed scelere superatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel senatui nostro, qui numquam utilitatem a dignitate sejunxit, armis cum

3. *Si speciem utilitatis opinionemque.*] Si utilitatem specie tantum blandientem et vulgi opinione probatam sequimur.

Sed magnum dedecus et flagitium.] Subaudi *fuisset*, eum scelere superatum, cum quo laudis certamen intercessisset, si quidem perfuga unus gravem adversarium imperii sustulisset.

4. *Qui numquam utilitatem a dignitate sejunxit.*] Ne Tullius, qui senatum Romanum utilitatis specie non numquam deceptum esse, alibi (xi. 1. xxii. 7.) fatetur, a se ipse dissentire videatur; meminerimus, duo de utilitate perverse deliberantium genera ab eo constitui. Alterum est eorum, qui quum aliquid, quod utile visum est, arripuerunt, id continuo *secernunt ab honesto*, et deliberant, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem; sive utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent. Hæc deliberatio est ficario-

rum, veneficorum, furum, qui non verbis sunt et oratione philosophorum, sed vinculis et carcere fatigandi. Vide viii. 4. x. 1. xviii. 2. xxviii. 1. Ex hoc nefario grege noster populi R. senatum satis constanter eximit. Alterum genus dubitant, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter, et addunt, quod valde utile sit, id fieri honestum. Vide x. 1. xxviii. 9. In hac deliberatione senatum, utilitatis specie malorumque consiliatorum fucos atque fallaciis deceptum, aliquoties peccasse, Cicero non diffitetur. Hos tamen errores facilius excusari posse existimat, quam istam utilitatis a dignitate sejunctionem. Itaque hoc ipso capite graviter reprehendit Curionem, qui utilitatem ab æquitate sejunxerat. Facilius, ait, se auditorum fuisse, si Curio dixisset, causam Transpadanorum *non esse æquam, quia non esset utilis rei publicæ.*

hoste certare, an venenis? Si gloriæ causa im- 5
 perium expetendum est, scelus absit, in quo
 non potest esse gloria: si ipsæ opes expetuntur
 quoquo modo, non poterunt utiles esse cum
 infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, 6
 Q. F. sententia: quas civitates L. Sulla, pec-
 unia accepta, ex senatus consulto liberavisset,
 ut hæc rursus vectigales essent: neque his pec-
 uniam, quam pro libertate dederant, reddere-
 mus. Est ei senatus assensus. Turpe imperio. 7
 Piratarum enim melior fides, quam senatus.
 At aucta vectigalia: utile igitur. Quousque 8
 audebunt dicere quidquam utile, quod non
 honestum? Potest autem ulli imperio, quod
 gloria fultum esse debet, et benivolentia socio-
 rum, utile esse odium et infamia? Ego etiam 9
 cum Catone meo sæpe dissenfi. Nimis mihi
 præfractum videbatur ærarium vectigaliaque
 defendere, omnia publicanis negare, multa so-

5. *Quoquo modo.*] Bonis ma-
 lissive artibus, per fas et nefas,
 ut aiunt.

6. *L. Philippi.*] Idem repre-
 henditur ii. 21. 6.

Quas civitates.] Asiæ, ut vi-
 detur, Mithridati ereptas, et
 belli jure in potestatem populi
 R. redactas, sed data pecunia
 libertati redditas a Sulla, ipso
 senatu decernente.

Liberavisset.] Immunes fe-
 cisset. Subintelligitur *vec-
 tigalibus*. Sic *liberare agros* Agrar.
 i. 4. pr.

7. *Turpe imperio.*] Hoc fuit.
Melior piratarum fides.] Qui,

per soluta, quæ pro libertate
 pacta est pecunia, a sua pote-
 state dimittunt quos aliquam-
 diu captivos tenuerunt.

9. *Catone meo.*] Quamvis esset
 amicus, sæpe tamen in republ.
 ab eo dissenfit.

Præfractum.] Ita recte No-
 nius legit et interpretatur *du-
 rum, inflexibile*.

Omnia publicanis negare.] Qui,
 cum sæpe vectigalia cupi-
 dius conducerent, postea, ca-
 lamitatibus, ut solet, interce-
 dentibus, reipubl. persolvere
 non possent, remissionem ali-
 quam efflagitabant. Eam cum

ciis: cum in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus: eoque magis, quo illa ordinum conjunctio ad salutem rei publicæ pertinebat. Male etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem addebat, ‘Vincat utilitas.’ Potius diceret, non esse æquam, quia non esset utilis rei publicæ, quam, cum *utilem esse diceret, non esse æquam fateretur.*

1 XXIII. Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis, talium quæstionum: Sitne boni viri, in maxima caritate annonæ, familiam non alere. In utramque partem disputat; sed tamen ad extremum utilitate officium dirigit magis, quam

fenatus, Catoni obsequens, semper negaret, factum est tandem, ut equester ordo, a senatu abalienatus, per Cæsarem impetraret, quæ per Catonem non potuerat: qui debitæ pecuniæ tertiam partem remisit, publicanosque ad suam causam adjunxit. Vide pro Mur. 30. pr.

Cum colonis nostris.] Quibus aliquid remittimus, quoties gravior aliqua calamitas annum proventum intercepit.

Eoque magis, quo.] I. e. eo m. quod.

10. *Male etiam Curio.]* C. Scribonius Curio, pater, cos. a. urb. 677. cum Cn. Octavio, 13. annis ante Tullii consulatum. Vide ii. 17. 6.

Causam Transpadanorum.] Qui, data Cispadanis civitate, sibi deberi eam putabant, tandemque a Cæsare dictatore ob-

tinuerunt.

Vincat utilitas.] Plus valeat, potior sit ejus ratio.

11. *Quam cum utilem esse diceret.]* Mihi vix dubium videtur, quin scripserit Cicero; *quam, cum inutilem esse diceret, esse æquam fateretur.*

XXIII. 1. *Hecatonis.]* Vide cap. xv. 10.

Familiam non alere.] Servis victum negare. *Familia* enim, quæ a *famulis* dicitur, proprie servos et ancillas significat; deinde eos, qui sunt ejusdem cognationis, de quibus vero hic non est sermo.

Utilitate officium dirigit magis, quam humanitate.] *Humanitas* est φιλανθρωπία, alios omnes homines servandi et juvandi studium. Verbum *dirigit* explicat *putat dirigi.* Ita supra xxi. 9. de Fin. ii. 22. “Non igitur potestis voluptate

humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda 2 sit, equine pretiosi potius jacturam faciat, an servuli vilis. Hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus 3 arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si poterit? Negat, quia fit injurium. Quid dominus 4 navis, eripietne suum? Minime, non plus, quam navigantem in alto ejicere de navi velit, quia sua fit. Quoad enim perventum sit eo, quo sumta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid si una tabula sit, duo nau- 5 fragi, iique sapientes? Sibi neuter rapiat. An alter cedat alteri? Cedat vero: sed ei, cujus

omnia dirigentes, aut tueri, aut retinere virtutem." Hecaton *humanitatem* postponendam esse putat, ubi te aliosque pariter servare non queas: servos tali tempore deferendos, ne ipse cum illis pereas. Cicero hanc sententiam non probat: ipse enim in superioribus *honestate dirigi officium* contendit; sed Hecatonem utilitati plus tribuere dicit.

2. *In mari jactura facienda.*] Si in gravi tempestate navis levandæ causâ supervacua ejus onera ejicienda sint.

Alio res familiaris, alio ducit humanitas.] Aliud, inquit, suadet rei familiaris ratio, cui minus perit in vili mancipio, quam in equo pretioso: aliud vero humanitas; quia servus homo est, quo cum magna nobis communitas intercedit. Hæc igitur vincat. Atque hoc cum Hecatone Cicero quoque voluit.

4. *Quid dominus navis, eripietne suum?*] Versus pentameter. An dominus navis tabulam ideo alteri eripiet, quod eam suam esse dicere potest?

Non plus quam navigantem.] *Non plus* est, non magis. Epist. x. 19. 4. "Non multo plus patriæ faveo, quam tuæ gloriæ." Hoc dicit: "Non magis illud faciat, quam navigantem in mare ejiciat, vel ejicere velit." Recte igitur illud *si* omittitur.

Quo sumta navis est.] *Conducta est.* Navis tam diu navigantium est, quoad eo perventum sit, quo ut pervenirent, illi navem conduxerunt.

5. *An alter cedat alteri?*] Interrogatio ironica, cujus hæc fere sententia est. Nec tamen crediderim, te dicere, tabulam alteri ab altero cedendam esse.

magis interfit vel sua, vel rei publicæ caussa,
 6 vivere. Quid si hæc paria in utroque? Nullum
 erit certamen, sed quasi sorte aut micando vi-
 7 ctus, alteri cedat alter. Quid si pater fanæ
 expilet, cuniculos agat ad ærarium: indicetne
 id magistratibus filius? Nefas id quidem est.
 Quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non
 igitur patria præstat omnibus officiis? Immo
 vero: sed ipsi patriæ conducit, pios cives ha-
 8 bere in parentes. Quid si tyrannidem occu-
 pare, si patriam prodere conabitur pater? file-
 bitne filius? Immo vero obsecrabit patrem, ne
 id faciat. Si nihil proficiet, accusabit, minabi-
 tur etiam. Ad extremum si ad perniciem patriæ
 res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti
 9 patris. Quærit etiam, si sapiens adulterinos
 numos acceperit imprudens pro bonis, cum id
 rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro
 bonis. Diogenes ait: Antipater negat, cui

*Vel sua, vel rei publicæ caus-
 sa.*] Ita ad Att. vii. 1. "Si me
 vellet sua, aut rei p. caussa
 Luceriam venire." Si cum
 Grævio legis: *suæ*, explicari
 queat, *vel suæ rei, vel publicæ
 rei caussa.* Conf. ii. 1. extr.

6. *Si hæc paria in utroque.*] Sin utrimque pares sint vi-
 vendi caussæ.

Quasi sorte aut micando.] *Mi-
 catio* est fortis genus. C. xix.
 10. Cedat is, qui casu aliquo,
 quasi sorte, inferior vel poste-
 rior fuerit.

Alteri cedet alter.] Prægreddi-
 tur erit.

7. *Non igitur patria præstat.*] Nonne. C. xix. 10.

8. *Accusabit.*] Reprehendet, objurgabit, non ad judicem; sed domi solus.

Patriæ salutem anteponet.] Indicabit magistratibus: quod tamen Cicero vix dicere audeat, et significat potius, quam dicit.

9. *Diogenes ait.*] Adfirmat. Philosophos vide xii. 5. Hecaton utrumque in suo libro disputantes fecisse, certe eorum dissentium testatus esse, videtur. Ipse Panætium doctorem habuit, Panætius illos.

potius assentior. Qui vinum fugiens vendat 10 sciens, debeatne dicere. Non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat. [Hæc 11 sunt quasi controversa jura Stoicorum.] In mancipio vendendo dicendane vitia: non ea, quæ nisi dixeris redhibeatur mancipium jure civili; sed hæc, mendacem esse, aleatorem, *furacem*, ebriosum. Alteri dicenda videntur, alteri non videntur. Si quis aurum vendens, ori- 12 chalcum se putet vendere, indicetne ei vir bonus, aurum illud esse, an emat denario, quod

10. *Vinum fugiens.*] Id est, quod deterius fit, quod non multo post corrumpitur, quamvis nondum sit corruptum. Seneca ep. 12. "Gratissima sunt poma, cum fugiunt:" ubi Lipsius, *jam cedentia ætati et abeuntia.*

11. *Hæc sunt quasi controversa jura Stoicorum.*] Hæc ἐπιχειρισίς ex margine profecta videtur, ne suo quidem loco posita. Certe in fine capituli post verba *mille denarium* adjicienda fuissent.

Dicendane vitia.] Subintellige *quærit Hecaton*, ideoque interrogationis notam tolle.

Non ea quæ.] Non de iis vitiiis se loqui ait, quæ nisi dicta fuerint, irrita sit venditio, (*redhibeatur mancipium*, sit quasi *retrohabendum*, recipiendum, reddito pretio) rescindaturque quidquid inter venditorem emptoremque convenerit; sed de levioribus morum vitiiis.

Furacem.] Id est, furtis deditum. At, ut dicit xvii. 12. de *furtis etiam* mancipii, is qui

vendit, dicere emptori debuit. Fortasse scripsit Cicero *voracem*, id est, gulosum; quæ vox melius cum *ebriosum* conjungitur. Huic Pearcii conjecturæ favent illa quæ Rachelius ex Juris consultis protulit, l. iv. §. 2. de ædificio edicto: "Aleatores et vinarios non contineri edicto, quosdam respondisse, Pomponius ait: quemadmodum nec *gulosos*, nec *impostores* aut mendaces aut litigiosos."

12. *Orichalcum*] Græce ὀρείχαλκον dicitur non ab *auro*, sed ἀπὸ τῆ ὄρεος quasi *æs montanum*.

Quod sit mille denarium.] Denariorum. *Esse* est, æstimari. Apparet ex hoc, *orichalci* et æris pretium idem fere fuisse. Una enim auri drachma par erat duodecim argenti drachmis, singulæ argenti drachmæ octoginta minimum æris drachmis; ut adeo æs et aurum differrent portione circiter milliarum, æque atque orichalcum et aurum.

fit mille denarium? Perspicuum jam est, et quid mihi videatur, et quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia.

1 XXIV. Pacta et promissa semperne servanda
sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores
2 solent) facta sint? Si quis medicamentum cui-
piam dederit ad aquam intercutem, pepigerit-
que, ne illo medicamento umquam postea ute-
retur; si eo medicamento sanus factus fuerit,
et annis aliquot post incidit in eundem mor-
bum, nec ab eo, qui cum pepigerat, impetret,
ut iterum eo liceat uti, quid faciendum sit.
Cum sit is inhumanus, qui non concedat, nec
ei quidquam fiat injuriæ, vitæ et salutis consu-
3 lendum. Quid? si sapiens rogatus ab eo, qui
eum heredem faciat, cum ei testamento sester-
tium millies relinquatur, ut ante, quam heredi-
tatem adeat, luce palam in foro saltet, id se
facturum promiserit; quod aliter heredem eum
scripturus ille non esset: faciat, quod promise-
4 rit, nec ne? Promisisse nollem, et id arbitrari
fuisse gravitatis. Quoniam promisit, si saltare

XXIV. 1. *Ut prætores solent.*] Edicere. Non minus elegans est hæc ellipsis, quam illa in Bruto c. 4. *ut agricolæ (dicere) solent.*

2. *Ad aquam intercutem.*] *Ad* usum significat: *ad* hydropem curandum *aptum* vel *idoneum*, quæ sæpe supplet Celsus. Sed sæpius adjectivum omittitur a scriptoribus rei medicæ et rusticæ. Cato c. 115. "Vinum ad alvum movendam." Celsus

vi. 6. 22. "Liquidum quoque medicamentum ad idem componebat."

Vitæ et salutis consulendum.] Ut vita conservetur, contra fidem datam faciendum est.

3. *Sestertium millies.*] *Supple centena millia.* Quinquagies centena millia florenorum, sive quinque florenorum *milliones.*

Luce palam in foro saltet.] Quasi ebrius vel insanus. Vid. iii. 19. 2.

in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hereditate nihil ceperit: nisi forte eam pecuniam in rei publicæ magnum aliquod tempus contulerit, ut vel saltare, cum patriæ consulturus sit, turpe non sit.

XXV. Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris.

Sol Phaëtoni filio,

2

ut redeamus ad fabulas,

*Faëturum se dixit esse, quidquid obtasset [sibi.]
Ut curru patri tolleretur, optavit. Sublatus est.
Atque is ea, qua constitit, ictu deflagravit fulminis.*

4. In reipublicæ magnum aliquod tempus.] Nisi forte ad facultatem reipubl. ex magnis periculis et malis servandæ contulerit. De tempore vid. i. 13. et 18. princ.

XXV. 1. Ne illa quidem promissa servanda.] i. 10. 3. et 5.

2. Sol Phaëtoni.] Sol, pater, Phaëthonti, filio ex Clymene nympha nato, currum suum roganti concessit regendum. Fabula nota ex Ovid. lib. ii. Metam. pr. Tribus syllabis extulit noster Phaëtoni, quem admodum apud alios poëtas Phaëton δισύλλαβον reperitur. Sic Varro apud Quintilian. Inst. Or. i. 4. 18.

Cum te flagranti dejectum fulmine Phaëton.

Cave, scribas ibi Phaëton per th. Ne vocabuli contracti secundæ syllabæ littera h adjiciatur, vetat concursus duarum

adspirationum in syllabis deinceps junctis.

Quidquid optasset.] Suspica- bar, olim scriptum fuisse *quidquid expetisseret*. Dum aliquid certius ex libris antiquis afferatur, interposito pronomine *sibi*, hiatum explevi.

Ut curru patris tolleretur.] Ita Horat. Sat. ii. 6. 42.

— *Quem tollere rheda
Vellet.*

Ovid. Fast. ii. 785.

Tollamur equis.

Ibid. iv. 462.

— *Aligero tollitur axe
Ceres.*

In vocabulo *patris* littera s, quod solebant veteres, eliditur. Nec pronuntiatione solum, sed scriptura quoque, litteras ejusmodi subtrahebant, teste Quintiliano ix. 4. 39.

Atque is ea, qua constitit.] Particula *atque* eleganter peri-

Quanto melius fuerat, in hoc promissum patris non esse servatum? Quid, quod Theseus exegit promissum a Neptuno? Cui cum tres optationes Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti filii, cum is patri suspectus esset de noverca: quo [optato] impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cum devovisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum

odum orditur, et idem fere significat, quod *sed, vero*. Cic. Epist. v. 2. 15. "Egi cum Claudia uxore tua et cum vestra sorore Marcia,—ut eum ab illa injuria detererent. Atque ille," cet. Verba *ea, qua constitit* explico *ibi, ubi constitit, eodem vestigio, sive in eo ipso curru, quem tam cupide conscenderat*. Non raro Latini *qua pro ubi* usurpabant. Plaut. Men. ii. 1. 12. "Orasque Italicas omnis, qua adgreditur mare." Curt. vii. 4. 30. "Sed qua mitior terra est, ingens hominum equorumque multitudo gignitur." Ut i. 12. 6. *Eorumdem* pronuntiabatur *O-rumdem*, sic h. l. *ea* poteris ut monofyllabum *a* efferre.

In hoc.] In hoc promisso.

3. *Theseus.*] Vide lib. i. 10.
4. *Exegit promissum.*] Non hic *exigere* sonat *petere, sive poscere, sed ferre, impetrare, accipere*. Cic. de Or. ii. 29. "Quo facilius a te exigam, quod peto, nihil tibi a me postulanti recusabo."

Optationes.] Alii *optiones*. Sed

verbo *optatio* usus est de Orat. iii. c. 53. extr. et *adoptatio* Salust. Jug. xi. 6.

De noverca.] Phædra, quæ falso crimine Hippolytum in suspicionem patri adduxerat.

Quo optato impetrato.] *Quo impetrato* a Cicerone scriptum puto, cui ex glossa accessit, *optato*. i. 10. 4. "Quo impetrato in maximos luctus incidit."

4. *Agamemnon.*] Aliter plerique fabularum enarratores: Agamemnonem cum ceteris Græcis Aulide tempestate detentum, quod Dianæ cervam occidisset, Calchantis responso coactum esse iratæ deæ filiam suam, Iphigeniam, immolare. Dianam tamen virginis miseritam, cervam pro ea substituisse, ipsam in Tauris templi sui sacerdotem fecisse. Tamen et Horatius Sat. ii. 3. 199. Agamemnonem quasi sua sponte filiam immolantem reprehendit: et Clytæmnestra apud Sophoclem in Electra ideo se virum occidisse ait, quod is filiam suam Dianæ immolandam sponte obtulerit.

pulchrius. Promissum potius non faciendum, quam tætrum facinus admittendum fuit. Ergo 5 et promissa non facienda non numquam, neque semper deposita reddenda. Si gladium quis 6 apud te sana mente deposuerit, repetat infans; reddere peccatum fit, officium non reddere. Quid, si is, qui apud te pecuniam de-7 posuerit, bellum inferat patriæ, reddasne depositum? Non, credo. Facias enim contra rem publicam, quæ debet esse carissima. Sic 8 multa, quæ honesta natura videntur esse, temporibus fiunt non honesta. Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis quidem, 9 quæ videntur esse utilitates contra justitiam simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum. Sed 10 quoniam a quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebimus, ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quam sint virtutis inimica. Ac de 11 prudentia quidem, quam vult imitari malitia; itemque de justitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes hone- 12

6. *Officium.*] Justum, officio conveniens.

Reddere peccatum fit, officium non reddere.] Ita Cicero verborum ordinem variare solet. i. 31. 7. "Quod lenior eorum vita et mores fuerant faciliores."

9. *Quæ videntur esse utilitates contra justitiam.*] Quæ utilitatis nomen sibi arrogat, cum

justitiæ repugnet, prudentiæ tantum falsam speciem gerant.

10. *Virtutis inimica.*] Ita "Libidinum inimica," xxxiii. 10. "Veritatis amici," i. 19. 5. "Inimicissimi mentis." Tusc. iv. 15.

11. *Ac de prudentia quidem.*] Egit de justitia c. x. ad xvii. de prudentia a c. xvii.

statis, quarum altera in animi excellentis magnitudine et præstantia cernitur, altera in conformatione et moderatione continentiae et temperantiae.

- 1 XXVI. Utile videbatur Ulixi, ut quidem [poëtæ] tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulixæ nulla suspicio est, sed insimulant eum tragœdiæ, simulatione insaniam militiam subterfugere voluisse.
- 2 Non honestum consilium. At utile, ut aliquis fortasse dixerit, regnare, et Ithacæ vivere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. Ullum tu decus in quotidianis laboribus et periculis cum hac tranquillitate conferendum putas?
- 3 Ego vero istam contemnendam et abjiciendam: quoniam, quæ honesta non fit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas

12. *In conformatione.*] Sic de Fin. v. 6. "Inventa vitæ via est et conformatio omnium officiorum." *Conformatio et moderatio continentiae* est, continentia et temperantia conformans et moderans animi motus non minus, quam ipsas actiones. Hic enim effectus est continentiae et temperantiae.

XXVI. 1. *Ulixi.*] Vide i. 31.

8. *Ut quidem tragici.*] Nullus ex iis, qui Ulysses furentem fecerunt, superest. Sophoclis Ὀδυσσεὺς μαινόμενος citatur ab Hesychio et scholiaste Pindari.

Optimum auctorem.] Virtutis magistrum, fide dignissimum.

Infra xxxii. 2.

Militiam subterfugere.] Furorem enim simulabat, ne ad Trojam cum ceteris ire cogere-
retur. Vid. n. 4.

2. *Ut aliquis fortasse dixerit.*] Vide xxvii. 3. xxviii. 4. Paradox. iii. c. 2. "Nihilne igitur interest (nam hoc dicit aliquis) patrem quis enecet, an servum?"

Ithacæ.] Quæ maris Ionii insula est cum oppido ejusdem nominis, in quo natus erat Ulysses.

Cum parentibus.] Laërte, Arceffi filio, et Anticlea, Dioclis filia. *Cum uxore,* Penelope, quam unice amabat; *cum filio,* Telemacho.

fuisse Ulixem, si in illa simulatione perseverasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hoc audiat ab Ajace :

*Cujus ipse princeps juris jurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
Furere assimulavit, ne coiret, institit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepset malitiosam audaciam,
Fide sacratum jus perpetuo falleret.*

Illi vero non modo cum hostibus, verum etiam 5 cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Græciam ad

4. *Hoc audiat.*] I. e. cui hæc audienda sunt apud poëtam, Pacuvium fortasse, cujus tragœdia, quam *judicium armorum* inscripsit, olim exstitit.

Cujus ipse princeps.] Solus Ulysses *juris jurandi fidem neglexit*, [jus jurandum non servavit] *cujus ipse princeps fuit*, id est, quo in primis se cum ceteris in publico Græciæ conventu adstrinxit, cum omnes jurassent, se ad Trojam ituros, nec prius redituros, quam eam solo æquassent. Litteram *s* in voce *cujus* abjici opus non est. Sine discrimine, sive vocalis, sive consonans sequeretur, *cujus* una syllaba a priscis enuntiatur.

Furere assimulavit.] *Se* ad infinitivos subauditur.

Ne coiret, institit.] *Ne* cum ceteris iret, operam dedit, et in proposito perseveravit.

Palamedis prudentia.] Palamedes prudens, ut ap. Horat. *Sapientia, Læli, Nitor Hebri.*

Cum furem simulans Ulysses, junctis diversi generis animalibus, litus aratro profunderet, pro frumento salem fereret: aranti parvulum filium, Telemachum, objecit Palamedes, qua sulcus ducendus erat. Quo cum ille pervenisset, et aratrum suspendisset, ne filium obtereret, fraudem facile prodidit.

Istius.] Est disyllabum.

Percepset.] Pro *percepisset*. Syncopen metri ratio exigit, ut i. 12. 6. in *acpate*.

Fide sacratum.] Legas: *fide sacratæ*, secundo casu, ut ap. Hor. Od. iii. 7. 4. "Constantis juvenem fide." *Fidei sacratæ jus* est jusjurandum, jus fidei religione sacratæ. Seneca Agam. v. 79.

— *Jura pudorque,
Et conjugii Sacrata fides,
Fugiunt aulas.*

5. *Cum fluctibus.*] In decenali illo errore undis jactus.

6 bellum barbaris inferendum. Sed omittamus
 et fabulas, et externa: ad rem factam nostra-
 7 que veniamus. M. Atilius Regulus, cum con-
 sul iterum in Africa ex infidiis captus esset,
 duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore au-
 tem patre Hannibalis Hamilcare, juratus missus
 est ad fenatum, ut, nisi redditi essent Pœnis
 8 captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthagi-
 nem. Is cum Romam venisset, utilitatis spe-
 ciem videbat, sed eam, ut res declarat, falsam
 judicavit: [quæ erat talis] manere in patria,
 esse domui suæ cum uxore, cum liberis; quam

Barbaris.] Phrygibus, quos Græci *barbaros* vocare consueverunt.

6. *Omittamus.*] Hoc verbum, quod in præteritionibus sollemne est non minus commode in transitionibus adhibetur. Cic. de Divinat. i. 20. pr. "Sed omittamus oracula: veniamus ad somnia."

Et fabulas et externa.] Exempla a poetis ficta et ab externis gentibus petita.

Ad rem factam nostraque.] *Lege nostramque.* Quemadmodum *fabulis res facta*, ita *externis res nostra* singulari numero bene opponitur. Idem Reguli factum, quod *rem factam* Cicero dixerat, etiam *rem nostram* dicere potuit.

7. *Consul iterum.*] Fuit annis 486. et 497.

Xanthippo.] Non eadem huius nominis ratio est, quæ ceterorum ad eandem formam compositorum, qualia sunt *Cratippus*, *Alcippus* (pag. 2.) *Ἰάνθιππος* est a *ξανθός*, ut eti-

amfi Æolico more componatur, adspiratio tamen maneat.

Imperatore.] Summus tum imperator erat Hamilcar cum Hasdrubale et Bostare. Ab his exercitus ducendus permissus est Xanthippo, quem *ducem* ideo dicit Cicero.

Juratus missus est.] Totam hanc de Regulo historiam fabulosam et commenticiam esse, sunt qui ex Polybii silentio, et ex Diodori Siculi fragmento libri xxiv. colligunt: quorum princeps est Palmerius. Vide Tollii Appianum p. 4. *Juratus*, qui juravit. xxxii. 1.

1. *Quæ erat talis.*] Hæc tria verba, tamquam ineptum glossema, Facciolatus etiam sustulit.

Domui suæ.] Liv. v. 51. 9. *Sacra alia terræ celavimus.* Quid, si cum Varrone (Gell. iv. 16.) Cic. scripsit: *domuis suæ?*

Cum liberis.] Duos enim habebat filios, unum jam confu-
 larem.

calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum; quis hæc neget esse utilia? Quem censes? Magnitudo animi et fortitudo negat.

XXVII. Num locupletiores quæris auctores? Harum enim est virtutum proprium, nihil extimescere, omnia humana despiciere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quod fecit? In senatum venit, 2 mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusavit; quam diu jure jurando hostium tenere-

Communem fortunæ bellicæ.] Calamitas fortunæ bellicæ est, quam fortuna bellica importat: communis, quæ non uni homini peculiariter accidit, sed quam multi etiam alii perpeffi sunt.

Consularis dignitatis gradum.] Non consulis, sed consularis viri dignitatem. Consulatus enim jam alii cesserat.

Quem censes?] Explico quem censes negare? Cicero noto schemate, quod communicatio dicitur, usus est. Hoc a Quintiliano ix. 2. 24. sic explicatur: "Sed non numquam communicantes aliquid inexpectatum subjungimus, quod et per se schema est. Ut in Verrem Cicero [v. 5.] 'Quid deinde? quid censetis? furtum fortasse, aut prædam aliquam?' Deinde cum diu suspendisset judicium animos, subjecit quod multo esset improbius." Hæc Quintilianus. Hujusmodi conformatione Cicero sententias illuminare solet. Pro Cæcina

c. 5. extr. "Mandat, ut fundum sibi emat. Cui tandem? cui putatis? an non in mentem venit omnibus," cet.

XXVII. 1. *Locupletiores auctores.]* Quam hæc virtutes sunt? iii. 2. 14. "Testis locuples Posidonius." De Div. ii. 58. "Pythagoras et Plato locupletissimi auctores," id est, viri, quorum sententia plurimum valere debet, quibus credere par est.

Humana.] Vide i. 4. 6.

2. *Mandata.]* Quæ a Pœnis sibi mandata vel, ut vulgo loquuntur, *commissa* essent.

Ne diceret, recusavit.] Usitatius fuisset *dicere recusavit*. Sed illa altera constructio, non minus proba est atque elegans. *Recusare* enim proprie est causam s. excusationem contra adferre. Ad Divers. i. 19. 26. "Mihi videbatur contentionem—cum illis viris nolle fieri: et, ne fieret, vehementer recusare."

3 tur, non esse se fenatorem. Atque illud etiam
 (O stultum hominem, dixerit quispiam, et re-
 pugnantem utilitati suæ!) reddi captivos, ne-
 gavit esse utile: illos enim adolescentes esse, et
 4 bonos duces, se jam confectum senectute. Cu-
 jus cum valuisset auctoritas, captivi retenti
 sunt, ipse Carthaginem rediit: neque eum ca-
 5 ritas patriæ retinuit, nec suorum. Neque vero
 tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem et
 ad exquisita supplicia proficisci: sed jus juran-
 6 dum conservandum putabat. Itaque tum, cum
 vigilando necabatur, erat in meliore causa,
 quam si domi fenex captivus, perjurus consula-
 7 ris remansisset. At stulte, qui non modo non
 censuerit captivos remittendos, verum etiam
 8 dissuaserit. Quo modo stulte? etiamne si rei
 publicæ conducebat? Potest autem, quod in-

3. *Negavit esse utile.*] Etsi sententiam dicere recusaverat, et expositis Carthaginensium mandatis e senatu exierat cum ceteris legatis: tamen postremo in eum solus fortasse revocatus, reddi captivos utile esse, negavit. Appianus clam collocutum cum proceribus Rom. esse narrat. Hæc varietas Palmerio favere videtur.

4. *Cujus cum valuisset auctoritas.*] Etsi non ut senator, sed ut privatus et peregrinus, sententiam dixerat: tamen in eam S. C. factum est.

6. *Cum vigilando necabatur.*] Auctore Tuditano apud Gellium vi. 4. qui eum somno diu prohibutum atque ita vita priva-

tum retulit. Alii aliter. Vid. Drakenb. ad Sil. Ital. lib. vi. 539. Morbo vero extinctum ex Diodori Siculi fragmento hoc colligit Palmerius, quo Reguli uxor suspicata fuisse dicitur, virum in custodia *necessaria cura destitutum defecisse.* (δι' ἀμέλειαν αὐτον ἐκλειπίενους τῶ ζῆν.)

In meliore causa.] Causa ejus melior, ipse meliore conditione, minus miser erat.

Perjurus consularis.] Hæc ne dirimas.

7. *At stulte.*] Subaudi fecit.

8. *Etiamne.*] Etiamne stulte fecit, si id reipubl. conducebat?

utile rei publicæ fit, id cuiquam civi utile esse?

XXVIII. Pervertunt homines ea, quæ sunt 1 fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus. Nam quis est, qui utilia 2 fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi 3 in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea illa prima et summa habemus; utilitatis nomen non tam splendidum, quam necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in jure 4 jurando? Num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modo, qui deum nihil habere ipsum negotii [dicunt], nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui deum semper agere aliquid, et moliri volunt, numquam nec irasci

Id cuiquam civi.] Id eleganter postponitur. xiii. 11. "Cum, quod tu scias, id ignorare—velis." i. 38. 7.

XXVIII. 3. *Utilitatis nomen.] Utilitatem. Sic philosophiæ nomen ii. 1. 3. Utilitas non multum habet dignitatis, sed tamen propter indigentiam naturæ humanæ appetenda est.*

4. *Dixerit quis.] Qui laudem Regulo a me tributam e-reptum it.*

In jure jurando.] Quam vim habet jusjurandum?

At hoc quidem.] Usque ad n. 8. non Ciceronis, sed ejus verba sunt, qui Regulum laudandum

negat.

Nihil habere ipsum negotii.] Epicureorum hæc opinio erat, deum nihil agere, nihil cuiquam nocere. Non temere Pearceius verbum dicunt abjicit,

Deum semper agere.] Stoici maxime intelliguntur, qui deo providentiam et mundi hujus administrationem tribuunt. Non multum ab his discrepabat Academicorum et Peripateticorum sententia.

Nec irasci deum nec nocere.] In hoc cum Epicureis consentiebant et Stoici ceterique philosophi. De numquam nec—nec v. i. 20. 1.

5 deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis [fuit] religionis, quæ
6 tantam utilitatem perverteret. An ne turpiter faceret? Primum, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud
7 Accium,

Fregistin' fidem?

Neque dedi, neque do infideli cuiquam,

quamquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. Addunt etiam, quem ad modum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint: sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi juris jurandi causa ad cruciatum revertisse: sed sit non honestum; quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit.
9 Addunt etiam, quidquid valde utile sit, id fieri

6. *An, ne turpiter faceret?* An ideo, ne turpiter faceret, servandum fuit jus jurandum?

Primum.] Primum hoc constat, omnium philosophorum præceptum esse, *minima de malis sumenda.*

7. *Accium.*] In ejus Atreo. Vide xxi. 12.

Fregistin' fidem.] Ita explico, ut Thyestes dicat: An non fregisti fidem? Ita Liv. ii. 36. 4. "Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem?" Plura exempla particulæ *ne* pro *non*: *ne* usurpatæ habes xvii. 2. Carmen deinde ita sejunxi, ut

appareat, Thyestæ interrogationi clausulam, responsioni vero Atrei quinque pedes primos versusum trochaicorum a poeta adsignatos esse.

Ab impio rege.] Atreo. C. xxix. 12. i. 28. 2.

8. *Videtur.*] Oratio obliqua posceret conjunctivum *videatur*, ut deinde *sed fieri*: sed veteres in his sæpe aliter solent, ac nos.

Conservandi jurisjurandi.] Corn. Hannib. ii. 5. "Id ego jus jurandum, patri datum, usque ad hanc ætatem ita conservavi."

honestum, etiamsi ante non videretur. Hæc 10
fere contra Regulum. Sed prima videamus.

XXIX. Non fuit Jupiter metuendus, ne ira- 1
tus noceret: qui neque irasci solet, nec nocere.
Hæc quidem ratio non magis contra Reguli, 2
quam contra omne jus jurandum valet. Sed in 3
jure jurando, non qui metus, sed quæ vis sit,
debet intelligi. Est enim jus jurandum affir-
matio religiosa. Quod autem affirmate, quasi 4
deo teste, promiseris, id tenendum est. Jam
enim non ad iram deorum, quæ nulla est, sed
ad justitiam et ad fidem pertinet. Nam præ- 5
clare Ennius:

*O Fides alma, apta pinnis, et Jus jurandum
Jovis.*

10. *Prima.*] Quæ leguntur
n. 4.

XXIX. 3. *Non qui metus, sed
quæ vis sit.*] In jure jurando id
potius considerandum, quæ e-
jus natura et obligatio, quam
quid mali in eo violato metu-
endum sit.

Affirmatio religiosa.] Adfir-
matio præsentis quasi ac teste
deo facta, atque hæc religione
jurantem obstringens.

4. *Affirmate.*] Cum affirma-
tione, sive asseveranter promit-
tere. Non igitur assentior iis,
qui *affirmate* interpretantur *jure
jurando*.

Non ad iram deorum.] Non
quæritur, utrum deus vindex
perjurii sit; sed an is justus,
an fides in eo sit, qui promissa
non servaverit. Jusjurandum
servandum non ideo magis,

quia deus perjuris metuendus,
quam quia justum et fidei con-
veniens est.

Quæ nulla est.] Illud con-
stat, deum ex Stoicorum et
Academicorum mente homi-
nibus quidem benefacere, mi-
nime vero irasci. Ubi ergo
Cicero *iratos* facit deos, non
tam ex suo, quam ex vulgi
sensu loquitur. Nec obstat,
quod ii. 3. 11. dixit: "Deos
placatos pietas efficiet et san-
ctitas." Certum enim est, *pla-
catos* et *propitios deos* a Stoicis
dictos, non qui non irasceren-
tur, sed qui bene facerent.
Vide Senec. ep. cx. pr.

5. *O Fides alma, apta pin-
nis.*] Versus Ennii trochaicus.
Fides hic nomen proprium deæ
est. *Apta* vero, *juncta*. *Apere*
prisca lingua significabat *jun-*

Qui Jus igitur jurandum violat, is Fidem violat, quam in Capitolio vicinam Jovis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione est, majores 6 nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi 7 nocuit ipse Regulus. Certe, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modo summum, sed ne malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. Quorum quidem 8 testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare. 9 Quem enim locupletiolem quærimus, quam principem populi Romani, qui retinendi officii 10 causa cruciatum subierit voluntarium? Nam quod aiunt, Minima de malis; id est, ut turpi-

gere. Virgilius: *Cælum stellis fulgentibus aptum.* Hinc *aptam pinnis* (pennis) interpretantur *alatum*, *ἄετόςσσαν*, deum ubique præsto esse significantes.

Et jus jurandum Jovis.] Fides non est jus jurandum Jovis. Sed in tragœdia per jus jurandum deceptus aliquis, Thyestes fortasse, Fidem et Jus jurandum Jovis, tamquam deos perjurii ultores, invocabat. Jam si contra perjurum Fides, ut perjurii ultrix, recte invocatur; bene habet Ciceronis confectarium illud: "Qui jus jurandum violat, is Fidem violat." Appellatur autem *jus jurandum Jovis*, quia Jupiter qui inde *ὄρκιος* est, juris jurandi arbiter existimabatur, ejusque honor proprius erat, quod per ipsum jurabatur.

In Capitolio vicinam Jovis.]

Cicero de Nat. D. ii. 23. "Ut Fides ut Mens: quas in Capitolio dedicatas videmus proxime a M. Æmilio Scauro, ante autem ab Atilio Calatino erat Fides consecrata."

7. *Certe.] Concessionis particula.* Ep. iv. 2. 5. "Quod existimas meam causam conjunctam esse cum tua: certe similis in utroque nostrum, cum optime sentiremus, error fuit."

Non modo summum.] Pro non modo non. C. xix. 9. Ad vocem *summum* subaudi *malum*.

8. *Quorum quidem testem.]* Philosophorum testem dici Regulum, quod, quæ illi docent, is vita comprobavit. Nam *factis verba firmantur*, ut ait Laetant.

Haud scio an.] Fortasse. i. 11. 1.

ter potius, quam calamitose: an est ullum majus malum turpitudine? Quæ si in deformitate corporis habet aliquid offensionis, quanta illa depravatio et fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervosius qui ista differunt, solum 11
 audent malum dicere id, quod turpe sit; qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, 12

Neque dedi, neque do infideli cuiquam,

idcirco recte a poëta, quia, cum tractaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si hoc 13
 sibi sumunt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit, videant, ne quærat latebra perjurio. Est jus etiam bellicum, fidesque juris jurandi 14
 sæpe cum hoste servanda. Quod enim ita jura- 15
 tum est, ut mens conciperet fieri oportere, id

10. *In deformitate corporis.*] In deformi corpore.

11. *Nervosius qui ista.*] Stoicos intelligit, qui sola turpia dicebant esse mala.

Remissius.] Peripatetici. Vid. iv. 15. vii. 3. 4.

12. *Neque dedi, neque do fidem.*] Vocabulum *fidem* omittit; quia in repetendo transfiliit oratio. Ejusmodi fulcro non magis hic opus est, quam in illis Ennii supra i. 16. 9. "Nihilominus ipsi lucet."

Tractaretur Atreus.] Atrei persona induceretur.

Personæ serviendum.] Poëta non ex sua, sed ex Atrei persona locutus est, dixitque non quæ ipse probaret, sed quæ impio rege digna essent.

13. *Si hoc sibi sumunt.*] Si hoc defendendum suscipiunt, si, quod Atreo tribuit poëta, suum faciunt.

Nullam esse fidem.] Quæ hosti promissa sint, non obligare.

Latebra.] Quo ad impunitatem confugiat.

15. *Ut mens conciperet fieri oportere.*] I. e. ut mens tua comprehenderet, sive ut intelligeres, et pium esse ac justum, id a te præstari (nam si nefas sit, omnis obligatio dissolvitur) et eum, cui juras, id sibi a te præstari velle. Hoc infra n.

18. *ex animi sententia jurare dicitur.* Non est igitur, quod vereantur non nulli, ne latebram Cicero relinquat perjuriorum, qui dum jurant, quam-

servandum est : quod aliter, id si non feceris,
 16 nullum est perjurium. Ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla
 fraus est, ne si juratus quidem id non feceris.
 17 Nam pirata non est perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc
 nec fides debet, nec jus jurandum esse com-
 18 mune. Non enim falsum jurare, perjurare est ;
 sed, quod EX ANIMI TUI SENTENTIA juraris,
 sicut verbis concipitur more nostro, id non fa-
 19 cere, perjurium est. Scite enim Euripides :

Juravi lingua, mentem injuratam gero.

20 Regulus vero non debuit condiciones, pactio-
 nesque bellicas, et hostiles perturbare perjurio.
 21 Cum justo enim et legitimo hoste res gereba-

vis intelligant, alia esse, quæ a se præstari oporteret, tamen scelerata fraude, se alia facturos esse, cogitatione tacita destinant.

16. *Pactum—pretium.*] *Pactum*, ut i. 10. 9.

Ne si juratus quidem.] Non querit Cicero, an vir bonus planeque sapiens piratis juraturus sit : sed, si quis piratis pecuniam se daturum esse jure jurando promiserit, eum teneri hoc jure jurando negat. Dissentiant, qui sibi persuadent, jus jurandum esse promissionem Deo factam. Horum errorem coarguunt Pufendorfius, Barbeyracius, Burlamacius et Darieus.

17. *Perduellium numero definitus.*] Pirata non continetur numero justorum hostium, ac

legitimorum, adversus quos jus fetiale juraque alia servanda sunt.

18. *Ex animi tui sententia.*] Verba EX ANIMI SUI SENTENTIA in jure jurando sollempnia fuisse copiose disserit Brissonius de formulis. *Ex animi autem sententia jurat*, qui prudens ac sciens jure jurando promittit, quod et cui promittere fas et jura sinunt. Eamdem rem Cicero paullo ante dixerat, *ut mens conciperet fieri oportere*: et i. 13. 6. “ Quid fenseris, non quid dixeris, cogitandum.”

19. *Euripides.*] in Hippolyto v. 611. ‘*Ἡ γλῶσσ’ ἐμάμοχ’, ἡ δὲ φρεὶν ἀνάμοτος.*

20. *Perturbare.*] Violare.

21. *Justo et legitimo hoste.*] Qui jure gentium armis cum populo R. decertabat.

tur, adversus quem et totum jus fetiale, et multa sunt jura communia. Quod ni ita esset, 22 numquam claros viros senatus vinctos hostibus dedidisset.

XXX. At vero T. Veturius et Sp. Postu- 1
mius, cum iterum consules essent, quia, cum
male pugnatum apud Caudium esset, legioni-
bus nostris sub jugum missis, pacem cum Sam-
nitibus fecerant, dediti sunt his. Injussu enim
populi senatusque fecerant. Eodemque tempore 2
Ti. Numicius, Q. Mælius, qui tum tribuni
plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat
facta, dediti sunt, ut pax Samnitium repudiare-
tur. Atque hujus deditio ipse Postumius, 3
qui dedebatur, suavor et auctor fuit. Quod
idem multis annis post C. Mancinus, qui, ut
Numantinis, quibuscum sine senatus auctori-
tate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suavit
eam, quam L. Furius, S. Atilius ex senatus
consulto ferebant: qua accepta, est hostibus

Jus fetiale.] Vide i. 11.
9.

XXX. 1. *Apud Caudium.*] Samnitium oppidum inter Calatiam et Beneventum, non Apuliæ vicum. Pugna facta est a. 632.

Dediti sunt his.] Anno sequente, quum consulatu abiissent.

2. *Qui tum tribuni plebis erant.*] Hi inter sponsores pacis Caudinæ fuerant, cum essent tribuni militum, ni fallor, ac tribuni plebis designati. Reversi Romam magistratum ex

more mense Decembri ini-
erunt. Intercedebant etiam se-
natus consulto de pace Caudi-
na rescindenda. Vide Liv. ix.
8. seq. et Pighium ad annum
Caudinum.

3. *Multis annis post.*] Superiores, Veturius et Postumius, dediti fuerant a. 433. hic anno 616. consul fuit.

C. Mancinus.] C. Hostilius Mancinus.

L. Furius, Sex. Atilius.] Qui sequentis anni (617) consules fuerunt.

Est hostibus deditus.] Non

4 deditus. Honestius hic, quam Q. Pompeius, quo, cum in eadem caussa esset, deprecante, 5 accepta lex non est. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quam honestas: apud superiores utilitatis species falsa ab honestatis auctoritate superata est. At non debuit ratum 7 esse, quod erat actum per vim. Quasi vero forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum præsertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id 8 reprehenditis. Non enim suo iudicio stetit, sed suscepit causam, ut esset iudicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captivi profecto Pœnis redditi essent. Ita incolumis in patria Regulus 9 restitisset. Quod quia patriæ non utile putavit,

magis tamen receptus ab hostibus, quam superiores.

4. *Q. Pompeius.*] Auli F. Rufus. Ruforum hæc familia diversa est ab illa, quæ Cn. Magnus habuit: Quadriennio ante Mancinum consul fuerat, a. 612.

In eadem caussa.] Pacem enim non minus turpem cum Numantinis fecerat.

Accepta lex non est.] Populus rogationem illam non accepit, quam novi consules tulerant, ut Numantinis Pompeius dederetur.

5. *Hic.*] In Pompeio.

Apud superiores.] Veturium, Postumium, Mancinum, quos Cicero paulo ante commemoraverat.

Ab honestatis auctoritate superata.] Honestas plus valuit, quam falsa utilitatis species.

6. *At non debuit.*] Novum argumentum adversus Regulum (xxviii. 8.) ad quod ex Stoicorum sententia breviter respondet.

7. *Cur igitur.*] Aliud argumentum, quo Regulus stultitiæ accusatur.

8. *Non enim suo iudicio stetit.*] Non suo contentus iudicio, non eo tantum nixus fuit.

Sed suscepit causam.] Ad senatum agendam, publici negotii patronus esse voluit.

Ut esset iudicium senatus.] Ut senatus iudex esset, idque decerneret, quod reipubl. esset utilissimum.

Nisi ipse auctor fuisset.] Nisi prius dixisset, quid sibi optimum videretur, et captivos reddendos dissuasisset.

Restitisset.] Resistere potuisset.

idcirco sibi honestum et sentire illa, et pati credidit. Nam quod aiunt, quod valde utile fit, 10 id fieri honestum: immo vero esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec quia utile, honestum est; sed quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exem- 11 plis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius.

XXXI. Sed ex tota hac laude Reguli unum 1 illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuit. Nam quod rediit, nobis 2 nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim 3 vinculum ad astringendam fidem jure jurando majores artius esse voluerunt. Id indicant leges 4 in XII. tabulis, indicant sacratæ, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides; indicant notiones animadversionesque censorum, qui nulla de re diligentius, quam de jure

10. *Immo vero esse.*] Subaudi aiunt, vel dicere volunt.

11. *Aut laudabilius.*] Subintelligit aliud.

XXXI. 1. *Ex tota hac laude.*] Cum multa sint laudanda.

2. *Laus non est hominis.*] ii. 22. 1. "Laus abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum."

3. *Nullum enim vinculum.*] Nihil sanctius habuerunt et conservarunt, quam jus jurandum; nihil acrius vindicant, quam perjurium.

4. *In duodecim tabulis.*] Hanc glossam esse, mihi fit credibile. Vide i. 10. 7. iii. 15. 2.

Socratæ.] *Leges sacratæ* dicebantur propterea quod sanctum erat, ut, qui adversus eas fecisset, sacer esset alicui deo. Proprie illæ sunt, quibus libertas civium et potestas tribunicia sancitæ sunt.

Notiones.] *Judicia et cognitiones censorum; vel ipsæ notæ.* Alii *notationes.* Perjuri a censoribus notabantur.

5jurando, judicabant. L. Manlio, A. F. cum dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset. Criminabatur etiam, quod Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegasset et ruri habitare jussisset. Quod cum audivisset adolescens filius, negotium exhiberi patri: accurrisse Romam et cum prima luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cum esset nuntiatum, qui illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit e lectulo, remotisque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium destrinxit, juravitque, se illum statim interfectu-

5. *L. Manlio.*] De hac re lege Liv. vii. 4.

Diem dixit.] Ad populum eum accusavit, a. 391.

6. *Qui postea est Torquatus appellatus.*] An hæc verba a glossatore adjecta sunt? Hoc certe facilius adducor, ut credam, quam ut sub finem hujus capituli omnia illa *Atque hic Titus Manlius—in filium* abjici patiar.

Ruri.] Villa intelligitur.

7. *Quod cum audivisset.*] Id est, cum audivisset. Nam quod *πλεονέξει*, ut in quod *fi*, quod *ubi*, quod *nisi*, ita ut abesse possit. Possis tamen interpretari *ob quod*. Ita ii. 8. 17.

Negotium exhiberi.] xxviii. 4. “Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, nihil exhibere alteri.”

Et cum prima luce.] Apud

Nonium, in voc. *Lux*, locus e *M. Tul. de Offic. lib. iii.* quo Nonius ostenderit, veteres *lucem* masculino genere dixisse, librorum culpa excidit. Suspiciantur itaque, hoc Ciceronis loco grammaticum in suis exemplaribus legisse et in antiquissimis codicibus scriptum fuisse *et cum primo luci*.

8. *Qui illum iratum.*] Vid. supra ii. 17. 4. Terent. Eun. iii. 2. 37.

—*Nam, qui huic animum adferant induxeris,*

E flamma petere te cibum posse arbitror.

9. *Destrinxit.*] ii. 7. 13. Tectum autem pugionem attulerat vel *cultrum*, ut Livius vocat.

Se illum statim.] Pronomen *se* non male omittitur a quibusdam, ut xxxii. 1.

rum, nisi jus jurandum dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc coactus terrore 10 Pomponius; rem ad populum detulit; docuit, cur sibi causa desistere necesse esset; Manlium missum fecit. Tantum temporibus illis jus jurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, 11 qui ad Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Vesperim fusi et fugati. Magnus vir in primis, et qui perindulgens in patrem, idem acerbe severus in filium.

XXXII. Sed ut laudandus Regulus in con-
servando jure jurando, sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Hannibal, in castra redituros ea, quorum erant potiti Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent, si non redierunt, vituperandi. De 2 quibus non omnes uno modo. * [Nam] Poly-

10. *Causa desistere.*] Sine præpositione *a* dicit etiam supra 3. *extr. desistunt facile sententia.*

11. *Ad Anienem.*] Fluvium, qui Latinos a Sabinis discernens in Tiberim influit. A. U. C. 392.

12. *Cognomen invenit.*] Torquati.

Ad Vesperim.] Fluvius, an oppidum vicusve Campaniæ sit, incertum est. Utrumque apud veteres legitur.

In filium.] Quem, quod contra edictum cum hoste, quamvis prospere, pugnavisset,

securi percussit, eodem a. 413. quo Decius pater, Manlii collega ad Vesperim, se devovit.

XXXII. 1. *Decem illi.*] De quibus i. 13. Liv. xxvii. 61. Gell. vii. 18. Valer. ii. 9. 8.

Juratos.] Cum jurasset, se redituros in castra. De v. *juratus* vid. xxvi. 7. de omittio *se* xxxi. 9.

Si non redierunt.] Discrepat enim inter auctores.

2. *Polybius.*] Lib. vi. 56. Asteriscus appositus monet, huc transferendam esse periodum 9. *Acilius, qui Græce, ceter.* Vide infra 9.

bius, bonus auctor in primis [scribit] ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse, a senatu re non impetrata: unum [ex decem] qui paullo post, quam egressus erat e castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ
 3 remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse jure jurando interpretabatur. Non recte, fraus enim astringit, non dissolvit perjurium.
 4 Fuit igitur stulta calliditas, perverse imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator et callidus vincetus ad Hannibalem
 5 duceretur. Sed illud maximum: octo hominum milia tenebat Hannibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictī in castris fuissent a Paulo et a Varro-
 6 rone consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cum id parva pecunia fieri posset: ut

Bonus auctor.] Fide dignus. Vide c. 26. pr.

3. *Reditu in castra.]* Quod redisset in castra, quod se facturum juraverat, putabat se jure jurando esse solutum.

Astringit, non dissolvit.] Metaphora ducta videtur a scopis aut similibus rebus, quæ, quo artius constringuntur, eo majorem vim et firmitatem capiunt, dissolutæ vero dilabuntur. Videtur hoc significari, perjurium fraude non excusatus fieri, sed atrocius. Sed locus admodum suspectus est, a verbis non recte usque ad *perjurium*, et glossæ simillimus. Alii legunt *distringit*.

4. *Veterator et callidus.]* Cic.

Verr. iii. 14. "In hoc homo luteus etiam callidus ac veterator esse vult."

5. *Tenebat.]* Captos in sua potestate habebat.

A Paulo et a Varro.] Qui, cum ad Cannas infeliciter pugnatum est, consules fuerunt a. 537. De præpos. gemina vide supra i. 4. 4. xiv. 1.

6. *Non censuit redimendos.]* Ut hanc cladem contemnere, nec populus Rom. militibus indigere videretur.

Parva pecunia.] Ternis minis, id est, trecenis, denariis singuli redimi potuerant, auctore Polybio lib. vi. extr. qui erant quadrageni circiter imperiales.

esset insum militibus nostris aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Hannibalis scribit idem, quod senatus populusque Romanus rebus afflictis tam excelsio animo fuisset. Sic honestatis comparatione ea, quæ videntur utilia, vincuntur. Acilius autem, qui Græce scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eadem fraude, ut jurejurando liberarentur, eosque a censoribus omnibus ignominie notatos. Sit jam hujus loci finis. Perspicuum est enim, ea, quæ timido animo, humili, demisso, fractoque fiant (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod sibi opus esse videretur, non quod rei publicæ cen-

Aut vincere aut emori.] Aut vincendum esse, aut moriendum.

7. *Scribit idem.]* Polybius i. vi. extr.

9. *Acilius autem.]* Hæc cum præcedentibus male connexa esse, manifestum est. Proximum vero videtur, Acilii narrationem supra ex n. 2. excidisse, inque suam locum ita reponendam esse: "De quibus non omnes uno modo. Acilius, qui Græce scripsit historiam, plures ait fuisse, qui omnibus ignominie notatos. Polybius autem, bonus auctor in primis, ex decem," cet. Neque est, ut vereamur, ne parum commode dicantur *plures fuisse, qui in castra revertissent, nisi præcesserint illa unum—Romæ remansisse.* Sæpe Latinis plures sunt multi, et res quæ-

cumque, quarum est aliquis numerus, simpliciter *plures* dicuntur. Supra ii. 14. 6. "Cum sint plura causarum genera." De Leg. ii. 1. "Cum licet plures dies abesse."

Acilius.] Ejus annales, Græce scriptos, Latine convertit Claudius quidam, quem *Quadrigrarium* fuisse non nulli putant. Liv. xxv. 39. xxxv. 14. Quis ipse Acilius fuerit, parum convenit inter eruditos. Non errant fortasse, qui *C. Acilium* intelligunt, eum, qui Græcos legatos (vid. iii. 12. 5.) in senatum introduxit, eorumque sermones senatoribus ipse senator interpretatus est; de quo Plutarchus in Cat. Maj. Gellius lib. vii. 14. 9.

10. *Quod sibi opus esse.]* Sibi utile. Vide xi. 10.

fuiſſet, aut domi remanere voluiſſet) non eſſe utilia, quia ſunt flagitioſa, fœda, turpia.

1. XXXIII. Reſtat quarta pars, quæ decore, moderatione, modeſtia, continentia, temperantia, continetur. Poſteſt igitur quidquam eſſe utile, quod ſit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Ariſtippo Cyrenaici, atque Annicerii [philoſophi nominati], omne bonum in voluptate poſuerunt, virtutemque cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quod efficiens eſſet voluptatis. Quibus obſoletis floret Epicurus, 4 ejuſdem fere adjutor auctorque ſententiæ. Cum his viris equiſque, ut dicitur, ſi honeſtatem tu-

Quia ſunt flagitioſa.] De indicativo in oratione obliqua vide i. 7. 6.

XXXIII. 1. *Quarta pars.*] Quartus officii fons, temperantia.

3. *Ab Ariſtippo.*] Ariſtippus Cyrene, Africae regione et urbe ortus, Socratem quidem audivit, ſed voluptatis patrocinium ſuſcepit. Vide i. 41. 10. Nec vero jungenda ſunt *ab Ariſtippo nominati*: ſed *ab Ariſtippo* eſt accipiendum, quemadmodum a Platone in illis pro Muren. c. 30. “Noſtri illi a Platone et Ariſtotele, moderati homines et temperati aiunt, apud ſapientem valere aliquando gratiam.” Extrinſecus adſumere poſſis *profecti*, quod a libi videmus adjici. Ut, de Leg. iii. 6. “Heraclidesque Ponticus, profectus ab eodem Platone.”

Annicerii.] Vel *Anniceri*, utrumque recte. Nam *Ἀννικί-*

ἔται vocantur. Hujus ſectæ conditor fuit *Anniceris*, Ἀννικίτης, quintus in ſchola Cyrenaica ab Ariſtippo: qui Platonem a Dionyſio tyranno venditum redemit. Omnia quidem cum ceteris Cyrenaicis ad voluptatem referebant, ſed relinquebant tamen in vita amicitiam et gratiam, parentum reverentiam, bene de patria merendi ſtudium.

Philoſophi nominati.] Si codex aliquis addiceret, utrumque, certe poſterius, vocabulum ejiicerem.

Quibus obſoletis.] Nam poſt Epicurum Cyrenaicorum nomen uſurpari deſiit.

Ejuſdem fere adjutor.] Diſſenſit enim in nonnullis. Vide Diog. Laert. ii. 89.

4. *Viris equiſque.*] Non cum *his viris equiſque* conjunges, illius exemplo, qui cum *his viris equiſque* interpretaretur cum *his Centauris*; ſed cum *his decer-*

eri ac retinere sententia est, decertandum est. Nam si non modo utilitas, sed vita omnis beata, 5 corporis firma constitutione, ejusque constitutionis spe explorata, ut a Metrodoro scriptum est, continetur: certe hæc utilitas, et quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugna- bit. Nam ubi primum prudentiæ locus dabi- 6 tur? An, ut conquirat undique suavitates? Quam miser virtutis famulatus, servientis vo- 7 luptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse jucundius: quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud 8 eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumque contemptio? Quamvis enim 9 multis locis dicat Epicurus, sicuti dicit, satis fortiter de dolore: tamen non id spectandum

tandum est, idque viris equisque, i. e. collectis viribus, summa vi: quo proverbio Cicero sæpe usus est.

5. *Ejusque constitutionis spe explorata.]* Tusc. ii. 6. "Metrodorus quidem perfecte eum beatum putat, cui corpus bene constitutum sit, et exploratum ita semper fore. Quis autem est iste, cui id exploratum possit esse?"

A Metrodoro.] Epicuri discipulo.

Et quidem summa.] Quamvis ex eorum opinione summa sit. Summum enim bonum positum putabant in corporis constitutione, quæ ab omni doloris sensu ac metu abesset.

6. *Ubi primum prudentiæ.]*

Finem prudentiæ hic significat, in proximis officium.

7. *Intelligenter.]* *Intelligenter legit voluptates,* qui a salutaribus noxias, a magnis parvas, a diuturnis breves fecerunt.

9. *Sicuti dicit.]* Verbum dicere sæpius hic iterat Cicero: nec id præter morem suum.

Non id spectandum est.] Non minus eleganter Cicero dixit non id spectandum est, quid: cet. quam si dixisset non illud spectandum est, quid: In Vatin. c. 12. "Atque illud etiam scire ex te cupio, quo consilio, aut qua mente feceris." Plaut. Amph. iv. 2. 5. "Scelestè, at etiam quid velim, id tu me rogas?"

est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut, si illum audiam de continentia et temperantia, dicit ille quidem multa multis locis; sed aqua hæret, ut aiunt. Nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? Est enim temperantia libidinum inimica, libidines autem consecratrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt. Dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractioe finiri.

Bona voluptate terminaverit.]

Cic. de Fin. i. 11. "Omnis autem privatione doloris putat Epicurus terminari summam voluptatem." Idem est *finire* paullo post n. 13. Summum bonum ab Epicuro in voluptate, summum malum in dolore poni dicit.

Ut si illum audiam.] Ut est, veluti, sicut.

Aqua hæret.] Expedire se nequit, laborat explicandæ sententiæ suæ difficultate. Translatum vel a clepsydris, vel ab incilibus et aquarum derivationibus, quarum cursus obstruitur.

10. *Libidinum inimica.] Vide*

cap. xxv. 10.

11. *In his tribus generibus.]*

In his tribus virtutibus, prudentia, fortitudine, temperantia, fatis callide subterfugiunt eluduntque adversarios, dum eas suis decretis utcumque accommodant. Exemplum habes lib. i. de Fin. c. 9. seqq. ubi Torquatus, Epicureus, cum voluptate virtutis præcepta conciliat.

12. *Expediunt.]* Excogitant aliquam fortitudinem cum voluptate copulatam, eique munus suum assignant.

13. *Illi quidem.]* Vide i. 27. 9.

Doloris detractioe finiri.] Ubi dolor detractus sit, *finiri* (ter-

Justitia vacillat, vel jacet potius, omnesque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur et in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus quam amicitia; si hæc non per se expectantur, sed ad voluptatem utilitatemve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria, sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis representendos Calliphonem et Dinomachum judico, qui se diremturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tamquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec vero finis bonorum, [et malorum]

minari, *ὁρίζεσθαι*) voluptatem, neque crescere amplius, sed variari. Vide De Finib. i. 11. ii.

3.

Vacillat.] Non tam labat, quam tota jacet.

Quæ in communitate cernuntur.] Quæ in conservanda vitæ communitate munus suum præstant, quas paullo post nominat.

15. *Conferamus igitur in pauca.*] Quæ multis verbis disputavimus, paucis complectemur.

16. *Calliphonem et Dinomachum.*] Qui nec Epicureis nec Stoicis plane adfensi, summum bonum in virtute cum voluptate conjuncta posuerunt. Ex Calliphontis enim sententia voluptatis quidem causa ac-

cessit virtus: procedente vero tempore, cum suam vidisset (virtus) pulchritudinem, effecit, ut principio, hoc est, voluptati esset honore æqualis. Quemadmodum apud Terentium a rectis *Antipho* et *Ctesiphonem* legimus: ita Latini non solum a recto casu *Calliphon*, obliquos *Calliphontis*, *Calliphonti*; sed etiam a *Callipho*, *Calliphonis*, et similiter casus reliquos, formaverunt.

17. *Finis bonorum et malorum.*] Duo verba, et *malorum*, ab homine non satis intelligente accesserunt. Si Cicero de utroque loqueretur, *finis* dixisset, non *finem*. Ita enim semper solet.

qui simplex esse debet, ex dissimillimis rebus
 18 misceri et temperari potest. Sed de hoc (magna
 enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad pro-
 19 positum. Quem ad modum igitur, si quando
 ea, quæ videtur utilitas, honestati repugnat, di-
 20 judicanda res sit, fatis est supra disputatum. Sin
 autem speciem utilitatis etiam voluptas habere
 dicetur, nulla potest esse ei cum honestate con-
 21 junctio. Nam ut tribuamus aliquid voluptati,
 condimenti fortasse non nihil, utilitatis certe
 nihil habebit.

22 Habes a patre munus, Marce fili, mea qui-
 dem sententia, magnum; sed perinde erit, ut
 acceperis. Quamquam hi tibi tres libri inter
 Cratippi commentarios tamquam hospites erunt
 23 recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas
 (quod quidem esset factum, nisi me e medio
 cursu clara voce patria revocasset) aliquando

22. *Perinde erit, ut acceperis.*] Tanti erit, quanti illud facies.

Quamquam.] Conjunctionem *quamquam* absolute positam, plane eleganter particula *sed* subsequitur. Vide c. 9. n. 7.

Tamquam hospites.] Cratippi commentariis primum locum concedit, suis secundum tribui vult. *Commentarii* sunt, in quibus Cratippus auditores suos de philosophia erudiebat: quibus *hypomnemata* accedebant, de quibus Cicero Fil. Epist. xvi. 21. extr.

23. *Patria revocasset.*] Cæsare idibus Martiis a. 709. interfecto Brutus et Cassius metu

plebis urbe cesserant, et initio Aprilis Cicero, qui circa calendis Junias Romam redire volebat, ut calendis in senatu adesset. Sed cum cos. Antonius peragratis veteranorum coloniis, Romam stipatus armis rediisset, senatores diffugerunt. Cicero igitur a re p. vi prohibitus iter in Græciam suscepit, ea tamen mente, ut calendis Januariis, quibus Hirtius et Pansa consulatum erant inituri, Romæ adesset. E medio cursu (Syraculis jam profectum venti ad Italicum littus retulerant) revocatus a Rheginis est, summam spem nunciantibus, fore, ut Antonius urbe cede-

me quoque audires : sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox est mea, tribues his temporis quantum poteris: poteris autem, quantum voles. Cum vero intellexero, te hoc 24 scientiæ genere gaudere, tum et præsens tecum prope diem, ut spero, et dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibi que persuade, 25 esse te quidem mihi carissimum; sed multo fore cariorem, si talibus monumentis præceptisque lætabere.

ret, Cassius et Brutus revertentur. Addebant, Ciceronem desiderari. Tum pridie cal. sept. Romam venit, summa omnium lætitia exceptus. Paucis diebus post in senatu Philippicam primam habuit. Vide Fra. Fabricii histor. Cic. Extremis ejusdem anni mensibus libros de Officiis absol-

visse creditur.

24. *Ut spero.*] Sed non sine magno metu, qui non vanus fuit. Perit enim anno proximo.

25. *Talibus monumentis præceptisque.*] Monumenta sunt libri, paterni amoris testes, quibus præcepta filio salutaria continentur.

Excurfus I. ad lib. i. cap. 22. 9.

QUO facilius Scipiones fratres, qui in Hifpania perierunt, nec non Africani major et minor, ac Naficae, i. 18. 9. et i. 30. 16. commemorati, a tironibus dignofci queant, adicere vifum eft Scipiadarum quafi imajines, flemmatibus revinctas.

L. CORNELIUS SCIPIO, cof. 455. Hetrufcos vincit. Liv. x. 11.

CN. CORN. SC. ASINA cum C. Duillio cof. 493. Ex confulu captivus Pœnorum (bello Pun. I.) et ex captivo iterum cof. 499.

L. CORN. SC. cof. 494. vincit Sardos et Hannoneum bello Punico I.

P. CORN. SC. ASINA, quo cof. 532. Hannibal in Hifpania imperator fit. Interrex 536. Varronem et Paullum cof. creat.

P. CORN. SC. cof. 535. a filio ad Ticinum fervatus, victus ad Trebiam. Perit cum fratre in Hifpania 541.

CN. CORN. SC. CALVUS, cof. 531. cum M. Marcello Viridemarum vincente. Perit in Hifpania 541.

L. CORN. SCIPPIO obfcurus.

P. CORN. SC. AFRICANUS MAJOR, bis cof. 548. et 559. Victor Hannibalis.

L. CORN. SC. ASIATICUS, cof. 563. Victor Antiochi M.

P. CORN. SC. NASICA, nondum quæfitor optimus vir 549. judicatus. Confal 562.

CN. CORN. SC. HISPALLUS, cof. 577. a quo familia Hifpallorum.

P. CORN. SC. AFRIC. imbecillus, castra non fecutus. Augur 573. Adoptavit.

L. CORN. SC. AFRIC. ab Antiocho in Afia captus. Degener; a cenforibus notatur.

CORNELIA mater Gracchorum.

P. CORN. SC. NASICA, ob humanitatem dictus *Corculum*, bis cof. 591. et 598.

P. CORN. SC. AFRICANUM, MINOREM EMILIANUM, (L. Emili Pauli Macedonici filium) bis deinde confulum 606. 619. Carthaginiis et Numantia; everfitem.

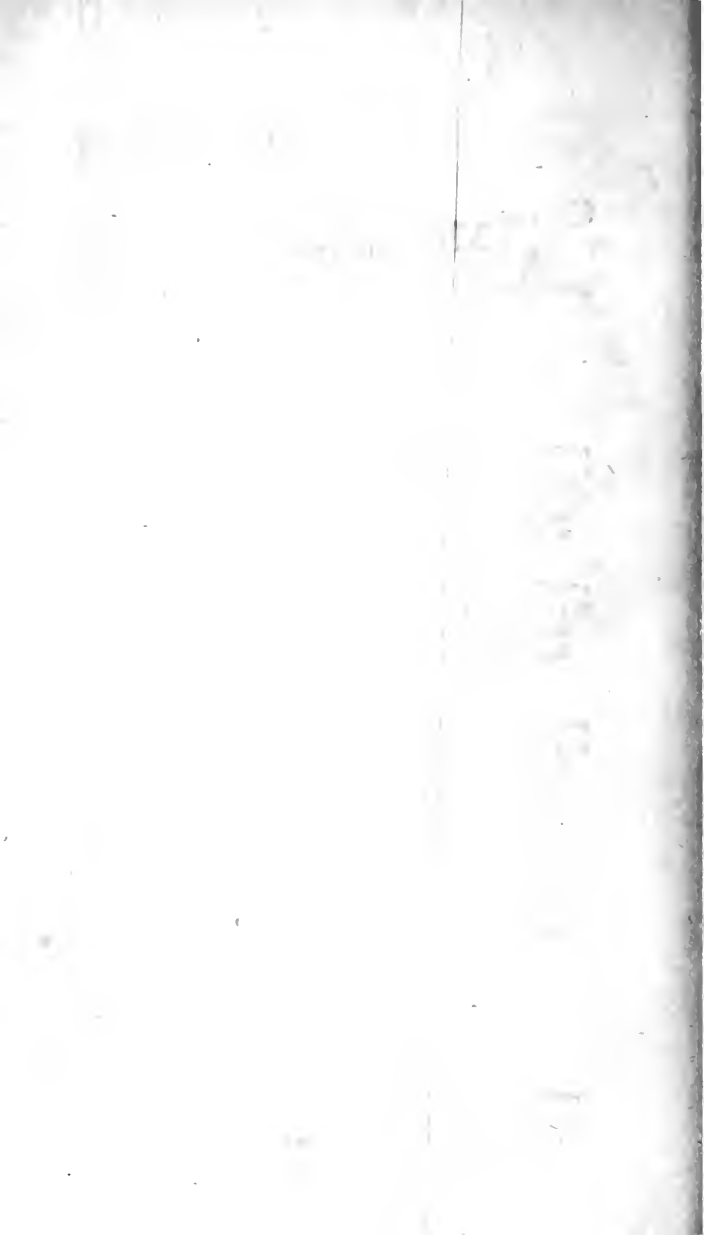
P. CORN. SC. NASICA, cof. 615. a trib. pl. Curriatio in carcerem mittitur, ab eodem, *Serapionis* victimarii fimilitudinem exprobrante, cognomen inditum. Tl. Gracchum occidit pontifex max. 620. Mortuus Pergami.

P. CORN. SC. NASICA, quo confulu 612. bellum Jugurthin. exarfit; in magiftratu moritur; gener Cæcili Metelli Macedonici. De eo i. 30. 16.

P. CORN. SC. NASICA, gener L. Craffi oratoris.

L. LICIN. CRASSUS SCIPIO, ab avo materno adoptatus.

P. CORN. SC. NASICA, et (a Metello Pio adoptatus) Q. CÆCIL. METELLUS SCIPIO, cof. 701. Pompeii M. focer. a Cæfare victus in Africa fecidit.

Excursus II. ad lib. i. cap. 32. 4. et lib. ii. 13. 12.

MUCIAM domum a multis, Ernesto teste, male digestam, ex ipsius Clave, Pighio et Streinnio ordinavi. Quamquam Pighius non incusandus erat, nisi quod ad ann. 607. Q. Scævola Augurem Muciani et Publii pontificis fratrem appellavit, cum patruelem debuisset. Sed idem de eodem rectius in Q. Auguris quæstura ad ann. 620.

q. MUCIUS P. F. P. N. quæst. prov. 527. tr. pl. 532. æd. pl. 535. præf. 538.
propr. Sardin. 539. 540. 541. Moritur paulo post Romæ Xvir sacror.

P. MUCIUS Q. F. quæst. 565. tr. pl. 570. æd. pl. cum fratre 572. præf. urb. 574. cof. 578. triumphat de Liguribus et Gallis.

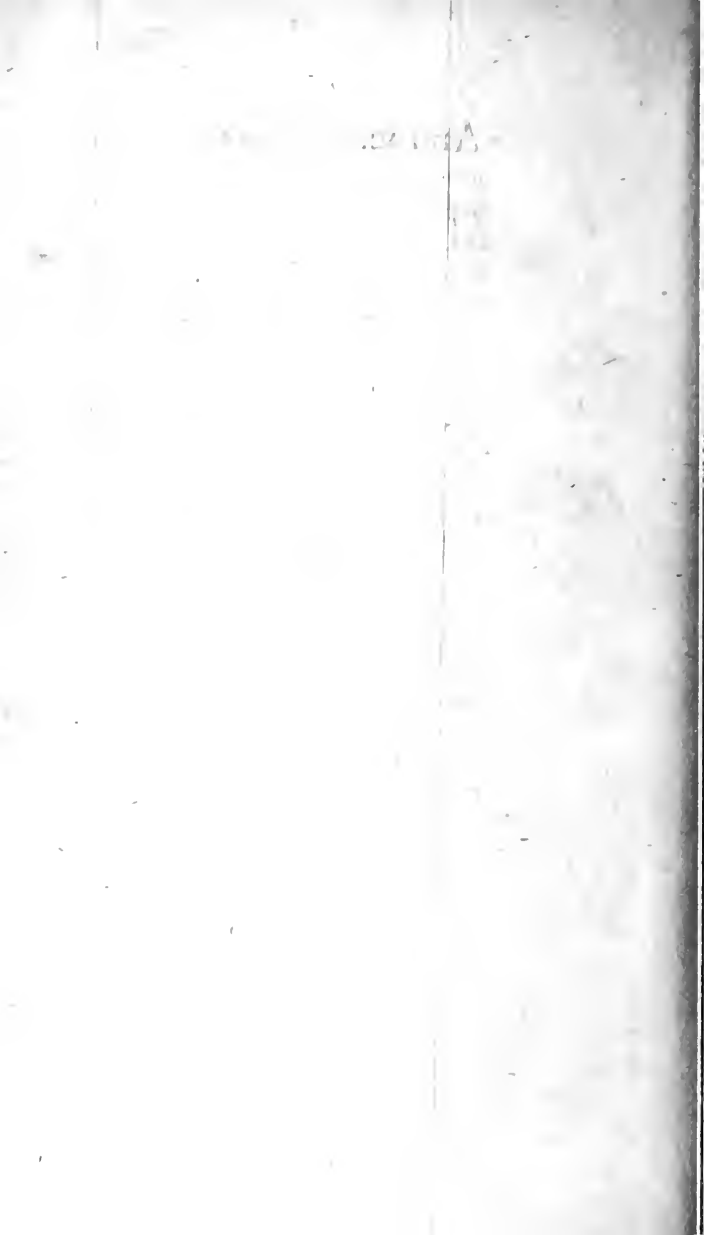
q. MUCIUS Q. F. quæst. 564. tr. pl. 569. æd. pl. cum fratre 572. præf. Sic 574. cof. 579.

P. LICINIUS CRASSUS DIVES MUCIANUS (a P. Crassi, qui cum Africano majore cof. fuit, filio adoptatus) pont. Max. in locum P. Cornelli Nalice Serapionis, quæst. prov. 605. æd. pl. 618. præf. 618. præf. prov. 619. cof. 622. profoc. victus in Asia ab Aristonico rege et captus a custode occiditur 623. Vid. Excurs. III.

P. MUCIUS P. F. pont. Max. in locum occisus fratris Muciani; qu. prov. 607. tr. pl. 612. æd. pl. 615. præf. 617. præf. prov. 618. cof. 620. quo anno Ti. Græchus tr. pl. occiditur. Primus jus civile fundavit et hanc scientiam in familiam Mucianam intulit.

q. MUCIUS Q. F. augur, Lælii sapientis gener, Crassi oratoris focer, qu. prov. 620. trib. pl. 625. æd. pl. 628. præf. 631. pr. prov. 632. Asiam iustissime regit. In ejus et sequentis Mucii honorem Asiam Mucia celebrant. Cof. 636. Sullæ victori (Val. Max. iii. 8. 5.) se opponit 665. Ad eum senem audiendum Cicero adolescentulus a patre deducitur, quo mortuo se ad Q. Pontificem contulit.

q. MUCIUS P. F. pont. Max. quæst. prov. 642. tr. pl. 647, qui Ciceronis annus natalis fuit; æd. cur. 650. præf. 653. propr. in Asia novem mensibus 654, quam sanctissime administavit; cof. cum L. Crasso oratore 653. Vulneratur Fimbria jubente in funere Marii fenis 667. Occiditur 671. jussu Marii filii consulis a L. Junio Bruto Damalippo prætore.

ADJUNXI Crafforum familiam, tum, quod et in his Cic. libris L. Craffi oratoris, Marci, qui in Parthis perit, et Publii, qui pater Marci fuerat; et in notis Craffi Muciani et Craffi ἀγίλαρος mentio fit: tum, quod hoc in stemmate adornando Streinnium viderem congeffisse falffiffima. Pighium fecutus fum.

F. LICINIUS CRASSUS.

F. LIC. P. F. CRASSUS, quaest. prov. 503. tr. pl. 507.

C. LIC. P. F. CRASSUS, tr. pl. 508.

P. LIC. P. F. P. N. CRASSUS DIVES, tr. pl. 540. aed. cur. et pont. max. 542. mag. eq. et cens. 543. praet. peregr. 545. cof. cum Africano majore 548. procof. in Brottiis 549. adhuc pontif. 564.

G. LICINIUS, P. F. CRASSUS.

P. LIC. P. F. P. N. CRASSUS DIVES adoptavit Mucium, P. Scaevolae f. consulis 578.

P. LIC. C. F. P. N. CR. quaest. prov. 565. tr. pl. 571. praet. 577. cof. 582. procof. 583. contra Perfen Macedon.

C. LIC. C. F. P. N. CR. qu. pr. 565. tr. pl. 570. aed. cur. 578. praet. 581. cof. 585. procof. 586.

M. LIC. C. F. P. N. CR. qu. pr. 565. tr. pl. 570. aed. cur. 578. prov. 566. trib. pleb. 570.

L. LICINIUS CRASSUS. -
-
-

F. LIC. P. F. P. N. CRASSUS DIVES MUCIANUS, qu. pr. 605. trib. pl. 610. aed. pl. 613. praet. 618. pr. prov. 619. cof. et pont. max. 622. procof. 623. ab Ariftonico victus occiditur. Vid. Exc. 11.

F. LIC. P. F. P. M. LIC. P. F. C. N. CR. C. N. C. N. qu. prov. 600. trib. pl. 605.

C. LIC. C. F. C. N. CR. qu. prov. 604. tr. pl. 608. aed. pleb. 612. praet. 614. propr. 615.

L. LICINIUS L. F. CRASSUS. -
-
-

M. LIC. M. F. P. N. CR. qu. prov. 636. tr. pleb. 641. aed. pl. 644. praet. 647. praet. prov. 648.^a

P. LIC. M. F. P. N. CR. DIVES LUSITANICUS, qu. prov. 638. tr. pl. 643. aed. pl. 647. praet. 650. pr. prov. 651. propr. 652. cof. 656. procof. de Lusitanis triumphat 660. cens. 664. se occidit cum P. filio eod. anno.

L. LIC. L. F. L. N. b CRASSUS, ORATOR, qu. prov. 642. tr. pl. 648. aed. cur. 650. praet. 653. praet. prov. 654. cof. 658. cens. 661.

F. LIC. P. F. M. N. CRASSUS in tumultu Mariano perit cum patre, ab equibus Fimbriae interfecit.

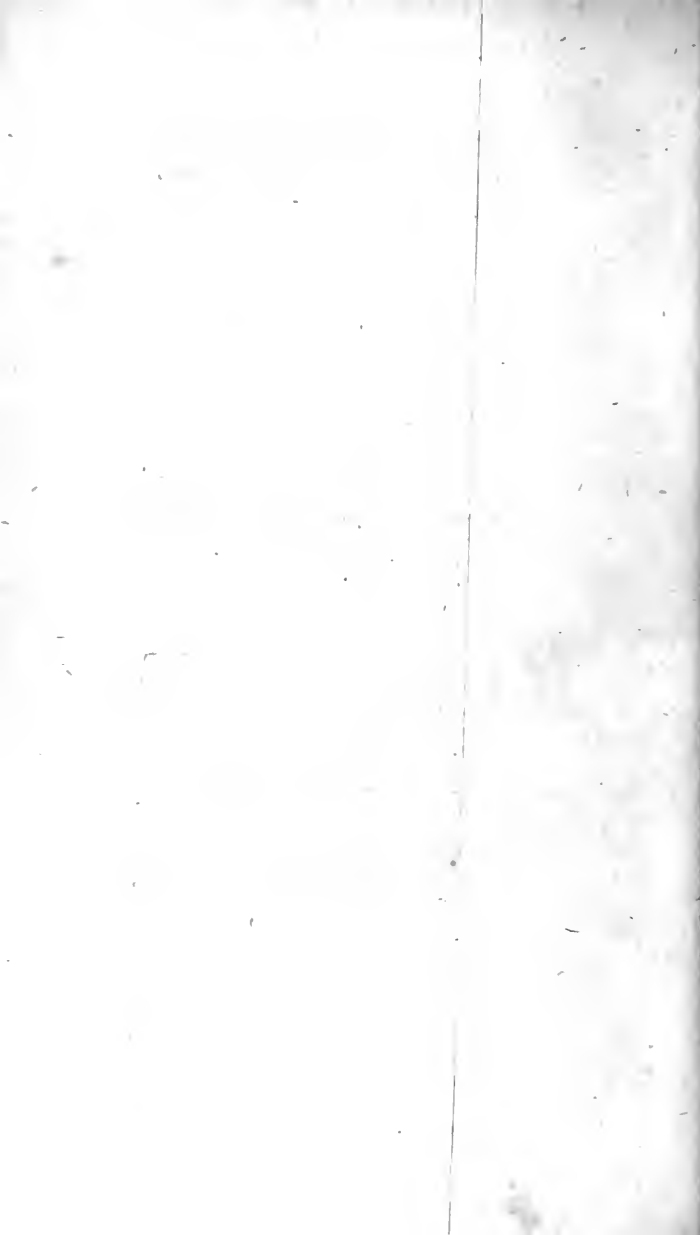
M. LIC. P. F. MARCI ἀγίλαρος NEPOS, CRASSUS quaest. 674. cof. 683. cens. 688. iterum cof. 698. procof. 699. perit in Parthis 700.

M. LIC. M. F. P. N. Caesaris in Gallia quaest. 699. quaestorius legatus pro praetore 704. cof. 723.

F. LIC. M. F. P. N. praefectus equitum in Gallia, a Caesare ad patrem remittitur 699. perit ad Carras 700.

^a Hunc Ernestus in Clave ἀγίλαρος facit, avumque Craffi Parthici, Lusitanici patrem. Ita inter patris et filii praeturam biennium tantum interfulsit. Rectus Pighius ad ann. 601.

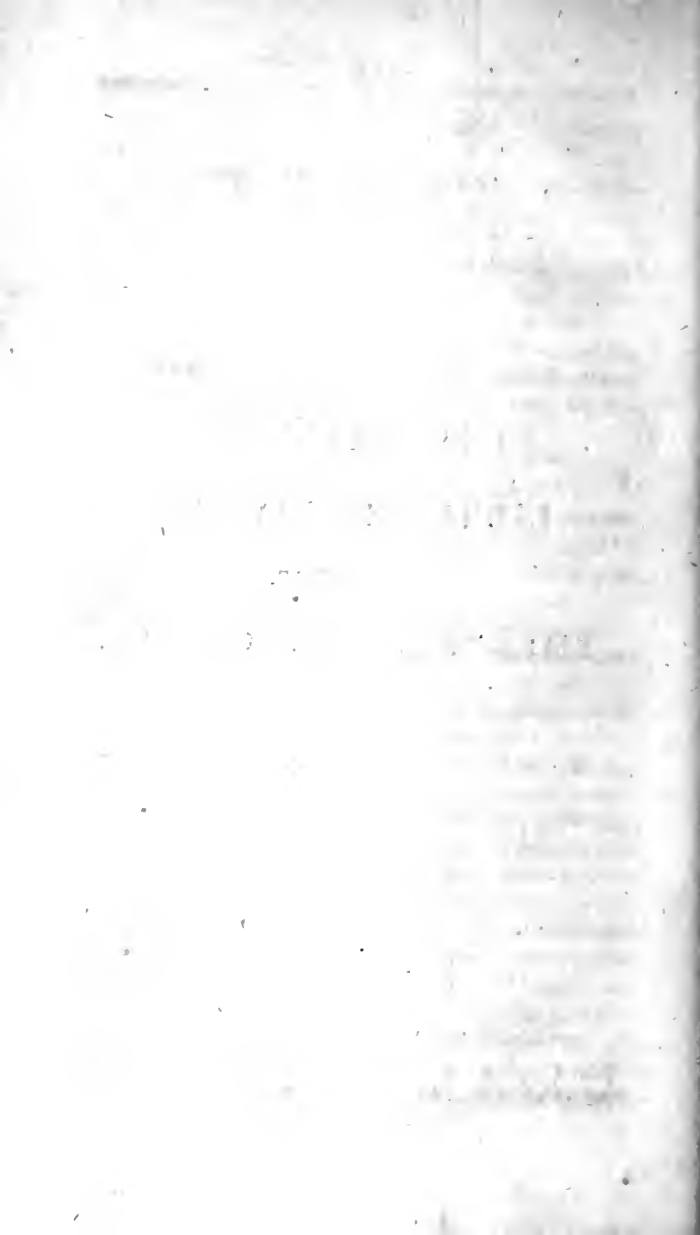
^b L. Craffi oratoris parentes ignorari creduntur, testibus Patino in F. Urif. fam. Rom. aliisque. Hujus opinionis causa, opinor, ea fuit, quod cum Pighio hunc Craffum alii P. F. P. N. appellant, alii L. F. P. N. Equidem Havercampio assentior, in Morell. thes. pag. 238. et Vaillantio in num. fam. oratore nostrum ex fragm. fistor. Capitol. L. F. L. N. vocantibus. Lucum praetorem oratoris avo inditum esse conjicio; quo distingueretur a fratribus; ob eamdem causam Publii, Caii et Marci fratrem fuisse credo, quod temporum computatio omnino probat. Accessit, quod ipse L. Craffus de Or. i. 37. P. Craffum Mucianum, *proprinquum suum* vocat, i. ex eadem secum familia progenatum. Nec sane aut avum, aut fratrem patrem, aut patrum appellare eum poterat, cui secundum tabulam meam laxiore propinquitatis vinculo junctus effect; siquidem Muciani avus Lucii oratoris proavo fratre usus est.

CICERONIS
LIBRI DE OFFICIIS

ED. PEARCE,

EMENDATI A JO. TOUPIO.

CICERONIS

LIBRI DE OFFICIIS

ED. PEARCE,

EMENDATI A JO. TOUPIO.

P. 8, 2. pronunciare] Græci, ἀπαγγέλειν, Latini, *narrare*.

P. 10. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate metitur; hic, si sibi ipse consentiat, et non interdum naturæ bonitate vincatur, neque amicitiam *colere possit*, nec justitiam, nec liberalitatem: fortis vero, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo *potest*.] Legendum, *colere potest*, ut infra, *nullo modo potest*. Quamquam scio Ciceronem ita esse locutum p. 11. *Hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere*. Quare forsan utrumque bonum; illud tamen perspicuum magis.

P. 14. ult. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse *definiant*; medium autem officium id esse dicant] Cl. Pearcius uncinis includit *τὸ definiant*; idque recte: sed retrahenda est vox, *dicant*. Atque ita legend. *id perfectum officium esse dicant, medium autem officium id esse, quod &c.* Ceterum quæ præcedunt ita legenda censeo. *Perfectum officium, rectum opinor vocemus, quod Græci κατὸρθωμα; hoc autem commune, quod καθήκον vocant.* id est, hoc scil. *medium, commune vocemus, quod*

καθ' ἑαυτοὺς, vocant Græci. Nihil opinor verius. Vid. infra, p. 279.

P. 16, 4. Tum aut anquirunt, aut consultant] Legendum forsan, *Tum autem anquirunt, et consultant.*

P. 23, 2. tum in omnibus] Lego, *item* in.

P. 27, 10. *nimis magnum studium, multamque operam*] For. *nimiamque operam*; nisi τὸ *nimis* subintelligendum, vel repetendum ἀπὸ καὶ. Sed p. 119. *nimis omnia.*

P. 33. ult. quia fiat quod dictum est] Libri complurimi, *quia fit*; recte: sic scribend. apud Cic. de Divinat. p. 201.

P. 37, 5. Nulla sancta societas, nec fides regni est] Ennii versus ita scribendus ob metrum,

Nulla est societas sancta nec regni fides.

P. 40, 1. expetunt, de quibus] Scribe, *et de quibus.*

P. 40, 5. in alterum incidunt] Leg. *in alterum peccant.*

P. 40, 8. putant] Leg. *putat.* scil. Plato. Vide nos ad Cicer. Legib. p. 68.

P. 41, pen. Est enim difficilis] Recte, *enim.* Respicit Cicero id quod præcedit, *nisi nosmet ipsi valde amabimus.* Ita legend. non *ipsos.*

P. 42, antep. cogitationem] Leg. *cognationem.* Scil. injuriam quandam esse annexam et affinem.

P. 43, pen. promissum aliquod et conventum] Leg. *aut conventum.*

P. 46, 5. peccantur: ut ille] Leg. *illi.* Sic p. 303. *in republica sapissime peccatur; ut in Corinthi disturbance nostris.* Ubi Cl. Sayus emendat, *a nostris*: mox lege, *neque appetenter.*

P. 49, 3. sed credo aliquid secutos] Lego, *aliquid utile secutos.* Noster, p. 303. Sed *utilitatis specie* in republica sapissime peccatur, ut *in Corinthi disturbance nostris*: vel ut Sayus, *a nostris.*

P. 63, pen. est propositum] Nihil muta. vid. p. 76.

P. 64, 9. si sunt simulacra virtutis] Lego, *si insunt*: in quibus *si insunt*: sic mox, *in quo aliqui significatio virtutis*

appareat. p. 279. *in iis—similitudines honesti esse possunt.*

P. 69, 2. *ut sit constitutum*] F. *ut ut sit constitutum civibus ipsis.* vide p. 163. *vel ut sit constitutum in civitatibus ipsis.* vide p. 285. *vel a civibus ipsis.* vide p. 288.

P. 73, 8. *firma devinciuntur*] *An devinciunt?* Sed est quasi scriberetur, *ii inter quos ea sunt, firma devinciuntur societate.*

P. 74, antep. *vel sine nobis*] Recte MSS. *nobiscum vel sine nobis.* Quid quisque nostra ope possit consequi, et quid sine nobis non possit.

P. 76, 5. *honestum, ex quo aptum est officium*] Cl. Pearee, *compositum* interpretatur. Imo, ex quo quasi pendet officium. vide Cicer. de Legib. 1, 22. *vita modica et apta virtute frui*: ubi vide Turnebum. Cic. Tusc. v. 14. *rudentibus apta fortuna.*

P. 80, 5. *omnem morem L.*] *An marem?* neque enim *morem* vel *moram* probo. Mox lego: *vult princeps omnium videri*, vel potius *solus esse.* Sic p. 81. *principemque se esse mavult quam videri.*

P. 81, 16. *gloriæ cupiditate*] T. Bentleius ad Cæsar. Com. p. 184, legit, *gloriæ cupiditate elato.* Sed vide Tusc. Quæst. p. 77.

P. 82. *persuasum sit*] Leg. *persuasus sit.* Sc. *animus.* vel, *persuasus sis*; ut infra, *cum ita sis affectus.*

P. 83, 12. *videnda*] Recte MSS. nonnulli, *vitanda.*

P. 84. 2. *voluptate animi—tranquillitas animi et securitas*] Recte Pearcius ex MSS. *tranquillitas animi.* Huc respicit Cicero p. 87. *Et ea, quam sæpe dico, tranquillitas animi et securitas.* Porro legendum quoque *voluptate nimia*, cum viro docto: neque enim *voluptas* fugienda, sed *voluptas nimia.* Vid. Bentleium ad Tusc. Quæst. vid. et infra, p. 212. Lamprid. vit. Alexand. p. 96. ubi *commotione nimia* legend.

P. 87. *et ea quam*] Vox *ea* non comparet in MSS. neque necessaria est. Quare legend. *et, quam sæpe dico.*

P. 102, 11. quamvis graviter offendat] Sententia nulla erit, nisi legas *quemvis*. Sed, opinor, altius latet ulcus, quod sine MSS. non facile erit sanare.

P. 103, 14. altitudo animi] βαδύτης, cui infra p. 105. opponit *levitatem*. Sallust. Jugurth. de Sylla, *Ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis*. Cicero Epist. Famil. 3, 10. *Gravitas et animi altitudo*. Non. Marcell. *Exercere, exagitare*. M. Tullius de Offic. lib. 1. *Exercenda etiam est facilitas et altitudo animi*: Inepte Nonius, neque enim *exercenda est exagitanda*. Sed vulgatam lectionem stabilit. Autor Libelli περὶ ἀρετῶν p. 30. βადος ψυχῆς, Suidas v. Κόρυς. Cicero Orat. Partition. p. 299. Stobæus, p. 472. βαδύτητα καὶ ἀοργησίαν Vales. ad Polyb. p. 366.

P. 104, 11. accedit] Leg. *accedet*—tenebit: sed p. 115. si *sequimur* ducem, nunquam *aberrabimus*. For. *si sequemur*.

P. 105. legum similes] Seneca de Ira, cap. 16. *Procedam in tribunal—vultu legis*.

P. 116, 9. nec vero agere quidquam, cujus non possit] MSS. Bodl. et Groning. *possis*. Lege, *nec vero agere quidquam decet, cujus non possis*. Omnino legend. *decet*: de decoro enim hic agit Cicero. Supra p. 110. *Agere quod agas confiderate—decet*.

P. 117, 10. iratorum *aut*] Scribe, *et*.

Ib. 14. ad officii formam] F. *normam*.

P. 118, 2. fomno et quietibus cæteris] Hinc forsan emendand. Sallust. in Catilin. *Namque animus impurus diis hominibusque infestus neque vigiliis neque quietibus cæteris sedari poterat*. Forfan legend. *neque vigiliis neque fomno et quietibus cæteris*.

P. 119, ult. ne nimis omnia profundamus] Lege, *ne nimis in ludicra profundamur*, vel f. *mimis omnia profundamus*.

P. 121, 10. quæ fit in natura excellentia] Imo legend. *in nostra natura*. Simile mendum infra, p. 127.

P. 125, ult. alium quemque] F. *alium quidem vel quoque*.
Mox lege, *ut nec Xenocratem*.

P. 127, 10. nos studia nostræ naturæ] Legend. *nos studia nostra nostræ naturæ*. Infra lego, *quare sit decorum, non, quale*.

P. 135, 6. major rei cura adhibenda] Legend. *major ei, vel, ei rei*, cum Grævio aliisque. Sic p. 294. *adjunctam ei rei*.

P. 135, ult. ut fortuna nonnunquam] Edit. Rom. cum MSS. nonnullis, *quam fortuna; non ut: unde lego certissime, quam fortuna; non ut fortuna nunquam, tanquam ipsa mortalis cum immortalis, cum natura pugnare videatur, i. e. non ita quin fortuna nonnunquam &c.*: sensus apertissimus.

P. 140, 3. civium, peregrinorum] Ita legend. Cicero p. 165. *habere delectum civis et peregrini*.

P. 142, pen. nec orationis obscenitas] Corrigitur *oratio obscenitate*: quod vulgatæ lectioni longe præstat. Mihi vero semper vox excidisse visa est. Lego, *nec appellatio orationis obscenitate*. Supra Cicero, *cas neque partes neque earum usus suis nominibus appellant*. Et infra, *nominibus appellemus suis*.

P. 148. Sed discentium studiis inveniuntur magistri.] Pearcius, *dicentium*. Quod specie verum; sed nil mutandum. Sensus: Sed magistri inveniuntur non nisi studiis discentium, eorum qui discere volent; sed qui huic sermone studeant, vel sermonem discant, nulli sunt; quare nulli magistri.

P. 151, 7. utcunque aderunt] Vulg. *res aderunt*. Lego, *ut cuique res adcrunt*. Sequitur enim, *neque enim omnes iisdem rebus*. Eleganter dixit, *ut cuique res aderunt, ut cuique erit conveniens nisi pro tempore et re nata*.

P. 152, 5. id agendum etiam est] Legend. sine dubio: *id agendum tamen est*. Respicit ea quæ præcedunt. *Objur-gationes etiam nonnunquam incidunt necessariae—gravitate acriore: id agendum tamen est*. Ita legend. et distinguendum.

P. 152. 7. ad urendum et fecandum] *Lego, ad urendum et fecandum medici: sic supra p. 97. Quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leniter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes et ancipites adhibere coguntur.*

P. 155. O domus antiqua, heu quam dispari dominare domino] *Scribe, ut saluum sit metrum, dispari nunc dominare domino. Est versus Trochaicus.*

P. 159, 18. in oratione constanti] *Leg. constantia, i. e. congruentia. Horat. Et sibi constet. Vide omnino p. 294.*

P. 161, 13. vel multo etiam magis] *Legend. idque multo. Quod verum unice.*

P. 164, 3. Cynicorum vero ratio est forte ejicienda] *Leggo, Cynicorum vero ratio. Nihil verius. Sed infra, tota ratio largitionum, p. 239.*

P. 175, 2. quæ ad victum cultumque pertinent] *Leg. pertinerent—suppeditarentur.*

P. 176, 13. quod teneatur hominum societate] *Leg. quod contineatur hominum societas. Supra p. 30. De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos et vitæ quasi communitas continetur. Vid. et p. 285, 325. Sed forsan nihil mutandum. Cicero Tuscul. Quæst. 1, 26: Jus hominum quod situm est in generis humani societate. Sed prius placet.*

P. 183, 15. si autem] *Scribe, sin autem.*

P. 184, 10. nec habeat unquam] *Leggo, usquam.*

P. 187, 14. ut alia ejusdem generis] *Leg. et alia.*

P. 190, 17. Quid enim ægris subveniret] *Leggo, Qui enim ægris subveniretur? Sic p. 227. Si quando accidit ut ei subveniatur. Et p. 232. cum præsertim nec necessitati subveniatur.*

P. 191, 18. potuisse: utitur] *F. potuisse: sed utitur &c.*

P. 192, 2. collectis cæteris causis] *Leggo, casibus: Sic p. 195. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet; primum ab inanimis procellas, &c.*

P. 198, 8. perisse expetit] Leg. *perisse*, aliter non *stabit* verfus. Est enim Troch. Catalect.

P. 201, 9. nec eum fefellit] Scilicet, *animus*. Est elliptica locutio, qua alibi utitur Cicero: male Cl. Pearcius. Sic Græci, Aristæn. p. 52. Ed Pauw. *κατά γε τὴν ἰσὴν*, ubi subaud. *κρίσιν*. Interpres non intellexit. Utitur et Ælian. in variis.

P. 204, 2. uno calamitatis jure] F. *ictu*.

P. 209, 17. justis autem et fidis] Istud *fidis* nullum locum hic habet; forsan legend. *providis*.

P. 211, 5. ad gloriam pertinent] Leg. *erat*—*pertinent*.

Ib. 9. animadverterunt] Leg. cum MS. Groning. *animadvertunt*, vel *animadverterint*. Vid. Bentleium ad Tusc. ubi reponit, *viderint* pro *viderunt*.

P. 212. animi a virtute;] Leg. *nimis a virtute*; sic mox *præter modum*—*vehementissime permovent*. Simile mendum supra p. 84.

P. 217, ult. quanquam] Ita recte. Quanquam haud ita elaborandum est in gloria quærenda et collocanda, cum præclare Socrates, &c. Male Chapmanus legit, *quamobrem*. vid. infra, p. 340.

P. 242. multum volunt, per] Delenda distinctio. Sensus est: *qui volunt honeste posse multum valere*. Vide omnino p. 284. ubi similis locutio.

P. 242. Cimonem Athenis etiam in suos] Leg. *Cimonem Atheniensem in suos*. Et sic Theopompus, unde hæc desumpta sunt. *Κίμων ὁ Ἀθηναῖος*, nullus locus *τῷ etiam*: probant sequentia.

P. 247, 12. putet] Leg. *putat*; et non modo.

P. 249. modo ne adjuvent] Leg. *modo ne male adjuvent*. Sequentia probant.

P. 250. ult. magna largitio] F. *nimia larg.*

P. 251, pen. non esse in civitate] Frustra hæc sollicitant viri docti. Dixit Philippus; *non esse in civitate duo millia hominum qui rem haberent, ideoque longe maximum civium*

partem esse indigentem, et qui aliorum opibus sustentari deberent.

P. 257. suæ rei cuiusque] Leg. cum MSS. cuique. Alterum ne Latinum est.

P. 261. ut persuaderent] Recte Vulg. *ut persuaderet aliis.* Vide Syntaxin: *perfecitque ut persuaderet: nihil verius.*

P. 262, 9. habitent gratis] F. *an habites.*

P. 266. sed utilitatum] Leg. *sed et ut.*

P. 288, 2. sed et multo pejora] Legend. *multo magis illa pejora, scil. fugienda.*

Ib. 14. una continemur] Leg. *una continemur omnes; et eadem lege naturæ.*

P. 289, 12. quæ vacant iustitia] Recte Cl. Pearcius, *quia vocat iustitia: quæ, qua et quia sæpe confunduntur.* Vide nos ad Cicer. Nat. Deor. p. 90. Spartian. p. 602. ubi legend. *quia omen.* MS. P. *quæ.*

P. 290, 8. sed communis] Leg. *sed et communis.*

P. 294, 14. omni pondere] Leg. *omnino pondere.*

P. 297, 5. sustulit quos] Leg. *sustulitque quos.*

P. 303, antep. disturbance nostris] Recte opinor Sayus, *a nostris, vel nostris; sic p. 46. ex emendat. nostra, peccatur illi, non ille.*

P. 311, antep. Rhodius] Imo, *Rhodios*, ut alii. Sic supra, p. 307. *celaturus Rhodios non fit.*

P. 317, ult. ne quicquam] Ennii verba, quæ ita digerunt,

— *Qui ipse sibi*

Sapiens prodesse non quit, nec quicquam sapit.

Sed versus est Trochaicus, atque ita legendus:

Qui ipse sibi sapiens nequit prodesse, nec quicquam sapit.

Ut *sibi* sit *μονοσυλλ.* ut *mihî, tibi*, Plauto, Terentio, aliis. Vide Cicer. Famil. Epist. vii. 6. Euripides,

μισῶ σοφιστὴν ὅστις οὐχ αὐτῷ σοφός.

P. 318. de officiis scripsit Q. Tuberoni] Leg. *inscripsit.* Vid. Benti. ad Tuscul. p. 78.:

P. 337. Euripides] Nil mutandum cum Pearce: vid. Longini fragment. p. 268. Ed. Pearce.

P. 340. quanquam id quidem] Hæc a præcedente capite non erant divellenda. Nil opus emendatione Chapmanni, *quamobrem*, ut nec supra, p. 217.

P. 343. quam cum utilem] Leg. *quam cum æquam esse diceret, non esse utilem fateretur*. Nihil certius.

Ib. ult. utilitate, ut putat,—dirigit] Nihil fœdus hac lectione. Imo, *utilitas ut putat, dirigit*, dicendum potius. Sed legend. ut vulg. *utilitate putat dirigi*, deleto *ut*.

P. 344, 4. ducit humanitatis] Leg. *humanitus*: nam quid sit, *res humanitatis*, nescio.

Ib. 7. eripietne suum] Leg. *suam, tabulam* scilicet.

P. 346, 5. non ea] Sensus: non ea intèllo, quæ, &c. Quare delenda interrogationis nota post *ebriosum*.

P. 348, ult. ante quam confitit] Leg. *ante quam destitit*. Vide Marklandi Crit. Epist. p. 23.

P. 353, ult. domi suæ] Davif. ad Tuscul. p. 43. legit, *domuis suæ*. Sed legendum potius ex MSS. *domui suæ*. Vid. infra in Addendis, p. 353.

P. 354, 3. utilia?] For. *utilia? utilia quæ censes, &c.*

P. 357. fregisti fidem] Versus Accii ita digerendi et legendi;

A.—fregisti fidem.

B. *Neque dedi neque do infideli cuiquam fidem.*

ita ut duæ personæ loquantur. Vide infra, p. 360.

P. 360. neque do fidem] MSS. nonnulli *fidem* non habent; alii exhibent, sed non suo loco. Legendum omnino ut supra monui.

P. 365, 8. quod exhiberi] Legend. sententia postulante, cum MS. *exhibere*.

P. 369, 8. atqui ab Aristippo Cyrenaici, atque Annicerii philosophi nominati] Leg. *atque ab Anniceride Annicerii*. Neque enim Annicerii ab Aristippo nominati sunt.

ADDENDA.

P. 140. jura describere] Male interpretatur Pearcius. Cicero de Legib. 2, 5. *Ex quo intelligi par est eos qui pernitiōsa et injusta populis jussū descripserint, cum contra fecerint quam polliciti professique sint, quidvis potius tulisse quam leges. An legendum, injusta populis jura?*

P. 119. ne nimis omnia profundamus] For. legend. *ne mimis*, i. e. *ludis scenicis*. vel for. *ne nimis p̄niam*, i. e. *pecuniam*. vid. p. 230. Sed p. 27. *nimis magnam*. vide infra.

P. 233. inveterasse etiam bonis temporibus] Vereor ut hoc probum sit et Latinum. *Cum seculis inveterare*, dixit Cicero N. Deor. 2, 2. Quare lego potius cum vulg. *inveterasse etiam a bonis temporibus*, i. e. *huc usque a bonis temporibus durasse*.

P. 301. deum—testem] Nihil muta. Sic p. 364, *deo teste*.

P. 353. domi suæ] Davif. ad Tusc. (ut dixi) legit *domuis suæ*. Sed legend. ex MS. *domui*. Cicero Tusc. p. 42. *alienæ domui*. Ubi legend. potius, *in corpore insit, tanquam in aliena domu*. Quod magis Ciceronianum.

P. 119. ne nimis omnia profundamus] Leg. sine dubio, *ne mimis omnia p.* vel *ne mimis p̄monia*, i. e. *patrimonia*. Vopiscus in Carino, p. 864, *ne patrimonia sua, proscriptis legitimis hæredibus, mimis et balatronibus deputarent*.

Lib. 2. cap. 30. quicquid utile, idem sit honestum.] Vide nos ad Julian. or. 1. p. 62.

P. 64. simulacra virtutis] Synes. Epist. p. 312. ἀπάσης ἀρετῆς εἰκὼ, ita legend. vulg. εἶσα.

INDEX

RERUM ET VERBORUM.

MILTON, MASSACHUSETTS

INDEX

RERUM ET VERBORUM.

*Numerus primus Librum, secundus Caput, tertius
Sectionem notat.*

A.

- ABDERE.** abdimus nos. iii. 1, 8.
abduci a rebus gerendis. i. 6, 6.
abesse a natura ferarum. i. 16, 4. a spe consulatus. iii. 20, 1.
abhorrens a litibus. ii. 18, 10.
ab aurium approbatione. i. 35, 8.
abjicere obedientiam. i. 29, 3. abjecta cunctatione. i. 21, 7.
abrogare alicui imperium. iii. 10, 2.
absolvere operis partem. iii. 2, 14. absolutum officium. iii. 3, 11.
abstinentia. ii. 22, 1. abstinentes, oculi, manus. i. 40, 8. abstinens fuit Africanus. ii. 23, 4. abstinere injuria. iii. 17, 14.
abstrahi a solitudine. iii. 1, 11.
abundare præceptis philosophiæ. i. 1, 1. bellicis laudibus. i. 22, 14. rebus. i. 3, 7. omnibus copiis. iii. 5, 4.
Academia. iii. 4, 15. Academicus. ii. 2, 16. iii. 4, 15. Academicæ quæstiones Tullii. ii. 2, 16.
accedere ad rem gerendam. i. 21, 7. ad remp. i. 44, 4. acceperunt manus, et ars. ii. 3, 13. accedimus proxime. iii. 1, 3. accedit eodem. iii. 2, 14.
accipere injuriam. i. 11, 1. beneficium. ii. 20, 6. dona ii. 21, 1. rem. ii. 22, 7. pecuniam. ii. 23, 8. calamitatem. iii. 11, 6. 26, 8. acceptorum beneficiorum delectus habendi. i. 15, 9: accepta rogatione. iii. 30, 3. accepta lex non est. *ibid.*
Accius. iii. 21, 12. 28, 7.
accommodare se ad &c. i. 4, 3. 21, 2. orationem ad opinionem communem. ii. 10, 2. tempus orandæ litis. iii. 10, 11. accommodamus personam nobismet ipsi. i. 32, 1. accommodatum ad hominum consociationem. i. 28, 9. ad naturam. *ibid.* ad facultates. ii. 15, 13. ad obstringendos homines. ii. 19, 6. accommodatissimæ sibi fabulæ. i. 21, 2.
accusare aliquem, quando oporteat. ii. 14, 9.
acerbus in exigendo. ii. 18, 10. acerbè severus. iii. 31, 11.
Acilius historicus. iii. 32, 9.

- acriores morfus. ii. 7, 9. acer
 judex bonorum &c. i. 31,
 10.
- actio omnes vacet temeritate
 &c. i. 29, 5. actionis locus.
 i. 40, 2. tempus oppor-
 tunum. *ibid.* actionum ordo.
 i. 40, 1. contentus. *ibid.*
 actiones, i. e. orationes. ii.
 1, 7. actio rerum cogni-
 tionis anteponenda. i. 43, 9,
 44, 12. 45, 1. in omni
 actione tria tenenda. i. 39,
 10. actiones rerum. i. 24, 6.
 43, 8.
- acuere aliquem. iii. 1, 3.
- acutissime videre rationem. i.
 5, 4. cogitare. i. 44, 6. acu-
 tissimus homo. iii. 12, 5.
- addere sibi paucos dies ad di-
 ctaturam. iii. 31, 5.
- addictus morti. iii. 10, 16.
- addubitare in re aliqua. iii. 4,
 9. addubitata re. i. 24, 5.
- adducere aliquem in invidi-
 am. iii. 20, 2. adducuntur
 plerique, ut &c. i. 8, 5. ad-
 ductus temporibus. i. 13, 1.
 adducta res in iudicium. iii.
 16, 9.
- adhærescere iustitiæ, honestati.
 i. 25, 5.
- adhibere tempus et diligentiam
 ad &c. i. 6, 3. doctos ho-
 mines ad &c. i. 41, 6. modum
 et ordinem rebus. i. 5,
 6. orationes vanitatem. iii.
 14, 1. periculosas curationes
 morbis. i. 24, 2. reveren-
 tiam optimi cuiusque. i. 28,
 6. dignitatis diligentiam. i.
 39, 1. severitatem, leporem.
 i. 37, 12. solertiam agendi.
 i. 44, 7. Deum testem. iii.
 10, 12. quædam tormenta.
 iii. 9, 9. vim alicui. i. 30,
 8. adhibuit in concilium
 &c. ii. 23, 9. adhibere col-
 legium prætorum. iii. 20,
 3. adhibendus auctor The-
 mistocles. ii. 20, 10. ad-
 hibita correctione. iii. 2, 8.
- adigere aliquem arbitrum. iii.
 16, 5.
- adimuntur alicui pecuniæ. ii.
 22, 9.
- adipisci caritatem. ii. 8, 17.
 gloriam. ii. 13, 1. 15, 1.
 omnia amplissima. ii. 17, 6.
 honores. *ibid.* utilitates. ii.
 5, 3.
- adire pericula. i. 19, 13. 24,
 4. hæreditatem. iii. 24, 4.
 aditus, *Partic.* i. 19, 13.
- adjudicavit populo Rom. i. 10,
 11.
- adungere res futuras præsen-
 tibus. i. 4, 3. accessionem
 ædibus. i. 39, 3. animos
 ad &c. ii. 5, 8. adjuncto
 vero, ut &c. ii. 12, 5.
- adjuvare aliquem. ii. 20, 12.
 remp. &c. consilio. i. 34, 5.
 ad aliquid. ii. 8, 21. in re-
 bus. ii. 9, 1. injuriam. iii.
 18, 7. adjuvari pecunia. ii.
 23, 8.
- adjutor consiliorum. iii. 10,
 2. sententiæ. iii. 33, 3.
- adjumenta hominum. ii. 5, 2.
 11, 5. rerum gerendarum.
 i. 21, 7. adjumentum afferre
 alicui. i. 1, 2.
- adminiculis. iii. 7, 8.
- administrare remp. i. 25, 6.
 ii. 21, 5.
- administratione hominum uti.
 ii. 3, 13.
- admirabilitatem facere. ii. 11,
 1.
- admirantur homines ea om-
 nia, quæ &c. ii. 10, 6. ad-
 miratus eorum fidem. iii.
 10, 17. admiratione affici.
 ii. 10, 10. admiratio divi-
 tiarum. ii. 30, 11. admira-
 tio hominum (sensu alio). ii.
 10, 5. audientium. ii. 19, 7.

- admirari *pro* mirari. ii. 16, 6.
 admittere facinus. iii. 25, 4.
 admodum adolescens. ii. 13, 13.
 admonebat me res, ut &c. ii. 19, 10. admonitionem desiderare. i. 40, 10.
 admoventur dolorum faces. ii. 10, 11.
 adolescentiæ inscitia senum prudentia regenda. i. 34, 2.
 a libidinibus arcenda &c. *ibid.* in ea est max. imbecillitas consilii. i. 32, 9. ei favetur. ii. 13, 4. adolescentis est majores natu vereri. i. 34, 2.
 adscribere aliquem in amicitiam. iii. 10, 17.
 advehere frumentum Rhodum. iii. 12, 3.
 adversus aliquem servare officium. i. 11, 1. hostem æterna auctoritas. i. 12, 2. infimos servanda justitia. i. 13, 9. homines se gerere. i. 28, 4.
 advertere animum. ii. 19, 12.
 adulari nos sinamus. i. 26, 7.
 adulterini nummi. iii. 23, 9.
 advocatus alicui venire in rem præsentem. i. 10, 6.
 adurebat sibi capillum. ii. 7, 12.
 Æacus justus. i. 28, 2.
 ædes pestilentes, male materialæ &c. iii. 13, 3.
 ædificandi descriptio. i. 39, 1. modus. *ibid.*
 ædilitatis prætermisio. ii. 17, 1. splendor. ii. 16, 10.
 ædilitium maximum munus. ii. 16, 11.
 Ægina. iii. 11, 2. Æginetæ. *ibid.* 1.
 æquabile genus orationis. i. 1, 5. jus. ii. 12, 3. æquabilis partitio. ii. 11, 11. æquabilitas juris. i. 25, 9. in
 omni vita. i. 26, 2. universæ vitæ, &c. i. 31, 4. æquabiliter dispartire. ii. 11, 9.
 æqualis alicujus. iii. 1, 1.
 æquatio bonorum. ii. 21, 7.
 æquarunt se illis. i. 1, 5.
 æquitas lucet ipsa per se. i. 9, 8. justitiæ maxime propria. i. 19, 8. tollitur omnis si &c. ii. 22, 9. belli. i. 11, 9. judiciorum et juris. ii. 24, 6.
 æquus et facilis. ii. 18, 10.
 æquius, melius. iii. 15, 3.
 ærarii tenuitas. ii. 21, 4. in ærariis relinquere. i. 13, 3.
 æs alienum suscipere. ii. 16, 3. dissolvere. ii. 24, 4. ne fit in repub. ii. 24, 1. Cof. Cicerone erat maximum. *ibid.*
 Æsopus. i. 31, 11.
 affabilitas sermonis. ii. 14, 1.
 afferre adjumentum alicui. i. 1, 2. in medium communes utilitates. i. 7, 5. manum socio. *ibid.* 8. aliquid ad utilitatem communem. i. 16, 8. 44, 5. consulatum in suam domum. i. 39, 3. manus alienis bonis. ii. 15, 11. opinionem populo. ii. 13, 11. consulatus repulsam. ii. 17, 1. finem tributorum. ii. 22, 2. languorem alicui. iii. 1, 2. utilitatem reip. iii. 6, 11. speciem utilitatis. iii. 8, 1. consilium. iii. 11, 10. aliquid contra alium. iii. 31, 8.
 affici incommodo. i. 7, 9. admiratione. ii. 10, 5. injuriis. ii. 11, 6. laude. ii. 13, 13. afficere pœna. ii. 5, 8. beneficiis. ii. 18, 6. affectus animo. i. 20, 2. honore imperio. i. 41, 12. corpus ita afficiendum est, ut &c.

- i. 23, 1. sic affecti erimus. iii. 5, 2. affectio animi. iii. 6, 9.
- affirmandi arrogantia. ii. 2. 14. affirmatio religiosa. iii. 29, 3. affirmate dici. *ibid.*
- afflictis rebus. iii. 32, 7.
- Africanus. i. 22, 9. 25, 7. 32, 4. 33, 11. ii. 22, 1. 23, 4.
- Africani dictum; ut equos &c. i. 26, 5. se numquam minus otiosum. &c. iii. 1, 1.
- Agamemnon. iii. 25, 4.
- ager Arpinas: Tusculanus. i. 7, 3. Picens: Sabinus. iii. 18, 6. agros fertiles imitari debemus &c. i. 15, 5. agri cultura. i. 42, 10. agrestis negligentia. i. 36, 5. agraria lex. ii. 21, 6. res. ii. 21, 3. agrariæ contentiones. ii. 23, 4.
- aggreddiar dicere. ii. 1, 2.
- Agis Lacedæmoniorum rex. ii. 23, 1.
- agitatio mentis. iii. 1, 11.
- agere suum negotium. i. 9, 5. causam. i. 40, 9. id ut &c. i. 13, 11. 37, 13. ii. 12, 8. 15, 6. iii. 17, 13. vitam in agris. ii. 11, 6. radices. ii. 12, 10. ex occulto: ex insidiis. i. 30, 13. cum aliquo. ii. 23, 5. iii. 22, 4. sine insidiis. iii. 12, 5. augurium. iii. 16, 4. cuniculos ad locum. iii. 23, 7. agitur ex fide bona. iii. 15, 2. bene inter bonos. iii. 15, 4. 20, 3. agendum popularibus verbis. ii. 10, 4. actum est vehementer. ii. 24, 3.
- Agrigentorum multitudo. ii. 7, 16.
- Ajax. i. 31, 8.
- alaaltera exercitus. ii. 13, 7.
- alere familiam. iii. 23, 1. exercitum. i. 8, 2.
- Alexander Magnus. i. 26, 3.
- Alexander Pheræus. ii. 7, 13.
- alienum a se. i. 9, 7. ab honestis actionibus. i. 29, 9. non est &c. i. 41, 3. alienissimum ab homine. i. 13, 10.
- aliud agentes, aliud simulates. iii. 14, 11. aliorum iudicio multa facienda, &c. i. 41, 8.
- allatum, se. nuntio. i. 43, 10.
- allicere studia hominum ad. ii. 6, 6. multitudinis animos ad. ii. 14, 2. allicit nos ad se. i. 17, 8.
- altitudo animi. i. 25, 9.
- amari a subditis, quam metui præstat. ii. 7, 12. 8, 15.
- ambitio miserrima est. i. 25, 6.
- amicitia, quæ jucundissima. i. 17, 15. ejus usus varius. *ibid.* in ea ultimum putavit Pythagoras &c. *ibid.* 9. amicitias diffuere; præcidere. i. 33, 8. de amicitia Tullii liber. ii. 9, 1. amicitia præceptum. iii. 10, 9.
- amici causæ non omnia facienda, quæ ipse velit. iii. 10, 14. amicorum esse omnia communia. i. 24, 7.
- amittere consuetudinem &c. ii. 8, 5. remp. *ibid.* agrum. ii. 22, 9. sua. ii. 23, 9. nomen et splendorem viri boni. iii. 20, 10. socios reip. gerendæ. ii. 1, 5. amisso priore sacramento. i. 11, 11. amissio liberorum. iii. 5, 13.
- amor in natos naturalis. i. 4, 4. multitudinis. ii. 9, 5. amoris causæ. *ibid.*
- amplificatio rei familiaris &c. i. 8, 4. rerum. ii. 5, 6. honoris et gloriæ. ii. 12, 6.
- ampla domus. i. 39, 6. am-

- pliffima omnia. ii. 17, 6.
 amplitudo bonorum. *ibid.* 7.
 ampliffima fortuna. ii. 6, 8.
 amputantur membra quæ reliquis nocent. iii. 6, 18.
 an, pro annon. i. 11, 1. 15, 5. 21, 8. 37, 2.
 angi timore. ii. 7, 12.
 angustus animus. i. 20, 7.
 anhelitus moventur. i. 36, 7.
 Anien fluvius. iii. 31, 11.
 animadverfio contumelia vacet. i. 25, 11. excitanda. i. 29, 5. animadverfores vitiatorum. i. 41, 1. animadverfiones cenforum. iii. 31, 4.
 animalia duplicis ordinis funt. ii. 3, 8. omnibus naturale est fe tueri, &c. i. 4, 1.
 animus bene a natura informatus. &c. i. 4, 6. animi magnitudo vera et fapiens i. 19, 6. opera majora funt, quam corporis. ii. 13, 9. vis atque natura duplex. i. 28, 11. vitia. iii. 5, 15. animose vivere. i. 26, 11.
 Annicerii Philofophi. iii. 33, 3.
 anquirere aliquid. i. 3, 7. 4, 1. 30, 2. 34, 11. ii. 2, 5.
 antecessiones. i. 4, 3.
 anteire cæteros virtute. ii. 10, 10.
 Antigonus. ii. 14, 2.
 Antipater Stoicus. ii. 24, 8. iii. 12, 5. 23, 11.
 Antipater Caffandri pater. ii. 14, 2.
 Antonius M. Orator. ii. 14, 8. iii. 16, 10.
 antiqua domus. i. 39, 7.
 antiquari legem paffus est. ii. 21, 6.
 antiquius, *pro* prius i. 43, 11.
 Apelles. iii. 2, 14.
 apertus homo. iii. 13, 12.
 aperire rem familiarem. ii. 15, 3.
 apitci, ex quo aptum officium. i. 18, 6.
 apium examina. i. 44, 7.
 Apollinis Pythii oraculum. ii. 22, 7.
 ἀποφθίγματα a Catone collecta. i. 29, 11.
 apparatus magnifici. i. 8, 3. ludorum venationumque. ii. 16, 2. apparatus munerum. *ib.* 4. apparatus opipare convivium. iii. 14, 5.
 appellare aliquem molli nomine. i. 12, 3. milites blando sermone. ii. 14, 2.
 appetere alienum. iii. 5, 7.
 appetenter agere. i. 10, 10.
 appetitus rationi obediant. i. 29, 2. 39, 10. contrahendi et fedandi. i. 29, 5.
 appetitus voluptatis. i. 30, 3. impellit ad agendum. i. 36, 9. appetitio alieni. iii. 6, 13. applicare fe ad philofophiam, &c. i. 32, 3.
 apponere in licitatore. iii. 15, 6.
 apta—diffoluta. i. 35, 10.
 aptus ad rem militarem. i. 22, 2. ad naturam. i. 28, 10. ad tuendas opes. ii. 7, 1. apti et accomodati loci. i. 40, 3.
 apta inter fe. *ibid.* 6. apte fieri. i. 41, 2. aptior ad claritatem &c. i. 21, 2. aptiffimum ætati tuæ. i. 2, 1. naturæ hominis. i. 4, 5. 43, 8. 45, 1. ex quo aptum est officium. i. 18, 5.
 aqua hæret. iii. 33, 9. aquarum ductus. ii. 4, 2. 17, 8.
 aqua intercus. iii. 24, 2.
 Aquillius Ciceronis collega &c. iii. 14, 9. 15, 5. Aquilliana definitio doli mali. iii. 15, 1. Aquillius M. a Fufio accufatus. ii. 14, 9.
 Aratus Sicyonius. ii. 23, 5.

- arbitrium rei uxoriæ. iii. 15,
 3. arbitria in quibus ad-
 deretur ex fide bona. iii. 17,
 8.
 arcere aliquem e libidinibus. i.
 34, 3.
 arcessere aliquem iudicio capi-
 tis. ii. 14, 13.
 archipirata. ii. 11, 9.
 architectura. i. 42, 7.
 arculæ muliebres. ii. 7, 13.
 ardor amoris. i. 15, 3.
 Areopagus. i. 22, 6.
 argentariam facere. iii. 14, 3.
 Arginufæ. i. 24, 9.
 Aristippus. i. 41, 10. iii. 33, 3.
 Aristides. iii. 4, 2. 11, 11. 22,
 4.
 Aristo. i. 2, 9.
 Aristoteles. i. 1, 8. ii. 16, 6.
 iii. 8, 3.
 arma parvi foris, nisi est con-
 siliium domi. i. 22, 8. cedant
 togæ. *ibid.* 10. impia. iii. 1,
 4. armis tentata res est. ii.
 24, 3.
 arrogantia fugienda in rebus
 prosperis. i. 26, 1.
 artes quæ honestæ. i. 42, 6.
 voluptatum ministræ. *ibid.*
 quæ in veri vestigatione ver-
 santur. i. 6, 6. artium mul-
 tudo ab hominibus inven-
 ta. ii. 4, 6. artes operosæ.
 ii. 5, 6.
 ascendere altiozem gradum. ii.
 18, 3.
 assentatoribus non patefacien-
 dæ aures. i. 26, 7. assenta-
 tores populi. ii. 18, 9.
 affectui licentiam. i. 41, 10.
 aliquid boni. ii. 2, 1. facul-
 tatem. ii. 6, 1. laudem. ii.
 14, 6. studia; odia homi-
 num. ii. 15, 12. officia. iii.
 3, 12.
 assiduitas bellorum. ii. 21, 10.
 assumere sibi aliquid. i. 1, 4.
 iii. 5, 7.
 astrictus iurejurando. i. 13, 3.
 astringere se scelere. iii. 4,
 12. fidem. iii. 31, 3. af-
 tringit perjurium fraus. iii.
 32, 3.
 astui non placuerunt veteribus
 Rom. iii. 16, 11. astutiæ
 tollendæ. iii. 17, 1.
 Athenienses. i. 25, 4. iii. 11,
 1. Athenarum onus. iii. 2,
 5.
 Atilius Sext. iii. 30, 3.
 Atreus. i. 28, 2. iii. 29, 12.
 attendere. ii. 16, 7. iii. 8, 1.
 attentius cogitare. i. 40, 9.
 attingere naturam humanam.
 i. 6, 1. virum bonum. i.
 15, 2. bellicam rationem. i.
 22, 11. cognitionem rerum.
 i. 44, 1. singulos. ii. 21, 1.
 attingendus erat locus. *ibid.*
 avaritiæ etiam suspicio pella-
 tur. ii. 18, 12. 21, 14. te-
 rerrimum vitium est, præ-
 fertim in principibus. ii. 22,
 5.
 auctoramentum servitutis. i.
 42, 3.
 auctoritas æterna adversus ho-
 stem. i. 12, 2.
 audacia in multis, in paucis
 facultas. ii. 19, 7.
 avellere aliquem ab errore.
 iii. 21, 7.
 auferre spem rei faciendæ. iii.
 2, 14. cibum alteri. iii. 6,
 8.
 augere te scientia &c. i. 1, 1.
 hominum utilitates. i. 44,
 1. augere hominem et
 honestare. ii. 6, 8. suum
 munus verbis. ii. 20, 7.
 remp. agris, &c. ii. 24, 6.
 suum commodum alterius
 incommodo. iii. 5, 1. suas
 opes &c. aliorum spoliis.
 iii. 5, 4.
 augurium agere. iii. 16, 4.

B.

Bardylis latro. ii. 11, 11.
 Bafilus M. Minutius. iii. 18, 3.
 bellum denuntiare, indicere. i. 11, 9. movere. *ibid.* 11. facere. *ibid.* 5. bellum propter pacem fuscipiendum. i. 11, 3. 23, 4. quando iustum. i. 11, 9. Italicum. ii. 21, 17. Punicum secundum. iii. 11, 6. Pyrrhi. iii. 22, 1. Punicum tertium. i. 23, 3. bella quibus imperii gloria proposita. i. 12, 5. bellorum civilium origo. i. 25, 1. ii. 8, 2. bellicas res. i. 22, 1. ii. 13, 5, bellica ratio. i. 22, 11.
 belua, quomodo differt ab homine. i. 4, 3. 30, 1.
 benefacta male locata, malefacta. ii. 18, 3.
 beneficentia naturæ humanæ accommodata. i. 14, 1. multas habet cautiones. *ibid.* 7. ejus ratio duplex est. ii. 15, 2.
 beneficium conferre. i. 14, 10. collocare. i. 15, 10. dare. i. 15, 7. 17, 10. accipere. *ibid.* beneficium apud quos potissimum collocandum. i. 14, 10. 15, 1. ii. 20, 1. beneficia quæ opera, non largitione dantur. ii. 19, 1. ultro citro data accepta. i. 17, 10. quæ ad remp. pertinent. ii. 21, 1.
 beneficus in amicos. i. 14, 4.
 benevolentia fidelis vel ad perpetuitatem. ii. 7, 5. non ardore amoris &c. judicari debet. i. 15, 3. ejus officium. *ibid.* ejus tria præ-

cepta. ii. 9, 4. beneficiis capitur. *ibid.*
 benigne fit alicui. i. 14, 2, ii. 15, 2.
 benignitas quænam reip. utilis. ii. 18, 8. benignitate benignitas tollitur. ii. 15, 3. *vide* beneficentia.
 blanditiæ officiorum. iii. 18, 8.
 bonitas summi cujusque perfugium omnium. ii. 18, 5.
 bonus vir quis. ii. 15, 2. iii. 19, 1. nihil cuiquam detrahet. iii. 19, 3. nihil cogitabit mali. *ibid.* bonum virum esse semper est utile &c. iii. 15, 14. bonis viris honesta, non occulta quæruntur. iii. 9, 4. bonos alios, alios sapientes existimare, pernicies est, iii. 15, 9. boni viri nomen et splendor. iii. 20, 10.

C.

Cadere in deliberationem. i. 3, 6. in rationem utilitatis. *ibid.* 7. in quenquam. iii. 20, 9. in nostram intelligentiam. iii. 4, 5.
 Cæsar C. Jul. ii. 14, 9. carpitur et notatur. i. 8, 7. 14, 6. ii. 1, 5. 7, 4. 24, 5. iii. 21, 5.
 Cæsar C. L. filius. i. 30, 9.
 Caius. *vide* Gracchus, Marius, &c.
 calida consilia. i. 24, 2.
 Calipho. iii. 33, 16.
 Callicratides Lacedæmoniorum dux. i. 24, 9. 30, 14.
 callida interpretatio juris. i. 10, 8.
 Calpurnius Lanarius P. iii. 16, 4.
 calumnia. i. 10, 8.
 Calypso. i. 31, 8.
 s 6

- campus Rhetorum. i. 18, 9.
 noster *sc.* Martius. i. 29, 14.
 Canius C. iii. 14, 2.
 Cannensis calamitas. iii. 11, 6.
 pugna iii. 32, 1.
 canora vox. i. 37, 6.
 cantare in foro. i. 40, 10.
 capere ignem ex igne. i. 16,
 8. fructus ex aliqua re. ii.
 4, 3. consilium. iii. 10, 2.
 laudem ex aliqua re. ii. 8,
 3. capit eos oblivio. i. 8,
 5. capi una domo. i. 17,
 5. voluptate. i. 30, 3. spe
 largitionis. ii. 6, 12. bene-
 volentia capitur beneficiis.
 ii. 9, 4. captus mente. i.
 27, 5. uti ne propter te &c.
 captus siem. iii. 17, 7.
 capienda consuetudo exer-
 citatioque. i. 18, 3.
 capitalis iniustitia. i. 13, 11.
 oratio. ii. 21, 7. Eteocles.
 iii. 21, 4.
 captivi decem, quos ad fena-
 tum misit Hannibal &c.
 iii. 32, 1.
 caput est in procuratione ne-
 gotii &c. ii. 21, 14.
 caritas annonæ. ii. 17, 3. iii.
 12, 3, 23, 1. hominum. i.
 43, 11. patriæ. iii. 27, 4.
 caritatem quibus rebus adi-
 pisci possimus. ii. 8, 17.
 caritates. i. 17, 12.
 Carthago a Romanis deleta. i.
 11, 4.
 castigare aliquem verbis. i. 25,
 11. castigatio vacet con-
 tumelia et ira. i. 25, 11.
 38, 3.
 Cato. i. 11, 10, 23, 3, 29, 11.
 31, 7. ii. 12. iii. 1, 1, 4, 3,
 16, 6, 22, 9, 29, 5. Cato
 Major: liber Ciceronis. i.
 42, 10.
 Catulus. i. 22, 8, 30, 15, 37,
 5.
 Caudium. iii. 30, 1.
 cavere intemperantiam. i. 34,
 4. in jure. ii. 19, 2.
 cauponari bellum. i. 12, 6.
 cedere possessionibus. ii. 23, 9.
 cedant arma togæ &c. i.
 22, 10. cedere de suo jure.
 ii. 18, 10. multa multis. ii.
 18, 10.
 celare Deos hominesque si
 possimus nihil tamen avare,
 &c. faciendum. iii. 9, 9.
 celare differt a tacere. iii.
 12, 8. quid sit. iii. 13, 1.
 celebrationes obire. i. 4, 4.
 celeritates nimix. i. 36, 7.
 cenforum notiones animad-
 versionesque. iii. 31, 4.
 cernere vitam ferro. i. 12, 6.
 certare cum hoste armis; ve-
 nenis. iii. 22, 4. certamen
 honoris; capitis &c. i. 12,
 5.
 certum est, *pro* deliberatum,
 decretum. i. 12, 6. ii. 8, 7.
 cetarii. i. 42, 6.
 chorus virtutum. iii. 33, 2.
 Chremes Terentii. i. 9, 7.
 Chrysippus. iii. 10, 7.
 Cimbri. i. 12, 5.
 Cimon. ii. 18, 16.
 Circe. i. 31, 8.
 circumscriptio adolescentum.
 iii. 15, 2.
 circumsonare aures talibus vo-
 cibus debent. iii. 2, 2.
 circumveniri potentis opibus.
 ii. 14, 18, ne circumveni-
 antur tenuiores. ii. 24, 6.
 civi aliter contendere. i. 12, 5.
 civitates quare constitutæ. ii.
 21, 8. civitatis divitiæ, sin-
 gulorum facultates sunt. iii.
 15, 11.
 civium ratio habenda. iii. 6,
 6. civis bonus quis. i. 34,
 10. civibus multa inter se
 communia. i. 17, 2.
 claret viri gloria. i. 24, 11.
 clara sit vox. i. 37, 4.

- claudere rem familiarem. ii. 15, 13.
 claudicare in officio. i. 33, 3.
 Claudius C. Appii f. ii. 16, 11.
 Claudius Centumalus T. iii. 16, 4.
 clementia nihil laudabilius. i. 25, 8.
 Cleombrotus. i. 24, 10.
 Clodius P. ii. 17, 4.
 Clytæmnestra. i. 31, 11.
 Cnæus. *vide* Pompeius &c.
 coactus metu. i. 10, 7. terrore. iii. 31, 7.
 Cocles. i. 18, 9.
 coercere aliquos imperio. ii. 7, 6. aliquem morte, &c. iii. 5, 6.
 cœtus et celebrationes. i. 4, 4. frequentiaque hominum. iii. 1, 6.
 cogitatio versatur in duobus, i. 6, 7. maxime in vero exquirendo, i. 36, 9. tacita. iii. 1, 11. eloquentiæ cedat. i. 44, 6. cogitata injuria. i. 8, 9.
 cognoscere causas. ii. 23, 9.
 cognitionem rerum &c. ad beate vivendum necessarium ducimus, i. 4, 5. ejus cupiditate omnes trahimur. i. 6, 2. in ea persequenda duo vitia vitanda. *ibid.*
 cohibere motus animi. ii. 5, 8.
 colere amicitiam, justitiam, liberalitatem. i. 2, 6. officium. *ibid.* virtutem. iii. 3, 7.
 Collatinus. iii. 10, 2.
 colligata inter se. i. 5, 3. colligatio societatis. i. 17, 3.
 collocare beneficium. i. 15, 10. ii. 20, 9. se totum in cognitione et scientia. i. 44, 10. filiam alicui. ii. 20, 10. pecuniam. ii. 25, 7. aliquem in concilio cœlesti-
 um. iii. 5, 10. collocatio filiarum. ii. 16, 3.
 color quomodo tuendus. i. 36, 4.
 comitas conciliat animos. ii. 14, 1. fermonis. i. 30, 10.
 commoda tueri. i. 43, 8. augere. i. 44, 1.
 commovetur amor fama. ii. 9, 5. commovet animos specie sua. *ibid.* 6. commotus libidine; metu. i. 29, 4.
 commune animantium. i. 4, 2. communis cum aliquo fortuna. i. 17, 14. commune officium. i. 3, 4. communitas omnium rerum, i. 16, 5. vitæ. i. 7, 1. 14, 10. humana. i. 44, 9. communitatis humanæ principia. i. 16, 2.
 comparat similitudines. i. 4, 3. comparatio utilitatum. i. 43, 2. ii. 25, 1.
 Comœdia antiqua Atticorum. i. 29, 11.
 compendiarium via. ii. 12, 8.
 competitor. i. 12, 5.
 complecti animo et cogitatione. i. 32, 7.
 complicata notio animi. iii. 19, 4.
 compositio membrorum apta. i. 28, 5.
 comprehendit universas provincias uno calamitatis jure. ii. 8, 8.
 comprimere alicujus conatus. ii. 17, 4.
 compunctus notis Threiciis. ii. 7, 13.
 conari magna. i. 26, 9.
 concedere laudem aliis. i. 21, 3.
 concentus actionum. i. 40, 12.
 conciliatio generis humani tuenda. i. 41, 13. conciliare

- animos. ii. 5, 5. inter se homines. i. 16, 3. hominem homini. i. 4, 4.
- concupere dedecus. i. 34, 7. jusjurandum verbis, iii. 29, 3.
- concludi in exiguum. i. 17, 3. concrepare digitis. iii. 19, 1.
- conditione res fiunt privatæ. i. 7, 3.
- condonare debitoribus pecunias creditas. ii. 22, 9.
- conducti mercede. ii. 6, 12.
- conferre sermones cum. i. 38, 2. ii. 11, 5. studium &c. in aliquid. i. 6, 6. beneficium in. i. 14, 10. officia in aliquem. i. 14, 10. 15, 6. pecuniam ad. i. 20, 7. pecuniam in. iii. 24, 4. consilium ad. i. 33, 6. se e portu in agros. i. 42, 9. se ad studium. ii. 2, 5. aliquam discrepantiam in actiones. i. 31, 5. conferebam omnes meas curas in republicam. ii. 1, 4. otium ad. i. 44, 4. conferamus in pauca. iii. 33, 15. conferri (*cum Dat.*) i. 22, 7, conferri cum studiis. ii. 2, 5.
- conficere negotium. iii. 14, 7. benevolentiam. ii. 11, 4. conficitur communitas ex &c. i. 17, 10. confici fame. iii. 6, 8. confectus angoribus. ii. 1, 5. senectute. iii. 27, 3. confecta res est vi. i. 22, 9. bella sunt consilio. i. 23, 3.
- confici frigore. iii. 6, 10.
- confirmare usum vitæ. i. 3, 1.
- constari ex quibus rebus constatur honestum. i. 4, 9.
- configere cum aliquo. i. 23, 7. 24, 10.
- conformari præceptis. i. 3, 1.
- confugere ad imperatorum fidem. i. 11, 7.
- confusa genera, ii. 3, 4. confusum cum virtute. i. 27, 9. confusio temporum, ii. 19, 4.
- congruere cum virtute. iii. 3, 7.
- conjugium, prima societas in conjugio est. i. 17, 4.
- conjugare amicitiam. i. 17, 15.
- conjugere Latina cum Græcis. i. 1, 1. conjunctio hominum. i. 5, 5. fratrum. i. 17, 5. sanguinis. *ibid.* 6. civium. iii. 5, 6. ordinum. iii. 22, 9. conjuncti familiaritate. i. 17, 7. conjunctum cum virtute. i. 2, 6. conjunctior vanitati. i. 14, 9. conjunctissimus. i. 16, 1. conjunctionis appetitus. i. 4, 2.
- conniti animo. iii. 2, 6.
- connubia et affinitates. i. 17, 6.
- conquirere suavitates. iii. 33, 6.
- conscendere naves. iii. 11, 8.
- conscientiæ labes, vulnera. iii. 21, 13. conscius sibi culpæ. iii. 18, 4.
- consciscere sibi mortem. i. 31, 6.
- conscribere edictum. iii. 20, 4.
- consectatrices voluptatis. iii. 33, 10. consecrari opes &c. i. 25, 4. benevolentiam. ii. 15, 6.
- consentaneum alicui dicere. iii. 33. 9. non est. i. 20, 6. sibi. i. 2, 8. hominis excellentiæ, i. 27, 11. naturæ. *ibid.* 12.
- consentire sibi. i. 2, 6, inter se. i. 28, 5.
- consequi suum institutum. i. 32, 6. opes. i. 19, 9. gratiam. ii. 22, 11. aliquid commodi. iii. 5, 5. potentiam. iii. 21, 1. ingenii præstantiam, iii. 1, 3.

- confervare constantiam, ordinem. i. 4, 8. honestatem et decus. i. 5, 6. fidem. i. 13, 1. officium. i. 18, 4. 39, 10. multitudinem. i. 24, 1. æquabilitatem naturæ. i. 31, 4. jusjurandum. iii. 27, 8.
- confiderate agere. i. 27, 5. confiderata actio. i. 45, 6.
- confilium perimere. iii. 7, 1. confilia calida. i. 24, 2.
- confociatio hominum fervanda. i. 41, 13. vincit cognitionis studium. i. 44, 9.
- conspiratio et consensus. ii. 5, 3.
- constantis est non perturbari &c. i. 23, 5. constantia dictorum conventorumque. i. 7, 6. in omni re &c. maxime decet. i. 34, 13.
- constat inter omnes. ii. 10, 1. constare sibi. i. 21, 6. nobismet ipsis in vitæ perpetuitate. i. 33, 3.
- constituere remp. ii. 11, 12. leges. ii. 12, 3. leges et mores. ii. 4, 7. concordiam. ii. 23, 9. æquitatem. ii. 12, 2. te cuiquam advocatum esse venturum. i. 10, 6. constituit Areopagitas. i. 22, 4.
- constitutio corporis firma. iii. 33, 5.
- consuetudinis depravatio. iii. 17, 3.
- consulere paci. i. 11, 6. iis, quos deviceris. *ibid.* 7. parti civium. i. 25, 3. omnibus. *ibid.* 4. patriæ. iii. 10, 2. 24, 6. vitæ et salutis. iii. 24, 2.
- consultare ad vitæ commoditatem. i. 3, 7.
- consulto facere injuriam, i. 8, 9.
- consumere ætatem in studio. i. 1, 4.
- contagiones malorum. ii. 23, 3.
- contaminare se scelere. iii. 8, 7.
- contemnere, et male existimare. ii. 10, 8. contemptio rerum humanarum. i. 4, 6.
- contendere inter se. i. 25, 6. ad magna. ii. 13, 4. labore. iii. 2, 6. contra naturam. i. 31, 2. ab aliquo, ut &c. iii. 14, 6. contendendum nihil est contra æquitatem &c. ii. 20, 14.
- contentio honorum. i. 25, 6. caussarum. ii. 2, 4. orationis. i. 37, 1. ii. 14, 1. vocis. i. 38, 3. contentiones præliorum. i. 26, 5.
- contentus et suo et parvo. i. 21, 1.
- continere se suis finibus. i. 26, 9. omnes eadem æquitate. ii. 23, 11. continet remp. fides. ii. 24, 2.
- continentia conciliat animos vulgi. ii. 22, 8. in victu cultuque corporis. ii. 24, 9.
- continenter vivere. i. 30, 6.
- contrahere aliquid cum altero. i. 2, 3. contractæ res rationesque cum multis. i. 17, 2.
- controversa jura Stoicorum. iii. 23, 11.
- contumeliose dici de aliquo, i. 37, 13.
- conturbare animos. iii. 10, 1.
- convenienter naturæ vivere. iii. 3, 7.
- convenit mihi cum aliquo. iii. 15, 9.
- convenientia partium. i. 4, 7. naturæ. i. 28, 9. bene convenientes propinqui. i. 17, 14.
- convertere alienam rem in suam. i. 14, 3. totos ad se. ii. 10, 13. eloquentiam ad bonorum pestem. ii. 14, 14. librum e Græco in Latinum. ii. 24, 11. hæreditates digi-

- torum percussione. iii. 19, 12. convertimus omne studium ad scribendi operam. iii. 1, 11.
- convivio dignus sermo. i. 40, 7.
- Corinthus. i. 11, 5. iii. 11, 1.
- corpus exercendum est. i. 23, 1. corporis venustas, et pulchritudo. i. 27, 9. cultus. i. 30, 13. partes venustæ, deformes. i. 35, 3. firma constitutio. iii. 33, 5. corporis communis humanitas. iii. 6, 18.
- corruere. corruerunt Lacedæmoniorum opes. i. 24, 10.
- corrumpere pecunia. ii. 15, 6. corrupti sunt mores. ii. 20, 11.
- Craßus M. i. 8, 2. 30, 13. ii. 18, 8. iii. 11, 4.
- Craßus L. i. 30, 9. 37, 7. ii. 13, 13. 16, 11.
- Craßus P. ii. 16, 11.
- Cratippus, i. 1, 1. ii. 2, 17. iii. 2, 2.
- crudelitas maxime inimica naturæ. iii. 11, 2.
- cujusquemodi. i. 39, 5.
- cultri tonforii. ii. 7, 12.
- cumulavit eloquentia bellicam gloriam. i. 32, 5.
- cumulate perfectum. iii. 3, 12.
- cunctando restituit rem. i. 24, 11.
- cupiditas principatus &c. i. 8, 2. 19, 6. pecuniæ, honorum, gloriæ &c. i. 8, 5. 20, 7. regnandi. iii. 8, 5.
- cupidi splendoris et gloriæ. i. 14, 4.
- cura rerum alienarum. i. 9, 7. curare totum corpus reip. i. 25, 1. curatio valetudinis et pecuniæ. ii. 24, 8.
- Curio C. ii. 17, 7. iii. 22, 10.
- currere stadium. iii. 10, 7.
- curfus totius vitæ. i. 4, 3. 33, 1. vivendi. i. 32, 9.
- custodia suarum rerum. ii. 21, 9. libera suæ rei. ii. 22, 10.
- Cynici non audiendi. i. 35, 6. 41, 11.
- Cyrenaici philosophi. iii. 33, 3.
- Cyrillus Atheniensis, iii. 11, 8.
- Cyrus. ii. 5, 2.

D.

- Damon Pythagoreus. iii. 10, 16.
- dare consilium. i. 16, 8. alicui laudi; vitio. i. 21, 4. licentiam ludendi. i. 29, 9. operam liberis. i. 35, 7. fidem alicui. iii. 28, 7. 29, 4. se jucunditati. i. 34, 4. iusjurandum alicui. iii. 31, 4. danda opera. i. 34, 5.
- decedere de suo jure. ii. 18, 11.
- decernendi ratio. i. 23, 4.
- decertare manu. i. 23, 7. decertandi genera duo. i. 11, 2. decertatur de imperio. i. 12, 4.
- deceat id quemque, quod est cujusque maxime suum. i. 31, 9.
- Decii. i. 18, 9. iii. 4, 2.
- decipere, non judicare. i. 10, 12. deceptus dolo. *ibid.* 7.
- decorum duplex; utriusque definitio. i. 27, 11. ab honesto separari nequit. *ibid.* 2. ad omnem honestatem pertinet. i. 27, 7. 28, 4. Græce *ἀρέτων*. i. 27, 2. in quibus cernatur. i. 35, 1. movet approbationem &c. i. 28, 5. decori vis. *ibid.* 8.
- decorum id, quod poetæ sequuntur. i. 28, 1.
- dedecet in illis. i. 41, 3.

- addecorare auctoritatem urbis.
 iii. 2, 3.
 dedere se angoribus. ii. 1, 5.
 se doctrinæ. i. 21, 3. se
 languori. i. 34, 6. dediti
 hostibus clari viri. iii. 29,
 22.
 deducit ad convenientiam &c.
 i. 28, 9. deduci ad paren-
 tium morem. i. 32, 12.
 deesse sibi. iii. 2, 6.
 defendere injuriam. i. 7, 8.
 iii. 18, 7. nocentem licet.
 ii. 14, 15. defensio lauda-
 bilior accusatione. *ibid.*
 defensitare causas. i. 33, 11.
 deferre beneficium. i. 15, 9.
 rem ad populum. iii. 31,
 10. aliquid domum. ii. 22,
 4.
 deflagravit ictu fulminis. iii.
 25, 2.
 deflexit de via. ii. 3, 3.
 degere ætatem. i. 32, 9.
 delabi in turpitudinem. i. 29,
 13.
 delectus rerum. i. 2, 9. digni-
 tatis. i. 14, 10. acceptorum
 beneficiorum. *ibid.* 8. hono-
 rum et malorum. iii. 17,
 10.
 delectari suo studio. i. 1, 8. re
 sua familiari. i. 20, 11. 26,
 9. delectant magnifici ap-
 paratus. i. 8, 3.
 delatus splendor. ii. 19, 4. de-
 leta judicia. iii. 1, 7.
 deliberanda non sunt ea, quo-
 rum deliberatio ipsa turpis.
 iii. 8, 8. deliberatio quintu-
 plex est. i. 3, 6.
 delicate vivere. i. 30, 6. de-
 licatus sermo. i. 40, 7.
 delinire aliquos blando ser-
 mone. ii. 14, 2. multitudi-
 nem. ii. 16, 6.
 demersæ leges alicujus opibus.
 ii. 7, 8.
 Demetrius Macedonum rex. ii. 7, 17.
 Demetrius Phalereus. i. 1, 6.
 ii. 17, 11.
 demoliri ædes. i. 39, 3.
 Demosthenes. i. 1, 8. ii. 13,
 13.
 denuntiatum est bellum. i. 11,
 9.
 depellere manu. iii. 10, 7.
 deponere imperium. i. 20, 9.
 depositum non semper reddend-
 um. i. 10, 1. iii. 25, 5.
 deportare triumphum. i. 22,
 14.
 depravatio consuetudinis. iii.
 17, 3. depravati sunt mores.
 ii. 20, 11.
 derelictio communis utilitatis.
 iii. 6, 13.
 deripere aliquid alteri. iii. 10,
 7.
 derivationes fluminum. ii. 4,
 2.
 descriptio ædificandi. i. 39, 1.
 juris. ii. 4, 9.
 desistere sententia. iii. 3, 13.
 causa. i. 31, 7.
 despiciere humana omnia. iii.
 27, 1. despicientia rerum
 externarum. i. 20, 1.
 destinare diem necis alicui. iii.
 10, 16.
 detorquere animum a virtute.
 ii. 10, 11.
 detrahere aliquid alteri sui
 commodi causa. iii. 5, 1.
 6, 7. de commodis alterius.
 iii. 6, 4. de communi uti-
 litate. *ibid.* 2. detracta opi-
 nione probitatis. ii. 9, 12.
 detractione doloris volup-
 tatis magnitudo finitur. iii.
 33, 13.
 detrudere: necessitas nos de-
 trahit ad ea &c. i. 31, 12.
 devincere aliquos vi. i. 11, 7.
 devictæ bello civitates. *ibid.*
 8.
 devincire societatem hominum

- inter homines. i. 7, 5. homines caritate. i. 17, 6. devinciri firma societate. *ibid.* devincitur fides cum hoste. iii. 31, 4.
- Deum adhibere testem. iii. 10, 12. nihil habere negotii &c. iii. 28, 4. numquam irasci nec nocere. *ibid.* semper aliquid moliri. *ibid.* Deos placatos pietas efficiet. ii. 3, 11.
- devovere aliquid numini. iii. 25, 4.
- Dicæarchus. ii. 5, 4.
- dicere diem alicui. iii. 31, 5. dicendi vis. i. 1, 4. quos dixi, *pro* de quibus dixi. i. 17, 15. 21, 1. quam dico. i. 20, 2. 21, 8.
- differentia naturarum quantum habeat vim. i. 31, 6.
- difficile: quo difficilius, hoc præclarius. i. 19, 10.
- diffuere luxuria. i. 30, 6.
- diffugere periculo mortis. iii. 32, 5.
- digladiari inter se de &c. i. 9, 2.
- dignitas sapientis. i. 20, 5. formæ. i. 30, 8. 36, 2.
- dignus quicum in tenebris micet. iii. 19, 10.
- dilabi finire rem familiarem. ii. 18, 12. dilaberetur respub. ii. 23, 2.
- diligi. nihil aptius ad opes tuendas, &c. quam diligi. ii. 7, 1. diligendi causæ. ii. 9, 7.
- diligentia conservatur res familiaris. ii. 24, 10.
- dimicare cum aliquibus de imperio. i. 12, 5. cum fluctibus. iii. 26, 5.
- dimittere unam legionem. i. 11, 10.
- Dinomachus. iii. 33, 16.
- Diogenes Babylonius Stoicus. iii. 12, 5. 23, 11.
- Dion Syracusius. i. 44, 2.
- Dionysius tyrannus. ii. 7, 12. iii. 10, 16.
- dirigere officium utilitate. iii. 23, 1. utilitatem honestate. iii. 21, 9.
- dirimere conjunctionem civium. iii. 5, 6. societatem. iii. 6, 6. controversiam. iii. 33, 16.
- diripere urbes. i. 24, 1. direptio sociorum. ii. 21, 17.
- discedere ab officio. i. 10, 6. a naturæ statu. i. 20, 5. a ratione. i. 23, 4. a fide, justitia. iii. 20, 2. discessit terra magnis imbribus. iii. 9, 1.
- discere. discendo alitur mens. i. 30, 2. si discendi labor est potius, quam voluptas. iii. 2, 6.
- discrepare ab humanitate. i. 40, 10. ab officio. i. 41, 2. inter se. iii. 1, 9. discrepantia. i. 31, 5.
- dispertire prædam. ii. 11, 9.
- disrumpi necesse est humani generis societatem. iii. 5, 2.
- dissentire cum aliquo. iii. 22, 9. dissentio inter P. African. et Q. Metell. i. 25, 7.
- diffidet a sapientia. ii. 2, 14. diffidentia a Peripateticis. i. 1, 3.
- diffimilitudines corporum et animorum. i. 30, 8.
- diffimulare appetitum. i. 30, 11. diffimulatio tollenda. iii. 15, 1.
- dissolvere consortionem. iii. 6, 1. perjurium. iii. 32, 3. æs alienum. ii. 24, 1.
- disfluere amicitias. i. 33, 8.
- distrahere societatem. iii. 6, 5. cohærentia. iii. 3, 3. distrahitur animus in con-

- trarias sententias. i. 3, 8.
 distractio. iii. 6, 16.
 distribui in quinque partes. i. 3, 10.
 distringere gladium. iii. 31, 9.
 districto gladio. ii. 7, 13.
 disturbatio Corinthi. iii. 11, 1.
 divellere commoda civium. ii. 23, 11. res a natura copulatas. iii. 18, 11. divelli a virtute. iii. 3, 9.
 divisio tripartita. iii. 2, 13.
 divites esse volumus non nobis solum &c. iii. 15, 11.
 divitias amare, angusti animi est; contemnere contra. i. 20, 7. divitiarum admiratione depravati sunt mores. ii. 20, 11. divitiæ quare expetantur. i. 8, 1.
 docti non solum vivi erudiunt sed &c. i. 44, 3. ad hominum utilitatem suam prudentium conferunt. *ibid.* 5.
 dolor ne malum quidem est. iii. 29, 7. dolorum summum malum qui putat, apud eum nullum locum habet fortitudo, nec aliæ virtutes. iii. 33, 8. dolorum faces. ii. 10, 11.
 dolus malus quid sit. iii. 14, 9. legibus erat vindicatus. iii. 15, 2. simulatione continetur. *ibid.* 5. quæ quis promittit dolo deceptus, non facienda. i. 10, 6. et 7.
 domesticæ fortitudines. i. 22, 15.
 domus hominis honorati qualis esse debeat. i. 39, 1. domus domino, non dominus domo, honestandus. *ibid.* 4. O domus antiqua &c. i. 39, 7. domum vitiosam vendere. iii. 13, 2. 16, 7. 17, 2.
 Drusus M. i. 30, 9.
 dubitatio cogitationem significat injuriæ. i. 9, 8. in dubitatione adhibendi sunt docti homines. i. 41, 6.
 ducere bellum. iii. 20, 1. pro nihilo. i. 9, 2. animi magni. i. 20, 5. duci benevolentia &c. ii. 6, 12. gloria. i. 14, 9. delectatione. i. 30, 2. pretio et mercede. ii. 6, 8. rationem virtutis. ii. 2, 5.
 duri hominis est. ii. 14, 11. durius nomen. i. 12, 3.

E.

- Edere oraculum. ii. 22, 7.
 editus fatu Jovis. i. 32, 11.
 efferre fruges. i. 15, 5. se. i. 34, 4. aliquem laudibus. ii. 10, 7.
 efficiens utilitatis. iii. 3, 5. quibus rebus effectum est, ut &c. i. 8, 3.
 effrenati rebus secundis. i. 26, 5.
 effugere vitium. i. 6, 3.
 effundere patrimonia. ii. 15, 10. effusiones pecuniarum. ii. 16, 6.
 ejicere rationem alicujus. i. 41, 11. aliquem de navi. iii. 23, 4.
 εἴρων Socrates. i. 30, 10.
 elatus animus. i. 18, 8. principatus nimis cupidus est. i. 19, 6. facile ad res injustas impellitur. i. 19, 13. elatio voluptate. i. 29, 13. elatio animi. i. 19, 6.
 eloqui copiose &c. melius, quam acutissime cogitare. i. 44, 6. eloquentia quid præstabilius? &c. ii. 19, 7. a natura ad salutem hominum data. ii. 14, 14. eloquentiæ intermissio; interitus. ii. 19, 10.
 elucere. eluceat animi magnitudo. i. 5, 5. elucebit constantia. i. 29, 3. probi in-

- genii lumen. *ibid.* 9. probabile. ii. 2, 14.
- emergere. ex quo magis emergit, &c. i. 31, 3. emergunt hæc aliquando. ii. 7, 8.
- emtori notum vitium esse debet quod noffet venditur. iii. 16, 7.
- Ennius. i. 16, 6. 24, 11. ii. 7, i. 18, 3. iii. 15, 9. 29, 5.
- Epicurus. iii. 33, 3.
- Epigoni. i. 31, 11.
- epistola Philippi ad Alexandrum. ii. 15, 6. epistolæ trium regum prudentiss. ad filios. ii. 14, 2.
- eripere aliis, quod aliis largiare. i. 14, 4.
- erranti comiter viam monstrare. i. 16, 6. non monstrare, Athenis execrationibus publicis sancitum est. iii. 13, 4. esse, non fieri. iii. 30, 10. esse in gratia et gloria. iii. 21, 14.
- Eteocles. iii. 21, 4.
- evagantes longius appetitus. i. 29, 3.
- evertere urbes. i. 24, 1. societatem. iii. 5, 3. 6, 7. everfa resp. stanti oppon. iii. 1, 12.
- ἐὐκαρπία*. i. 40, 3.
- evolvere animi complicatam notionem. iii. 19, 4.
- Euripides. iii. 21, 4. 29, 19.
- εὐταξία*. i. 40, 1.
- exaggerare rem familiarem, i. 26, 9.
- examina apum. i. 44, 7.
- exanimationes. i. 36, 8.
- excedere e vita. i. 43, 5.
- excellere animi magnitudine. i. 18, 8. in sermone. i. 37, 10. pulchritudine et viribus. iii. 5, 10. excellentia animi. i. 5, 5. excellentia animantium (sensu inusitato.) i. 28, 3. excellens ingenium. i. 21, 3. 33, 1.
- excelsus animus. ii. 10, 13.
- excerpere ex malis. iii. 1, 9.
- excitare amores. i. 5, 1. aliquem ad legendi studium. ii. 1, 3. studia hominum ad &c. ii. 6, 1. feras. iii. 17, 2.
- excitantur plausus. i. 28, 2.
- excitanda diligentia est. i. 29, 5.
- excludere alios sermone. i. 37, 11. suos ab usu rei familiaris. i. 26, 9.
- excusatione utendum est adversus eos, quos invitus offendas. ii. 19, 14.
- exempla principum plerique imitantur. i. 39, 9. exemplum constitutum. i. 13, 7.
- exercitatio dicendi. i. 1, 1.
- exercitatio et usus. i. 18, 4.
- exaurire ærarium. ii. 21, 4. benignitatis fontem. ii. 15, 3.
- exhibere negotium alicui. iii. 28, 4. 31, 7.
- exigere operam. i. 13, 9. promissum ab aliquo. iii. 25, 2.
- exire de castris. i. 13, 4. in alias domos. i. 17, 5. in solitudinem. i. 32, 10.
- existimare bene de se. iii. 6, 14. male de aliquo. ii. 10, 8. existimationem suam negligere, arrogantis est &c. i. 28, 6.
- exortus est rex. iii. 9, 3.
- expedit. eos lædunt, quos non expedit. ii. 19, 13. quoniam expedit, faciam. iii. 13, 1. est illud honestum, verum hoc expedit. iii. 18, 11. expedit nihil, quod non iustum. iii. 19, 11. expedire rem. ii. 9, 9.

- expers rationis et orationis. i. 16, 4.
 expilare fana. iii. 23, 7. expilatio fociorum. ii. 21, 17. iii. 8, 5.
 explebimus partem reliquam. iii. 7, 8.
 explicare rationem. i. 5, 4. explicata intelligentiam tuam. iii. 20, 8. explicata re. i. 24, 5.
 exploratum habere. iii. 19, 1.
 explosa sententia est. i. 2, 9.
 expressæ literæ. i. 37, 6. expressa effigies. iii. 17, 6.
 exquisitum iudicium. i. 37, 5. supplicium. iii. 27, 5. exquisita nimis munditia. i. 36, 5.
 excindere urbem. i. 22, 9.
 exsequi negotia. i. 23, 1.
 exsolvere id, quod promissit. iii. 2, 8.
 extincto senatu. iii. 1, 7.
 exsuscitat animos cura. i. 4, 4.
 exsultantes ferocitate equi. i. 26, 5. appetitus. i. 29, 2.
 extenuare munus verbis. ii. 20, 7.
 exterminantur optimates. ii. 23, 2. exterminandos ex hominum communitate. iii. 6, 17.
- F.
- Fabius Labeo Q. i. 10, 10. Maximus Qu. i. 24, 11.
 Fabricius. i. 13, 7. iii. 4, 2, 22, 4.
 facere impetum in quempiam. i. 7, 8. promissum. i. 10, 1. iii. 25, 4. contentionem. ii. 2, 15. injuriam alteri. i. 19, 11. jacturam rei. i. 24, 8. iii. 23, 2. nomina. iii. 14, 7. sponsonem. iii. 19, 7. aliquem consulem. iii. 20, 2. aliquem hæredem. iii. 24, 3. pacem cum. iii. 30, 1.
 facetum jocandi genus. i. 29, 10.
 facilitas exercenda. i. 25, 9.
 factitata apud majores. ii. 24, 7.
 fallax ne sit vir bonus. i. 19, 5. fallere fidem. i. 13, 2. jus. iii. 26, 4.
 fama hominum. iii. 5, 10.
 familia, *pro* servis. iii. 23, 1.
 familiaritates fidas habere. ii. 8, 19.
 famulatus virtutis. iii. 33, 7.
 fastidium fugiendum in rebus prosperis. i. 26, 1.
 fastigium imponere operi. iii. 7, 3.
 fatigare vinculis et carcere. iii. 18, 2.
 feneratorum quæstus improbantur. i. 42, 2. fenerari. ii. 25, 5.
 fercula pomparum. i. 36, 7.
 ferre alicujus mores. i. 20, 11. res adversas immoderate. i. 26, 2. nomen alicujus. iii. 18, 6. legem. iii. 11, 4. rogationem. iii. 30, 3. ferri ad voluptates omni impetu. i. 30, 2. multitudinis iudicio. i. 32, 12.
 festinationes. i. 36, 7.
 fidere, *cum ablativo*. i. 23, 6.
 fides rerum contractarum. i. 5, 2. quid sit. i. 7, 6. justitiæ fundamentum est. *ibid.* unde appellata. *ibid.* ut habeatur, quibus rebus effici potest. ii. 8, 17. in fide quid senseris, cogitandum. i. 13, 6. *remp.* vehementissime continet. ii. 24, 2. O fides alma, apta pinnis, &c. iii. 29, 5. in Capitolio vicina Jovis Opt. Max. fuit. *ibid.* sæpe cum hoste servanda.

- iii. 29, 14. 31, 4. infideli data. iii. 29, 12. cum pirata nulla. *ibid.* 17. ex fide bona agitur. iii. 15, 2. 17, 8.
- filii patrem fana expilantem &c. debeatne arguere? iii. 23, 7. filii puberes cum parentibus non lavantur. i. 35, 13.
- Fimbria consularis. iii. 19, 7.
- fingimus sapientem &c. iii. 12, 4. finxerat sibi principatum opinionis errore Cæsar. i. 8, 7. fingere favos. i. 44, 7. ficta omnia tamquam flosculi decidunt. ii. 12, 10.
- finiri doloris detractio voluptatis magnitudinem. iii. 33, 13.
- finis bonorum et malorum debet esse simplex. iii. 33, 17.
- flatus prosper fortunæ. ii. 6, 3.
- fons officii. i. 6, 7. juris. iii. 17, 13. fraudium &c. iii. 18, 11. fontes Stoicorum. i. 2, 9.
- forense dicendi genus. i. 1, 6, 37, 8. forenses literæ. ii. 1, 8.
- forma. omnis a forma removeatur viro non dignus ornatus. i. 36, 2. formæ dignitas coloris bonitate tuenda. *ibid.* 4. in formis aliis dignitas inest, in aliis venustas. i. 30, 8. 36, 1. forma honestatis. i. 5, 1.
- formositas. i. 35, 1.
- formula quædam constituenda est. iii. 4, 14. 5, 5. formulæ de dolo malo. iii. 15, 13.
- fortis animus duabus rebus cernitur. i. 20, 5. in homine non perfecto ferventior plerumque est. i. 15, 2. fortis animi est, non perturbari in rebus asperis, &c. i. 20, 5. 23, 5. forti vis adhiberi nequit. iii. 30, 7. fortes quoniam habendi. i. 19, 11.
- fortitudo utilitate communi impellitur. i. 19, 4. nulla est sine justitia. *ibid.* eam in feris esse sæpe dicimus. i. 16, 4. quomodo a Stoicis definiatur. i. 19, 2. quomodo ab Epicureis. iii. 33, 9. fortitudines. i. 22, 15.
- fortuito agere. i. 29, 5.
- fortunâ minus firma, quam natura. ii. 6, 2. ejus vis magna. *ibid.* ejus casus rariores, procellæ &c. *ibid.* 4.
- frangi metu; cupiditate. i. 20, 10. infamia. i. 21, 6. frangere alicujus opes. iii. 11, 11. fractus est Hannibalis animus. iii. 32, 7. fracto animo fieri. iii. 32, 10.
- fregisti fidem. iii. 28, 7.
- fregit Viriatum Lælius. ii. 11, 11.
- fraudandi spe sublata, solvendi necessitas consecuta est. ii. 24, 4. fraus adstringit perjurium. iii. 32, 3. vulpeculæ videtur. i. 13, 10.
- frequentia officiorum. iii. 4, 3.
- frumentarius Rhodius. iii. 12, 3. 13, 11. 16, 8.
- Fufius L. ii. 14, 9.
- fundamenta justitiæ. i. 10, 2. naturæ. iii. 28, 1.
- funditus tollere. i. 11, 4.
- furari aliquid cuiquam. ii. 11, 9.

G.

- Gaza Macedonum. ii. 22, 2.
- genera, *pro* gentibus. ii. 5, 4.
- generi cum foceris non lavantur. i. 35, 13.
- geometræ non omnia docent, sed postulant &c. iii. 7, 3.

- gerere animos muliebres. i. 18, 7. remp. i. 21, 2. nos debemus tanto submissius, quanto superiores sumus. i. 26, 4. se adversus homines. i. 28, 4. personam civitatis. i. 34, 9. immanitatem beluæ in hominis figura. iii. 20, 12. magnas res et salutare. ii. 5, 1.
- germana justitia. iii. 17, 6.
- gestire nimia voluptate. i. 29, 4.
- gestus qualis esse debeat. i. 36, 3.
- gladiatoria munera. ii. 16, 2.
- gloria rerum gestarum merces. i. 19, 13. summa et perfecta constat ex tribus. ii. 9, 2. nonnullis vita carior. i. 24, 8. radices agit &c. ii. 12, 10. non acquiritur simulatione. *ibid.* sed officiis justitiæ. ii. 13, 1. ejus cupiditas eripit libertatem. i. 20, 8. ejus hæreditas ad filios pertinet. i. 22, 13. via ad eam compendiaria. ii. 12, 8. de Gloria duo Ciceronis libri. ii. 9, 1.
- gloriosum militem imitari. i. 38, 8.
- Gracchus T. P. fil. ii. 12, 12. ejus filii. *ibid.* Gracchus Ti. i. 22, 9. Gracchus C. ii. 21, 4. Gracchi Ti. Gracchi filii. ii. 23, 4.
- Græca cum Latinis conjungere, utile. i. 1, 1. Græca verba inculcantes jure iridentur. i. 31, 5.
- grandis pecunia. ii. 23, 8.
- gratiam inire, referre. i. 15, 10.
- Gratidianus. iii. 16, 9. 20, 3.
- gratificari cuiquam. i. 14, 3.
- gratiosus apud omnes. iii. 14, 4.
- gravate ille primo. iii. 14, 7.
- gravis societas. i. 17, 11. grave periculum. i. 22, 11. graves morbi. i. 24, 4. res. i. 29, 7. graviora studia. *ibid.* 6. gravissime dicere. i. 1, 8. graviter cadere. i. 21, 9. vivere. i. 26, 11. gravitas verborum. i. 38, 3.
- gressus. cavendum ne tarditatibus utamur in gressu mollioribus. i. 36, 7.
- Gygis annulus. iii. 9, 1. 19, 12.
- girus rationis. i. 26, 5.
- Gytheum oppid. iii. 11, 11.

H.

- Habere aliquem carum. i. 4, 4. incognita pro cognitis. i. 6, 3. benevolentiam erga aliquem. i. 15, 8. delectum civis et peregrini. i. 41, 12. rationem rei alicujus. i. 28, 11. 35, 3. iii. 15, 10. opes magnas. i. 21, 1. delectationem. i. 37, 16. fidem alicui. ii. 6, 8. 9, 2. causam celebritatis. ii. 13, 3. religioni aliquid. ii. 14, 15. remp. quæstui. ii. 22, 6. omnes numeros. iii. 3, 11. gratiam; et referre. ii. 20, 4. exploratum. iii. 19, 1. aliquid offensionis. iii. 29, 10. habentur sermones de. i. 37, 14.
- Hannibal. i. 13, 3. 30, 11. iii. 26, 7. 32, 5.
- hastâ cruenta quam Sylla vibravit &c. ii. 8, 12. hastam in foro ponere. ii. 23, 10.
- haurire e fontibus Stoicorum. i. 2, 10.
- Hecato Rhodius. iii. 15, 10.
- Hecatonis liber de Officiis. iii. 23, 1.

- Hercules Prodicus vidit duas vias &c. i. 32, 10. Hercules pro hominibus labores suscepit. iii. 5, 10. in concilio cœlestium collocatus. *ibid.*
 hæredem facere. iii. 18, 6, 24, 3. scribere. iii. 19, 2, 24, 3.
 hæreditas optima quænam. i. 33, 12. cupiditatum. ii. 8, 11. veræ hæreditates. iii. 18, 8.
 Herillus. i. 2, 9.
 Hernici. i. 11, 4.
 Hesiodi præceptum. i. 15, 5.
 Hippolytus. i. 10, 4. iii. 25, 3.
 histriones fabulas sibi accommodatas eligunt. i. 31, 11. histrionum nonnulli gestus ineptiis non vacant. i. 36, 3.
 Homerus. iii. 26, 1.
 Homo inter hominem et belluam quid intersit. i. 4, 3, 30, 1. hominis mens discendo alitur, &c. i. 30, 2. hominem homini detrahare maxime contra naturam est. iii. 5, 3, 6, 7. homo homini plurimum prodest et obest. ii. 3, 12. 4, 11. 5, 5. non sibi solum nascitur &c. i. 7, 5. non nascitur ad ludum et jocum. i. 29, 7. homo homini aliquid tribuit propter aliquam e sex causis. ii. 6, 8. hominum adjumenta omnis institutio vitæ desiderat. ii. 5, 2. 11, 5. homo naturæ obediens homini non nocet. iii. 5, 12. 6, 7. hominis vita artibus exulta distat a victu ferarum. ii. 4, 6. homines natura congregati sunt, sicut apes. i. 44, 7. ii. 21, 9. subjiciunt se imperio alterius de multis causis. ii. 6, 11. inter homines natura conjuncta societas est. iii. 12, 9. homo homini consultum ut velit, natura præscribit. iii. 6, 2. homines quidam sunt, non re, sed nomine. i. 30, 3. homo honoratus. i. 39, 1. novus. *ibid.* 2.
 honestas aut sola expetenda, ut Zenoni visum est; aut omni pondere gravior, quam reliqua omnia, ut Aristoteli. iii. 8, 3. manat ex quatuor generibus. i. 18, 6. ex quatuor partibus. i. 43, 3. cum voluptate copulari nequit. iii. 33, 16. honestatis et utilitates eadem est regula. iii. 18, 10. honestate dirigenda utilitas est. iii. 21, 9.
 honestum animos omnium specie sua commovet. i. 17, 7. quod proprie dicitur, in sapientibus est solis. iii. 3, 9. quomodo summum bonum ex Peripateticorum sententia. *ibid.* 2. nihil esse potest quod justitia vacat. i. 19, 1. oritur ex aliqua quatuor partium. i. 5, 2. totum est positum in animi cura et cogitatione. i. 23, 2. cum utili convertitur. ii. 3, 2. iii. 3, 4. 7, 6. 8, 3. si oculis cerneretur, mirabiles amores excitaret sapientiæ. i. 5, 1. speciem utilitatis obscurat. iii. 11, 7. honestorum contentio et comparatio. i. 43, 2. cum decoro convertitur. i. 27, 2. cum utili non comparandum. iii. 4, 4. in factis ponitur. i. 19, 11. animi viribus &c. efficitur. i. 23, 2. natura est laudabile. i. 4, 9. per se nobis placet &c. ii. 9, 6. solum bonum est, ut placet Stoicis. iii. 4, 15. solum, vel saltem maxime, propter se expetendum. iii. 7, 4. honesta ante-

ponuntur utilibus a Peripateticis et Academicis. *ibid.*
 secunda honesta. iii. 4, 1.
 honesta bonis viris, non occulta, quærentur. iii. 9, 4.
 honesta oratio. ii. 20, 2.
 honestanda domus domino. i. 39, 4.
 Hortensius Q. iii. 18, 4.
 horti Pythii. iii. 14, 5.
 hospitalitas a Theophrasto merito laudatur. ii. 18, 16.
 hostis olim dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. i. 12, 1. cum hoste servanda fides. iii. 29, 14.

I.

Jacere: valere *oppon.* iii. 10, 18. jacet justitia. iii. 33, 13.
 jactantia deformis est. i. 38, 8.
 jacturam facere. i. 24, 8. iii. 23, 2.
 Janus medius. ii. 25, 7.
 Jason Pheræus. i. 30, 12.
 igni spectatus. ii. 11, 3.
 ignoratio hominum: *pass. accept.* ii. 13, 4. iii. 17, 14.
 imbecillitas rerum humanarum. i. 26, 5. valetudinis. i. 21, 3. consilii. i. 32, 9.
 imbuti præceptis. i. 32, 12.
 imitari agros fertiles. i. 15, 5. militem gloriosum. i. 38, 8. facta principum. i. 39, 9.
 imitatio factorum parentum ad liberos pertinet. i. 22, 13.
 immanitas beluæ in figura hominis. iii. 6, 18.
 immemor beneficii. ii. 18, 7.
 immoderate ferre res adventas. i. 26, 2.
 impediri occupationibus. i. 9, 1. discendi studio. *ibid.* 4.
 impedit, *cum infinit.* ii. 2, 14.
 impelli cupiditate. i. 19, 13.
 ad res injustas. *ibid.* ad aliorum studia. i. 32, 11.
 impensæ in reimp. optimæ. ii. 17, 8.
 imperiti laudant non laudanda. iii. 3, 13.
 imperium debet esse fultum gloria &c. iii. 22, 8. imperia non expetenda, i. 20, 9. accipere, deponere. *ibid.*
 impertiendum indigentibus, et quomodo. ii. 15, 9. impartire reip. i. 26, 9.
 implicari certo genere vitæ. i. 32, 9. contrahendis negotiis. ii. 11, 7. implicata inter se. i. 5, 3.
 imponere fastigium operi. iii. 7, 3. imposuit nobis personam natura. i. 28, 3.
 importari. si quid importetur nobis incommodi. ii. 5, 8.
 improvise opprimere. ii. 23, 5.
 impunita scelera. ii. 8, 11.
 impunitate proposita vix quisquam abstineret injuria. iii. 17, 14.
 in, *pro de* in philosophos. i. 9, 2. in multis. i. 39, 7. [Vide Not. ad pag. 39.]
 incallide. iii. 33, 11.
 incensus cupiditate. iii. 14, 6.
 incessus teneat decorum. i. 35, 8.
 incidere in cupiditatem. i. 8, 5. in justitiam. i. 9, 3. in luctus. i. 10, 4. in morositatem. i. 25, 9. in homines &c. ii. 1, 6. in perturbationes. i. 36, 8. in clades. ii. 8, 15. incidunt tempora, cum &c. i. 10, 1. multæ causæ. iii. 10, 1. 12, 2.
 incidunt feræ. iii. 17, 2.
 incitatus ira. i. 7, 8. impetu animi in. i. 15, 9.
 inconsiderate. i. 29, 5.
 inculcare Græca verba. i. 31, 5.

- incurrere in injusitiam. i. 9,
 5. in odia hominum. i. 42,
 2. in fraudem. iii. 13, 4. in
 domum vitiofam. iii. 17, 2.
 indagatio veri. i. 5, 3.
 indicare fundum. iii. 15, 7.
 indicere bellum. i. 12, 2.
 indignum. si hoc uno Sol
 quidquam vidisset indignius.
 ii. 8, 10.
 indoles virtutis. iii. 4, 1.
 inducere aliquem in spem. ii.
 15, 6. aliquem in errorem.
 iii. 13, 5. seditionem in
 civitatem. i. 25, 3.
 inferre alicui injuriam. i. 7, 7.
 bellum. i. 23, 3. iii. 22, 2.
 25, 7. 26, 5. periculum
 capitis multis. ii. 14, 11.
 sermonem delicatum in re
 severa. i. 40, 7. intulit stu-
 prum reginæ, iii. 9, 3.
 infirmitas valetudinis. i. 33,
 11.
 inflammatus aviditate. ii. 11,
 4. cupiditate vincendi. i. 19,
 7.
 inflatus opinionibus. i. 26, 7.
 influere in hominum animos.
 ii. 9, 3.
 ingenuus jocus. i. 29, 12.
 ingenerat amorem natura. i.
 4, 4.
 ingeniis splendidissimis maxi-
 me existit ambitio. i. 8, 8.
 ingenium suum quisque nos-
 cat. i. 31, 10.
 ingratum omnes oderunt. ii.
 18, 7.
 ingredi viam vivendi. i. 32,
 10. vitam honestam. iii. 2,
 3.
 inimicis non est graviter iras-
 cendum. i. 25, 8.
 inire prælium. i. 11, 12. gra-
 tiam. i. 15, 4. societatem,
 communitatem. i. 44, 10.
 iniens ætas. i. 34, 2. ii. 13,
 3. ineunte adolescentia. i.
 32, 9.
 injuria quænam maxime ca-
 pitalis. i. 8, 10. fit duobus
 modis. i. 13, 10. injuriosi in
 proximos. i. 14, 7.
 injussu populi et senatus. iii.
 30, 1.
 injustitiæ duo genera. i. 13,
 11. quæ capitalissima. *ibid.*
 innasci in animo. i. 19, 6.
 innocentem judicio capitis ne
 arcessas. ii. 14, 13.
 inquinatum vitiis factum. iii.
 14, 11. inquinatissima ratio.
 ii. 6, 9.
 inquirere in aliquem. ii. 13,
 3.
 infervire alicui. i. 15, 11.
 mulieribus. i. 31, 8. ho-
 noribus. ii. 1, 10.
 inscitia temporis. i. 40, 9. æ-
 tatis ineuntis. i. 34, 2.
 insitus ut effret insitum militi-
 bus. iii. 32, 6.
 instar mortis putant. ii. 20, 6.
 vix minimi momenti instar
 habet. iii. 3, 2.
 institutio vitæ. i. 3, 3. ii. 11,
 5. de aliqua re. i. 2, 12. in-
 stituit bonum, ut &c. i. 3,
 3.
 instructus ad injuriam facien-
 dam. ii. 10, 9. instructi
 horti. iii. 14, 3. instruere se
 ita, ut &c. ii. 7, 7.
 intelligentiam explicare, ex-
 cutere. iii. 20, 8.
 intemperantia libidinum. i.
 34, 7.
 interest permultum; utrum
 &c. i. 8, 9. inter hominem
 et beluam. i. 4, 3. interesse
 in negotiis. i. 34, 4.
 integra res. ii. 23, 7.
 intelligenter. iii. 33, 7.
 interjectus inter philosophos.
 i. 26, 9.
 interior societas. i. 17, 1. iii.
 17, 4.

- intolerandum. iii. 27, 1.
 invasit in. i. 22, 10. ii. 21, 16.
 iii. 7, 6.
 invehere pecuniam in ærarium. ii. 22, 2. investio rerum. ii. 3, 15.
 invenire culpam fraude. i. 13, 3. invenit cognomen. iii. 31, 11.
 investigatio veri. i. 6, 6.
 inveteravit jam, ut &c. ii. 16, 10. inveterata invidia. ii. 17, 4.
 invictus a labore. i. 20, 6.
 invidiæ metu, nonnulli quod sentiunt non audent dicere. i. 24, 12. invidiæ, num. plur. ii. 6, 5.
 invisior. ii. 9, 12.
 invita Minerva nihil decet. i. 31, 3.
 jocandi genus duplex. i. 29, 10. joco quomodo uti liceat, *ibid.* 7.
 Iphigeniam immolavit Agamemnon. iii. 25, 4.
 ira in puniendo et objurgando prohibenda. i. 25, 13. cum ea nil recte fieri potest. i. 38, 3. non irascendum inimicis. i. 25, 8.
 iracundiam laudant Peripatetici. i. 25, 13. eam repudiandam censet Cicero. *ibid.* 14.
 iratus Jupiter non metuendus. iii. 28, 4. 29, 1. iratorum ora qualia. i. 29, 4.
 irrepit nomen in testamenta. iii. 19, 1.
 irrigationes agrorum. ii. 4, 2.
 irrifio audientium. i. 28, 2.
 Isocrates. i. 1, 8.
 ita, si &c. iii. 3, 7.
 Italia ornata, domus Mummii ornatio. ii. 22, 4.
 Ithaca. iii. 26, 2.
 iudex ponit personam amici, cum induit iudicis. iii. 10, 10. cum jurato sententia dicenda est, meminerit se Deum adhibere testem. iii. 10, 12. iudicis rogandi mos. *ibid.* 13. iudicis est in causis verum sequi. ii. 14, 16.
 iudicia ex accusatione et defensione constant. ii. 14, 8. contraria. iii. 17, 8.
 jugum. sub jugum missæ legiones. iii. 30, 1.
 Jugurtha. iii. 20, 1.
 juravi lingua, mentem &c. iii. 29, 19. quod ita juratum est, ut &c. id observandum, *ibid.* 15.
 jus bellicum. i. 11, 11. iii. 29, 14. fetiale. i. 11, 9. iii. 29, 21. Prætorium. i. 10, 7. civile et gentium, quomodo differant. iii. 17, 5. jus *pro* status *sive* conditio. ii. 8, 10. cedere de suo jure. ii. 18, 10. decedere de suo jure. *ibid.* 10. æquabile. ii. 12, 3. juris interpretatio callida. i. 10, 8. æquabilitas. i. 25, 9. cognitio in honore fuit. ii. 19, 3. jura belli in rebus maxime servanda. i. 11, 2. jus humanæ societatis. i. 7, 4. si violandum est, regnandi gratia est violandum. iii. 21, 3.
 jusjurandum est affirmatio religiosa. iii. 29, 3. arctissime adstringit fidem. iii. 31, 3. ejus magna religio apud veteres Rom. iii. 32, 3. in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. iii. 29, 3. cum hoste servandum. iii. 29, 14. et cum infideli. *ibid.* 13. non cum pirata. *ibid.* 17. jurijurandi fraus. i. 13, 3. fides. iii. 26, 4.
 justitia voluntaria esse debet. i. 9, 4. justitiam servare. i. 13, 9. colere. i. 2, 6. ad-

- versus infimos servanda. i. 13, 9. et liberalitas maxime nos ad se allicit. i. 17, 8. quomodo differat a verecundia. i. 28, 7. ex ea viri boni appellantur. i. 7, 1. ii. 11, 1. in ea virtutis splendor est maximus. i. 7, 1. nullum tempus ea vacare debet. i. 19, 10. omni oratione colenda est. ii. 12, 6. tria conficit, benevolentiam &c. ii. 11, 4. ejus fundamentum. i. 7, 6. 10, 2. 13, 7. munera. i. 7, 2. 28, 8. mirifica quædam multitudini videtur. ii. 11, 1. ad fidem faciendam plus pollet, quam prudentia. ii. 9, 8. fundamentum est perpetuæ commendationis. ii. 20, 14. honestum nihil est, quod ea vacat. i. 19, 3. ejus officia præponenda studiis scientiæ. i. 43, 11. omni hominum ordini necessaria est. ii. 11, 6. omnium est domina et regina virtutum. iii. 6, 8.
- justus nemo esse potest, qui mortem, &c. timet. ii. 11, 2. nihil cuiquam detrahet. iii. 19, 3. justum omne decorum est. i. 27, 5. justa præbenda servis. i. 13, 9. sæpe commutantur, fiuntque contraria. i. 10, 1.
- K.
- Κατήγωμα* quid. i. 3, 4.
- L.
- Labefactare fundamenta reip. ii. 22, 9.
- labes conscientiæ. iii. 21, 13.
- labi, errare, &c. turpe ducimus. i. 6, 2.
- Lacedæmonii. i. 19, 7. 24, 9. ii. 7, 17. 23, 3.
- lacerare patriam scelere. i. 17, 13.
- laceffitus injuria. i. 7, 2. iii. 19, 4.
- Laciades. ii. 18, 16.
- Lælius C. i. 26, 2. 30, 9. ii. 11, 11. iii. 4, 5. Tullii liber sic dictus. ii. 9, 1.
- Lanarius P. Calpurnius. iii. 16, 4.
- languens vox. i. 37, 6.
- largiri inconsulte. ii. 15, 10. largitio fontem benignitatis exhaurit. *ibid.* 3. eam corruptelam dixit Philippus. *ibid.* 6. fundum non habet. *ibid.* 14. eam sequuntur rapinæ. *ibid.* 11. ejus caussæ. ii. 17, 5. genere vitiosa, temporibus necessaria est. *ibid.* 12. est assentatorum populi. ii. 18, 9.
- largorum duo genera. ii. 16, 1.
- latebra perjurio. iii. 29, 13.
- latronum leges esse dicuntur. ii. 11, 10. latrocinari. i. 35, 7. ii. 11, 9.
- laurea laudi concedat. i. 22, 10.
- laxitas, in domo. i. 39, 5.
- legere intelligenter voluptates. iii. 33, 7. bona. iii. 3, 7.
- lenis sermo. i. 37, 10. lenior vita. i. 31, 7. leniores virtutes. i. 15, 1.
- Lentulus P. ii. 16, 12.
- lepos quando adhibendus. i. 37, 12.
- Leuctræ. i. 18, 9. Leuctrica calamitas. ii. 7, 17.
- lex de pecuniis repetundis a quo lata. ii. 21, 6. lex Lætoria. iii. 15, 2. naturæ. iii. 6, 3. leges ad puniendum æquitate ducuntur. i. 25, 14.

- quomodo tollant astutias. iii. 17, 1. quid maxime velint. iii. 5, 6, quare constitutæ. ii. 12, 3. leges in xii. tab. et sacratæ. iii. 31, 4.
- liberalitas multas habet cautiones. i. 14, 1. efficit, ut eos diligamus in quibus inest. i. 16. ejus duo genera sunt. i. 15, 7. duplex ratio est. ii. 15, 2. in quos propensior esse debeat. i. 16, 9. ii. 18, 3. hominum naturæ accommodata est. i. 14, 1. nos ad se allicit. i. 17, 8. ejus modus adhibeatur. ii. 15, 4.
- liberate promissa. i. 10, 7. civitates. iii. 22, 6. se invidia. ii. 17, 4.
- liberis dare operam. i. 35, 7.
- libertatis proprium. i. 20, 12. pro ea magnanimis viris omnis debet esse contentio. *ibid.* 8.
- libidine commotorum ora qualia. i. 29, 4. libidines confectatrices voluptatis. iii. 33, 10. libido procreandi. i. 17, 4.
- limatur veritas in disputatione. ii. 10, 2.
- lingua maxime conjunguntur homines. i. 17, 1.
- literæ neque expressæ, neque oppressæ. i. 37, 6. forenses et senatoriæ. ii. 1, 8.
- litem orare. iii. 10, 11.
- lites vitandæ. ii. 18, 10.
- loci magna vis est. i. 40, 8.
- locuples testis. iii. 2, 14. auctor. iii. 27, 1. 29, 9. locupleres. i. e. divites obligari beneficio nolunt. ii. 20, 6.
- lubricus locus. i. 19, 13.
- luculenter. iii. 14, 10.
- Lucullus L. i. 39, 9. Luculli. ii. 14, 9.
- ludendi licentiam dare. i. 29, 9. ejus modus retinendus. *ibid.* 13. ludo et joco quomodo uti liceat. *ibid.* 7. ludorum apparatus. ii. 16, 2. ludus talarius. i. 42, 6.
- lumen ingenii. i. 29, 9. lumen i. e. clarus vir. iii. 16, 6.
- lustrare omnia animo et cogitatione. i. 17, 11.
- Lutatius Pinthia M. iii. 19, 7.
- luxuria omni ætati turpis, nefectati foedissima. i. 34, 7.
- Lycurgi leges. i. 22, 7.
- Lysander. i. 22, 7. 30, 14.
- Lysandrum Ephorum ex-pulerunt Lacedæmonii. ii. 23, 1.
- Lysis Pythagoreus. i. 44, 2.

M.

- Macedones. ii. 7, 17.
- Mælius Q. iii. 30, 2.
- magistratus legum similes sint. i. 25, 14. iis magnificentia &c. adhibenda. i. 21, 8. eorum officium. i. 34, 8.
- magistratus adipiscendi iis, qui &c. i. 21, 7.
- magnanimi qui habendi. i. 19, 11. magnanimi est punire fontes &c. i. 24, 1. magnus animus duabus rebus cernitur. i. 20, 1. ejus opera. i. 23, 6. cupidus principatus et pertinax sæpe est. i. 19, 6.
- magnifici apparatus. i. 8, 3. magnificentia adhibenda est capeffentibus remp. i. 21, 8.
- magnitudo animi in quibus eluceat. i. 5, 5. 19, 7. iii. 26, 8.
- majores natu verendi sunt. i. 34, 8. majorum vitæ genus plerique imitantur. i. 32, 6.

- majores quomodo imitandi. i. 33, 10.
 male pugnatum. iii. 30, 1.
 male materiatae aedes. iii. 13, 2.
 malitia, quid, iii. 17, 9. plurimum distat a prudentia. *ibid.* 9. malitiosa interpretatio juris. i. 10, 8. malitiosae blanditiae officiorum. iii. 18, 8.
 Mamercus. ii. 17, 1.
 Mancianus Q. Mucius. i. 30, 15.
 Mancinus C. iii. 30, 3.
 mancipium. iii. 16, 9.
 mandare aliquid scriptis. ii. 1, 7. literis. ii. 2, 1. iii. 1, 11.
 maneat. (i. e. *verum seu certum sit*.) iii. 12, 1.
 Manlius L. A. F. iii. 31, 5. Tit. Torquatus. *ibid.* 6.
 mansuetudo quatenus probanda. i. 25, 10. mansuetudo morum. ii. 9, 5.
 manuum motus teneant decorum. i. 35, 8.
 Marathon. i. 18, 9.
 Marcellus M. i. 18, 9.
 Marcus, *vide* Cato, Crassus, &c.
 Marius Gratidianus. iii. 16, 9, 20, 3.
 Marius C. i. 22, 8. iii. 20, 1.
 Marte nostro. iii. 7, 8.
 Maffilia. ii. 8, 9.
 Materiata. male materiatae aedes. iii. 13, 2.
 maximam partem. i. 7, 1.
 Medi. ii. 12, 1.
 medici ad urendum inviti veniunt. i. 38, 3. leviter aegrotantes leniter curant. i. 24, 4.
 medicina. i. 42, 7.
 mediocritas, quae est inter nimium et parum, recte placet Peripateticis. i. 25, 3. in plerisque rebus optima est. i. 36, 6.
 meditata injuria. i. 8, 10.
 medium officium. i. 3, 5. iii. 3, 10.
 medius. ex media laude justitiae. i. 19, 5.
 melius emere, vendere. iii. 15, 1. melius aequius. *ibid.* 3.
 membra, quae reliquis nocent, amputantur. iii. 6, 18.
 Menalippa. i. 31, 11.
 mendacium ex rebus contrahendis tollendum. iii. 15, 5.
 mens semper aliquid anquirat aut agit. i. 30, 2. mentis agitatio. iii. 1, 11. mente nihil divinius dedit Deus. iii. 10, 12. mente captus. i. 37.
 mercatura quando fordida &c. i. 42, 8. mercatura bonarum artium, Athenae. iii. 2, 5.
 mercenarii. i. 42, 3. merces auctoramentum servitutis. *ibid.*
 Metellus Qu. i. 25, 7. iii. 20, 1.
 metiri summum bonum suis commodis. i. 2, 6. studia naturae regula. i. 31, 2. omnia emolumentis et commodis. iii. 4, 7. res expetendas vel voluptate, vel indolentia. iii. 3, 5.
 Metrodori sententia. iii. 33, 5.
 metuendum ora qualia. i. 29, 4.
 metui, quem metuunt, oderunt. ii. 7, 2. qui metuuntur, metuunt. ii. 7, 11.
 metus malus diuturnitatis custos. ii. 7, 5. absit caritas retineatur. *ibid.* 10. ei nulla vis imperii potest diu obfistere. ii. 7, 15. 8, 17. promissa non servanda, quae quis facit coactus metu. i. 10, 7.
 micare dignus quicum in tenebris mices. iii. 19, 10.
 micando victus. iii. 23, 6.

- migrare aliquid. i. 10, 1.
 militem gloriosum imitari. i. 38, 8. sacramento obligare. i. 11, 11.
 Milo P. ii. 17, 4.
 minima de malis. iii. 1, 9, 28, 10.
 ministræ voluptatum artes. i. 42, 6. ministrare victum alicui. ii. 4, 6.
 Minos iustus. i. 28, 2.
 minuere consuetudinem. ii. 8, 5. minuenda est hæc opinio. i. 22, 1.
 mirari, i. e. admirari. i. 21, 4. ii. 8, 19. mirabile, i. e. admirabile. iii. 31, 2.
 missus factus. i. 11, 12.
 mixta modestiæ gravitas. ii. 14, 5.
 moderatio dictorum et factorum. i. 28, 5. ex quo eluceat. i. 29, 3.
 modestia definitur. i. 40, 4. prima commendatio ab ea proficiscitur. ii. 13, 10.
 modus optimus est, decus tenere. i. 39, 11. modus rerum. i. 27, 1.
 molestias deponere. ii. 1, 9. calorum sedare. ii. 4, 1.
 molli nomine appellare. i. 12, 3. molliores in dolores. i. 21, 6. molliter vivere. i. 30, 6.
 monstrare viam erranti. i. 16, 6. non monstrare, Athenis execrationibus publicis fanaticum est. iii. 13, 4.
 monumenta literarum. i. 44, 3. ingenii. iii. 1, 11. monumenta præceptaque. iii. 33, 25.
 morbus animi. i. 15.
 morositas inutilis et odiosa. i. 25, 9.
 mors servituti turpitudinique anteponenda. i. 23, 7.
 morsus aciores. ii. 7, 9.
 mos rogandi iudicis. iii. 10, 13. mores hominum, non fortunam sequi. ii. 20, 1. mores spectandi. i. 14, 10. morum similitudo amicitiam conjugat. i. 17, 9. morum dissimilitudines. i. 30, 17. morem omnem Lacedæmoniorum. i. 19, 7. motus animi. i. 28, 10. 36, 8. corporis. *ibid.* 4. palæstrici. i. 36, 3. motus animorum duplices. *ibid.* 9.
 movere oculos. i. 28, 5. approbationem. *ibid.* 5. possessiones. ii. 23, 6. veros hæredes. iii. 19, 2. moveri sensu. i. 4, 3. pecunia. ii. 11, 3. movetur benevolentia benefica voluntate. ii. 9, 4. multiplicata domus. i. 39, 3. multitudinis imperitiæ error. i. 19, 12. multitudinis amor quibus rebus maxime commoveatur. ii. 9, 5. 22, 8.
 Mummius L. ii. 22, 4.
 munditia qualis adhibenda. i. 36, 5.
 munificus in dando. ii. 18, 10.
 munitior vita. ii. 4, 8.
 munus proprium magistratus. i. 34, 9. munusculum alieni facinoris. iii. 18, 4.
 Musicorum aures vel minima sentiunt. i. 41, 1.
 mutatio officiorum. i. 7, 5. mutatio morum institutorumque facienda, si &c. i. 33, 7.
 Mucii P. domus. ii. 13, 12.
 Mucius filius P. i. 32, 4.
 Mucius Q. ii. 16, 11. Mucius Q. Mancina. i. 30, 15.

N.

Nasica P. Ti. Gracchum in-

- teremit. i. 22, 9. Nasica P. Scipio. i. 30, 16.
- Natura hominem conciliat homini. i. 4, 4. ingenerat amorem in natos. *ibid.* naturæ quid aptissimum. *ibid.* 5. personam nobis imposuit. i. 28, 3. dedit nobis constantiæ, moderationis, &c. partes. *ibid.* 4. docet decore nos gerere adversus homines. *ibid.* naturam sequi ducem. *ibid.* 9. naturæ excellentia et dignitas. i. 30, 6. duas personas nobis induit. *ibid.* 7. naturæ nostræ regula studia metiamur. i. 31, 2. naturæ repugnare non attinet. *ibid.* 5. naturam aliorum sequi, suam omittere. *ibid.* 4. naturarum differentiæ. *ibid.* 6. naturæ ratio maxime habenda, in deligendo genere vitæ. i. 33, 4. natura firmior est quam fortuna. *ibid.* 5. a natura quid deceat exquirimus. i. 35, 3. ducuntur homines. i. 41, 6. congregati sunt homines. i. 44, 7. ii. 21, 9. iii. 12, 9. natura non patitur, ut aliorum spoliis ditescamus. iii. 5, 4. 17, 13. præscribit, ut homo homini consultum velit. iii. 6, 2. violare alterum prohibet. *ibid.* 3. recta &c. desiderat. iii. 8, 2. natura universa. i. 31, 4. naturæ fabrica. *ibid.* 2. ratio. i. 35, 3.
- natis sepulchro ipse est parens. i. 28, 2.
- navis conducta non domini est, &c. iii. 23, 4.
- Neapolitani. i. 10, 10.
- necessitati parere. i. 35, 4. ii. 24, 11.
- necessitudinum gradus. i. 18, 2.
- negligentia omnis actio vacare debet. i. 29, 1. negligentia agrestis in vestitu &c. fugienda. i. 36, 5. negligentius agere. i. 29, 5.
- negotium. in omni negotio diligens præparatio adhibenda est. i. 21, 13. negotium exhibere alicui. iii. 28, 4. 31, 7. suum agere. i. 9, 5. negotia exequi. i. 23, 1.
- Neptunus. i. 10, 4. iii. 25, 3.
- nervosius differere: remissius oppon. iii. 29, 11.
- Nicocles tyrannus. ii. 23, 5.
- niti alterius consilio &c. i. 34, 2.
- nobilitates. i. 32, 2.
- nobilitatus. i. 4, 9. ii. 7, 16.
- nocentem, modo ne nefarium, defendere licet. ii. 14, 15. noceatur. (*imperf.*) i. 10, 2.
- Nolani. i. 10, 10.
- nomina facere. iii. 14, 8.
- Norbanus C. ii. 14, 8.
- Nostrer, pro C. Cæsar. ii. 7, 16. 24, 5.
- nota turpis temporum. iii. 18, 6.
- notati ignominiosis. iii. 32, 9.
- notiones censorum. iii. 31, 4.
- notio complicata animi. iii. 19, 4. notio boni viri. iii. 20, 8.
- novus homo. i. 39, 2.
- Numantia. i. 11, 5. 22, 9.
- numerus frumenti. iii. 12, 3. numerum obtinere. ii. 12, 12. numeros omnes habet. iii. 3, 11.
- Numicius Ti. iii. 30, 2.
- nummi adulterini, boni. iii. 23, 9. nummaria res. iii. 20, 3.
- nuncupata lingua. iii. 16, 2.

O.

- obedire consilio rationique. i. 23, 1.
 objecta species utilitatis est. iii. 8, 1.
 obire cœtus hominum. i. 4, 4.
 objurgatio qualis esse debeat. i. 38, 5.
 oblectare se. iii. 14, 2.
 obligare aliquem sacramento. i. 11, 11. beneficiis. i. 17, 14. ii. 20, 6.
 obscœnitas fugienda. i. 29, 12. 35, 5.
 obscurare speciem utilitatis. iii. 11, 7.
 observare homines bene-meritos debemus. i. 41, 12.
 obsideri ab hostibus. ii. 16, 7.
 obsistere injuriæ. i. 7, 8. odiis. ii. 7, 3. vitiis. ii. 10, 10.
 obsoleti philosophi. iii. 33, 3.
 obstringere homines beneficiis. ii. 19, 6. se parricidio patriæ. iii. 21, 8.
 obtinere numerum jure cœforum. ii. 12, 12. testamentum. iii. 18, 3. regnum. iii. 21, 12.
 obtingere. quod cuique obtingit. i. 7, 4.
 obvenire. sin obvenit ejus necessitas. ii. 21, 11.
 occultandi spes ex omni deliberatione removenda. iii. 8, 8.
 occupare tyrannidem. iii. 23, 8. occupatio. i. 7, 3.
 occurrit nobis. ii. 2, 10.
 Octavius Cn. i. 39, 2.
 Octavius M. ii. 21, 4.
 oculi abstinentes. i. 40, 8. conjiciuntur in eum. ii. 13, 3.
 oculorum obtutus. i. 41, 2.
 odiis multorum nullæ opes obsistere possunt. ii. 7, 3.
 odia hominum multum valent ad pestem. *ibid.* 4.
 oderint dum metuant. i. 28, 2.
 offendere (*verb. neut.*) i. 25, 5.
 offensionis aliquid habet. iii. 29, 10.
 offerre se periculis. i. 24, 3.
 officere auspiciis. iii. 16, 4.
 officina nihil ingenium habere potest. i. 42, 5.
 officium duplex. i. 3, 1. medium, rectum, perfectum et absolutum. i. 3, 4. iii. 3, 11. in omni vitæ parte necessarium est. i. 2, 3. commutatur, commutatis justitiæ fundamentis. i. 10, 3.
 officii descriptio quæ. i. 29, 1. forma. *ibid.* 5. officium magistratus, peregrini, incolæ. i. 34, 11. quod ad conjunctionem hominum tuendum valet. i. 43, 8.
 officia quæ naturæ aptiora. *ibid.* 4. aliis magis, quam aliis debentur. i. 17, 14. 45, 8. servanda adversus eos, a quibus injuriam acceperis. i. 11, 1. justitiæ, præponenda officiis scientiæ. i. 43, 11. 44, 12. cui officii plurimum debeatur. i. 17, 14. in officio colendo, sita est vitæ honestas, in negligendo turpitudine. i. 2, 3. officiorum malitiosæ blanditiæ. iii. 18, 8. officia (i. e. *beneficia*.) i. 15, 4.
 omittere pietatem et humanitatem. iii. 10, 5. utilitates nostras. *ibid.* 6.
 opera benigne facere, potius quam pecunia, debemus. ii. 15, 2. opera prodesse multis licet. ii. 19, 6.
 opes cum infamia non sunt utiles. iii. 22, 5.
 opifices omnes in fordida arte versantur. i. 42, 5.

- opinio justitiæ (sensu inusitato). ii. 11, 6. opinionis error. i. 8, 7. opinio hominum de se non negligenda. i. 28, 6. præter opinionem. ii. 10, 6.
- opipare apparatus convivium. iii. 14, 5.
- opitulari alicui. i. 15, 10.
- oppetere mortem. i. 17, 12. 25, 5. 31, 8.
- opponere causam muri. iii. 10, 5.
- opportunitas temporum. i. 40, 1. est locus actionis. *ibid.* 3.
- oppressæ literæ. i. 37, 6. oppressio legum et libertatis. iii. 21, 6.
- opprimere aliquem improvise. ii. 23, 5.
- optationis. iii. 25, 3.
- opus esse, *pro* expedire. (vide not. iii. 11, 10.) iii. 32, 10.
- oraculum Apollinis Pythii. ii. 22, 7.
- Orata C. Sergius. iii. 16, 9.
- orationis facultas. i. 1, 1. contentio. i. 37, 1. vis magna, eaque duplex. *ibid.* duplex ratio. ii. 14, 6. oratio vinculum societatis est. i. 16, 3. 17, 11. orationis indicem vocem habemus. i. 37, 4. oratoris proprium. i. 1, 4.
- orbatus filio. i. 10, 4. reip. muneribus. ii. 2, 9.
- ordo rerum. i. 40, 3. ordinis definitio. *ibid.* 1. ordo actionum qualis adhibendus. *ibid.* 6.
- Orestes. ii. 17, 3.
- orichalcum. iii. 23, 12.
- ὀργή. ii. 5, 8.
- ornatus virtutibus. i. 15, 1. ingenii magnitudine, &c. i. 33, 1. ornate dicere. i. 1, 4.
- ornatus viro indignus removeatur. i. 36, 2.
- ortus nostri partem patria vindicat, &c.
- otium plerisque languorem affert. iii. 1, 2. otiosorum vita. i. 21, 2. numquam minus otiosus, quam cum otiosus. iii. 1, 1. otium persequi. iii. 1, 4. constitutum. *ibid.* 7. parere. *ibid.* 9.

P.

- Paci quali semper est consulendum. i. 11, 3. pace Quirini dixerim. iii. 10, 5.
- pactæ cum hoste induciæ. i. 10, 9. pactum prædonibus pro capite pretium. iii. 29, 16. pacta semperne servanda. iii. 24, 1.
- Palamedes. iii. 26, 4.
- Pala annuli. iii. 9, 2.
- palæstrici motus. i. 36, 3.
- Panætius. i. 3, 6. 43, 2. ii. 5, 1. 17, 10. iii. 2, 14. 3, 1. 7, 1.
- Papius. iii. 11, 3.
- parare classem. i. 24, 9. paratus ad periculum. i. 19, 4. paratius dimicare. i. 24, 7.
- parcere libertati populi. i. 12, 6.
- parentibus plurimum officii tribuendum. i. 17, 14.
- parentiores exercitus. i. 22, 7.
- parere rationi. i. 29, 3. 39, 10. necessitati. i. 35, 4. ii. 21, 11. liberalitati, beneficentiæ. i. 26, 10.
- parere sibi laudem. ii. 13, 13. otium civitati. iii. 1, 6.
- parietes extrema scelera metuentes. ii. 8, 14.
- parsimonia augetur res famil. i. 26. 10. conservatur. ii. 24, 10.
- pars. magnam partem. i. 38, 4. maximam partem. i. 7,

- ꝛc. parti civium consulere, &c. i. 25, 3. majores partes. ii. 10, 11. partes a natura occultatæ ab oculis removendæ sunt. i. 35, 4. suis nominibus non appellantur. *ibid.*
- particeps rationis. i. 4, 3.
- pascere bene, maxime expedit in re familiari. ii. 25, 5. pasci maleficio et scelere. ii. 11, 8.
- patefacere aures assentatoribus. i. 26, 7.
- patere. pateat res familiaris liberalitati, &c. i. 26, 8. patere domos hospitibus, &c. decorum est. ii. 18, 14.
- patientia animi et corporis. i. 34, 3.
- patrem fana expilantem, &c. debeatne arguere filius? iii. 23, 7. patrum gloriæ æmuli filius. i. 32, 4.
- patria vindicat ortus nostri partem. i. 7, 5. omnes caritates complexa est. i. 17, 12. patriam lacerare. *ibid.* 13. præstat omnibus officiis. iii. 23, 7. patriæ primo tribuendum officium. i. 17, 14. patriæ subveniat sapiens, relictiis studiis. i. 43, 10. patriæ parricidium. iii. 21, 8.
- patrocinium orbis terræ. ii. 8, 5.
- patroni victarum civitatum victores sunt. i. 11, 8. patrono licet verisimile defendere. ii. 14, 16. patronus agri. iii. 18, 6.
- Paulus Macedonum gaza potitus est. ii. 22, 2.
- Pausanias. i. 22, 7.
- peccare numquam est utile, quia semper est turpe. iii. 15, 14. peccatur (*pass.*) i. 8, 8. 10, 9. peccatur (*imperf.*) iii. 11, 1. 18, 1.
- pecuniæ cupiditas infinita. i. 8, 3. pecunia magna. i. 8, 2. grandis. ii. 23, 8. fugienda est. i. 20, 7. pecuniæ quærendæ et collocandæ ratio est. ii. 12, 7. pecuniam qui habet, non reddidit, &c. gratiam vero &c. ii. 20, 5. pecuniæ fructus. ii. 18, 13. pecunia res tentatur. ii. 6, 10.
- pellere suspicionem. ii. 21, 14. possessores suis sedibus. ii. 22, 9.
- pellicatus suspicio. ii. 7, 14.
- pendere ex errore multitudinis. i. 19, 12.
- Pennus. iii. 11, 3.
- pepulit animum species utilitatis. iii. 10, 4.
- peragrantes rura. iii. 1, 4.
- percipere fructus. i. 18, 2. ii. 4, 3. artis præcepta. i. 18, 4. perceptio frugum. ii. 3, 14.
- percipi, i. e. certum esse. ii. 2, 10.
- percrebuisse. iii. 14, 3.
- percussio digitorum. iii. 19, 12.
- perduellis olim, qui nunc hostis, vocabatur. i. 12, 1.
- peregrini officium. i. 34, 8. peregrinos urbis usu prohibuerunt Papius et Pennus. iii. 11, 3.
- perfuga a Pyrrho pollicitus est, se regem necaturum, &c. iii. 22, 2.
- perfugere ad otium. i. 20, 11. perfugium. i. 17, 14.
- Pericles. i. 30, 10. 40, 8. ii. 17, 11.
- periculosa consilia. i. 24, 2. periculosæ curationes. *ibid.* 4.
- perimere consilium alicujus. iii. 7, 1.

- Peripatetici. i. 25, 13. iii. 3, 2, 4, 15. Peripatetici non multum distant ab Academicis. i. 1, 3. Peripatetica philosophia, antiquissima et nobilissima. ii. 2, 17.
- perjurare quid sit. iii. 29, 18.
- perlucet decorum ex nonnullis virtutibus. ii. 9, 6.
- permanere in proposito. i. 31, 7.
- permisso alicujus. i. 13, 4.
- permovere homines. ii. 10, 12.
- perumpere leges. iii. 8, 6.
- perscrutari arculas. ii. 7, 13.
- personis duabus a natura induti fumus. i. 30, 7. personam gerere. i. 32, 3. induere. iii. 10, 10. ponere. *ibid.* nobis imposuit natura. i. 28, 3.
- perspicientia veri. i. 5, 2.
- perspicuum est. ii. 4, 3. 12, 5. iii. 23, 12. 32, 10.
- persistere in eo persistent. iii. 9, 8.
- perturbare conditiones perjurio. iii. 29, 20. perturbari in rebus asperis. i. 23, 5. perturbatio animi brevis est plerumque. i. 8, 9. in omni vita fugienda est. i. 38, 1. quæ cum perturbatione fiunt constanter fieri non possunt. i. 38, 7.
- pervenire ad aliquid. i. 31, 8. iii. 8, 7. pervenit ad unum licentia. ii. 8, 11. ad aliquem nomen alterius. iii. 18, 6.
- perverse imitari. iii. 32, 4.
- perversitas. i. 40, 10.
- pervertere officium. i. 4. jura divina et humana. i. 8, 7. fundamenta naturæ. iii. 28, 1.
- pestilentes ædes. iii. 13, 2. domus. *ibid.* 8.
- pestis, *pro* pernicie. ii. 7, 4.
- 14, 14. 21, 7.
- petulantia. i. 35, 5.
- Phaethon. iii. 25, 2.
- Phalaris. ii. 7, 16. iii. 6, 16.
- Philippus Alexandri pater. i. 26, 3. ii. 15, 6.
- Philippus L. i. 30, 9. ejus capitalis oratio. ii. 21, 7. Q. filius, ejus gloriatio. ii. 17, 6. ejus sententia. iii. 22, 6.
- philosophia laudatur, ii. 2, 3. est studium sapientiæ. *ibid.* 4. tota frugifera est &c. iii. 2, 1. philosophandi scientia. i. 1, 4. philosophorum vita. i. 21, 9.
- Phintias Pythagoreus. iii. 10, 16.
- Phœnisse, trag. iii. 21, 3.
- Φρόνησις*. i. 43, 6.
- pictores suum opus a vulgo considerari volunt. i. 41, 8.
- pietas Deos placatos efficiet. ii. 3, 11.
- pirata communis hostis omnium. iii. 29, 17.
- Piso L. i. 21.
- pius in parentes. iii. 23, 7.
- placabilitas magno viro dignissima. i. 25, 8.
- placet. i. 43, 4. Stoicis. i. 7, 5. iii. 3, 10.
- Plateæ. i. 18, 9.
- Plato. i. 1, 8. 5, 1. 44, 2. Platonis dictum in philosophos. i. 9, 2. duo præcepta. i. 25, 1. dictum in ambitiosos. *ibid.* 6. dictum præclarum. i. 19, 4. iii. 1. Platonici. i. 1, 3.
- Plautus jocos refertus. i. 29, 11.
- pleniore ore laudare. i. 18, 8.
- Pœni foedifragi. i. 12, 5.
- pœna ne sit major quam culpa. i. 25, 12. irrogetur sine favore. *ibid.* 13. sine ira. *ibid.* sine contumelia. i. 38, 4.
- pœnitere injuriæ suæ. i. 11, 1. non pœnitebit te. i. 1, 3.

- poetæ quando decorum fervant. i. 28, 1. opus suum a vulgo considerari volunt. i. 41, 8.
- Polybius. iii. 32, 2.
- Pompeius Sext. i. 6, 5. Cnæus. i. 22, 14. ii. 13, 7. 16, 12. 17, 10. iii. 21, 1. Quint. iii. 30, 4.
- Pomponius M. iii. 31, 5.
- ponderandum est. i. 15, 8. ponderare res iudicio certo. ii. 16, 9.
- pondere omni gravior, quam. iii. 8, 3.
- ponere personam, induere oppon. iii. 10, 10. operam in. i. 6, 5. 22, 15. ii. 1, 3. tabulam. iii. 17, 2. rumores ante salutem. i. 24, 2. hastam in foro. ii. 23, 10. bonum in voluptate. iii. 33, 10.
- Pontius C. Samnis. ii. 21, 15.
- Popilius imperator. i. 11, 10.
- popularis. i. 25, 3. ii. 6, 8. 22, 9. popularia verba. ii. 10, 4. munera. ii. 16, 4. popularis gratia. iii. 20, 6.
- portitorum quæstus. i. 42, 2.
- portus et refugium. ii. 8, 2.
- Posidonius. iii. 2, 14.
- positis armis. i. 11, 7.
- Posthumius Sp. iii. 30, 1.
- postulatur a populo. ii. 17, 2. ab optimis viris. ii. 16, 10. postulari a se, aut expectari. ii. 20, 6.
- potentiæ. (*num. plur.*) iii. 8, 5.
- potitus est urbe, ii. 23, 5.
- præ se ferre speciem boni viri. ii. 11, 5.
- præberi. ut omnia præberentur. ii. 18, 16. præbere se utilem. i. 26, 10. se spectatores otiosos. ii. 7, 17.
- præbitor. ii. 15, 6.
- præcepta usum et exercitationem desiderant. i. 30. præcepta tradere. i. 2, 2. 3, 3. 18, 4. percipere. i. 18, 4. præceptio. i. 2, 9.
- præcidere pollices alicui. iii. 11, 1. amicitias. i. 33, 8.
- præcipere futura cogitatione. i. 23, 6. hostium consilia. i. 30, 11.
- præconis voci subijcere. ii. 23, 10.
- præclari ex alicujus inscientia. iii. 17, 13.
- prædicare de seipso. i. 38, 8. prædicat præco. iii. 13, 8.
- prædentes sibi. i. 26, 5.
- præfracte agere. iii. 22, 9.
- prægressus. i. 4, 3.
- præmia instigant ad agendum. i. 15. ii. 20. sunt causa peccandi. iii. 20, 1.
- præparare res necessarias. i. 4, 3. præparatio diligens adhibenda in negotiis. i. 21, 13.
- præponderari honestate. iii. 4, 7.
- præripere collegis gratiam. iii. 20, 6.
- præsens in manum quod datur, gratum est. ii. 17, 9.
- præsens animus. i. 23, 5.
- præsidia vitæ quibus maxime debeantur. i. 17, 15.
- præstare omnibus. i. 19, 8. justitiam, fidem, &c. i. 33, 11. se invictum. i. 20, 6. aliqua gloria. i. 32, 4. non omne dictum præstandum est. iii. 13, 8. præstari emtori damnum oportet. iii. 16, 7. præstat edicto ædilitum. iii. 17, 12.
- prævertere utilitatem. iii. 28, 1.
- premi ab aliquo. ii. 12, 2. calamitate. ii. 18, 2.
- πρόσπον. i. 27, 2.
- presse loqui. i. 37, 4.
- princeps philosophorum. i. 1, 3. principes inveniendi. ii.

- 4, 5. princeps jurisjurandi. iii. 26, 4. principes sint patria et parentes i. 17, 14. principis domus qualis esse debeat. i. 39, 1. principum facta plerique imitantur. i. 39, 9.
- privati officium. i. 34, 10. privata nulla sunt natura. i. 7, 3.
- probabilis ratio. i. 3, 5. probatio athletarum. i. 40, 8.
- probus et modestus. ii. 20, 8.
- procreandi libido. i. 17, 4.
- procuratio reip. i. 25, 2. negotii. ii. 21, 14.
- prodere memoriam rei posteris. ii. 18, 6. patriam. iii. 23, 8. ut prodiderunt poetæ. iii. 26. 1. proditum a Tantalio regnum. iii. 21, 12.
- prodigi. ii. 16, 1.
- prodire in scenam. i. 35, 11. extra modum sumtu. i. 39, 8.
- proferre formulas. iii. 14, 9. fabulas. iii. 9, 1.
- proficere in aliquo studio. i. 1, 3.
- proficisci ab ostentatione. i. 14, 3. a nostra voluntate, i. 32, 3.
- profundere vitam pro patria. i. 24, 8. omnia. i. 29, 13. pecunias in aliquid. ii. 16, 2. profusum jocandi genus. i. 29, 10.
- progressio ad virtutem. iii. 4, 6.
- prohibere aquam profluentem. i. 16, 8. aliquem injuria. ii. 12, 2. peregrinos usu urbis. iii. 11, 4. prohibitus a forensibus negotiis. iii. 1, 4.
- promissa non semper facienda. i. 10, 5. iii. 24, i. 25. 1. promissum facere. i. 10, 1. efficere, *ibid.* 3. servare. *ibid.* 5. promissis stare. *ibid.* 7.
- promissionibus capti. ii. 6, 12.
- promptus ad periculum. i. 24, 7.
- pronuntiavit iudex. iii. 16, 7.
- propagatio et soboles. i. 17, 6.
- propemodum, *pro* prope ad eundem modum. ii. 8, 20.
- propensior in aliquem. ii. 18, 3. 20, 3. ad voluptatem. i. 30, 3.
- propinquorum societas. i. 17, 3. propinquum citius quam vicinum defendas. i. 18, 2.
- proponere sibi magna. i. 32, 6. largitiones. ii. 6, 8. præmium alicui. iii. 22, 2.
- propugnare pro. i. 19, 2.
- propulsare injuriam. i. 7, 7. 19, 11. iii. 18, 7.
- propylæa. ii. 17, 11.
- proscribere ædes. iii. 13, 7. 16, 4. 17, 2.
- prospicere futura. ii. 9, 9.
- proverbium sermone tritum. i. 10, 8. vetustate tritum. iii. 19, 10. in proverbii consuetudinem venire. ii. 15, 14.
- provideat ne &c. i. 37, 13. multo ante providendum. ii. 21, 10.
- provocati beneficio. i. 15, 5.
- prudencia quid. i. 43, 6. in quibus locata. iii. 17, 8. quot in ea insint. i. 5, 3. utilis et vera quænam. ii. 9, 9. sine justitia nil valet ad faciendam fidem. ii. 9, 11. prudens quis. i. 5, 4.
- Ptolemæus Ægypti rex. ii. 23, 7.
- publicare bona civium. ii. 8, 8.
- Publius. *vide* Crassus. Lanarius, &c.
- pulchritudo corporis movet oculos, i. 28, 5. a valetudine fecerni nequit. i. 27, 9. pul-

chritudinis duo genera. i. 36, 1.
 puniri aliquem. i. 25, 13.
 putare pro nihilo. i. 9, 2. 21, 5. non putaram. i. 23, 6.
 putidum. i. 37, 6.
 Pyrrho. i. 2, 9.
 Pyrrhus Epiri rex. i. 13, 7. iii. 22, 2. Pyrrhi illa; *Nec mi aurum* &c. i. 12, 5.
 Pythagoras. i. 17, 9. 30, 10.
 Pythius. iii. 14, 2.

Q.

Quæstiones ab Hecatore tractatæ. iii. 23, 1.
 quæstus qui liberales, qui fordidus. i. 42, 3.
 quanto superiores sumus, tanto nos geramus summissius. i. 26, 4.
 quemadmodum, *pro* quo pacto. i. 28, 4. ii. 1, 1. 13, 3.
 quietes. (*num. plur.*) i. 29, 7.
 quietum disputandi genus. i. 1, 6.
 Quintus, *vide* Lentulus, &c.
 Quirinus, vel Romulus. iii. 10, 5.
 quotus enim quisque reperitur, &c. iii. 17, 14.

R.

Rapere hominem huc et illic. i. 28, 11. ad se utilitatem communem. iii. 6, 2.
 rapi ad aliquid. ii. 11, 4. iii. 28, 1.
 rapinæ largitionem sequuntur. ii. 15, 11.
 ratio vinculum societatis est. i. 16, 3. præsit appetitus obtemperet. i. 28, 11. ratione longissime absumus a feris. i. 16, 4. rationis girus. i.

26, 5. ratio postulat, ne quid infidiose, &c. iii. 17, 1. ratio fordidissima et inquinatissima. ii. 6, 9. stabilis et firma. i. 20, 5. ratio domestica, bellica. i. 22, 9. recondita. i. 27, 7.
 ratiocinatores officiorum. i. 18, 3.
 ratum esse. iii. 28, 8.
 recedere a natura. i. 36, 8. ab officio, iii. 4, 14. a republica. i. 21, 3. a sceleratiore hasta. ii. 8, 12. recessit nomen a peregrino. i. 12, 3.
 recipere se a cœtu. iii. 1, 6. se in concilium. iii. 9, 1. se in solitudinem. iii. 1, 2. hospites in domum. i. 39, 5. civitatem in fidem. i. 11, 8. recepit se ad diem. iii. 10, 17.
 recondita ratio. i. 27, 7.
 recta vitæ via. i. 32, 13.
 reddere depositum. i. 10, 1. iii. 25, 5. causam probabilem. i. 29, 1. pecuniam. ii. 20, 5.
 redhibeatur mancipium. iii. 23, 11.
 redigere aliquem in potestatem. iii. 20, 1.
 referre gratiam, officium maxime necessarium. i. 15, 4. referre et habere, gratiam et pecuniam. ii. 20, 4. referri ad &c. i. 10, 2.
 reflavit fortuna. ii. 6, 3.
 regnare inutile ei, qui id injuste consecutus est. iii. 21, 10. si violandum est jus, regnandi causa violandum est, &c. ii. 21, 3.
 regnum a Tantalo et Pelope proditum, iii. 21, 12. regni nulla societas, nec fides est. i. 8, 6. regno iniqui atque infideles multi, &c. iii. 21, 12.

- Regulus an bene fecit &c? iii. 26, ad 32.
 relaxare animos. i. 34, 4.
 relegare aliquem ab hominibus. iii. 31, 6.
 religio anteponenda amicitiae. iii. 10, 19.
 relinquere obedientiam. i. 29, 3.
 remanere in exercitu. i. 11, 11. in vita. iii. 6, 11. remansit nomen in eo, &c. i. 12, 3.
 remisso animo. i. 29, 12.
 remove se a negotiis. i. 20, 11. aliquid ab oculis. i. 35, 8. remotus a justitia. i. 19, 4.
 repellere humanitatem. i. 19, 1. contumeliam. i. 38, 4. injuriam. iii. 18, 7. repulsae. i. 21, 5.
 repentinus motus. i. 8, 10.
 repetendum altius. i. 16, 2.
 reprimere ferocitatem alicujus. ii. 11, 11.
 repudiare rem. iii. 11, 12. munusculum. iii. 18, 4. pacem Samnitium. iii. 30, 2.
 requies curarum. ii. 2, 5. requiescere a reip. muneribus. iii. 1, 6.
 res familiaris primum bene parta sit, &c. i. 26, 9. quibus rebus quaerenda. ii. 24, 10. eam dilabi sinere flagitiosum est. ii. 18, 12. res prosperae et ad voluntatem nostram fluentes. i. 26, 1. urbanae majores, quam bellicae. i. 22, 1. secundissimae. i. 26, 6. adversas et secundas immoderate ferre levitatis est. *ibid.* 2. res nummiaria. iii. 20, 3.
 referare rem familiarem, claudere oppon. ii. 15, 13.
 resistere angoribus. ii. 1, 5.
 respublica. reip. praefutura duo Platonis praecipua teneant. i. 25, 1. legum similes sint. *ibid.* 14. ab iis res maximae geruntur. i. 26, 8. iis majores animi motus concitantur. i. 21, 10. reip. causa adhibenda severitas. i. 25, 10. reip. procuratio quomodo gerenda. ii. 21, 14. remp. capessere quinam debeant. i. 21, 8. reip. corpus. i. 25, 1. rerump. origo. i. 17, 6. fundamenta. ii. 22, 9. cum rep. unicuique carissima societas est. i. 17, 11. De Repub. Ciceronis libri. ii. 17.
 restituere rem civitati. i. 24, 11.
 restrictus in aliquo. ii. 18, 3.
 reticentiae poena constituta est. iii. 16, 2.
 retinere modum. i. 29, 13. gravitatem. i. 38, 6. recta et honesta. i. 25. summos cum infimis pari jure. ii. 12, 2. aliquid in possessione sua. ii. 19, 4. officium. iii. 29, 9. honestatem. iii. 33, 4. nec eum retinuit caritas patriae, nec suorum. iii. 27, 4. retineri a ratione. i. 29, 3. a propinquis. i. 13, 2.
 reverentia adversus homines adhibenda. i. 28, 6.
 revocare rationem ad veritatem. iii. 21, 10. modum villarum ad mediocritatem. i. 39, 9. revocavit me patria de medio cursu. iii. 33, 23. revocetur oratio ad &c. i. 37, 15.
 rhetorum campus. i. 18, 9. turba referta omnia. i. 37, 3.
 Rhodus. iii. 12, 3.
 roborare gravitatem. i. 31, 7.
 robustus animus. i. 20, 5.

- Romanus populus animi magnitudine excellit. i. 18, 9. præclarissimum factum putavit occidere tyrannum. iii. 4, 13.
- rostra. in rostra descendere. iii. 20, 4.
- rudis Græcarum literarum. i. 1, 2.
- Rupilius. i. 31, 11.
- Rutilius P. ii. 13, 12. iii. 2, 14.
- S.
- Sacramento militiæ obligare. i. 11, 11.
- sacratæ leges. iii. 31, 4.
- Salamis. i. 22, 4.
- Salmaci, da spolia &c. i. 18, 7.
- saltare in foro. iii. 19, 2. 24, 3.
- sanciri lege aut jure civili. iii. 17, 3.
- sanctum, i. e. vetitum. iii. 13, 4.
- sancitum, j. e. imperatum. iii. 16, 1.
- sanctam serbare societatem. i. 8, 6.
- sanctissime perscripta. i. 11, 9.
- sanguinis conjunctio. i. 17, 6.
- sapiens quis. i. 10. iii. 4, 1. si hominem videre non possit, excedat e vita. i. 43, 5. subveniat patriæ, abjectis studiis. *ibid.* 10. si fame conficiatur, utrum cibum alteri inutili abstulerit? &c. iii. 6, 8. si Gygis annulum haberet, nihilo plus peccet. iii. 9, 1. sapientis est nihil contra mores &c. facientem, habere rationem rei familiaris. iii. 15, 10. frustra sapit, qui sibi ipsi prodesse non quiret. *ibid.* 9. sapientes, iidem boni. *ibid.* erant M. Cato et C. Lælius. iii. 4, 3. sapiens solitudinem fugeret. i. 44, 11.
- sapientia princeps omnium virtutum. i. 43, 6. quid sit. ii. 2, 2. nihil ea optabilius &c. *ibid.* ejus studium laudatur. *ibid.* 4.
- satiatus quæstu. i. 42, 9.
- satisfacere feriis rebus. i. 29, 7.
- Satrius M. iii. 18, 6.
- scenici sibi accommodatissimas fabulas eligunt. i. 31, 10. in scenam sine subligaculo non prodeunt. i. 35, 11.
- Scævola Q. iii. 15, 7. 17, 8.
- scalmus. iii. 14, 8.
- Scaurus M. i. 22, 8. 30, 9. 39, 3. ii. 16, 12.
- scientia sine justitia, calliditas appellanda est. i. 19, 4. scientiæ cupiditate omnes trahimur. i. 6, 2. in ea quærenda duo vitia vitanda. *ibid.* 3.
- Scipionis P. dictum. iii. 1, 1. Scipiones duo. iii. 4, 2.
- sciverunt Athenienses, ut &c. iii. 11, 1.
- scribere aliquem heredem. iii. 19, 2. 24, 3.
- secerni a valetudine. i. 27, 9.
- secundum deos. ii. 3, 11. naturam. iii. 3, 7.
- secundis rebus maxime utendum amicorum consilio, &c. i. 26, 5. secundissimæ res. i. 26, 6.
- sedare calorum molestias. i. 4. sedatio perturbationum. i. 27, 1.
- seditiones unde oriantur. i. 25, 4.
- sejungere utilitatem a dignitate. iii. 22, 4. utilitatem ab honestate. iii. 28, 1.
- Seius M. ii. 17, 3.
- semen bellorum civilium. ii. 8, 12.

- feminarium reip. i. 17, 4.
 senatus regum refugium et portus. ii. 8, 2.
 sententiam explodere. i. 2, 9. ex animi sententia jurare. iii. 29, 18.
 senum officia. i. 34, 2. fenecuti multum tribuendum. i. 41, 12.
 sequi rectam vitæ viam. i. 32, 13. mores hominum, non fortunam. ii. 20, 1. naturam ducem. i. 28, 9.
 Sergius C. iii. 16, 9.
 sermo ubi locum habeat. i. 37, 16. qualis esse debeat. i. 31, 5. 37, 3. sermonis comitas affabilitasque. ii. 14, 1. sermones quibus de rebus plerumque habeantur. i. 37, 14.
 servare æquitatem. i. 19, 8.
 societatem sanctam. i. 8, 6.
 officia. i. 11, 1. id quod deceat. i. 28, 2. præscripta. i. 26, 11. constantiam. i. 34, 13. promissa. iii. 24, 1. justitiam. i. 13, 9. servare (*pro, conservare*) leges. i. 22, 5. 34, 9. instituta. i. 22, 5.
 servire utilitati communi. i. 10, 2. personæ. iii. 29, 12. suæ utilitati. iii. 10, 6. serviebant ædes. iii. 16, 9. serviatur (*imperf.*) i. 10, 2.
 fervorum conditio infima. i. 13, 9. quomodo cis utendum. *ibid.*
 severitas quando adhibenda. i. 25, 10.
 ficarii. iii. 18, 2.
 Sicyon. ii. 23, 9.
 significatio virtutis. i. 15, 1. magna significatio fit. i. 36, 7.
 Silanus. ii. 16, 11.
 similitudo morum societatem firmat. i. 17, 9. similiter ut. i. 25, 6.
 simplex et apertus. i. 30, 13. boni et simplices. i. 19, 5.
 simulacra virtutis. i. 15, 1.
 simulare aliud, aliud agere. iii. 14, 10. simulatio, dissimulatioque ex omni vita tollenda est. iii. 15, 1. simulatio intelligentiæ in malitia, vitæ maxima perniciēs. iii. 17, 14. simulatio bonitatis in malitia, maxime capitalis injustitia. i. 13, 11. simulatio liberalitatis vanitati conjuncta est. i. 14, 9. simulatum nihil diuturnum. ii. 12, 10.
 singulorum copiæ, divitiæ civitatis sunt. iii. 15, 11.
 sita in casu. i. 32, 2.
 sobrinorum conjunctiones. i. 17, 5.
 societas omnium inter omnes, et eorum qui sunt ejusdem gentis. i. 17, 1. iii. 17, 4. quomodo servari optime possit. i. 16, 1. ratio qua continetur. i. 6, 4. societatis plures gradus. i. 16, 2. 17, 1. a Diis inter homines constituta. iii. 6, 7. gravissima est cum repub. i. 17, 11. firmatur morum similitudine. *ibid.* 15. ejus principia. i. 16, 2. vinculum. *ibid.* 3. iii. 6, 7. in societate hominum tuenda versatur honestum. i. 5, 5. ejus partes duæ sunt. i. 7, 1. officium ad eam tuendam valens, anteponendum cognitioni. i. 44, 8. maxime secundum naturam est. iii. 5, 7. societatem dirumpere. iii. 5, 2. evertere. *ibid.* 3. distrahere. iii. 6, 5. devincire. i. 7, 5. tueri. i. 5, 2. 44, 8. dirimere. iii. 6, 6.
 Socrates. i. 26, 2. 30, 10. 41,

10. ii. 12, 8. iii. 3, 3. Socratici. i. 1, 3.
- Sol nil vidit indignius. ii. 8, 10.
- solertia quæ fugienda. i. 10, 12.
- solida effigies justitiæ. iii. 17, 6.
- solitarius homo. ii. 11, 6.
- solitudo plerisque languorum affert. iii. 1, 2. tamquam portus est. *ibid.* 6. solitudinem fugere. i. 41, 11. in solitudine vivere. iii. 5, 10.
- solivaga cognitio. i. 44, 8.
- Solon. i. 22, 4. 30, 12.
- solvere Alexandria. iii. 12, 3.
- solvendo esse. ii. 22, 12.
- solutio rerum creditarum. ii. 24, 2. solutus jurejurando. i. 13, 5.
- sonare unum. i. 21.
- Sophocles poeta. i. 40, 8.
- forte victus. iii. 23, 6.
- Sparta avaritia peritura. ii. 22, 7.
- spe id utile futurum. ii. 6, 12.
- species utilitatis pepulit animum. iii. 10, 1. species utilitatis falsa. iii. 30, 5.
- specie utilitatis sæpe peccatur. iii. 10, 19.
- spectare ad vitæ institutionem. i. 3, 3. ad opes. i. 8, 2. in aliquem. i. 17, 14. magna. ii. 13, 4. ad perniciem patriæ. iii. 23, 8. spectandi sunt mores. i. 24. spectatus igni. ii. 11, 3. non id spectandum &c. iii. 33, 9. spectat in nos solos. i. 17, 14.
- splendidissima ingenia. i. 8, 8.
- spoliare alterum. iii. 5, 2. 6, 10. se patrimonio. ii. 18, 13. aliquem vestitu. iii. 6, 10. aliquem fama. iii. 19, 7.
- sponsonem facere. iii. 19, 7.
- stadium currere. iii. 10, 7.
- stare promissis. i. 10, 7. contentis. iii. 25, 8. suo judicio. iii. 30, 8. stans resp. everfæ opponitur. iii. 1, 12.
- statuæ ornatu fere militari sunt, i. 18, 9. in omnibus vicis Mario. iii. 20, 5.
- statuere voluptatem summum bonum. i. 2, 6.
- status dies cum hoste. i. 12, 2.
- stigmatias. ii. 7, 14.
- stipatores. ii. 7, 13.
- Stoici. i. 2, 9. 7, 5. 35, 6. iii. 3, 7. Stoicorum fontes. i. 2, 10.
- stomachari. iii. 14, 9.
- studere alicui rei. i. 37, 3. studet se gratum videri. ii. 20, 7.
- studia hominum diversa. i. 32, 11. quomodo ad nostras utilitates allicere possumus. ii. 6, 6. studia nostræ naturæ regula metiamur. i. 31, 2.
- suafor et auctor sententiæ. iii. 30, 3.
- suavitates. iii. 33, 6.
- subducere classẽ. iii. 11, 11.
- subesse causas oportet easdem. i. 12, 4.
- subjicere se imperio alterius. ii. 6, 11. bona civium voci præconis. ii. 23, 10.
- subire nomina vitiorum. iii. 13, 12. incommoda. iii. 6, 7. cruciatum voluntarium. iii. 29, 9.
- pœnam dupli. iii. 16, 2.
- subligaculum. i. 35, 11.
- subtellia. iii. 20, 5.
- subterfugere militiam. iii. 26, 1.
- subtilitas. ii. 10, 2.
- subvenire tempestati. i. 24, 5. patriæ. i. 43, 10. ægris. ii. 4, 6. ei, qui potentis opibus urgetur. ii. 14, 18. necessitati. ii. 16, 8. subveniri tecta non possunt. ii. 4, 1.

- succumbere homini, fortunæ,
 &c. i. 20, 1.
 suffragari alicui ad consula-
 tum. i. 39, 2.
 Sulpicius C. i. 6, 5. Sulpicius
 P. ii. 14, 8.
 fumere sibi otium. iii. 1, 6.
 summissus se gerere. i. 26, 4.
 summum jus, summa injuria.
 i. 10, 8. summum bonum.
 i. 2, 6. iii. 3, 3. 8, 3.
 superbia in rebus prosperis fu-
 gienda. i. 26, 1.
 superciliorum remissio aut con-
 tractio. i. 41, 2.
 supereffe amicorum et reip.
 temporibus. ii. 1, 10.
 superior potius vi, quam justitia
 par. i. 19, 9. quanto su-
 periores sumus, tanto nos
 geramus summissus. i. 26,
 4.
 suppeditare ad. i. 4, 4. sup-
 peditari. i. 14, 7. 44, 10.
 supplantare aliquem. iii. 10,
 7.
 suscipere inimicitias, labores,
 sumtus. i. 9, 1. nimias cele-
 ritates. i. 36, 7. æs alienum.
 ii. 16, 3. onus grave. iii. 2,
 5. causam. iii. 30, 8.
 suspectior. ii. 9, 12.
 suspicere aliquem. ii. 10, 7.
 sustinere expectationem non
 parvam. iii. 2, 4. dignita-
 tem et decus civitatis. i. 34,
 9.
 suum quisque noscat ingeni-
 um. i. 31, 10. suæ utilitati
 quatenus servire liceat. iii.
 10, 6. sua cuique tenenda.
 i. 31, 1. suum cuique in-
 commodum ferendum. iii.
 6, 12.
 Sulla L. i. 14, 6. 30, 13. ii.
 8, 5. 14, 19. Pub. ii. 8,
 12.
- T.
- Tabulæ duodecim. i. 12, 2.
 novæ. ii. 23, 13.
 talarius ludus. i. 42, 6.
 talem esse, qualis haberi vel-
 les, via est ad gloriam com-
 pendiaria. ii. 12, 8. quo-
 modo fias talis. ii. 13, 2.
 Tantalus. iii. 21, 12.
 tanti estne ulla res? iii. 20,
 10.
 tardior ad injuriam. i. 11, 1.
 tarditates in gressu molli-
 ores. i. 36, 7.
 Tarquinius Collatinus. iii. 10,
 2.
 temeritate quadam facere mul-
 ta. i. 15, 9. temeritas a sa-
 pientia diffidet plurimum.
 ii. 2, 14.
 temperantia vitæ ornatus. i.
 27, 1. libidinum inimica.
 iii. 33, 10. temperatum ge-
 nus orationis. i. 1, 6.
 tempestatem adversam in tran-
 quillo optare. i. 24, 5. tem-
 pestati subvenire. *ibid.*
 tempus actionis opportunum
 Græce *εὐκαιρία*. i. 40, 3.
 temporis magna vis. i. 40,
 8. iii. 4, 11. 25, 8. tem-
 poris inscientia. i. 40, 9.
 tempore venit. iii. 14, 8.
 tempus, *pro* statu vel con-
 ditione. i. 9, 6. 10, 1. 13, 1.
 32, 1. ii. 1, 3. 4, 5. 17, 12.
 iii. 6, 19. 24, 4. 25, 8.
 tendere plagas. iii. 17, 2.
 tenere provinciam. i. 11, 10.
 præcepta. i. 25, 1. medio-
 critatem. *ibid.* 13. modum
 voluptatis fruendæ. i. 30,
 4. populum concionibus. i.
 33, 11. constantiam. *ibid.*
 6. decorum i. 35, 8. pro-
 gressionem. iii. 4, 6. ani-

- mos amentos ad. i. 36, 8.
 hominum studia. ii. 5, 1.
 aliena. ii. 23, 5. tenere
 astutias manu; ratione et
 intelligentia. iii. 17, 1. te-
 nebantur omnia dominatu
 unius. ii. 1, 5. multa hæ-
 reditatibus, &c. ii. 23, 6.
 tenebatur imperium bene-
 ficiis. ii. 8, 2. teneri mer-
 cede. ii. 6, 8. jurejurando
 hostium. iii. 27, 2. teneri
 non possunt servi. ii. 7, 6.
 tenere id quod promiseris.
 iii. 29, 4.
 tentare rem agrariam. ii. 22,
 9. tentatur res pecunia, ii.
 6, 10. armis et castris. ii.
 24.
 tenuis, *pro* inops. ii. 12, 2. 20,
 7. 24, 6.
 Terentius. i. 42, 6. Terentia-
 nus Chremes. i. 9, 7.
 tergiversari. iii. 33, 11.
 terminare fines. i. 10, 11. bo-
 na voluptate, mala dolore.
 iii. 33, 9.
 testamentarii. iii. 18, 2.
 testamentum L. Minut. Basili
 falsum, &c. iii. 18, 3.
 testis locuples. iii. 2, 14.
 Thebe Alex. Pheræi uxor. ii.
 7, 13.
 Themistocles. i. 22, 4. 30, 12.
 ii. 20, 10. iii. 11, 10.
 Theophrastus. i. 1, 6. ii. 16, 4.
 18, 16.
 Theopompus historicus. ii. 11,
 11.
 Theseus. i. 10, 4. iii. 25, 3.
 Thraciæ notæ. ii. 7, 13.
 Tiberius. *vide* Gracchus, Nu-
 micus, &c.
 timefacta libertas. ii. 7, 8.
 timidus. cavendum est, ne pe-
 riculi fuga timidi videamur.
 i. 24, 2.
 Timotheus Cononis filius. i.
 32, 5. tiro. i. 11, 10.
 Titus. *vide* Centumalus, Tor-
 quatus, &c.
 titillare levitatem multitudinis
 voluptate. ii. 18, 9.
 togæ cedant arma, &c. i. 22,
 10. 23, 2. in toga dignitatis
 principatus. ii. 19, 4.
 tolerare laborem. i. 23, 1. ii.
 13, 7.
 tollere hominem ex homine.
 ii. 20. civitatem fundi-
 tus. i. 41, 4. ii. 22, 4. bel-
 lum, adversarium. iii. 22,
 3. tolli in currum. iii. 25,
 2.
 tormenta quædam adhibemus.
 iii. 9, 9.
 torquentur ora. i. 36, 7.
 tractare. cum tractaretur Atre-
 us. iii. 29, 12.
 tradere se totum reip. i. 25, 4.
 ii. 1, 10. sè Cæsari. i. 31, 7.
 bellum facile reliquis. ii.
 11, 11. Ajax traditur, malle
 &c. i. 31, 8. traditur hære-
 ditas liberis. i. 33, 12.
 traducenda est opinio ad eam
 spem. ii. 3, 7. traducere ad
 se proximi membri valetu-
 dinem. iii. 5, 3.
 tranquillitas. i. 20, 10. 21, 8.
 tranquillum. i. 24, 5.
 transferre similitudinem ab
 oculis ad animum. i. 4, 8.
 copias suas ad alienos. i.
 14, 7. translatio pecuniæ a
 justis dominis ad alienos.
ibid. 6.
 tribuere suum cuique. i. 5, 2.
 aliquid voluptati. i. 30, 4.
 iii. 33, 21. multum tem-
 poris philosophiæ. ii. 1, 10.
 munus reip. ii. 14, 10. tem-
 pus alicui rei. ii. 1, 10. tri-
 butum est a natura. i. 4, 1.
 tribuit hoc mihi. i. 22, 14.
 tributum ne sit conferendum
 in repub. ii. 21, 10.
 tritum sermone proverbium. i.

- 10, 8. vetustate proverbium. iii. 19, 10.
- Troezene. iii. 11, 8.
- tueri hominum societatem. i. 5, 2. 44, 18. rem familiarum. i. 9, 5.
- turpe quod est, honestum fieri nullo modo potest. iii. 20, 7. nec utile. iii. 14, 11. *vide* honestum, utile, &c.
- turpificatus animus. iii. 29, 10.
- turpitude maxime contra naturam est. iii. 8, 1. maximum malum est. iii. 29, 10. turpitudinis poena acerbissima. iii. 8, 6. *vide* utilitas.
- tutela quomodo gerenda. i. 25, 2.
- tyrannus vix quisquam interitum effugit. ii. 7, 4. tyrannorum omne genus exterminandum. iii. 6, 17. nulla Romanis societas cum tyrannis. *ibid.* tyrannum occidere scelestum non est, iudicio populi Rom. iii. 4, 12.
- tyrannidem occupare. iii. 23, 8.
- V.
- Vacare iniustitia. incurrere in iustitiam *oppon.* i. 9, 5. temeritate et negligentia. i. 29, 1. offensione. i. 36, 3. iustitia. i. 19, 1. iii. 6, 7. vacandum est omni perturbatione. i. 20, 10.
- vacillat iustitia. iii. 33, 14.
- vacui negotiis curisque. i. 4, 5. vacuitas ab angoribus. i. 21, 10.
- vagatur animus errore. ii. 2, 11.
- valeo. valuit ejus auctoritas. i. 23, 3. valet ad incolumitatem. ii. 7, 10. verbum quid valeat, non vident. iii. 9, 8. valeat honestas, jaceat utilitas. iii. 10, 3. valebant classe. iii. 11, 1.
- valetudinis curatio. ii. 24, 8. quomodo sustentetur. *ibid.* 9.
- vanitas, *pro* mendacio: vanitate nihil turpius. i. 42, 4. vanitas orationis. iii. 14, 1.
- varietates animorum et corporum. i. 30, 8.
- vastitas. ii. 5, 4.
- vestigales habere socios. iii. 11, 13.
- venditor an vitia ejus, quod vendat, dicere oporteat? iii. 12, 5. 13, 3. 14, 6. 15, 1. 16, 1. 17, 2.
- venire advocatus cuiquam in rem praesentem. i. 10, 6. in contentionem. ii. 20, 10. in possessionem. i. 37, 11. in proverbii consuetudinem. ii. 15, 14. in mentem alicui. ii. 16, 4.
- Venus Coa ab Apelle inchoata. iii. 2, 14.
- venustas muliebris est. i. 36, 1.
- verborum gravitas acrior. i. 38, 3.
- verecundia retinenda est. i. 35, 14. 41, 11. verecundiae partes sunt, non offendere. i. 28, 4.
- vereri majores natu, i. e. revereri. i. 38, 2.
- veritas prudentiae subiecta est, quasi materia quam tractet. i. 5, 5. veritatem limare. ii. 10, 2. verum est naturae hominis aptum. i. 4, 5. veri inquisitio hominis propria. *ibid.* veri studio a rebus gerendis abduci, contra officium est. i. 6, 6.

- versari in veri investigatione. i. 6, 6. 9, 2. in consiliis capiundis. i. 6, 7. in acie. i. 23, 7. in erroribus. i. 26, 7. in honestate. i. 27, 10. in fordida arte. i. 42, 5. in clariff. luce. ii. 13, 3. in hominum ignoratione. *ibid.* 4.
- vertere. vertit ad extremum omnia. i. 24, 9. vertitur in se ipsa cogitatio. i. 44, 6. in tribus virtus. ii. 5, 7.
- Vesperis fluv. fii. 31, 11.
- Veturius T. iii. 30, 1.
- vexatis exteris nationibus. ii. 8, 9.
- via ad gloriam compendiaria. ii. 12, 8. viæ duæ, una voluptatis, altera virtutis. i. 32, 10. via vivendi. *ibid.*
- vicinus adjuvandus in fructibus percipiendis, citius quam frater. i. 18, 2.
- vicissitudo servanda in sermone. i. 37, 11.
- victus ad valetudinem referatur. i. 30, 5.
- videre, *pro* vitare. i. 20, 7.
- videri tales esse, quales sumus. ii. 12, 8.
- vigent consilia: &c. in amicitia. i. 17, 15. vigeat industria. i. 34, 3.
- vigilare pro re alterius. ii. 19, 11.
- vilitas tritici. iii. 12, 8.
- vincat utilitas. iii. 22, 10.
- victis consulendum est. i. 11, 7. vinci naturæ bonitate. i. 2, 6. a voluptate. i. 20, 9.
- vindicare aliquid. i. 1, 4. vindicat ortus nostri partem patria. i. 7, 5. vindicavit Gracchi conatus. i. 30, 16.
- vinum fugiens. iii. 23, 10.
- violare jus humanæ societatis. i. 7, 4. alterum, lege naturæ prohibemur. iii. 5, 2. 6, 3. jusjurandum, fidem. iii. 29, 5. violatur æquitas. iii. 20, 6. id quod violatum est, compensandum. ii. 19, 14.
- vir, qui pecunia eget, præstat pecuniæ, quæ viro. ii. 20, 10. viris equisque decertandum est. iii. 33, 4. viriliter. i. 27, 6.
- virago. i. 18, 7.
- virgula divina. i. 44, 10.
- Viriathus Lusitanus. ii. 11, 11.
- virtus. virtutis laus in actione consistit. i. 7, 1. virtus omnis nos ad se allicit, &c. i. 17, 8. virtutis proprium est, conciliare animos hominum. ii. 5, 5. in tribus rebus fere vertitur. *ibid.* 7. virtutes inter se connexæ sunt. ii. 10, 1. virtutis disciplina. ii. 2, 7. splendor et pulchritudo. ii. 10, 13. indoles. iii. 4, 1. virtutes leniores. i. 15, 1. ex quibus conflatur honestum. i. 4, 9. 5, 2. quæ pertinent ad verecundiam. i. 40, 5. quæ pertinent ad mansuetudinem morum, et ad facilitatem. ii. 9, 5. virtutis famulatus voluptati servientis miserrimus. iii. 33, 7. virtutum chorus. *ibid.* 2. virtutem ideo laudandam putarunt Annicerii, quod ea efficiens esset voluptatis. *ibid.* 3.
- vis dicendi. i. 1, 5. vis quando adhibenda. i. 11. quasi leonis videtur. i. 13, 10. forti adhiberi nequit. iii. 30, 7.
- viscerationes. ii. 16, 2.
- vitæ cursus. i. 4, 3. vitam excolere. ii. 4, 6. instituire. ii. 8, 8. profundere. i. 24, 8. e vita excedere. i. 43, 5.

- vitæ præsidia debentur parentibus, &c. i. 17, 15. vitæ genus eligere, deliberatio est difficillima. i. 32, 8. in eunte ætate fit. *ibid.* 9. in eo eligendo naturæ ratio maxime habenda est. i. 33, 4. in vita, sicut in oratione constanti, omnia sint inter se apta et convenientia. i. 40, 6.
- vitia duo vitanda ei, qui scientiæ studio ducitur. i. 6, 3. vitia emptori dicenda, quæ nota essent venditori. iii. 12, 5. 13, 2. 14, 11. 15, 1. 16, 3. 17, 2. in vitio esse. i. 7, 8. 19, 1. vitio dare. i. 21, 4.
- vivere in celebritate, in oculis civium. iii. 1, 8. animose, graviter &c. i. 26, 11.
- ulcisci, *pro* punire. ii. 5, 8. ulciscendi modus fit. i. 11, 1.
- Ulixes. i. 31, 8. iii. 26, 1.
- umbra justitiæ utimur. iii. 17, 6.
- unguentarii. i. 42, 6.
- unus de multis. i. 30, 15.
- vocare aliquem in odium &c. criminibus falsis. i. 35. aliquem in iudicium. ii. 14, 10. vocari in discrimen de vita, &c. i. 24, 6.
- voluptas corporis non satis digna hominis præstantia. i. 30, 5. ejus appetitum occultant homines propter verecundiam. *ibid.* 3. ejus fruendæ modus tenendus. *ibid.* 4. voluptas omnis honestati contraria. iii. 33, 15. condimenti nonnihil, utilitatis nihil habet. *ibid.* 21. voluptatem cum honestate, tanquam cum homine pcedem, copularunt Callipho et Dinomachus. *ibid.* 16.
- vox clara et suavis esse debet. i. 37, 4. nec languens nec canora. *ibid.* 6. orationis index est. *ibid.* 4. magnifica vox. iii. 1, 2.
- urbes nec ædificari, nec frequentari possunt, sine hominum cœtu. i. 4. de urbibus evertendis valde considerandum est. i. 24, 1.
- urbanæ res. i. 22, 1.
- urgere jus. iii. 16, 10. urgeri potentis alicujus opibus. ii. 14, 18.
- usurpatur sapiens. ii. 11, 11.
- usus et exercitatio. i. 18, 4.
- uti suo iudicio. i. 1, 3. liberalitate. i. 14, 5. excusatione adversus aliquem. ii. 19, 14. alicujus patrocínio. ii. 20, 6. quæ utenda acceperis, majore mensura reddere jubet Hesiodus. i. 15, 5. de utenda pecunia. ii. 25, 7.
- utile nihil, quod non honestum et justum. ii. 3, 3. iii. 10, 2. 11, 12. 14, 11. 19, 6. 21, 7. 22, 8. 30, 9. nihil quod turpe. iii. 8, 2. numquam utile est peccare. iii. 15, 15. semper est, virum bonum esse. *ibid.* 14.
- utilitas ad se rapit. i. 3, 8. cum honestate contendere numquam potest. iii. 3, 2. 4, 13. 7, 2. eadem sit unicujusque et universorum. iii. 6, 1. nonnumquam videtur repugnare honestati. iii. 12, 2. 18; 10. honestate dirigenda est. iii. 21, 9. ab omnibus expetitur. iii. 28, 1. utilitatis specie sæpe peccatur. iii. 11, 1. et honestatis, eadem est regula. iii. 18, 10. utilitatem ab hæ-

neſtate ſejungentes, funda-
 menta naturæ pervertunt.
 iii. 28, 1. utilitate, magis
 quam humanitate, officium
 dirigi putat Hecato. iii. 23,
 1. utilitates noſtræ nobis
 omittendæ non ſunt. iii. 10,
 6.

X.

Xantippus Lacedæmonius. iii.

26, 7.

Xenocrates ſeveriſſimus philo-
 ſophorum. i. 30, 16.

Xenophon Socraticus. i. 32,
 10. ii. 24, 11.

Xerxes. iii. 11, 8.

Z.

Zeno. iii. 8, 3.

FINIS.

The history of the United States is a complex and multifaceted one, spanning centuries and encompassing a wide range of events, people, and ideas. From the early days of European exploration and settlement to the present day, the United States has undergone significant changes and challenges. This book provides a comprehensive overview of the nation's history, from its founding to the present.

The early years of the United States were marked by a period of rapid growth and expansion. The nation's territory grew from a small coastal strip to a vast continental empire. This growth was driven by a combination of factors, including the desire for land, the search for new markets, and the pursuit of economic opportunity.

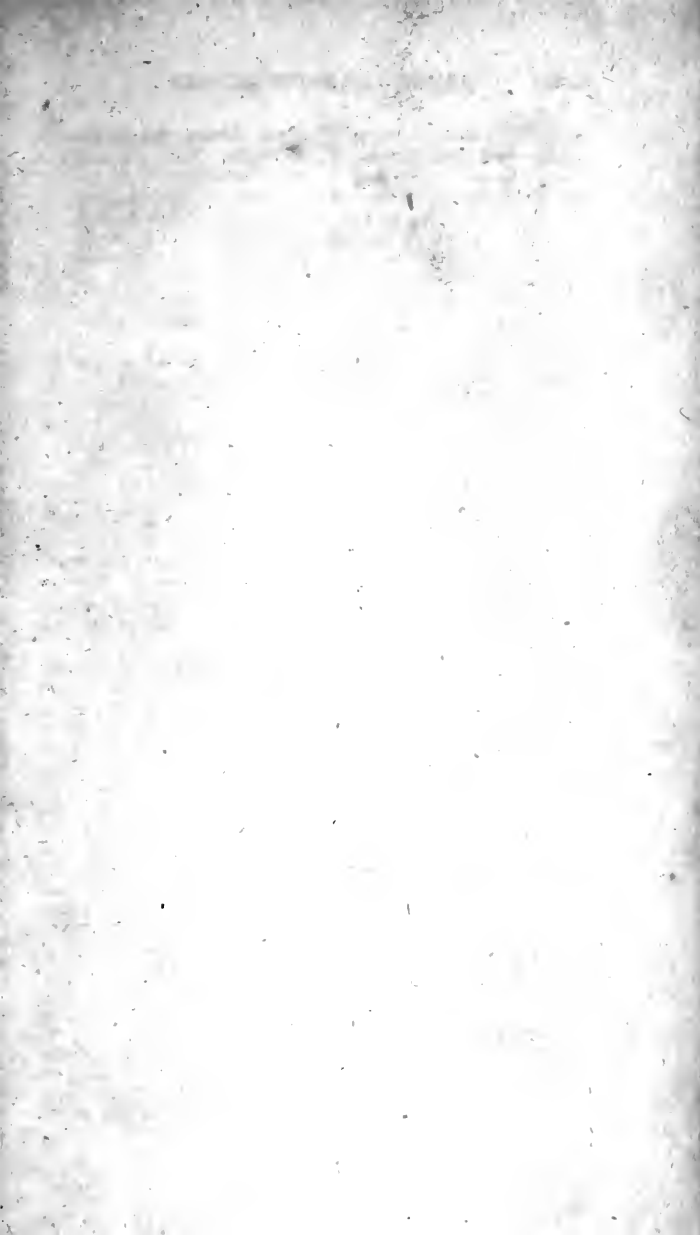
However, this expansion was not without its costs. The displacement of Native American peoples and the exploitation of African slaves were among the most significant and controversial aspects of the nation's early history. These issues continue to shape the United States' identity and its relationship with the world.

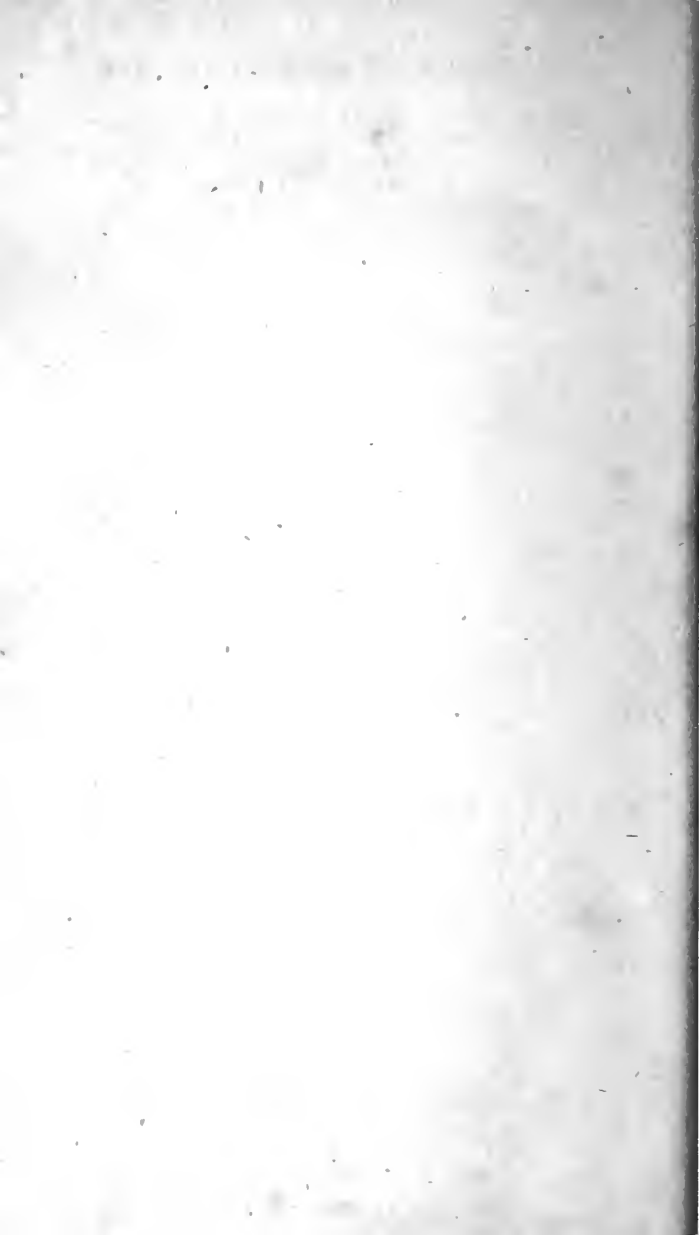
The American Revolution was a pivotal moment in the nation's history, leading to the birth of a new and independent country. The revolution was a struggle for freedom and self-determination, and it resulted in the adoption of a new constitution and the establishment of a democratic government.

The 19th century was a period of continued growth and expansion for the United States. The nation's territory grew to its greatest extent, and its economy flourished. However, this growth was also marked by a period of intense social and political conflict, including the struggle over slavery and the rise of the industrial revolution.

The 20th century has been a period of significant change and challenge for the United States. The nation has emerged as a global superpower, and it has played a leading role in shaping the world's future. However, it has also faced a number of major challenges, including the two world wars, the civil rights movement, and the Vietnam War.

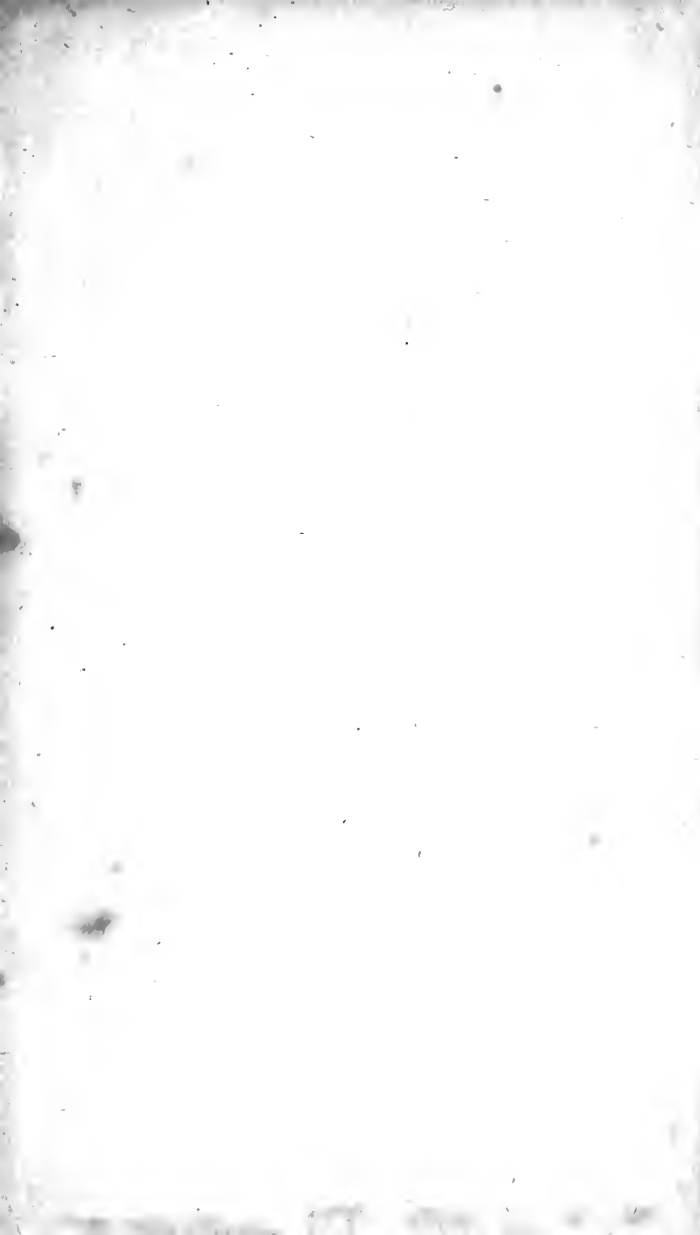
The United States' history is a story of resilience and innovation, of a nation that has overcome adversity and emerged as a global leader. It is a story that continues to inspire and shape the lives of people around the world.

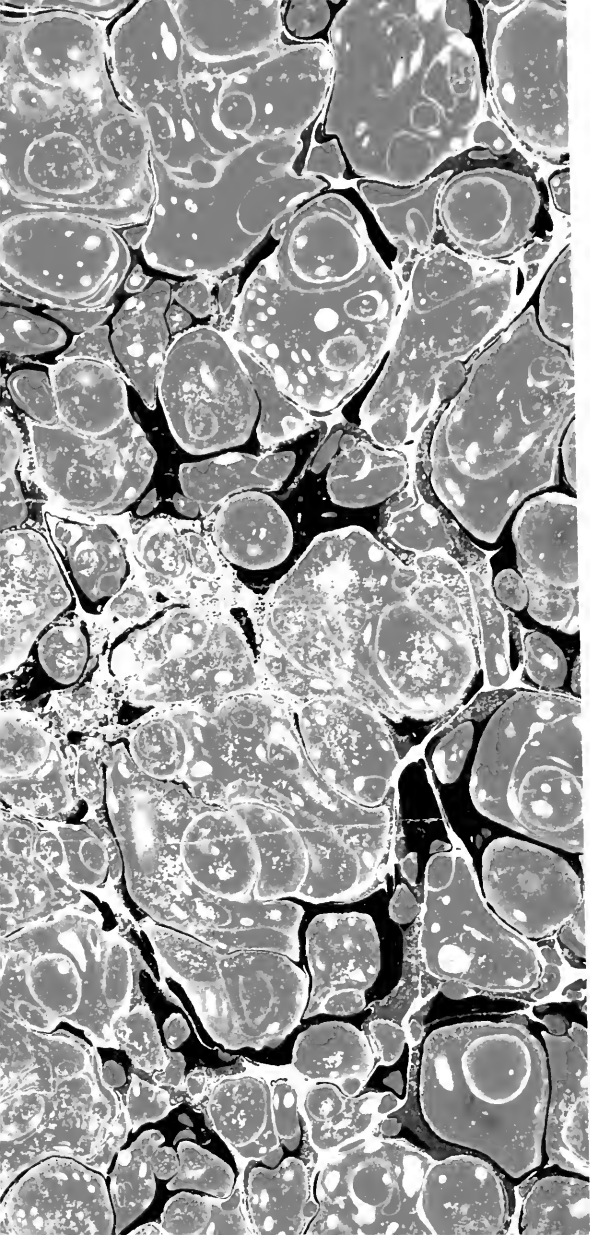

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PA
6296
D5
1816

Cicero, Marcus Tullius
De officiis. Latin.
1816
De officiis libri tres

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 19 04 11 009 2